

ENCYKLOPEDI

FÖR

Barn

ELLER

Ett kort Sammandrag

AF

ALLA WETTENSKAPER.

från Franskan öfversatt

samt

med tillägg och rättelser utgifven

af

J. E. ANGELINI.

Kopist i Kongl. Inr. Civ. Expeditionen och Konduktör vid Konungens Museum.

1sta DELEN.

STOCKHOLM
Tryckt hos Notarien C. Delén.
1803.

Respektive Prenumeranternas Namn.

I alfabetisk ordning inom de Städer eller Stift, der de Prenumererat *).

I Stockholms Stad.

Alexanderson. Pastor. 1
Alsenius, Henr. Gabr. 1
Backman. Kramhandlare. 1
Banér. Grefvinna. 1
Baumgardt. Kapten. 1
Beckmark, J, J. Prot. Sekt. 1
Beckmark. Lektor. 1
Bennet. Fabrikör. 1
Berger. Hof-Bokhållare. 1
Berger, A. G. 1
Bergman. Fabrikör. 1
Bergman. Rektor. 1
Bergström. Handlande. 1
Beyer. Borgm. i Arboga. Asses. 1
Bilof. 1
Billberg, J. P. Kommissarie. 1
Björk, Svenson Sven. Handl. 1
Branderhjelm. Öfv. Löjt. R. S. O. 1
Breitholtz. Fändrik. 1
Brunvall. Kamrer. 1
Börtzell, J. A. Förste Exp. Sekt. 1
Calin, C. W. Kommissarie. 1
Castorin. Hus-Predikant. 1
Cronstedt, C. Baron. 1
Cronstedt. Baronessa. 1
De Geer, J. Baron och Kammarh. 1
Douhan. Magister. 1
Dittmer. Fru. 1
Ekhoff. Grosshandlare. 1
Ekman. Advokat-Fiskal. 1
Elgenstjerna. Major. 1
Eurén, Gabr. Förste Exp. Sekt. 1
Falkenberg. Baron. 1
Fahlman, Joh. Adam. 1
Fleetwood, Fr. Vilh. Baron. 1
Flygarson, G. E. Skeppsklar. 1
Frisk, J. Handels-Bokhållare. 1
Georgii. Major. 1
Grangren, J. P. 1
Granschoug. Lagman. 1
Grönvall. Kassör vid St. Barnh. 8
Göös. Grefvinna. 1
Göthe, Fabian, Studerande. 1
Hallberg. Kyrkoherde. 1
Hallberg, H. Kofferdi-Kapten. 1
Hallbäck. Aktuarie. 1
Hanell. Sekreterare. 1
Harlingson. Notarie. 1
Heijkensköld. Hof-Rätts Råd. 1
Helsingius. Banko Sekt. R. N. O. 1
Hellström. Ingenjör. 1
Hermelin. Baron och BergsRåd. 1
Hjelmstjerna. Kont. Amir. R. S. O. 1
Huldt. Auditör. 1
Hult, Jonas. Sekreter. 1
Höijer, Lars. Sekreter. 1
Joëlson. Studerande. 1
Kemner, C. Fr. Kommissarie och Brukspatron. 1
Kiellerstedt. Öfver-Auditör. 1
Kirstein, A. U. Major. R. V. O. 2
Klint. Major. 1
Kolmodin. Banko-Bokhållare. 1
Kolmodin, Lorentz. Löjtnant och Ålderman. 1
Koschell. Grosshandlare. 1
Koskull. Baron och Krigs-Råd. 1
Lagervall. Bokhåll. i Sp. Direkt. 1
Landin, Axel. Kanslist i Kongl. Kansliet. 1
Liljehorn. Major. 1
Lindmark, Anders. Grosshandl. 1
Lindström, Jonas. 1
Loo, A. S. Protokolls-Sekreter. 1
Lübecker. Baron och Kapten. 1
Lundholm, Jac. Alex. Grossh. 1
Löfborg, Nils. Kammererare. 1
Löfman, J. 1
Löhman. Hof-Predikant. 1
Löwenborg, C. Auditör. 1
Markander. Länsman. 1
Michaëlson. Rådman. 1
Munck, Elsa. Friherrinna. 1
Murray. Dokt. och Past. Prim. 1
Nisson. Brukspatron. 1
N. N. 1
Norberg. Hof-Kontrollör. 1
Nordvall, Erik. Major. 1
Palmstedt. Professor. 1
Pettersou. Advokat-Fiskal. 1
Reuter. Kamrer. 1

*) De respektive Prenumeranter, hvilkas Förnamn och Titlar icke äro utsatte, täcktes förlåta det, emedan man endast kunnat införa namnen sådana, som Prenumeranterne sjelfve tecknat dem.

Rissell. Advokat-Fiskal. 1
Rosvall. [illegible] 1
Rothman. [illegible] 1
[illegible] 1
[illegible] R. S. O. 1
[illegible] 3
[illegible] 1
[illegible] Studerande. 1
[illegible] 1
[illegible] 2
[illegible] 1
[illegible] Ad. Löjtnant. 1
[illegible] Kamrer. 1
[illegible] 1
[illegible] Kom. Skrifv. 1
[illegible] 1
[illegible] Profes. R. V. O. 1
[illegible] 1
[illegible] Kongl. Sekreter. 2
W[illegible]meister. Grefve och Gen.
[illegible] Kom. af S. O. St. K. 1
Vahlsten. 1
[illegible] Handlande. 1
Vanqvist, Olof. Polismästare. 1
Vestfelt. Auditör. 1
Vestman, J. L. Prost. 1
Vickell. Regements-Pastor. 1
Vilhelmi, Joh. J. Grosshandl. 1
Villebrandt. Lagman. 2
Villkommen. Handlande. 1
Vrangel. Handlande. 1
Zimmerman, Nils. 1
Åhsberg. Handl. i Nyköping. 1
Åström. Källarmästare. 1

I Upsala Stift.

Almqvist, J. U. Mag. Docens. 1
Alner, M. N. Kyrkoherde. 1
Arenius, J. E. Kontr. Prost. 1
Berg, G. E. Kontrakts Prost. 1
Berg, Sven Pet. Filosfie Mag. 1
Bergström, Carl. Akad. Sekreter. 1
Brun, Sven. Studerande. 1
Björklund, A. C. Jungfru. 1
Cederblad, J, Fr. Studerande. 1
Dillner, Joh. Studerande. 1
Djurklo, G. Löjtnant. 1
Ehrenström. Stallmästare. 1
Ekstrand, C. D. Phil. Magister. 1
Elfström, And. Jör. Studerande. 1
Enebom, Ad. Ludv. Th. Kand.
och Bataljons Predikant. 1
Ernstedt, L. Komminister. 1
Forssén, Er. Kongl. Hof-Pre-
dikant och Prost. 1
Frænell. Filosofie Magister. 1
Gardie (de la) E. C. Grefve. 1
Gedner, Sam. Domk. Syslom. 1
Gezelius. Theol. Lic. och Doc. 1
Hebbe, Anders. Brukspatron. 1
Hesselgren, Br. Consist. Not. 2
Klingenstjerna, C. J. Studerande. 1
Lundström, A. Professor. 1
Lundström, A. P. Studerande. 1
Mare (de), J. G. Assessor. 1
Montelius, Daniel. Studerande. 1
Reinius, H. G. 1
Rissell. Exercismästare. 1
Rothoff, Em. Studerande. 1
Rotlieb, C. Fr. Sekter. 1
Sahlman, Joh. Studerande. 1
Sevallius. Brukspatron. 1
Sohlberg, Har. Bruks-Inspektor. 1
Sydow (von), Christ. A. Studen. 1
Tingstadius, J. A. Dokt. Biskop.
En af de 18 i Sv. Akad. L. N. O. 1
Ullberg, Joh. Borgmästare. 2
Vittingh, Fr. L. Dokt. och Prost. 1
Wrangel, Fr. Anton. Baron. 1
Åkerman, Nils. Filos. Magist. 1
Åsbrink, L. Kyrkoherde. 1

I Lindköpings Stift.

Calén, Daniel. Prost. 1
Douglas. Grefve och Öfv. Adj. 2
Dubb, Jon. Dokt. och Dompr. 1
Egnell, Fr. Lor. v. Komminist. 1
Ek, Jacob. Bibliotekarie. 1
Enander, Ad. Dan. Landtman. 1
Fleetwood, Carl H. Baron och
Kammarherre. 1
Hallström, Henr. Pr. och Kyrkoh. 1
Hjelm, J. M. Kyrkoherde. 1
Ingman. Mamsell. 1
Juringius, A. Z. Prost. 1
Juringius, Zach. 1
Lindblom, J. Axel. Biskop. Dokt.
och L. N. O. 2
Pontin, David. Prost. 1
Rotlieb, Fredr. Henning. Major. 1
Rääf. Lagman. 1
Segerstedt, Nils. Kyrkoherde. 1
Setterberg, And. v. Pastor och
Komminister. 1
Sommelius, J. D. Kyrkoherde. 1
Strömmerstén, And. Kyrkoh. 1
Sundelin, Jon. Pr. och Kyrkoh. 1
Wiede, Isaac. Adjunkt. 1
Wimmermark, Clas. Adj. Archi.
Præp. 1

I Vesterås Stift.

Almgrén, J. V. Lagm. och Lands-
Sekter. 1
Cederborg, M. R. Assessor. 1
Cederborg, Er. R. Notarie. 1
Cederborg, Fr. Konduktör. 1
Christiernin, G. Kontr. Prost. 1
Hammarström, E. Kyrkoherde. 1
Hedberg, F. D. Inspektor. 1
Hjort, C. D, Läns Notarie. 1
Kalleman, J. J. Läns Bokhållare. 1

Mandorff, Joh. Gustaf. 1
Molitor, Brukspatron. 1
Muncktell, Zach. Filos. Mag. 1
Netzel, N. F. Kontrakts Prost. 2
Norström, Erik Direktör. 1
Norström, C. E. Borgmästare. 1
Polheimer. Brukspatron. 1
Richman, R. V. Fält-Prost 1
Svederus, N. S. Kontr. Prost. 1
Valler, Erik. LandsKanslist. 1
Öhrman, C. P. Sekreter. 1

I Vexiö Stift.

Borén, P. Komminister. 1
Fast, A. G. Regements-Pastor. 1
Gothilander, C. D. v. Häradsh. 1
Hallengréen, G. Amir. Auditör. 1
Hesselgrén, Magn. Kyrkoherde. 1
Kellgren, Jonas. Pr. och Kyrkoh. 1
Kexerus, P. G. v. Häradshöfd. 1
Kröger, Anders J. Lagman och Häradshöfding. 1
Norstedt, Petter. Lekt. Dokt. och Prost. 2
Nyman, And. Pr. och Kyrkoh. 1
Pontén, Johan. Adjuukt. 1
Stenberg, Gottfr. Snörmakare. 1
Stenstrand, C. N. Kyrkoherde. 1
Ståhl, Joh. Kyrkoherde. 1
Vetterbergh, J. Hof-Rätts Not. 1

I Åbo Stift.

Allenius, Gust. Kyrkoherde. 1
Alm, Sigfrid. Adjunkt. 1
Aulén, J. Hof-Rätts Advokat. 1
Backmansson, E. J. Uppbördsskr. 2
Bjugg, Lor. Joh. Apotekare. 1
Boström, And. Medic. Doktor. 1
Bäck, H. R. Rektor Scholæ. 1
Castrén, Zach. Studerande. 1
Cavander, Christ. Theol. Dokt. Prof. och Domprost. L. N. O. 1
Chytræus, Henr. Magister och Cons. Notarie. 1
Estlander, Jak. Jon. Studerande. 1
Forsius, G. Filos. Magister. 1
Frenckel, J. C. Mag. och Boktr. 50
Frosterus, Er. Joh. Mag. Doc. 1
Helsingberg, Joh. Prost. 1
Hæckert, Isak. Mag. och Prost. 1
Homén, Joh. Isak. v. Pastor. 1
Ignatius, Bengt Joh. Kyrkoh. 1
Inberg, Henr. Erik. Studerande. 1
Mallén, Jakob. Mag. och Prost. 1
Mellman, Henr. Fil. Mag. 1
Mennander, Anders J. Mag. och Lektor. 1
Perander, Erik. Adjunkt. 1
Pfaler, von, Erik Joh. Magister och Kapellan. 1
Romsell, P. Kofferdi-Styrman. 1

Ring, Gabr. Prost. 1
Sadenius, Jakob. Adjunkt. 1
Stigzelius, L. G. Rektor. 1
Tolpo, N. M. Mag. Doc. och v. Consist. Not. 1
Törnqvist, Gust. Studerande. 1
Utter, C. G. Mag. och Collega Scholæ. 1
Vanonius, Joh. Adjunkt. 1
Vegelius. Kaptén. 1
Vestzynthius, C. G. Studerande. 1
Vinge, H. P. Mag. Docens. 1

I Lunds Stift.

Abelin, J. B. Kommiss. Landtm. 1
Andersson, Olof. Prost. 1
Askelöf, A. H. 1
Aspegrén, J. V. Kassör. 1
Aspegrén, J. A. Kronbagare. 1
Bergman, Gustaf. Handlande. 1
Björkman, Christian. 1
Björkman, S. J. Handlande. 1
Bodell, H. A. 1
Borgh, Pehr Öfver-Inspektor. 1
Borg. Tullförvaltare. 1
Boye, Sv. Ditt. Handlande. 1
Centervall, C. Lands-Sekter. 1
Colling, J. J. Löjtnant. 1
Dahl, Matth. Handlande. 1
Dahlberg, Johan. 1
Dammert, J. N. Faktor. 1
Dittmer, Fr. Handlande. 1
Dræssen, P. M. Snickare. 1
Elgsberg, Nikolaus. 1
Faxe, Corn. Handlande. 1
Folin, N. P. 1
Frick, A. G. Handlande. 1
Frick, A. G. Hvarfs-Kommissar. 1
Fryckner, A. M. Studerande. 1
Gosselman, Hans. Handlande. 1
Giutzelke, Jun. J. F. Handlande. 1
Haak, Christ. Handlande. 1
Hasselqvist, P. F. 1
Henschen, V. P. Amir. Pred. 1
Hjelm, Iv. Kaptén. 1
Hjort, J. Prost och Kyrkoherde. 6
Jakobson, J. Handlande. 1
Kipper, Jakob. Studerande. 1
Klefberg, Chr. Handlande. 1
Kock, Jakob B. Handlande. 1
Krok, Sven. Prost och Kyrkoh. 1
Leche, Vilhelm J. Lektor. 1
Liljeborg, J. P. Collega Scholæ. 1
Liljewalch, A. C. 1
Lundgrén, L. Studerande. 1
Löfström, Johan. 1
Malmborg, Isak. Stads-Fiskal. 1
Malmstedt, J. N. Handlande. 1
Malmstein, S. Tygvaktare. 1
Malmström, J. A. Studerande. 1
Morell, J. C. Hofpr. och Prost. 1

Munthe, C. M. Borgmästare. 1
Munther, J. M. 1
Möller, Elis Joh. 1
Netzel, G. H. 1
Nilsson, N. Tull-Inspektor. 1
Nølleroth, C. J. Studerande. 1
Norberg, Nils. Studerande. 1
Nordlindh, C. M. Borgmästare. 2
Norlin, Abraham. Juvelerare. 1
Psilander, J. Hofpr. och Prost. 1
Ringius, J. A. *Prost.* 1
Rix. Doktor. 1
Rosell, E. M. Stads-Ingeniör. 1
Ruhe, M. J. Färgare. 1
Schartau, Henr. *Pr.* och Kyrkoh. 1
Schönbeck, C. Studerande. 1
Schlyter, C. F. Fält-Kamrer. 1
Sjöbohm, Fr. Öfverste-Löjtnant. R. S. O. 1
Sjöqvist, G. 1
Snell, T. P. Studerande. 1
Sundius, C. G. 1
Sylvan, P. C. Ryttmästare. 1
Söderberg, J. *P.* Rekt. Scholæ. 1
Tegman, Pehr. Dokt. och Prof. 1
Thesmar, Sv. Michaels. Handl. 1
Thetzell, C. G. Studerande. 1
Thormarck, C. A. Löjtnant. 1
Trolle (af,) Henr. Handlande. 2
Vannerberg, C. F. 1
Vennerberg, Chr. Koff. Kapten. 1
Vennerberg, P. 1
Viedberg, Joachim B. Handl. 1
Volff, J. Bernh. Dokt. och Prost. 1
Volmar. Häradshöfding. 2
Åckerman, Joh. Studerande. 1

I Borgo Stift.

Afflecht. Löjtnant. 1
Alopæus, P. J. Lektor. 1
Collan. Klockare. 1
Gahmberg. Kommiss. Landtmät. 1
Grahn, C. Fr. Adjunkt. 1
Heurlin. Prost. 1
Hirn. Prost. 1
Ingeman. Adjunkt. 1
Linde. Adjunkt. 1
Molander. Kontrakts-Prost 2
Molander, Aron. *Prost.* 1
Molander, Adolf. Löjtnant. 1
Molander, Gabriel. Löjtnant. 1
Savenius, Kapellan. 1
Schreck. Studerande. 1
Vallgren. Adjunkt. 1

I Göteborgs Stift.

Ritterberg. Pastor. 6

I Kallmar Stift.

Hildebrandtson. Direktör. 1
Ljungberg, O. V. Pastor. 1
Lundeberg, N. J. Kyrkoherde. 1
Runesten, O. V. *Pastor.* 1
Schmidt, J. M. Adjunkt. 1
Stagnelius, M. Dokt. Prof. och Prost. 1
Viderström, S. v. Pastor. 1

I Carlstad Stift.

Allster, Lars. Adjunkt. 1
Alstedt, Pehr. Consist. Notarie. 1
Alsterlund, Joh. Magister och v. Pastor. 1
Dahlman, Sven. Kyrkoherde. 1
Fryxel, Hedv. *Prostinna.* 1
Lagerlöf, Erland. *Prost.* 1
Lagerlöf, And. Jägmästare. 1
Ledén, Nils. v. *Pastor.* 1
Norén, Gustaf v. *Pastor.* 1
Rusén, Lars. Kyrkoherde. 1

I Hernösands Stift.

Aurén, Pehr. Apologist. 1
Backman, G. Collega Scholæ. 1
Brandt, Nils. Boktryckeri-Faktor. 1
Edling, Erik. Adjunkt. 1
Eurén, Nils. Apotekare. 1
Gavelius, Pehr. Lands-Sekreter. 1
Hellzen, Pehr. Lektor. R. V. O. 1
Hesselgren, Erik. Dokt. Biskop. L. N. O. 1
Holmbergsson, Olof. Post-Insp. 1
Huss, Olof. Lektor. 1
Lagergren, J. S. Lands-Kanslist. 1
Lind, Carl. Stads-Notarie. 1
Lindahl, Olof, Gymn. Adjunkt. 1
Lindström, Michael. Rådman. 1
Marklin, Gabr. Studerande. 1
Moritz, C. R. Studerande. 1
Nordenfalk, Carl. Brukspatron. 1
Nordin, C. G. Dokt. Kontr. *Pr.* Lektor. En af de 18 i Svenska Akademien. L. N. O. 1
Nordmark, Isak. Dokt. och Kontrakts *Prost.* 1
Rodling, Erik. Adjunkt. 1
Rydqvist, Anders. Studerande. 1
Sahlberg, Johan. Medic. Dokt. Lektor och Assessor. 1
Saltgren, Olof. Handels-Bokhåll. 1
Schmaltz. Regements-pastor. 1
Sebenius, Anders. Rådman. 1
Sehestedt, Olof. Studerande. 1
Sehlstedt, Hans. Studerande. 1
Selling, Magnus. Assessor och Lands-Kamrer. 1
Selling, Isak. Kontors-Skrifvare. 1
Stridsberg, Carl. Kongl. Bibliot. och Lektor. 1
Stridsberg, Lor. Jak. *Prost* och Kyrkoherde. 1
Ström, L. M. Kon-Rektor 1

Svedbom, J. Filosofie Magister. 1
Vahlberg, J. Lasarets-Medikus. 1
Vestman, Adam. Rådman. 1
Åkerstedt, Olof. Handels-Bokh. 1
Oberg. Målare. 1

I Visby Stift.

Beckman, Joh. Handlande. 1
Billberg, J. G. Lands-Kamrer. 1
Broander, Johan. Kyrkoherde. 1
Ekholtz, Albr. Kyrkoherde. 1
Eneqvist, Johan. Handlande. 1
Eneqvist, Nils. Handlande. 1
Fries, Martin. Landbrukare. 1
Fåhræus, Ol. J. Dokt. och Prost. 1
Gustafsson, Martin. Cons. Not. 3
Humble, A. M. Tallförvaltare. 1
Hägg, Carl Magnus. Kyrkoh. 1
Klintberg, Math. E. Kyrkoh. 1
Köhler, Matthias. Kyrkoherde. 1
Lallér, A. J. Förste Landtmät. 1
Molander, And. Lands-Sekreter. 1
Möller, J. Th. Dokt. och Biskop. 1
Romdahl, Erik. Löjtnant. 1
Sahlsten, B. A. Dykeri-Komiss. 1
Sturtzenbecher, Joh. Fr. Lands-Sekreter. 1
Sturtzenbecher, Fr. Kyrkoherde. 1
Sturtzenbecher, Patrik. Krono-Befallningsman. 1
Söderberg, Dan. Stads-Kaplan. 1
Vichman, C. Jul. Kyrkoherde. 1

Tillägg:

Bergmark. Rektor. 1
Castorin. Huspredikant. 2
Frisk, J. Handels-Bokhållare. 2
Kemner, C. F. Kommissarie. 4
Sahlman, Joh. Studerande. 2
Åhsberg. Handl. i Nyköping. 2

Respektive Subskribenterne äro följande:

I Stockholm.

Gyllenborg, C. J. Grefve. President. R. N. O. 1

I Upsala Stift.

Afzelius, Gustaf. Studerande. 1
Arfvedson, Studerande. 1
Gahn. Sekreter. 1
Lagus, Vilh. Gabr. Studerande. 1
Ulfsparre. Baron. 1
Vijkman. Studerande. 1

I Lindköpings Stift.

Backe, G. Hofpred. och Prost. 1
Bromander, J. P. Grosshandlare. 1
Kellman, C. J. Doktor Profess. och Prost. 1
Noberg, Joh. G. Kyrkoherde. 1
Sondén, Joh. Ad. v. Pastor. 1
Tillander, Sven. Rådman. 1

I Skara Stift.

Bilmark, Joh. Kontr. Prost. 1
Gyllenhal, Leonh. Major. 1
Härleman, V. Löjtnant. 1
Lindeblad, Joh. S. Doktor och Kontr. Prost. 1
Lindskog, P. Consist. Not. och Teol. Kandidat. 1
Mellström, C. J. Bokhållare. 1
Noring, S. Hofpred. och Kyrkoh. 1
Noring, P. Prost. 1

I Vesterås Stift.

Åhlm, L. O. Kammarskrifvare. 1
Arosenius, D. Collega Scholæ. 1
Bergström. C. Regementspastor och Teol. Kandidat. 1
Claësson. Farm. Studerande. 1
Dybeck, P. Kyrkoherde. 1
Enelius, P. G. Kontr. Prost. 2
Fahlkrantz, A. v. Pastor. 1
Garman, N. Komminister. 1
Göthe, A. v. Pastor. 1
Hanck, C. G. v. Pastor. 1
Johansson, J. v. Pastor. 1
Kallstenius, G. Prost. 1
Kihlman, L. Fr. Konsist. Not. 1
Kihlman, E. V. Adjunkt. 1
Kihlman, A. O. Gymnasist. 1
Kihlstedt, L. Ad. Mag. 1
Limborg, L. Apologist. 1
Milenius, A. Rektor Scholæ. 1
Milenius, A. Coll. Scholæ. 1
Norling, M. Coll. Scholæ. 1
Schenström, G. A. Studerande. 1
Schultz, J. J. Kyrkoherde. 1
Valler, E. Doktor. Domprost. L. N. O. 1

I Vexiö Stift.

Colliander, Alex. Erl. Studer. 1
Elmén, Leonhard. Komminister. 1
Filén, J. Kyrkoherde. 1
Lamér, Magn. Lektor. 1
Thetzel, G. C. Adjunkt. 1
Videgren, Sv. Joh. Adjunkt. 1

I Åbo Stift.

Forsius, G. Filosofie Magister. 1
Grönelius, Gabr. Kapellan. 1
Sundvall, Joh. Prost. 1

I Lunds Stift.

Bergelin, Joh. Coll. Scholæ. 1
Beckström. 6
Malmström, G. Fr. Rekt. Scholæ. 1
Sundius, Matth. Rektor. 6
Thomæus, Jör. Jak. 1
Thorn, H. Rektor. 1
Vestberg, Georg. Hofpredikant och Prost. 1

I Borgo Stift.

Antell. Krono-Länsman. 1
[redacted] v. Pastor. 1
[redacted] v. Pástor. 1
[redacted]n. Fält-Sekreter. 1
[redacted] Kyrkoherde. 1
Ischander. Kapellan. 1
Lindeqvist. Kapellan. 1
Löfgren. Adjunkt. 1
Rosenbom. v. Pastor. 1
Salomon. Hof-Rätts Auskultant. 1
Tuderus. *Prost.* 1
[redacted], Ol. Andre Landtmätare. 1
[redacted]. v. *Pastor.* 1

I Göteborgs Stift.

Hummel, H. Lagm. och Borgm. 2
Johnson, C. Collega Scholæ. 2
Thomée, C. C. Student. 2

I Carlstads Stift.

Broström, N. Gabr. Hofpredikant och *Prost.* 1
Broström, And. v. Pastor. 1
Dahlman, Sven. Adjunkt. 1
Hammarén, Lars. Studerande. 1
Heslenius, Dan. 1
Kylander. Landtmätare. 1
Nordahl, Joh. Adjunkt. 1
Uggla, C. Fr. Carlsson. Major. 1
Vallin, Lars. Kontr. Prost. 1
Vallin, Erik. Filosofie Magister, 1

I Hernösands Stift.

Dillner, Er. Joh. *Prost.* 1
Hallberg, Anders. *Prost.* 1
Jöransson, Anders. *Prost.* 1
Meyerberg, Olof. Postmästare. 1
Nordenberg, Erik. Stadspredik. 1
Rödström, P. Skolmästare. 1
Sundberg, Abrah. Kyrkoherde. 1
Åström, Jonas. Adjunkt. 1

I Visby Stift.

Herlitz, N. G. Kyrkoherde. 1
Isberg, Jonas. Kyrkoherde. 1
Kolmodin, Mich. Kyrkoherde. 1
Olde, Joh. Math. Kyrkoherde. 1

De öfrige Prenumeranternes namn, om hvilka mina Kommissionärer ännu icke underrättat mig, skola i Andra Delen af detta arbete införas. Konsistorie Notarierne i Lund, Strengnäs och Göteborg, m. fl. hafva emot förmodan ännu uteblifvit med de i deras Stift gjorda reqvisitioner.

Öfversättarens Erinran.

Då jag nu, fastän något senare än jag lofvat, utgifver Första Delen af detta arbete, vill jag icke nämna ett ord om dess förtjenster eller brister. Läsaren skulle, kanske icke utan skäl, anse detta blott som en gammal gärd åt vanan och fåfängan. Denna domsrätt tillhör Läsaren. Han ser gerna helst med egna ögon, och detta är ofta hans enda tröst och ersättning, sedan han köpt och genomtråkat ett misslyckadt snille-foster. Man har i öfrigt sällan rätt att begära ursäkt för annat, än det man varit förbunden att göra, men gjort illa; — och böcker blir man sällan tvungen att utgifva. Jag vill således öfver denna bok hvarken förekomma eller söka leda Läsarens omdöme. Skulle han anse den ofullständig

för sitt ändamål; skall jag försöka att en annan gång göra honom fullständigare; skulle han dömma honom oduglig, *så lofvar jag att aldrig utgifva honom mera; men skulle han anse honom nyttig och gagnande; — skall jag med nöje glömma alla uppoffringar af möda och kostnad.*

Det enda jag tillåter mig erinra, är, att jag funnit beslutet att utgifva detta arbete långt lättare fattadt än verkställdt, och att ingen ting är svårare än att sätta sig i barns ställe, samt nedflytta sig till deras fattningsgåfva, för att ge dem ljusa och bestämda, men likväl hvarken öfverflödiga eller ofullständiga begrepp.

De Franske utgifvarne af detta arbete, hade för afsigt att derigenom bibringa de barn från 10 till 14 års ålder, hvilka icke voro ämnade till lärda eller embetsmän, vissa kunskaper, som, för deras stånd och i deras belägenhet, voro tillräcklige för nyttan och behaget af deras sammanlefnad. De närande samhälls-klasserna hafva väl andra, (om jag icke får säga nyttigare) föremål för sin verksamhet, än abstrakta studier och spekulativa forskningar; men dessa ämnen böra ändå, åtminstone till deras be-

nämning icke vara för någon främmande. Deras kännedom, fastän hämtad endast ur ett kort och för vettenskaps-mannen otillräckligt sammandrag, medför, utom dess verkliga nytta, gemenligen ett tillfredsställande nöje, genom den förmåga man derigenom har, att kunna lyfta sig opp till det mera odlade umgänget.

De förträffliga undervisnings-anstalter, hvilka man i Frankrike för detta ändamål vidtagit, saknas alldeles i vårt kära fäderneslând, då våra Skolor och Gymnasier dana merendels blott elever för Universiteterne. Detta lilla arbete, om det än vore af någon verklig förtjenst, synes således här alltför tidigt, eller är det oumbärligt, då man i Skolorna äger andra och bättre undervisnings-böcker för den studerande ungdomen; men det är ändå bättre, att hafva en skolbok mer, än en nyttig inrättning mindre.

Andra Afdelningen af detta arbete har af Herrarne Sjösten och Fahlcrantz blifvit, efter dess särskilta ämnen, öfversedd och rättad; hvilket jag är skyldig att nämna som en billig erkänsla för deras vänskapsfulla möda att biträda mig i en väg,

der jag billigtvis misstrodde mina egna insigter.

På alla de ställen, der miltal i originalet förekommit, har jag räknat 2 och en half Franska på 1 Svensk mil, hvilken proportion väl icke är alldeles riktig, då en Fransk mil innehåller 2400, och en Svensk 1756 Geografiska steg, men detta var den enda måttstock för att få jemna och hela tal.

Den tredje eller Geografiska Afdelningen anses kanske för mycket utsträckt, då han upptar nära tre fjerdedelar af denna förra del, och jag har i den, det är sant, både till vidd och plan, betydligen afvikit från Originalet; men medelvägen emellan det stympade och förmyckna är så svår. Då ett barn skall göra sig begrepp om ett land eller en stat, måste det väl veta mer än det landets gränsor, Regentens namn och hufvudstad. Det kan ju veta allt detta, och ändå icke känna landet. Dessutom ville jag härigenom göra behofvet af någon annan Geografi umbärligt, och här derföre, så kort jag kunnat, gjort både ländernas Statistiska och Geografiska beskrifning, lämpad efter sednaste tiders betydliga delningar. Jag har visserligen gjort allt mitt

bemödande, att undvika alla oriktigheter, och har derföre rådfört både inländska och utländska Geografer, men vill ändå icke frisäga mig från misstag i ett ämne, hvars föremål undergår så beständiga förändringar, och der ägande rätten är vacklande och obestämd. I några exemplar af denna upplaga har fästningen Mantua af misstag blifvit nämd bland Österrikes besittningar, hvilket jag bör erinra såsom oriktigt.

Jag har nyttjat i denna öfversättning det stafningssätt, som Svenska Akademien uppgifvit och fastställt, ur det skäl, att, då jag, för egen del, anser detta stafningssätt för det rätta, vore det ett fel, att icke från början, genom sjelfva nyttjandet, gifva ungdomen det lättaste begrepp derom.

De aktningsvärda Medborgares namn, hvilka biträdt mig vid detta kostsamma arbetes utgifvande, har jag tagit mig frihet att offentligen nämna, för att så mycket uttryckligare förklara dem min skyldiga tacksamhet och förbindelse. Deras antal var öfver min förmodan, — kanske öfver bokens förtjenst; men jag hoppas likväl, att de anse den noggrannhet, med hvilken jag emot dem sökt uppfylla mina förbindelser,

och det låga pris, hvartill jag lemnar dem denna bok, hvars Första Del, till mer än en fjerdedel, öfverstiger det utlofvade arktalet, såsom ett bevis, hvad afseende jag gjort och bort göra på deras talrikhet.

Jag har sökt att gifva detta arbete all topografisk förtjenst och riktighet; men, detta oaktadt, kan jag ändå icke lemna denna Första Del alldeles utan tryckfel. Den Karta öfver Jordgloben, som medföljer, är till sitt Original graverad i Paris, och hade ej blifvit här på min bekostnad afstucken, om jag icke ansett den blifva den utförligaste vi äga. Den gravyr, som angår Matematiken och Teckningen, torde icke heller blifva onyttig. De, hvilka jag i Andra delen tänker införa, blifva flere och kanske, äfvensom bokens öfriga Afhandlingar, intressantare.

För öfrigt är min uppriktiga önskan, att J, mine unge Landsmän! åt hvilka denna bok i synnerhet är ämnad, deraf hämten all den nytta, som jag med dess utgifvande åsyftat. Den gör Er icke lärda, ty detta var ej dess afsigt, men måtte den till en början göra Er så upplyste J behöfven vara uti er framtida samhällskrets,

der ett för långt drifvit kunskapsbegär, utsträckt öfver ändamålet af ert kall, skulle kanske blifva mera skadligt än nyttigt!

De anmärkningar, som upplyste Läsare vilja meddela mig öfver denna bok, skall jag, om detta första försök vinner bifall, med en uppriktig tacksamhet använda till dess förbättrande vid någon ny upplaga.

Stockholm, den 30 Augusti 1803.

UTGIFVAREN.

Imprimatur.

Stockholms Consistorium den 15 Juli 1803.

Ad mandatum

N. Törnell.

Cons. v. Not.

INNEHÅLL.

FÖRSTA AFDELNINGEN,

Vettenskaper och Konster.

ANDRA AFDELNINGEN.

Storhets Läran.

TREDJE AFDELNINGEN.

Verldsbeskrifningen.

Fortsättning om Geografien.

Allmänna begrepp om alla Verldsdelarne.

FÖRSTA KAPITLET.

ASIEN.

ANDRA KAPITLET.

AFRIKA.

TREDJE KAPITLET.

EUROPA.

FJERDE KAPITLET.

AMERIKA.

Ett fullständigt Alfabetiskt Register öfver hela Boken, skall vid slutet af sednare Delen införas.

INLEDNING
OM
RELIGIONEN.

Den sanna Gudalärans kännedom är af alla kunskaper utan motsägelse, den vigtigaste, emedan den är väsendtligen förenad med en god uppfostran; emedan desse inbördes understöda hvarandra, och alla samhällens styrka och lycksalighet deraf bero; ty Religionen är alltid den bästa och säkraste borgen man kan äga på menniskors redlighet och seder. Utan Religion, begär man förgäfves att prydas med det vackra namnet af hederlig menniska; den som vill förtjena denna titel, måste icke mindre uppfylla det han är skyldig Gud, än det han är skyldig menniskor.

Hvad är Religion?

En dyrkan, som man ger åt den sanna Guden, alla varelsers och alla verldars Skapare, genom ett offer af sitt hjerta och sina tankar, och genom utöfningen af de skyldigheter och den Gudstjenst, Gud lärt och anbefallt menniskan.

Hvarföre säger du, att det är en dyrkan, som man ger åt den sanna Guden?

Ty den, som man ger åt flera Gudar på en gång, är ingen sann dyrkan; men vidskepelse och afguderi.

Hvad förstås med afgudadyrkan?

Den dyrkan och vördnad man i invertes eller utvertes måtto lemnar kreatur, dem man sätter i Skaparens ställe.

Var det nödvändigt, att Gud uppenbarade för menniskan en Gudalära?

Ja; ty menniskans natur och bestämmelse, oaktadt denna kännedom väsendtligen hör till hennes lycksalighet, är likväl för henne sjelf en ogenomtränglig hemlighet, när blotta förnuftet skall upplysa henne derom. Man kan säga detsamma om hennes tillkommande tillstånd, om det Högsta Väsendets natur, som hon har att tacka för sin varelse och sitt bestånd; och om det sätt att dyrka Gud, som Han af henne fordrar. Det var derföre nödvändigt, att en Gudomlig Uppenbarelse upplyste hennes förstånd öfver så många vigtiga föremål.

Borde det kunna finnas mer än en enda Religion?

Nej, blott en enda gemensam för alla menniskjor, emedan det icke finnes mer än *en* Gud, och *en* sanning.

Hvilka äro då kännetecknen till denna Religion?

Att den är enkel, men hög i sina föreskrifter; enahanda och oföränderlig i sin sammansättning; icke motsägande, men upplysande menniskoförnuftet, lika antaglig, lämplig och gagnande för alla klasser af menniskor, med förmåga att lära, leda, trösta och tillfredsställa i hvarje lifvets ställning.

Hvarifrån härleda sig de flere Religioner som finnas?

Derifrån, att menniskan dels icke ägt, dels förkastat, dels äfven efter egna begrepp velat förklara den af Gud uppenbarade Religionen, och gjort den till ett medel att befordra egna afsigter.

Hvilka äro de allmännaste Religioner?

Den *Christna*, *Judiska* och *Mahometanska.*

Hvilken bland dessa är den sanna?

Christna Religionen, som endast har alla kännetecken af ett Gudomligt ursprung.

Hvilken är dess Stiftare?

Jesus Christus, Guds Son, som blef menniska, och led döden för att frälsa verlden.

Hvilka voro de, som Han utvalde att förkunna Evangelium och grundlägga Hans församling?

Tolf Lärjungar, hvilka Han utvalde bland sämre hopen af Judiska folket, för att bevisa sin läras kraft och Gudomliga ursprung.

Huru har man kallat dessa tolf Lärjungar?

Apostlar.

Finnas inga skiljaktigheter bland Christna Religionens bekännare?

Jo, de dela sig hufvudsakligen i *Katoliker*, *Greker*, *Reformerte* och *Lutheraner*, (hvilka sednare begge äfven kallas Evangeliske och Protestanter), som alla tänka olika i vissa hufvudstycken, och nyttja sina särskilta ceremonier vid Gudstjensten.

Hvilka äro de fördelar, som Religionen skänker menniskan?

Hon gör henne lycklig på jorden, ty hon ingifver tålamod och lugn, som uppehålla henne i alla olyckor; kärlek och mildhet, som göra henne älskad af sina medmenniskor; hopp och förtröstan, som styrka hennes mod i lidandet och bedröfvelsen; måttlighet, som bevarar hennes helsa; dygder, som alla åsyfta hennes bestånd och lycksalighet, så väl i denna som den tillkommande verlden.

Hvilka äro de olyckor Religions föraktet åstadkommer?

Detta gör menniskan odräglig för sig sjelf, modlös och förtviflad i olyckan, hatad af andra menniskor, emedan det drifver henne till alla slags utsväfningar, hvilka ådraga henne, om icke ett timmeligt, åtminstone ett evigt straff efter döden.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

Vettenskaper och Konster.

FÖRSTA ARTIKELN.

Vettenskaper och Konster i Allmänhet.

Innan man beskrifver Vettenskaperna, så säg mig, hvad är en definition?

Den är icke annat än en i korthet sammandragen förklaring öfver den sak, som man nämner.

På hvad sätt sker denna förklaring?

Derigenom att jag nämner hvad denna sak har gemensamt eller icke gemensamt med andra saker.

Huru gör jag då i förra fallet?

Jag uppräknar de egenskaper, som den beskrifna saken har gemensamt med alla andra ting af samma hufvudslägte, eller som man kallar *Genus*.

Huru gör jag i sednare fallet?

Jag nämner de väsendtliga egenskaper, som ensamt tillhöra den beskrifna saken och skilja den från alla andra ting hvilka icke äro helt och hållet af samma art och slag, eller hvad man kallar *Species*.

Gör detta begripligt för mig genom ett exempel?

Se här ett, nemligen af definitionen på menniskan. När jag säger: *Menniskan är ett förnuftigt djur*, så gör jag hennes beskrifning både i anseende till genus och species. Det ordet *djur*, är genus; ty detta namn kan användas så väl på menniskan som alla andra lefvande varelser, utan att utmärka någon viss. Men ordet *förnuftig* är den väsendtliga egenskapen i definitionen på menniskan, emedan den skiljer henne från alla andra djur, och betecknar det species, till hvilket hon ensam räknas, nemligen att vara förnuftig; utom denna särskilta förmögenhet vore hon icke menniska.

Hvad är en Vettenskap?

En säker, fullständig och tydlig kunskap om en sak.

Huru skall man förvärfva sig en kunskap?

Genom tankarnas bevis och klarhet.

På hvad sätt kan Beviset gifva mig denna kunskap?

Genom ett riktigt och tydligt förnufts-slut, eller som man kallar *Raisonnement*, och som stöder sig på nödvändiga och osvikliga grundsatser, genom hvilka man får slutföljder, som äro af samma natur.

Nämn för mig en sådan nödvändig och osviklig grundsats?

Se här en: *Det är omöjligt, att en och samma sak kan vara till, och icke vara till, på en och samma gång.*

Härled nu ett förnufts-slut af denna grundsats?

Det är omöjligt att tänka och verka, utan att vara till, emedan det är omöjligt att på en gång vara och icke vara; ja, *jag tänker och verkar, — derföre är jag till.* Denna slutsats härleder sig nödvändigt från de föregående grundsatserna, och frambringar ett bevis, som utgör vettenskapen.

Kan man icke förvärfva sig kunskaper på annat sätt än genom bevis?

Jo, sådana äro de kunskaper som vi förvärfva oss genom våra sinnens bruk, och deras pålitliga samt likstämmiga erfarenhet, eller också genom trovärdiga personers vittnesbörd.

Huru indelar man vettenskaperna?

Man delar dem i *Abstrakta Vettenska-*

per, som grunda sig endast på öfverenskommelser och förnufts-slut; *Natur-Vettenskaper*, som vi förvärfva genom erfarenheten, och en *öfvernaturlig Vettenskap*, som är oss gifven genom tron och uppenbarelsen.

Hvilka äro Abstrakta Vettenskaper?

De Matematiske Vettenskaperne.

Hvilka äro Natur-Vettenskaper?

Natural-Historien, Fysiken och *Kemien.*

Hvilka äro öfvernaturliga Vettenskaper?

En enda, som kallas *Teologi.*

Hvad är en Konst?

Det är ett visst sätt att riktigt och väl göra en sak efter de reglor, som denna sakens natur tillåter.

På hvad sätt indelar man Konsterna?

Man skiljer emellan *Fria Konster* och *Mekaniska Konster.*

Hvilka kallas Fria Konster?

De som gränsa närmast till Vettenskaperna, såsom *Retorikan, Grammatikan, Logikan, Skaldekonsten, Teckningen, Målarekonsten, Bildhuggare-Konsten* och *Musiken.*

Hvilka äro Mekaniska Konster?

Alla de andra, som mera särskilt höra till handaslöjder.

Hvarföre kallas de förra fria Konster?

Ty de öfvades i fordna tider, då man hade slafvar, endast af fria personer, som voro af en viss rang i samhället.

Hvad ordning bör man följa, då man vill studera Konsterna?

Fastän alla vettenskaper och konster äro med hvarannan så förenade, att de hålla ihop och hjelpa hvarandra inbördes, är det likväl nyttigt att vid deras kännedom följa en viss ordning; och då är det naturligast, att börja med dem, som äro de lättaste, som fordra mindre förutgående kunskaper, och som tvertom äro nödvändige att förut känna, innan man kan lära de andra. Som *Språk* äro oumbärliga för att af andra blifva förstådd och undervisad, bör man således begynna med dem.

ANDRA ARTIKELN.

Språken.

Hvad kallar man Språk?

De ord och talesätt, af hvilka åtskilliga nationer betjena sig, för att uttrycka sina tankar.

Huru indelar man språken?

I *döda* och *lefvande språk*.

Hvilka språk kallas döda?

De som fordom blifvit talade, men nu mera icke nyttjas af något folkslag.

Hvilka språk kallar man lefvande?

De som ännu äro i dagligt bruk hos en eller flera nationer.

Huru många äro de döda språken?

De förnämsta äro: *Latinen*, *Grekiskan* och *Ebreiskan*.

Hvilka äro de förnämsta lefvande språk?

Fransyska, *Engelska*, *Italienska*, *Spanska* och *Tyska* språken, jemte några andra i Östra Länderna, som äro föga kända af Europëer.

Är det nyttigt att lära sig de döda språken?

Ja, först derföre, att de tjena till att bättre förstå de lefvande språken, som både derifrån härleda sig och hämta många nya ord; för det andra, äro de nödvändiga för att kunna förstå de gamla författares arbeten, hvilka äro skrifna på dessa språk, och kunna icke med alla sina sköna ställen riktigt öfversättas på ett lefvande språk; och slutligen kan man med dessa språk göra sig begriplig i nästan alla länder, emedan man der alltid råkar personer som förstå dem.

Är det nyttigt att lära de lefvande språken?

Ja, *Fransyska* språket är nyttigt för alla, emedan knappt ett enda land finnes i Europa, der det icke talas, både af Statsmän och Handlande. Dessutom äro en mängd förträffliga arbeten skrifna på detta språk.

Engelska språket bör nödvändigt kännas af dem, som vilja skaffa sig insigter genom läsningen af de bästa böcker i Filosofien, Matematiken, Navigationen, Historien, Skaldekonsten; ja, med ett ord, i alla vettenskaper och konster.

I allmänhet, äro de lefvande språken

ganska nyttiga, för att förstå och kunna på sitt modersmål öfversätta de sköna och nyttiga arbeten som på ett främmande språk äro författade, och i synnerhet oumbärliga för dem som göra utrikes resor, eller hafva brefvexling med utländningar, antingen för sin upplysning eller handel.

Vid hvilken ålder lär man sig lättast ett främmande språk?

Så snart man kan tala sitt modersmål, emedan i denna ännu späda ålder kunna ljudets verktyg med lätthet böja sig efter alla förändringar; och ett barn vinner snarast färdighet att väl uttala orden.

Hvad är orsaken till Språkens olikhet?

Enligt teologernas mening, skall det vara det djerfva företaget att bygga ett torn i Babylon, som skulle räcka till skyarne.

Hvilket språk var i äldsta tiderna det mest bekanta?

Man tror i allmänhet, att det var *Ebreiskan*, som Judiska folket talade, och på hvilket den delen af den Heliga Skrift, som kallas Gamla Testamentet, är skrifven.

Hvilket är af alla bekanta språk det svåraste?

Kinesiska språket, som endast har omkring 335 ord, hvilka alla bestå blott af en stafvelse; men som hvart ord har fem olika toner, enligt hvilka ett och samma ord betecknar fem olika saker, svara dessa 335 ord emot 1675 ord i andra språk. Af dessa ord göra Kineserne mer än 80,000 olika bokstafs-figurer, hvilket allt gör detta språk till det svåraste af alla dem som talas i verlden.

Hvad är afsigten med språk?

Att genom dem meddela hvarandra sina tankar.

Hvilka äro de kunskaper som höra närmast till Språk-kunskapen?

Logikan, som har att göra med tankarnas ordning; *Grammatikan*, som lär, att uttrycka dem, och *Retorikan*, som visar sättet att väl framställa dem.

TREDJE ARTIKELN.

Logikan.

Hvad är Logikan?

Logikan, (Förnufts- eller Slutkonst-Läran,) är en vettenskap som lär oss att fälla riktiga omdömen, det vill säga: att rätt leda förnuftet till kunskap om en sak, så väl för sin egen som andras undervisning. Hon gifver äfven bestämda och säkra reglor för att *beskrifva*, *indela* och *dömma* om en sak, samt att sedermera derifrån draga riktiga slutsatser.

Hvari består denna Vettenskap?

I de anmärkningar menniskan gjort öfver sin själs fyra förnämsta verkningar eller operationer, hvilka äro: *Fattnings-gåfvan*, (Perceptio), *Omdömet*, (Judicium), *Gåfvan att göra slutsatser*, (ratiocinium), och *sättet att urskilja* (methodus ratiocinandi).

Huru indelar man logikan?

Efter dessa fyra själens förrättningar, i *konsten att fatta*, *konsten att dömma*,

konsten att iordningställa sina tankar, och *konsten att meddela dem.*

Hvartill tjenar Logikan?

Att vägleda oss i alla vettenskaper; emedan samma reglor följas öfverallt till sanningens upptäckande; att gifva ordning åt våra idéer, och att med noggranhet framställa dem.

FJERDE ARTIKELN.

Grammatikan.

Hvad är Grammatika?

Konsten att tala och skrifva på ett riktigt och med språkets art öfverenstämmande sätt.

Hvad är en mening?

En samling af ordasätt eller perioder, hvarmed man vill tillkännagifva och utveckla sina tankar.

Hvad är en Fras eller ett Talesätt?

En eller flera satser, af hvilka en fullständig tanke uppkommer.

Hvad är en Period?

Det är icke annat än en Fras, som har behag, styrka och välljud.

Hvad är en Proposition, eller sats?

Uttrycket af mitt omdöme om en sak.

Hvilka kallar man ett tals delar, (Partes Orationis)?

De särskilta slags ord, hvaraf ett tal är sammansatt. Man räknar gemenligen Åtta,

nemligen *Nomen*, *Pronomen*, *Articulus*, *Verbum*, *Adverbium*, *Præpositio*, *Conjunctio*, *Interjectio*.

Hvad förstås med Styl (Skrifart)?

Det sätt, på hvilket jag sammanställer alla orden, fraserna och perioderna i min afhandling, enligt det språkets lynne, hvarpå jag skrifver. Stylen bör noga svara emot det ämne, som man afhandlar.

Hvilka äro Grammatikans reglor?

I lefvande språk är allmänna bruket bästa regeln; för de döda språken äro reglorna bestämda och uppgifna i alla goda Grammatikor öfver dessa språk.

Är det nödvändigt att lära sig grammatikan öfver sitt eget modersmål?

Ja; emedan vårt eget språk är det som vi i synnerhet böra bemöda oss att i grund lära känna, såsom det enda hvilket kan läras fullkomligt; och emedan, om man är okunnig om Grammatikans reglor, kan man icke riktigt uttrycka sina egna tankar, eller tydligt förstå andras.

På huru många sätt kan man meddela sina tankar?

På tvenne sätt; nemligen på *Vers* eller *Prosa*, (bunden eller obunden stil).

På huru många sätt kan man uttrycka hvad man menar?

På trenne; nemligen: *muntligen*, *skriftligen* eller med naturliga tecken.

Hvari består det skrifna språket?

I konsten att måla vissa tecken, som man kallar bokstäfver, eller skrift; i stafningsläran, läran om accenterna och punkteringen.

Hvari består det muntliga språket?

I uttalet, lemmarnas rörelse och ljudets höjning eller sänkning.

Hvari består Pantomimen?

I konsten att tala med åtbörder, d. ä. att genom kroppens ställning och rörelser uttrycka sinnets.

FEMTE ARTIKELN.

Prosan.

Hvad förstås med Prosa eller obunden styl?

Det språk, som menniskor vanligen tala, och som hvarken är underkastadt någon viss takt eller meter.

I hvilka slags arbeten betjenar man sig af Prosan?

I böcker som afhandla Vettenskaperna, Historien, Handeln, Allmänna angelägenheter, Bref, Juridiska och Andeliga tal.

Finnas flera slags skrifarter i Prosan?

Ja, hvart särskilt ämne fordrar en särskilt styl eller skrifart, hvilken åter måste lämpas efter olika omständigheter.

Hvilka äro Prosans särskilta skrifarter?

De förnämste äro: den *Historiska Stylen*,

ämnad för Historien; *Brefstylen*, som nyttjas i brefvexlingar; den *Dogmatiska* eller *Kyrkostylen*, som nyttjas i andeliga tal; den *Didaktiska* eller *undervisande stylen*, i vettenskaperna; *Rättegångs stylen*, eller den så kallade *Stylus Curiæ*, som brukas vid rättegångar och i de Kongliga Collegierna.

Gif mig ett exempel som upplyser mig, huru dessa slags skrifarter rätta sig efter omständigheterna?

Jo, brefstylen kan härom ge en ganska tydlig upplysning. Stylen i ett handelsbref bör icke vara den samma som i ett bref till en vän; i det förra nyttjar jag talesätt, som genom bruket emellan handlande blifvit fastställde, och dessutom en i deras brefvexling nödvändig korthet, då tvertom stylen i ett bref till en vän, bör vara mera förtrolig, flytande och utvecklad; när en son skrifver till sin mor, bör stylen vara vördnadsfull, och undergifven; i en brefvexling emellan ynglingar om hvarjehanda ämnen, bör den vara qvick och skämtande, o. s. v.

SJETTE ARTIKELN.

Skaldekonsten.

Hvad är Skaldekonst (Poesi)?

Konsten att under en viss afmätt sammansättning af ord framställa sådana tankar, som lifligen beskrifva vissa föremål, häftigt röra hjertat och väcka känslor.

Hvad är Poesiens afsigt?

Att röra och förnöja. Den som blef häftigt rörd af ett föremål, samt beskref det med lif och värma, var den förste skald.

Hvari består Skaldekonsten?

I tvenne saker: 1) i *Inbillningsgåfva*, 2) i *Versifikation;* ty Poesiens rätta natur och väsende ligger icke i rimmet och metern, men i inbillningsgåfvans förmåga att genom höga och sköna målningar gifva sina föreställningar den högsta grad af sinnlig verkan.

Huru förvärfvar man sig inbillningskraft?

Man har den väl till skänks af naturen, men hvar menniska äger mer eller mindre anlag dertill, och för att utveckla denna gåfva, måste man flitigt läsa de gamla hedniska Skaldernas Gudadikter och arbeten, hvarest man finner förträffliga tankar, bilder och målningar.

På hvad sätt kan man lära sig att skrifva Vers?

De som naturen gifvit böjelse dertill, böra lära sig *Prosodiens* reglor (eller läran om stafvelsernas längd och korthet att uttalas), som finnas förvarade i hvart godt skaldestycke; dessutom böra de öfva sig i förmågan att med lätthet ställa sina tankar i rim och meter.

Är rimmet brukligt i alla språk?

Greker och Romare nyttjade det aldrig, ty det har sitt ursprung från munktiden. Italienska, Spanska och Engelska språken hafva väl meter, men ofta icke rim. Fransoserne

ne äro de enda, som ännu beständigt nyttja det.

Är metern den samma i alla språk, och oföränderlig i hvart enda af dem?

Nej; metern är olika, och beror af hvart språks natur; men metern i vers är icke en gång lika för ett och samma språk, utan kan på mångfaldigt sätt omvexla.

Huru många olika slags meter finnes i Svensk vers?

De längsta verserna i vårt språk bestå af tretton stafvelser, och de kortaste af fyra.

Huru kallas dessa olika skaldslag,

Man förstår med *Lyrisk Poesi*, alla *Oder*, eller *Skaldestycken*, som äro ämnade att sjungas; med *Dramatisk Poesi*, *Tragedier* och *Komedier*; med *Episk Poesi*, eller *Hjeltedikt*, den som besjunger Hjeltars och märkvärdiga mäns bedrifter; med *Burlesk Poesi*, den som framställer föremålen på ett lustigt och löjligt sätt, med *Moralisk Poesi*, den som målar sederna; med *Helig Poesi*, den som omfattar Religions-ämnen.

Är det likgilltigt, hvilka slags verser man nyttjar i dessa olika Skaldeslag?

Nej, i *alla värdiga och högre ämnen* bör man nyttja långa verser, eller de så kallade *Alexandriner*; i *Fabeln*, långa och korta om hvarannan: i *Sånger*, merendels verser af sju eller åtta stafvelser; i *Epigrammer*, hvilka som helst, långa eller korta. Dock måste allt detta rättas efter olika omstän-

digheter, samt hvars och ens smak och fallenhet.

SJUNDE ARTIKELN.

Skrifkonsten.

Hvad är Skrifkonst?

Det är konsten att måla vissa drag eller bokstäfver efter ett gifvit alfabet.

Huru många bokstäfver finnas i alfabetet?

Svenskarne hafva i sitt alfabet 28 bokstäfver, Fransmännen 24, Engländarne 26, o. s. v. ett antal som är ganska nära tillräckligt för att dana alla språk i verlden, och för att förstå dem, som hafva flera bokstäfver.

Hvilken är skrifkonstens uppfinnare?

Man tillräknar den åt Gud sjelf, som gaf Moses de tie budorden, dem Han skref på tvenne stentaflor, men skrifkonsten var dock känd långt förut. Kadmus, Konung i Tebe, och son af Agenor, Konung i Fenicien, förde bokstäfver med sig från Fenicien till Grekeland, omkring 1519 år före Christi födelse.

Amerikanerne trodde i början, att papperet talade, då de hörde en bok läsas. Man berättar, att en Indiansk slaf, som var skickad af sin herre med en korg fikon och ett bref till en annan person, åt opp, under vägen, en del af fikonen och lemnade fram de öfriga tillika med brefvet åt den anvista personen, som, då han läst brefvet och icke fann så många fikon som deri lofvades, anklagade slafven att hafva förtärt de som sak-

nades, samt läste högt brefvet för honom. Men Indianen, som försäkrade motsatsen, förbannade papperet, och anklagade det att hafva vittnat falskt.

Han blef sedan utskickad i ett lika ärende, med ett bref, der fikonens antal, som han skulle lemna, noga utsattes. Under vägen åt han opp en del deraf, lika som förut, men nyttjade den försigtigheten, för att ej å nyo anklagas, att han förut gömde brefvet under en stor sten, och trodde sig således säker, att om papperet icke såg honom äta fikonen, skulle det icke kunna vittna mot honom. Men då den stackars menniskan strängare än förra gången beskylldes, tillstod han sitt fel, och betraktade med förundran detta pappers undergörande rättvisa.

Till hvad nytta är skrif-konsten?

Ingen menniska finnes, som icke medgifver att denna är den sinnrikaste och nyttigaste konst som man uppfunnit i verlden. Han är själen i all handel, en tafla af det förflutna, ett rättesnöre för framtiden, och tankarnas budbärare. Skrif-konsten är för öfrigt ett nödvändigt verktyg för vettenskaper och konster, emedan utan denna upptäckt, skulle man icke kunna företaga något i hvad tillstånd af lifvet som helst, i synnerhet i ett land, der man endast lefver af handel.

Hvilken är den egentliga tiden att lära sig skrifva?

Det är omöjligt att dertill utsätta någon viss tid, men vid nie år äro nästan alla barn i stånd dertill, emedan, då deras muskler äro böjliga och späda, väner deras lärare dem med lätthet att rätt hålla och föra pennan.

Hvilka äro de, som utmärka sig i denna Konst?

Med goda undervisningsgrunder och en säker fallenhet, kan hvem som helst deri utmärka sig. Handlande folkslag, såsom Holländare och Engländare, göra sig i synnerhet kända för en vacker styl.

Finnes någon ting besynnerligt i vissa Nationers skrifsätt?

Judarne och större delen af de Österländska folkslagen skrifva från höger till venster; Kineserne skrifva raden uppifrån och nedåt, i stället att man annars öfverallt skrifver från venster till höger.

Hvilka äro de nödvändigaste egenskaperne för att få en vacker styl?

Man bör hålla pennan väl och säkert, hålla hufvudet och kroppen i en ledig ställning, hafva mjuka fingrar, i början skrifva långsamt och noggrant, samt alltid med uppmärksamhet följa denna konstens grundreglor.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Ortografien.

Hvad är Ortografi (stafningslära)*?*

Konsten att riktigt skrifva orden, med sina passande och nödvändiga bokstäfver.

Huru vet man, hvilka bokstäfver äro nödvändiga och passande?

Detta urskiljer man lättast af språkljudet, emedan bokstäfverne äro tecken för de

ljud, hvaraf orden sammansättas. Dessa tecken borde derföre vara lika många, som de särskilta hufvudljuden.

Hvilket stafsätt är det bästa?

Det som icke är alltför gammalt, icke heller alltför nytt, och som nyttjas af de bästa nyare författare.

På hvad sätt kan man lära sig Ortografien?

Derigenom att man läser och framför allt skrifver mycket; men bästa sättet är, att aldrig skrifva ett ord, om hvars stafsätt man icke är fullkomligt säker; och äfven för detta ändamål bör man äga en god ordbok.

Hvilka äro de medel, hvarigenom man kan lära sig känna ett ords stafsätt?

Ordets *pronunciation* eller uttal, och dess *Etymologi* eller härledning, jemte de ord, som äro af samma stamord.

Är det nödvändigt att lära sig Ortografien?

Ja, det är angeläget att äga och följa ett allmänt antagit stafsätt, emedan det är oskiljaktigt förenadt med en god uppfostran; att stafva illa och ställa bokstäfverna oriktigt, är ett säkert bevis på okunnighet.

NIONDE ARTIKELN.

Accentuationen.

Hvad är Accentuation?

Konsten att genom strek, som kallas accenter, utmärka vissa vokalers olika ljud vid uttalet.

Huru många accenter finnas?

Trenne: Acutus (´), Gravis (`) och Circumflex (^).

Hvad är punktering?

Konsten att sätta på sitt rätta ställe i en skrift vissa skiljetecken, som tjena att utmärka de ställen, der man under läsningen bör hvila, och som åtskilja de olika meningarne, för att redigare kunna fatta dem.

Hvilka figurer nyttjar man för detta ändamål?

Komma (,), komma med punkt, eller semikolon (;), kolon (:), punkt (.) vid meningens slut, frågtecken (?), förundrans eller utropstecken (!).

Nyttjar man i skrifning inga flera kännetecken?

Jo; man har utom dess Apostrofen ('), föreningstecknet emellan tvenne ord (-), («), då en annan persons ord införas i skriften; och parentesen (), då en mening införes upplysningsvis, som egentligen icke hör till hufvudämnet, m. fl. hvilkas särskilta nytta och användande man endast kan fullkomligt lära sig genom en noggrann uppmärksamhet på goda författares arbeten.

TIONDE ARTIKELN.

Pronunciationen.

Hvad är Pronunciation (Uttal)?

Det är sättet, hvarpå man mer eller mindre höjer eller sänker, förlänger eller för-

kortar ljudet med hvilket orden eller stafvelserna uttalas.

Huru bör man göra, för att pronuncera?

Man bör noga åtskilja och utmärka de stafvelser som fordra en särskilt höjning eller sänkning vid uttalet, vid hvardera göra ett kort uppehåll, öppna munnen tillräckligt, och icke trycka ihop tänderna.

Hvari bestå åtbörder vid ett tal?

I det mer eller mindre lifliga sätt, hvarmed jag uppläser eller berättar ett ämne. Denna rörelse bör förändras efter de olika känslor och belägenheter, hvari den talande befinner sig.

Hvari består tonen i ett tal?

I en mer eller mindre hård, mer eller mindre mild hvila vid accenten, då man uttalar ett ord. Denna bör vara passad efter talarens olika känslor.

ELFTE ARTIKELN.

Retorikan.

Hvad är Retorika (Vältalighetslära)?

Det är en konst att i tal och skrift framställa sina tankar på ett sådant sätt, att de behaga, röra och öfvertala.

Hvad nyttjar Vältalaren för detta ändamål?

Han betjenar sig af figurer i ett språk, eller sådana ord och liknelser, som skänka

oss en dubbel föreställning, och flera tankar och bibegrepp på en gång.

Huru många figurer finnas i ett språk?

De delas i tvenne hufvudslag: *Ordfigurer* och *Tankfigurer.*

Hvad förstås med Ordfigurer?

De uppkomma, då ett ord brukas i en annan bemärkelse än dess egentliga, och kallas då troper, såsom då jag säger *Himmel,* i stället för *Gud.*

Huru många äro Ordfigurerne?

De förnämste äro 5, nemligen: *Metaforen, Allegorien, Metonymien, Synecdoche, Hyperbolen,* och *Ironien.*

Hvad är en Metafor (bild)*?*

Det är en trop, som består deri, att jag för likhetens skull öfverför den egentliga bemärkelsen af ett ord eller tanka, till en oegentlig. Metaforen är i visst afseende en förkortad liknelse, och tanken ledes alltid på någon jemförelse emellan tvenne föremål, t. e. om jag vill berömma en tapper krigsman, och säger: *detta Lejon framstörtade i striden.*

Hvad är Allegori?

Den är icke annat än en förlängd Metafor, såsom om jag säger: *detta Lejon framstörtade i striden,* blir detta blott en Metafor, men om jag tillägger följande ord: *sönderslet de djur, som satte sig emot det, och mättade sig af deras blod,* blir allt detta en Allegori.

Hvad är Metonymi?

Denna trop består deri, att det ena ordet brukas för det andra, i anseende till nä-

gon likhet dem emellan, såsom om jag säger: *Han steg på thronen och fattade spiran*, i stället för, *han emottog Konunga-makten*.

Hvad är Synekdoche?

Det är en sådan trop, i kraft hvaraf ordet för en del nyttjas att beteckna det hela, och tvertom, såsom då jag säger: *Stockholm har 80,000 själar*, i stället för *80,000 menniskor*.

Hvad är Hyperbol?

Denna trop består i vissa uttryck, som upphöja eller förringa föremålet öfver gränsen af det sannolika. Såsom om man säger: *hvitare än snön*, eller *trögare än sköldpaddan*, *mindre än intet*.

Hvad är Ironi?

En figur, hvarigenom man uttrycker just det motsatta som man tänker, såsom: *den girige fördöljer sina skatter, emedan han icke tror dem vara värde att åskådas*.

Hvad förstås med Tankfigurer?

Blott den vändning, som jag ger åt en mening, hvarigenom ordens egentliga bemärkelser likväl icke förändras.

Huru många äro Tankfigurerne?

Deras antal kan i visst fall icke bestämmas, emedan man af hvar ny ordställning hos en författare skulle kunna dana en ny Tankfigur. De hufvudsakligaste äro emedlertid: *Personifikationen*, *Apostrofen*, *Liknelsen*, *Antitesen* och *Utropet*.

Hvad är Personifikationen?

Det är en figur, hvarigenom liflösa ting tilläggas lif, känsla och verksamhet, t. e. *jorden törstar efter vatten*.

Hvad är en Apostrof?

Då man tilltalar en frånvarande eller död person, såsom närvarande, t. e. *O min vän! om du i grafven kunde se mina tårar.*

Hvad är Liknelse?

Det är en figur, i hvilken likheten emellan tvenne föremål uttryckligen utföres, t. e. lifvets början *är lik* en morgon. Om jag sade *lifvets morgon*, vore detta en Metafor, ty liknelsen sammandrogs och förkortades.

Hvad kallas en Antites?

Då jag sammanställer några motsatta tankar och ord, för att genom kontrasten åstadkomma en större verkan på sinnet, och göra saken tydligare, t. ex. Önsken J Cesars *lif*, för att *dö* som *slafvar*, eller hans *död*, för att *lefva* som *frie.*

Hvad är Utrop?

En figur, som genom frågor och afbrutna meningar yttrar själens rörelse, t. ex. *O Ilion! o mitt fäderneslànd! som så många segrar gjort ryktbart.*

Af huru många delar består ett Tal?

Man räknar 6, nemligen: 1) *Ingången*, 2) *Bestämmandet* och *Indelningen af innehållet*, 3) *Berättelsen* och *förklaringen*, 4) *Vederläggningen af motsatta skäl*, 5) *Uppväckandet af känslor och passioner*, och 6) *Slutet.*

Är denna indelning nödvändig att följa i hvart Tal?

Nej, den behöfves sällan i sin fulla utöfning, och är i många fall skadlig, emedan

stylen derigenom blir matt och tvungen; kunna icke alla delarne i ett tal umbäras.

Huru kan man blifva en stor Vältalare?

Om man förut äger snille och fallenhet för vältaligheten, bör man noga öfvertänka sitt ämne, se det från alla synpunkter, och sätta hvar del på sitt rätta ställe; uppöfva inbillningsgåfvan och minnet, för att behagligt kunna framställa sina tankar, der de göra verkan hos åhöraren; äga ett vackert uttal, samt taga sig åtbörder och ton som passa till det ämne man afhandlar. Utom dessa egenskaper gör en talare inga intryck på åhöraren.

TOLFTE ARTIKELN.

Teologien.

Hvad är Teologi (Gudalära)?

En vettenskap, som leder oss till kännedom af Gud och Gudomliga föremål.

Huru indelas Teologien?

I den *naturliga* och *uppenbarade*, af hvilka den förra lär oss känna Gud genom Hans skapade verk och vårt eget förstånds ljus; men den sednare är den ännu vida fullkomligare vettenskap vi få om Gud i den Heliga Skrift.

Innehåller så väl den naturliga, som uppenbarade Religionen blott Trosläror?

Nej! begge innehålla äfven de bästa, till allmän och enskilt sällhet oundgängliga lefnads föreskrifter, och kallas i detta afseende *Moral-Teologi*. Vi hafva *Förnufts-Moralen*,

af hvilka den sednare upplyser, utvidgar och bestämmer den förra i allt hvad som angår våra skyldigheter emot Gud, nästan och oss sjelfva.

Hvaraf kommer ordet Teologi?

Af tvenne Grekiska ord, som betyda ett *Tal om Gud*, och denna vettenskap kallas så, emedan hon afhandlar öfvernaturliga saker, och i synnerhet bör hämtas af Guds ord.

TRETTONDE ARTIKELN.

Filosofien.

Hvad är Filosofi?

En undersökning af Naturen och Moralen, grundad på anmärkningar, erfarenhet och förnuftsslut.

Hvarifrån härleder sig ordet Filosofi?

Ifrån ett Grekiskt ord, som betyder *kärlek till vishet.*

Hvad är Filosofiens nytta?

Den leder förnuftet till kunskap om Gud, verlden och menniskan, och söker hufvudsakligen att utveckla och fastställa de första grundbegreppen i dessa ämnen.

FJORTONDE ARTIKELN.

Lagfarenheten.

Hvad är Lagfarenhet?

En vettenskap om lagar, sedvanor, påbud och allt det som tjenar att befordra den

trygghet och rättvisa, som hvar medlem i samhället har att fordra.

Huru indelar man denna Vettenskap?

Gemenligen i trenne slag: *Natur-rätt*, *Folk-rätt* och *Borgerlig rätt*.

Hvad är Natur-rätt?

De pligter och rättigheter, som naturen och förnuftet nedlagt hos menniskan, under hvad tillstånd som helst, såsom, ibland andra, den grundsatsen att *icke göra det emot andra, som vi villja att de icke skola göra emot oss*, och den satsen; *att försvara sig emot dem som orätt öfverfalla och angripa oss;* det är äfven denna naturrätt, som ger föräldrar välde öfver sina barn, m. m.

Hvari består Folk-Rätt?

I vissa grundreglor, sedvanor och bruk, som äro enliga med Naturrätten, och antagna af alla hyfsade nationer; såsom, att icke orättmätigt angripa hvarandra, icke öfverträda gästfriheten, och att icke våldföra Sändebuds personer, o. s. v.

Hvad är Borgerlig Rätt?

Det är den rätt som grundar sig på de lagar och den regeringsform, dem hvar Nation för sig sjelf stiftat och fastställt.

Är det nyttigt att känna sitt fäderneslands lagar?

Denna kännedom är icke allenast nyttig utan högst nödvändig för alla medborgare, emedan man öfverallt måste lefva under lagar; men denna kunskap är i synnerhet oumbärlig för dem som vilja bekläda någon

syssla i staten, emedan ingen embetsmän, ifrån den högsta till den lägsta, kan utan den rätt sköta sin tjenst.

FEMTONDE ARTIKELN.

Läkarekonsten.

Hvad är Läkarekonst (medicin)?

En vettenskap, som bemödar sig att lära känna menniskokroppen och allt det som kan bibehålla helsan, eller återställa henne, om hon är förlorad.

Huru indelar man medicinen?

I *Teoretisk* och *Praktisk*. Den *förra* stannar vid betraktandet och undersökningen af menniskokroppens och dess sjukdomars natur, samt läkmedlens beskaffenhet; den *sednare* försöker att genom erfarenheten finna hvar sjukdoms egentliga kännetecken, för att göra bruk af passande läkmedel, och sådana som just äro de rätta att åstadkomma en snar förbättring.

Hvem upptäckte blodets omlopp i djurens kroppar?

Vilhelm Harvey, en Engelsk Läkare och Naturkunnig, år 1628.

På hvad sätt kan man förvärfva sig kunskap om menniskokroppen?

Genom Anatomiens tillhjelp.

SEXTONDE ARTIKELN.

Anatomien.

Hvad är Anatomi?

En vettenskap som lär oss att känna menniskokroppens skapnad, invertes beskaffenhet, och dess särkilta delars förrättningar. Hon delas i flera slag, såsom *Osteologien*, som handlar om benen, *Nevrologien*, som afhandlar nerverna, o. s. v.

Har denna Vettenskap länge varit känd?

Den infördes i Europa i 16:de århundradet. *Andreas Vesalius* från Brüssel var den förste, som dermed gjorde försök.

SJUTTONDE ARTIKELN.

Kirurgien.

Hvad är Kirurgi (Fältskärskonst)*?*

Det är en del af Läkarekonsten, som består i operationer, för att läka sår, och andra menniskokroppens yttre skador och sjukdomar. Emedan Kirurgiens verkningar äro synbarare än Läkarekonstens, har man alltid mycket uppodlat denna vettenskap.

Hvilka äro en skicklig Fältskärs hufvudsakliga egenskaper?

En duglig Fältskär bör tillika vara en förfaren anatomist, för att noga kunna veta de vägar han bör följa under sina operationer, och för att undvika ett vidrörande af de delar som måste bibehållas. Han bör verkställa sina förrättningar med snabbhet, tillför-

sigt, mycken skicklighet och med all den muntra lifligheet som vid sådana tillfällen är möjlig.

När blef Koppympningen bekant i Europa?

1713, af en Grekisk Läkare från Konstantinopel, vid namn *Emanuel Timonius*: men *Kokoppympningen* eller *Vaccinationen*, som är mindre smärtsam och farlig, uppfans 1800, af *Jenner*, en Engelsk Läkare.

ADERTONDE ARTIKELN.

Farmacien.

Säg mig, hvari den delen af medicinen består, som kallas Farmaci (Apotekskonst)?

Farmacien lär oss att välja, tillreda och blanda läkmedlen, samt urskilja deras godhet. Denna vettenskap är egentligen Apotekarnes yrke.

Farmaci kommer af *Pharmacon*, ett Grekiskt ord, som betyder *läkmedel*. Denna vettenskap förutsätter kunskap om Kemien och Botaniken.

NITTONDE ARTIKELN.

Handeln.

Hvad är Handel?

Konsten att byta, köpa eller sälja en vara och egendom, i afsigt att vinna derpå.

Är

Är det länge sedan Handeln begynte idkas?

Det är sannolikt, att den är lika gammal med verlden. I början bestod den endast i utbyte af lifvets oumbärligaste behof, som man ännu i dag finner den i Lappland och Siberien, ibland åtskilliga folkslag i Asien och Afrika, och öfverallt i Amerika.

Voro mynt eller penningar, som äro af så stor nytta i handel, ifrån början kände och nyttjade?

Nej, alldeles icke; men man uppfann dem sedan, för att lätta handeln.

Hvilka äro de folkslag, som gjort sig mest kända för sin handel?

Fenicierne, Egyptierne, Kartaginenserne, Atenienserne, Invånarne på ön Rodus, Romarne, Gallerne, Nederländarne, Engelsmännen och *Holländarne*, hafva i synnerhet utmärkt sig för deras handel; men nu mera torde Fransmännens handel blifva mest florerande och vidsträckt.

Hvilka äro de egenskaper, som en god och skicklig Handlande bör äga?

Han bör noga känna Aritmetiken, och konsten att föra sina räkningar efter en lätt och säker metod. Han bör äfven känna Geografien, alla vigter, mått och mynt; han bör i grund förstå Kurs- och Vexelhandel; han bör vara underrättad om hvilka varor böra införas och utföras, och känna sitt eget lands produkter, styrka och folklynne. Det är nödvändigt att han förstår de förnämsta lefvande språk, såsom Fransyskan, Engelskan, Italien-

skan, Tyskan och Spanskan, m. fl.; men i synnerhet det landets språk, der han ingått en ordentlig brefvexling; han bör vara snar, att verkställa de förrättningar man anförtror honom, billig och ärlig i all handel, noggrann i sina utbetalningar, försigtig i sina företag, kort, enkel och tydlig i sina handelsbref, grannlaga att erlägga ända till de minsta afgifter på varor som han emottager eller bortskickar. För öfrigt bör hans uppförande och umgänge vara okonstladt, höfligt och anständigt.

TJUGONDE ARTIKELN.

Navigationen.

Hvad är Navigation (Styrmanskonst)?

Konsten att styra ett skepp på vattnet, och framför allt på verldshafvet, och att känna, huru man skall begagna sig af vindar, segel, styre, kompass, sjökort och åror, m. m., hvartill ännu kunna läggas de anmärkningar man bör kunna göra öfver solens och stjernornas höjd.

Hvad är grunden för Navigationen?

Astronomien, eller kunskapen om himlakropparnas ställning och rörelser, samt solens förhållande till vår jord. Utom denna kunskap kan aldrig en sjöman med säkerhet veta, i ett främmande haf, på hvilken punkt af jorden han är.

Hvem är Navigationens uppfinnare?

Den Heliga Skrift tyckes tillkännagifva

oss dess ursprung, när hon talar om syndafloden, emedan Noaks Ark är det första fartyg, hvars gång på vattnet man känner. Det är all sannolikhet att Noaks barn, då de sågo den lätthet, hvarmed vattnet kunde bära en tyngd, hafva fortfarit att bygga skepp; och att de således hafva odlat en konst, som skulle blifva ganska förmånlig för dem och deras efterkommande.

Hvilka medel nyttjar sjömannen, för att midt i hafvet styra ett skepp?

Sjökompass och sjökort. Det är nära 500 år sedan desse uppfunnos; i brist på kompass styrde han efter stjernornas anvisning.

Hvilken sammansatte den första Kompass?

Jan Gioja eller *Goya*, född i Melfi, i konungriket Neapel, vid år 1300. *Harrison*, en Engelsman, uppfann 1765 Pendelur, som utstaka longituden på hafvet; *Poissonnier*, en Fransman, uppfann 1769 en inrättning att göra hafsvattnet drickbart för sjömän.

TJUGEFÖRSTA ARTIKELN.

Boktryckerikonst.

Hvad är Boktryckeri-konsten?

Det är konsten att samla och iordningsätta rörliga bokstafstecken, utskurne i en metall, och af lika skapnad som skriftecken, med hvilka man kan dana hvad ord som helst.

Hvilka förmåner vinner man af Boktryckeri-konsten?

Ganska många och stora fördelar. 1) Är det bevist, att tvenne arbetare på ett bok-

tryckeri göra mera på en dag, än hundrade skrifvare skulle kunna göra på samma tid, huru flitige de än voro. 2) De tryckte bokstäfverne kunna med lätthet läsas öfverallt, i anseende till deras likhet och ordentlighet, i stället att handskrifter äro svåre för många att läsa. 3) Läser man ett tryckt arbete med mera nöje och nytta, än ett handskrifvit, emedan bokstäfverne, alltid ordentlige och enahanda, hjelpa uppmärksamheten och lätta minnet. 4) Genom den lätthet, som boktryckeri-konsten har, är nästan hvar person i stånd, att köpa de böcker han behöfver, och tillfredsställa sin vettgirighet med den oändliga mängd djupsinniga och snillrika arbeten i alla konster och vettenskaper. Ändtligen emedan denna förträffliga konst skaffar i dagen alla höga tankar och nyttiga sanningar, utgör hon en stor egendom för hela den upplysta verlden.

Det är boktryckerikonsten, hvilken man har att tacka, såsom ett af de skyndsammaste medel, att befordra vår Evangeliska Religion, att öka vidden af menskliga kunskaperna, att sprida upplysningen, göra vettenskaperna begripliga för mängden, och utvidga öfver hela jordklotet förnuftets herravälde, emedan denna konst satte alla filosofer och tänkande menniskor af alla länder, i stånd att meddela hvarandra sina tankar, tvifvels-mål, upptäckter och motsägelser; samt att gemensamt arbeta på fullkomnandet af förnuftets ljus, af lagarne, idogheten, handeln, kort sagdt af hela menniskoslägtets lycksalighet.

Hvilken är Boktryckerikonstens uppfinnare?

De fleste tillegna denna upptäckt åt *Jo-*

han Guttenberg, från Mayntz, omkring år 1440; med honom förenade sig kort derefter *Petter Scheffer* och *Johan Faust*. Desse tvenne sednare slutade hela Bibelns tryckning år 1462. Holländarne påstå, att *Laurentius Coster*, från Harlem, uppfann Boktryckerikonsten omkring år 1430, dock tror man snarare, att *Coster* endast betjente sig af utskurna trädformar för att trycka små skolböcker, men att *Guttenberg* och *Scheffer* äro rätte uppfinnarne till de rörliga bokstafsfigurerna, som utgöra det väsendtliga af Boktryckerikonsten.

Konsten att trycka böcker genom träsnitt, då man nyttjar en särskilt plåt för hvar sida, var känd i Kina, flera sekler förr än man deraf betjente sig i Europa, fastän tryckningen af sigill och kortlekar m. m., liknade detta ganska mycket, som man lätt kan se vid jemförelsen.

TJUGEANDRA ARTIKELN.

Musiken.

Hvad är musik?

En konst, som lär oss att göra sammanstämningar af toner behagliga för örat, och som bestämmer ljudets förhållande sins emellan, eller hvad man kallar Harmoni, så väl i instrumenter, som i menniskorösten.

Hvilken Musik är den skönaste?

Vokal-musiken, eller menniskans röst.

Hvilka äro musikens verkningar?

Den vederqvicker och muntrar sinnet på

ett angenämt sätt, ger ny håg och styrka, att sedan med ifver fortsätta sitt arbete. Han tjenar att stilla själens oro och häftiga rörelser, i synnerhet mildrar han melankoliens ängslan.

Har Musiken varit i någon aktning?

Äfven de vilda folkslagen känna den. De gamle Romares och Grekers krigsmusik var af stor nytta och behag i deras hjeltebragder; och i sednare tider har den kommit i bruk vid Gudstjensten; emedan han lifvar känslan för dygden, eldar vårt nit och vår andakt.

Hvem har uppfunnit musiken?

Han är till sitt ursprung lika gammal med naturen, ty han är en efterhärmning af fåglarnas toner; emedlertid tillegna hedningarne dess första uppfinning åt *Apollo* eller *Merkurius:* men den Heliga Skrift lär oss, att *Jubal*, Lameks son, före syndafloden, först uppfann instrumenter, och spelade derpå.

Hvarifrån har ordet Musik sin härledning?

Från de nie Muserne, hvilka hedningarne ansågo som Konsternas och Vettenskapernas Gudinnor.

Af hvilken har Musiken fått sin fullkomlighet?

Man tror, att det varit af Ebréerne, men i närvarande tid idkar man Musiken med större behag och uppfinning; Tyskar, och framför allt Italienare, utmärka sig i denna konst. För öfrigt äro Dans och Musik, såsom så nära förenade med själens rörelser kände och nyttjade hos nästan alla villda folkslag.

ANDRA AFDELNINGEN.

Storhetsläran.

FÖRSTA ARTIKELN.

Matematiken i Allmänhet.

Hvad förstås med Matematik?

Man räknar under detta namn de vettenskaper, som hafva att göra med någon storlek; d. v. s., allt det som är i stånd att ökas eller minskas.

Fordrar Matematiken mycken uppmärksamhet?

Ja, han är af alla vettenskaper den, som fordrar mest deraf, emedan han framställer jemförelser och förhållanden, hvarigenom mindre allmänt kända sanningar utvecklas och stadfästas med osvikliga bevis. Såsom exempel må anföras, att man blott genom en noggrann uppmärksamhet på himlakropparnas rörelse, fortsatt man ifrån man flera sekler igenom, ändtligen har hunnit bestämma den bana, som solen, månen, jorden och de öfriga planeterna genomlöpa, och detta med den visshet, att man på minuten kan förutsäga, när en sol- eller månförmörkelse skall inträffa.

Hvilka fördelar hämtar man af Matematikens kännedom?

Den måste användas vid nästan alla vettenskaper och konster, samt är för alla men-

niskor, högst nyttig, emedan den uppöfvar förståndet och väner det till ordning och säkerhet i sina omdömen.

Huru indelas de Matematiska vettenskaperna?

I *rena Matematiska Vettenskaper*, som endast sysslosätta sig med någon storlek i sig sjelf, och *blandade Matematiska Vettenskaper*, som läna af Fysiken några hufvudegenskaper, ifrån hvilka de härleda, med tillhjelp af den rena Matematiken, alla de andra egenskaper, som med dem öfverensstämma.

Hvilka äro de rena Matematiska Vettenskaperna?

Aritmetiken, *Algebran*, *Geometrien*, *Stereometrien*, *Differential* och *Integral Kalkulen* eller *Fluxions Metoderne.*

Hvilka äro de blandade Matematiska Vettenskaperna?

Mekaniken, *Hydrodynamiken*, *Astronomien*, *Optiken*, *Akustiken*, eller *Läran om ljudet*, som utgör en del af Fysiken.

ANDRA ARTIKELN.

Aritmetiken.

Hvad är Aritmetik?

En vettenskap som afhandlar läran om tal och enheter.

Hvad är ett Tal (numerus)?

En samling af flera åtskilda enheter af samma slag.

Finnas flera slägs Tal?

Ja, *hela* eller *enkla Tal*, hvilka endast bestå af hela enheter, och *brutna*; hvilka antingen utgöras af någon enhets delar, såsom $\frac{1}{4}$, eller af hela tal och delar af någon enhet, såsom $\frac{5}{4}$, hvilket är det samma som 1 hel och $\frac{1}{4}$. De förra kallas *egentliga*, de sednare *oegentliga bråk*.

På huru många sätt behandlar man Tal?

På fyra hufvudsakliga sätt: *Addition*, *Subtraktion*, *Multiplikation*, och *Division*. De öfrige äro blott tillämpningar af dessa.

Hvad är Addition?

Ett räkningssätt, hvarigenom jag söker ett sådant tal, som innehåller så många enheter, som flera andra gifna tal tillsammantagna. Detta tal kallas *Summa*, och erhålles då jag lägger ihop de gifna talen, och börjar från höger, såsom om jag lägger ihop

8930
609
9380
86

blir Summan 19,005.

Hvad är Subtraktion?

Ett räkningssätt, då jag söker det tal som öfverblifver, när ifrån ett gifvit tal så många enheter borttagas, som ett annat tal utvisar. Det öfverblifna kallas *Rest*; såsom om jag ifrån 8090 vill
taga 3647 blir
Resten 4443

Huru kan man veta, om man riktigt gjort en subtraktion eller addition?

Derigenom att man anställer prof derå. Om man vill pröfva additionens riktighet, sker det genom subtraktion, och subtraktionens genom Addition.

Hvad är Multiplikation?

Ett räkningssätt, hvilket består deri, att jag söker ett tal, som är lika stort med ett annat, flera gånger tagit. Båda talen, så väl det hvilket blifvit flera gånger tagit, som det hvilket utvisar, huru många gånger det andra blifvit tagit, kallas *Faktorer*. Det tal som häraf uppkommer, kallas *Produkt*. Man finner härat, att detta är endast ett enklare sätt att kunna addera ett tal med sig sjelf; ty att taga ett tal vissa gånger, är ju att lägga detta tal lika så många gånger tillhopa. Såsom om jag tar 350
18 gånger, blir

Produkten 6300.

Hvad är Division?

Den består deri, att jag undersöker, huru många gånger ett tal som kallas *Dividendus*, innehåller ett annat tal, som kallas *Divisor*. Det tal som häraf uppkommer kallas *Qvot*. Division är således icke annat än en Subtraktion; ty att efterse huru många gånger ett tal innehålles i ett annat, är ju detsamma som att taga det första talet ifrån det andra så många gånger, som Qvoten innehåller enheter; såsom om 20 personer skola dela emellan sig 9640 Riksdaler, så tager jag 20

ifrån)9640(482 gånger, och denna qvot blir hvar persons andel.

Hvilka äro profven på Multiplikation och Division?

Division tjenar till prof för multiplikation, och så tvertom. I första händelsen divideras produkten med en af faktorerne, då den andra faktorn uppkommer i qvoten; t. ex. om 18 divid. med)6300(blir qvoten lika med 350; (Se exemplet för multiplikation) och i den sednare multipliceras qvoten med divisor, då Produkten, adderad till resten efter sista division, blir lika stor med dividendus; t. ex. om 20 dela)6280(314 gånger, så är 20 multipliceradt med 314, lika stort med 6280.

De tecken hvarmed dessa räkningssätt utmärkas, äro, (+) för addition, och kallas *Plus*. (—) för subtraktion, och kallas *Minus*. (× eller .) för multiplikation. (:) för division. (=) ett likhets tecken, när tvenne tal äro lika, o. s. v.

Hvilka äro de andra operationerna i räknekonsten, hvilka man kan anse som tillämpningar af dessa fyra?

Formerandet af Digniteter, Dignitets-rötters utdragande, Regula de tri, Sällskaps räkning, Intresse räkning och Regula Falsi.

Hvad är Digniteten af ett tal?

Produkten af detta tal, multipliceradt en eller flera gånger med sig sjelf. Den första digniteten, som äfven hallas *rot*, är sjelfva talet, den andra digniteten är produkten af detta tal, en gång multipliceradt med sig

sjelf; eller nyttjadt tvenne gånger till faktor. Den tredje digniteten är produkten af detta tal, nyttjadt trenne gånger till faktor; den fjerde nyttjadt fyra gånger, o. s. v. Man kallar äfven den andra digniteten *Qvadrat*, och den tredje *Kub;* såsom för exempel: om 4 är första digniteten eller roten, så är 4 × 4 eller 16 den andra digniteten eller quadraten af 4, betraktad som *Rot;* 4 × 4 × 4 eller 64, 3:dje digniteten eller Kuben af 4, ansedd såsom rot: 4 × 4 × 4 × 4 eller 256, 4:de digniteten af 4, o. s. v,

Hvad är Roten af ett tal?

Det tal som multipliceradt en eller flera gånger med sig sjelf, frambringar samma gifna tal. Roten är, likasom den första digniteten, sjelfva talet; den andra, äfven kallad *Qvadrat-rot*, är den som man en gång måste multiplicera med sig sjelf, eller tvenne gånger nyttja till faktor, för att få talet; den tredje eller *Kubik-roten*, är den som man trenne gånger måste nyttja till faktor, för att få talet, och så hela vägen, t. ex.:

5 är rot eller första Digniteten.

5 är äfven Qvadrat-roten af 25, ty 5 × 5 = 25.

5 är kubik-roten af 125, ty 5 × 5 × 5 är 125.

5 är fjerde Dignitetsroten af 625, ty 5 × 5 × 5 × 5 är 625. o. s. v.

Hvari består då formerandet af Digniteter och rötters utdragning?

Det förra består i att få produkter af tal, derigenom att man multiplicerar dem med sig sjelfva, en eller flera gånger, och *den*

sednare består i att söka ett tal, som, då det multipliceras med sig sjelf en eller flera gånger, framskaffar det tal, som är lika stort med det gifna, hvarur roten skulle dragas (Se föregående exempel).

Hvad är Sällskaps-räkning?

Ett räkningssätt, hvarigenom man delar ett tal i sådana delar, som äro proportionerade efter de tal, som förut äro gifne. Det nyttjas oftast i handel, för att jemt dela de vinster och förluster, som man gjort i en gemensam handelsrörelse, i förhållande till hvars och ens förskjutna medel.

Hvartill tjenar Sällskaps-räkning?

Att finna medelvärdet af hvar sammanblandad del, när man förut känner de sakers storlek ock värde, hvaraf den är sammansatt; eller ock, att uträkna antalet af sakernas särskilta slag, när man förut känner hvar särskilt dels värde och dess sammanblandning.

Gif mig ett exempel på dessa begge räkningssättt?

1) Om en vinhandlare blandar tillhopa 300 buteljer vin, till ett visst värde, t. ex. till 20 sk. buteljen, och 200 buteljer till 15 sk., och 100 buteljer till 10 sk., och han nu vill veta, huru mycket han skall taga för hvar butelj vin af denna sammanblandning, måste detta ske genom *Sällskaps-räkning*. Om en Guldsmed vill veta, huru mycket guld och silfver han skall taga, för att deraf göra en jemkning emellan vigten och det utsatta priset, måste äfven detta ske genom *Sällskapsräkning*.

Hvarpå grunda sig de andra räkningssätten, såsom Regula de tri, Intresse-räkning och Regula Falsi?

På proportioner eller förhållanden.

Hvad är förhållande?

En sådan egenskap emellan tvenne storheter, att den ena antingen är så och så mycket större eller innehålles så och så många gånger i den andra, t. ex. 14 är 6 enheter större än 8, och 32 innehålles 4 gånger i 128; Det första utmärkes 14 — 8 och kallas *Aritmetiskt*, det sednare: 128 : 32, och kallas *Geometriskt.*

Tvenne proportioner som äro lika stora, utgöra en *analogi*, t. ex. 17 : 51 : : 1. : 3.

Huru många termer finnas i en proportion och i en Analogi?

2 i den första och 4 i den sista.

Hvari består Regula de tri?

Att söka den fjerde termen i en proportion, när de trenne andra äro gifne: såsom när 4 Lsp. kosta 3 R:d, hvad kosta då 95 Lsp. = 43 R:d.

Man multiplicerar den andra med den den tredje termen, och dividerar produkten som deraf uppkommer med den första termen. Qvoten deraf blir det man söker.

Hvad är Intresse-räkning?

En operation genom hvilken jag, när jag känner den ränta, som en viss summa ger på viss tid, äfven kan utsätta den ränta, som jag i proportion derefter bör få af en annan summa på lika lång tid. Detta räk-

ningssätt nyttjas mycket af Bankierer t. ex. när 100 R:d. ge 6 R:d. om året, hvad ge då 8000 R:d. inom samma tid? = 480 R:d.

Huru behandlar man brutna tal?

På samma sätt som hela.

Finnas flera slags Bråk i räkning?

Ja, man har vanliga bråk, t. ex. $\frac{3}{5}$, $\frac{1}{2}$ m. m., och *Decimal bråk*, hvilka äro långt lättare än de förra, t. ex. o, 6 = $\frac{6}{10}$ = $\frac{3}{5}$ *).

Hvartill tjenar Aritmetiken?

Dess kännedom fordras för personer af alla klasser; den sätter oss i stånd att med redighet och lätthet sköta våra affärer; den är för handeln alldeles oumbärlig; ja! alla vettenskaper och konster förutsätta i mer eller mindre mån, en noga kännedom deraf.

TREDJE ARTIKELN.

Algebran.

Hvad är Algebra?

En Vettenskap som innefattar läran om alla räkningssätt med obestämda storheter, och hvarest man, i stället för siffror, nyttjar

*) Till hjelpreda vid särskilta räkningssätt, betjenar man sig af de så kallade *Logaritmer*, upptäckte af Baron *Niper*, en skotte, hvilka förkorta betydligen all räkning, genom det de byta multiplikation i addition, division i subtraktion, formerandet af digniteter i ett slags multiplikation, och qvadratrötters utdragande i ett slags division. *Regula falsi*, är ett räkningssätt, som nyttjas vid olika delningar af saker, hvartill man behöfver göra åtminstone en förutsättning (supposition).

bokstäfver, hvilka, emedan de annars icke äga någon viss betydelse, kunna föreställa alla slags storheter.

Hvilka räkningssätt nyttjar man i Algebran?

De samma som man nyttjar i Aritmetiken.

Hvad är Eqvation?

Uttrycket af den likhet som finnes emellan tvenne qvantiteter, hvilket utmärkes med tecknet $=$, ställdt emellan qvantiteterna, t. e.: Addit. $4 + 5 = 9$. Subtr. $14 - 8 = 6$. Mult. $5 \times 4 = 20$. Div. $\frac{40}{8} = 5$.

Hvartill tjena Equationer?

Att genom en lätt uträkning bestämma värdet af en qvantitet, i anledning af det förhållande, som qvantiteten har till andra qvantiteter. Dessa förhållanden bemödar man sig att förklara i eqvationerna.

Hvad är förmånen af Algebran, framför Aritmetiken?

1) Då Aritmetiken endast sysslosätter sig med tal, uträknar Algebran alla storlekar i allmänhet. 2) Gör Algebran sina resultater allmänna, och utsträcker dem till alla frågor af samma slag; slutligen nyttjar Algebran sådana formulärer, i kraft hvaraf man ansenligen förkortar räkningen.

För hvem är Algebran nyttig och nödvändig?

För alla dem som studera någon gren af Matematiken, af hvilken Algebran, genom sin tillämpning till de andra, utgör en af de vigtigaste delarne.

FJERDE

FJERDE ARTIKELN.

Geometrien.

Hvad är Geometri?

En vettenskap, som afhandlar läran om sammanhängande storheter, t. ex. linier, trianglar, vinklar m. m.

Hvad betyder sjelfva ordet Geometri?

Jordmätning, emedan detta var denna vettenskaps första föremål, då Egyptierne uppfunno den, för att derigenom riktigt kunna återfå sina åkerfält, när deras råmärken hvart år förstördes vid Nilens öfversvämning.

Huru indelar man Geometrien?

I trenne hufvuddelar: *Lineæmetrien*, som sysslosätter sig med linier; *Planimetrien*, som har att göra med ytor; och *Stereometrien*, som handlar om kroppar.

Hvad är skillnaden emellan en linie, en yta och en kropp?

En *linie* är endast en utsträckning i längden, en *yta* är en utsträckning i längd och bredd, hvars gräns är en linie, och en *kropp* är en utsträckning i längd, bredd och tjocklek eller djuphet, hvars gräns är en yta.

Hvad är Gräns?

Det yttersta af någon ting.

Hvad är Figur?

Det som är inneslutit af en eller flera gränsor.

Hvad är en Vinkel?

Tvenne liniers lutning till hvarandra, då de råkas i en punkt, men icke utgöra en rät linie.

Om en rät linie råkar en annan rät linie, så att vinklarne som dermed formeras på båda sidor äro lika stora; så kallas hvardera af dessa vinklar en *rät vinkel.*

Hvad är en Triangel?

En figur, som inneslutes af trenne linier eller sidor.

Hvad är en Qvadrat?

En figur, som har fyra lika stora sidor och fyra räta vinklar. Men om en fyrsidig figur har alla vinklarna räta, och endast sina motsvarande sidor lika stora, kallas den *Rektangel.* Om den har alla sidorna lika stora, men icke vinklarna räta, kallas den *Romb;* och om endast de vinklar och sidor, som stå midt emot hvarandra, äro lika, kallas den *Romboid.*

Hvad är en Cirkel?

En krokig linie, hvars alla delar hafva lika afstånd ifrån en viss punkt inom figuren. Denna punkt kallas *Cirkelns medelpunkt.*

Hvad är Cirkelns Diameter?

En rät linie som, dragen genom medelpunkten, afskär omkretsen i tvenne lika delar, hvilka kallas *Half-Cirklar.*

För hvilka är Geometrien nyttig?

Den är oumbärlig för Arkitekter, och i allmänhet för alla dem, som sysselsätta sig

[illegible] är
[illegible] som
[illegible] höra
[illegible] be-
[illegible] ann
[illegible] af
[illegible] diga

[illegible] yta,
[illegible] nier
[illegible] i
[illegible] ett
[illegible] nin-

[illegible] ge-
[illegible] göra,
[illegible] pro-
[illegible] eller
[illegible] med
[illegible] göra
[illegible] på

[illegible] lekar
[illegible] *en el-*
[illegible] stör-
[illegible] har
[illegible] ange-

a teck-

allt slags
och till
bestäm-
fordra

ningen?

e begär
granhet,
m men-
lif och
m.

egenska-

och san-

nordnin-
till ut-
liflighet
äro li-
Tecknin-
iles, äro
själen

rigenom
mes; den
n.

na rätt?

derande

och genom öfning hafva förvärfvat sig kunskap om de afteeknade ämnens sanna form och hållning, i anseende till de olika afstånd de böra intaga för ögat; det vill säga, att kunna rätt fatta och förstå hvad man ser; t. ex. en tecknare, med noga kännedom af Anatomi, kan vid menniskokroppens föreställande upptäcka och utmärka fina uttryck af rörelse och böjningar, som alldeles undfalla den olärdes öga.

Hvad förstås med hållning?

Den inbegripes under en vettenskap, som kallas *Perspektiv*, hvilken har 2:e fördelningar, nemligen: *Perspective linéaire*, som afhandlar den graduela förminskning, som föremålens olika afstånd åstadkommer för ögat vid deras föreställande på en plan eller kullrig *yta*, genom teckning, och *Perspective Aërienne*, som lär att rätta dagen, skuggan och färgornas styrka efter afståndsgraden.

På hvad sätt lär man sig att teckna?

Emedan alla konturer icke äro annat än en sammansättning af räta och krokiga linier (fastän till oändlighet af förhållanden sins emellan, efter de olika bildande former), så utgöra sådana linier vanligen de första öfnings-exemplen; derefter afttecknas delar af menniskokroppen i stort, för att gifva handen en utveckld, fri och säker rörelse, innan man skrider till sammansättningen deraf; och eftervunnen färdighet att kopiera mästares handteckningar, börjar man att teckna efter runda eller fristående kroppar, såsom gips-figurer, lefvande modeller m. m., med iakttagande af den naturliga dagen och skuggan.

Fordrar blotta teckningen någon vidare kunskap?

Ja, den om *geometri-* och *proportions-lära*, och för en figurtecknare, *menniskokropparnes proportioner?*

Hvilka äro de?

De simplaste, och hvilka den bifogade planchen utvisar äro, till en fullväxt menniskofigur, åtta hufvudets längder, hufvudets egen inräknad.

Har hufvudet någon egen delning?

Ja, i 4 delar, nemligen: från det öfversta af hufvudet till hårgången — derifrån till ögonhvalfvet — derifrån till slutet af näsan — derifrån till hakans spets.

Huru indelas de återstående sju hufvudlängderne?

Från hakans spets till bröstvårtorna, — derifrån till naflen — derifrån till lårens början eller midtpå figuren — derifrån till midtpå låret, — derifrån till knäet, — derifrån till midtpå benet, — derifrån till fotbladet.

Har qvinnokönet samma proportioner?

Ja, med undantag att hela längden är något kortare, hufvudet, händerne och fötterne mindre, halsen längre, bröstet mera upphöjdt, bredden öfver axlarne mindre, men öfver länderne och låren större, och i öfrigt alla dess muskler mindre synliga, följaktligen konturerne af en mera smidig, jemn och behaglig rundning än mankönets.

Gör menniskans olika ålder förändring i dess proportioner?

Ja, allt ifrån barnåldern tills den, då hon är fullväxt. Hufvudet får först sin fullkomliga storlek, och derefter de öfriga delarne, hvarföre små barn hafva blott 4 hufvudlängder, och så gradvis efter åldern 5, 6, o. s. v. Köttet är äfven i späda åldern mera fylligt och utstående emellan ledfogningarne, men närmar sig vid tilltagande ålder mera till benen.

Huru lär man sig att teckna djur, landskap, m. m.

Genom ofvannämde öfningar har ögat vunnit nog säkerhet och handen nog ledighet, för att med lätthet kunna afteckna hvad som helst; hvar och en bör dessutom hufvudsakligast studera det som hör till den gren af konsten, som han valt till hufvudyrke.

Gifves då flere grenar af konsten?

Ja, och man nämner vanligen konstnärerne efter den del af konsten de utöfva, såsom historie- porträtt- blomster-målare och bildhuggare m. m.

Hvari består behaget och nyttan af denna konst?

Att kunna efterhärma och åt minnet förvara naturens oändliga mångfald af skönhet och prakt, att framställa bilder af stora och namnkunniga män och dessutom af dem som intressera oss; och i konstens högre grad, den Filosofiska riktningen, består den i att, genom det stora och sanna i uttrycket, kraftigt

verka på menniskohjertat, till förbättring och förädling.

Hvilken är teckningskonstens uppfinnare, och huru gammal är den?

Man vet intet derom med visshet. Plinius säger, att *Debutadi dotter i Korint* skall, för att bibehålla minnet af sin bortresande älskare, vid skenet af en lampa, hafva tecknat dess skugga på en mur; andre påstå att *Filokles* från Egypten skall påfunnit densamma och att *Hieroglyferne* äro teckningens första prof.

Är denna konst nödig för alla?

Ja, så vida det är möjligt att förvärfva sig den. Den hör väsendteligen till en god uppfostran, emedan den ger lif åt smaken, och åt begreppet mera omfattning; i synnerhet böra konstnärerne, om de skola gå långt i sin konst, icke sakna denna kunskap.

På hvad sätt får man lättast flera lika exemplar af samma Teckning?

Derigenom att man med tillhjelp af instrumenter ingräfver eller inristar den i träd, tenn, koppar, m. m. hvilket kallas att *gravera*. Det graverade öfverstrykes sedan med någon färg, hvilken aftryckes genom hård pressning, emot något dertill lämpligt ämne, såsom papper, tyg m. m., och repeteras så länge tills det graverade är utnött.

Huru kallas detta sätt att multiplicera Teckningar?

Grävera, och det som verkställes på kopparplåtar, *Kopparstickare-konst*.

Hvem är dess uppfinnare?

Man förmodar med skäl, att gravyren är äldre än konsten att aftrycka densamma. En Tysk vid namn *Israel von Mecheln* från Bocholt skall varit den förste, som dermed förenade denna sednare år 1466. Italienarne tillegna denna uppfinning åt en guldsmed från Florens, vid namn *Maso Finiguerra* år 1460. *Albert Dürer*, en Tysk, har vidare påfunnit att (etsa) infräta teckningen i kopparplåten genom skedvatten år 1512, och *Jean Baptiste le Prince* skall omkring år 1765 vara uppfinnare af den så kallade *aqva-tinta gravyren*, bestående i att, utan grafstickel, genom blott etsning efterapa laverade teckningar.

Hvari består gravyrens nytta?

Den tillför alla fria konster en nästan lika nytta, och tjenar i öfrigt att, i likhet med Boktryckeri-konsten, göra allt stort och minnesvärdt allmänt för menskligheten.

SJETTE ARTIKELN.

Målarekonsten.

Hvad är Målarekonst?

Konsten att, på någon tjenlig yta, föreställa icke allenast den form, utan äfven den färg som tillhör ett afbildadt föremål, d. v. s. konsten att förena färgornes användande eller *koloriten* med teckningen.

Gifves flera sätt att Måla?

Ja, Tolf äro bekanta, nemligen:

1:o *Mosaik*, genom inläggning af naturliga kulörta stenar, på en grund af stenkitt; den är varaktigast.

2:o *Détrempe*, genom färgornas blandande med gummi eller limvatten, hvartill hör *lavyren*, som antingen sker med en färg eller med flera, der högsta dagen utgöres af fonden, hvarpå man målar, och *gouache*, der högsta dagen påsättes genom färgor.

3:o *Oljefärgsmålning*, genom färgornas blandning med olja.

4:o *Al-fresco*, genom jordfärgor på en nyrappad mur.

5:o *Pastell*, genom torra färgade kritor.

6:o *Miniatur*, genom vattenfärg i minsta möjliga storlek.

7:o *Emalj*, genom pulveriserade färgade glassorter, hvilke inbrännas vid eld på guld eller koppar.

8:o *Camayeu*, målning med en färg.

9:o *Glasmålning*, sker på glas genom inbränning i likhet med emalj.

10:o *Encaustique*, genom färgornas blandning med upplöst vax.

11:o *Eludorique*, målas med oljefärg på en tafla, som är sänkt under vatten.

12:o *Kinesisk målning*, dermed förstås en Kinesares egna stil i målning.

Hvilka äro en taflas väsendtligaste delar?

Uppfinningen, anordningen, teckningen, skugga och dag, koloriten, och till dess för-

nämsta egenskaper höra, *enhet* och *mångfaldighet*, *fullkomlig historisk sanning i utförandet af det föreställda ämnet*, *sant uttryck* och *smak*.

Har denna konst flera indelningar?

Ja, efter de olika manér eller sätt att utföra den, som karakterisera dess åtskilliga mästare, och hvilka dessa vidare fastställt genom grundande af egna skolor.

Huru kallas dessa skolor?

Den *Florentinska*, grundad af *Leonard de Vinci* och *Michael Angelo Buonarotti*.

Den *Romerska*, grundad af *Rafael*.

Den *Lombardiska*, af *Corregio*.

Den *Venetianska*, af *Giorgioni* och *Titiano*.

Den *Tyska*.

Den *Flamandska*, af hvilken *Rubens* och *van Dyk* äro märkligast.

Den *Franska*, af hvilken de förnämste äro *le Poussin*, *le Brun*, *le Sueur* m. fl.

Hvilken har företrädet, Teckningen eller Koloriten?

Tingens form betyder eller uttrycker väl mera än deras färg, men detta är för öfrigt svårt att afgöra; de måste förenade utgöra ett helt.

Har Målarekonsten haft sin fullkomlighet från början?

Nej, de första konstnärers produkter vo-

ro oformliga, deras mennisko-figurer stympade, blinda m. m. Skugga och dag föreställdes med blotta enfärgade streck. — *Cleofantes* från Korint, under 34:de Olympiaden, var den förste som nyttjade färg och förde denna konst till Italien; *Polignotes* från Thasos målade porträtter med fyra färgor, och *Apollodorus* från Athen påfann bruket af pensel. Denna konst gjorde vidare framsteg från 83 Olympiaden till den 112, då *Apelles* och *Protogenes*, drefvo den till största höjd i Grekland, d. v. s. ungefär 200 år från dess upprinnelse. *Mosaik* påfans 50 år efter Christi födelse, i Kejsar *Claudii* tid, och *Encaustique* några år förut under *Tiberii* regering. År 64 efter Christi födelse, målades den första tafla på väf, vid ett tillfälle då Kejsar *Nero*, *Claudii* efterträdare, lät afmåla sig sjelf till en kroppslängd af 120 Romerska fot. Efter Romerska väldets fall återupplifvades denna konst i Italien af *Cimabue*, och *Jean Van-Eyk* från Brüssel påfann i början af 15 århundradet, att blanda färgorna med olja. De äldre målare gåfvo sina vattenfärgsmålningar glans med en fernissa.

SJUNDE ARTIKELN.

Bildhuggarekonsten.

Hvad är Bildhuggarekonst?

Konsten att ge åt ler, vax, träd, sten, metall och flera böjliga ämnen en lefvande form eller uttryck.

Hvilka kunskaper äro nödiga för en Bildhuggare?

Han bör känna Teckningskonsten i hela dess fullkomlighet, med afseende å den gren af konsten han utöfvar, och ämnet hvaraf han bildar.

Hvilket slag af Bildhuggare anses förnämst?

Statuarien, som (i synnerhet af marmor) förfärdigar bildstoder till häst och till fot, i större och mindre storlek, eller ock föreställer historiska ämnen genom fristående figurer och *Bas-reliefer*.

Hvad förstås med Relief?

Ett Bildhuggeri-arbete, som är mer eller mindre upphöjdt på en plan, och kallas efter upphöjningens olika grader *haut-relief*, då figurerne äro nära fristående, *demi-relief*, då de äro upphöjda till hälften; och de mindre upphöjda få namn af *Bas-relief*.

Huru använde de gamla denna konst?

Till ära åt sina gudomligheter, och varaktigt minne af de för menskligheten stora och minnesvärda personer.

Hvilka fornlemningar af denna konst behålla första rangen?

De *Grekiske*, och af dem, *Apollo*, *Laokoon*, *Venus*, *Gladiatorn* och *Herculis Torse*.

Hvilka anses af Grekiska Bildhuggare för de största?

Fidias, *Miron* från Athen; *Polydetes*, *Lysippus* från Sicyon; *Praxiteles*, *Skopas* från ön Paros, der den skönaste hvita marmorn

fans. *Demarates (Tarquinii* den förstes fader), som förde denna konst till Italien m. fl.

Hvilka anses störst af de nyare?

Sergel i Stockholm och *Canova* i Rom.

Är Bildhuggarekonsten gammal?

Bibliska Historien tyckes ge oss bevis om dess ålder i Labans afgudabilder, Israeliternes guldkalf, Tabernaklets-byggnad m. m. *Plinius* tror, att den syntes i Grekland vid Olympiadernes början och har, der blifvit uppfunnen på ön Samos, af en vid namn *Rhokus Theodorus*. Det är i öfrigt varaktigheten af dessa konstarbeten, som till oss öfverfört begreppet om Grekernas fullkomlighet i teckningskonsten, och den majestätiska enkelhet, som utmärker deras föreställningssätt.

Gifves icke något sätt, att med lätthet få flera exemplar af sådana arbeten?

Jo, man har påfunnit att afgjuta dem i sådana ämnen, som först kunna bringas till flytning, men sedan få tillräcklig fasthet, såsom gips, vax, åtskilliga metaller m. m.

Hvad kallas de som verkställa dylika arbeten?

Gjutare.

Hvilka kunskaper behöfva desse?

Man påstår i allmänhet, tålamod och gips; men de böra förstå rätta sättet att behandla de olika gjutande ämnen.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Byggningskonsten.

Hvad är Byggningskonst?

En vettenskap, som lär oss att inrätta byggnader med den ordning, likstämmighet, beqvämlighet och nytta, som passar med ändamålet af deras upprättande.

Af huru många slag består Byggningskonsten?

Af trenne slag: den *Civila*, *Militära* och *Sjö-Arkitekturen* eller *Skeppsbyggeriet*.

Hvari består den civila eller borgerliga Byggnadskonsten?

I konsten att på en passande plan uppföra en sådan byggnad, som gagnar menniskan vid samhälls lifvets fredliga förrättningar och som förenar prydnad i anseende till det yttre, med beqvämlighet i anseende till det inre.

Hvilka äro ordningarne i den borgerliga Byggnadskonsten?

Man räknar fem, nemligen: (då man börjar från den enklaste till den mest sammansatte), den *Toskanska* — den *Doriska* — den *Joniska* — den *Korintiska* och den *blandade* eller *sammansatta Orden;* man har äfven tillagt den *Götiska*, som är ett urgammalt byggnadssätt, följdt vid nästan alla kyrkobyggnader. Desse Ordnar härleda sina namn från de folkslag, hos hvilka de blifvit uppfundne.

Hvilka äro den borgerliga Byggningskonstens uppfinnare?

Assyrierne.

Hvad är Militär-Arkitektur (Krigsbyggnadskonst)?

Denne, som äfven kallas *Fortifikation*, är konsten att genom byggnader och murar sätta en plats i stånd, att med ett litet antal troppar kunna försvaras, emot ett långt större antal, som vill bestorma den.

Huru kallas Fortifikations-arbeten?

De förnämsta äro *Bastioner*, *Raveliner* eller *Halfmånar* och *Hornverk*.

Huru indelar man Fortifikationen?

I den *naturliga* och *konstiga*; den *gamla* och *nya*; den *anfallande* och *försvarande*; den *ordentliga* och *oordentliga*; den *varaktiga* och *ovaraktiga*.

När kände man först konsten att bygga fästningar?

Den uppkom, då Morerne i Spanien begynte bruka krutet till kanonering i 14:de århundradet.

Hvad är Sjö-Arkitekturen?

Konsten att bygga skepp eller andra byggnader, ämnade att flyta och röra sig på hafvet eller i större och mindre strömmar.

Huru indelar man Sjöbyggnader?

I byggnader af *första rangen*, som bära 7 à 800 svåra läster, af *andra rangen* 5 à 600 lästen, af *tredje rangen* 4 à 500 läster, af *fjerde rangen* 2 à 300 läster, och af *femte rangen* 100 à 150 läster o. s. v.

Har

Har man icke särskilta namn på skeppen?

Jo, man kallar dem *Linieskepp*, som äro nog stora och beväpnade att kunna ställas i slagtordning af en sjö armé; *Fregatter*, de som äro mindre och lättare att segla än de förra; *Korsärer*, eller kapare fartyg, de som äro beväpnade för att idka kaperi eller sjöröfveri, och äro lättare än fregatter; *Korvetter*, eller små ännu lättare fartyg, ämnade till utkik. *Köpmansskepp*, eller *Kofferdi-Fartyg*, som äro större och mindre, efter resans längd och beskaffenhet.

Huru kallar man dem som sysselsätta sig med Byggnadskonsten?

Man kallar i synnerhet dem *Arkitekter*, hvilka sysselsätta sig med den civila Byggnadskonsten. De andre nämnas olika, efter deras högre eller lägre beställningar.

Hvilka äro de kunskaper som hufvudsakligen erfordras för en Byggmästare?

Matematiken och Teckningskonsten.

Hvilka anses för Byggningskonstens nuvarande mästerstycken?

Petters kyrkan och Panteon i Rom.

TREDJE AFDELNINGEN.

Verldsbeskrifningen.

Hvilka äro de, som kallas Natur-Vettenskaper?

De trenne förnämsta äro: *Natural-Historien*, *Fysiken* och *Kemien*.

Hvad är Natural-Historien?

Den vettenskap som lär oss att känna alla slags kroppar i naturen, genom deras yttre kännetecken, utan att sysslolätta sig med deras invertes egenskaper.

I huru många särskilta slag indelar man Natural-Historien?

I sex, nemligen: *Kosmografien*, *Geografien*, *Geologien*, *Mineralogien*, *Botaniken* och *Zoologien*.

FÖRSTA ARTIKELN.

Verldsbeskrifningen i allmänhet.

Hvad är Kosmografi eller Verldsbeskrifning?

En vettenskap, som beskrifver hela verldsbyggnaden.

Hvad förstås med Verld?

Verlden eller Verldsbyggnaden är en samling af alla de himmelska kroppar, som äro till i den omätliga rymden, hvilken innefattar så väl vår jord, som de aflägsnaste stjernor,

Huru indelar man Himla-kropparna?

I *ljusa* och *mörka kroppar*; de förre hafva sitt ljus af sig sjelfva, de sednare upplysas af det ljus de läna af de förra.

Hvilka äro de lysande Kropparne?

Solen och *Fix-stjernorna*, hvilka sednare äro oräkneliga, men hafva ingen synbar rörelse.

Hvartill tjena de lysande kropparne?

De tyckas vara ämnade af Gud, att utgöra medelpunkten för ett visst antal mörka kroppars rörelser, hvilka sammanhänga i ett så kalladt system, samt upplysas, värmas och upplifvas af en lysande kropp, som kallas sol; hvar fixstjerna tyckes således vara en sol.

Finnas många mörka kroppar?

Vi känne endast dem, som upplysas af vår sol, men det är troligt, att kring hvar fixstjerna sväfvar ett antal deraf.

Hvilka äro de Himlakroppar, af hvilka vårt System är sammansatt?

Först solen, och sedan alla bekanta mörka kroppar, hvilka delas i trenne slag: *Planeter*, *Månar* och *Kometer*.

Hvad är Solen?

En ljus och rund himlakropp, hvilken lyser, värmer och upplifvar alla de andra kropparna, som höra till vårt Planetsystem.

Huru stor är Solen?

Dess Diameter är nära 156,000 mil, och har etthundraelfva gånger större omkrets än jorden; hvaraf följer att solen är vid pass

1,435,000 gånger större än vår jord, och således mycket större än alla dess planeter tillsammantagne.

Har Solen någon rörelse?

Fordom trodde man att solen vände sig omkring jorden; men nu mera vet man med säkerhet, att det icke är solen som vänder sig omkring jorden, utan jorden som vänder sig omkring sin så kallade axel, hvarigenom den sidan som är vänd åt solen, får dag, och den som är vänd ifrån henne, får natt; men man har utrönt, i anledning af de fläckar som finnas på solens synbara yta, eller så kallade *disk*, att hon har en egen cirkelformig rörelse, som fulländas på 25 dagar och 12 timmar.

Hurudane äro Planeterne?

Mörka kroppar, som göra kring solen en mer och mindre lång, men nästan cirkelformig rörelse.

Huru många Planeter känner man?

Sju, nemligen *Merkurius*, den minsta, närmast jorden, 8 millioner mil från solen, och fullbordande sitt lopp omkring den samma på 88 dagar; *Venus*, som ibland är morgonstjerna, ibland aftonstjerna, litet mindre än jorden och öfver 15 millioner mil från solen, behöfver 224 dagar till sin resa kring solen. *Tellus*, *jorden*, 21 millioner mil från solen, går omkring henne på ett år, eller 365 dygn och några timmar; *Mars*, 5 gånger mindre än jorden, och vid pass 32 millioner mil från solen, hvälfver kring henne på ett år och 10 månader; *Jupiter*, den största af alla, 1479 gånger större än jorden, och

öfver 108 millioner mil från solen, fordrar 11 år och 10 månader för att göra sitt omlopp; *Saturnus*, öfver 1000 gånger större än jorden, fulländar sin bana på 29 år och 6 månader, och har en märkvärdig ljus ring omkring sig. Han är 199 millioner mil ifrån solen; *Uranus* eller *Herschels Planet*, nyligen upptäckt, 1,157 gånger större än jorden, och vid pass 400 millioner mil från solen, vandrar kring den samma på 83 år och 5 månader.

Hvilka äro Planeternas rörelser?

De hafva hvardera en cirkelformig rörelse kring sig sjelfva, och en omlopps rörelse kring solen, Dessa tvenne rörelser ske från vester till öster.

Huru kan man med blotta ögonen skilja Planeterna från Fixstjernorna?

Emedan de förre icke hafva ett så glindrande sken som de sednare, och äga hvardera en särskilt färg.

Hurudan är Planeternas form?

De tyckas ifrån början hafva varit runda men deras snabba rörelse har gjort dem något platta vid polerna och uppsvällda midtpå eller vid eqvatorn.

Hvad har man att anmärka om jorden, betraktad såsom Planet?

Hon vänder sig kring sin egen axel på 23 timmar, 56 minuter och 4 sekunder, som kallas ett dygn, men gör likväl, under denna dagliga vändning, sin stora vandring kring solen på 365 dagar, 6 timmar, 9 minuter och

10 sekunder, som kallas ett år. Denna årliga bana kring solen utgör vid pass 42 millioner mil i diameter. Detta visas tydligen på de så kallade globerna, som äro af tvenne slag, *Himmels-* och *Jordglober*, på hvilka man föreställer himmel och jord, med deras olika lägen emot hvarandra, och har der gjort en hop cirklar, som väl icke finnas på sjelfva jordklotet, men äro inrättade för att bättre kunna använda globerna.

Hvad kallas denna stora Cirkel, som jorden gör kring solen?

Ekliptika. De yttersta punkterna på jordens axel kallas Poler.

Huru många äro Polerna?

Tvenne: Norra och Södra Polen.

Hvad är Eqvator (Dagjemningslinie)?

Den Cirkel som är dragen öfver jorden, *midt emellan* begge polerna, och delar globen i tvenne halfvor.

Hvad är Meridian?

Den cirkel som drages *igenom* begge polerna.

Huru stor är Jorden?

Jorden är en nästan klotrund kropp, hvars tverlinie eller diameter är 1720, och dess omkrets 5460 mil.

Med hvad hastighet gör Jorden sin rörelse?

Hon lägger till rygga nära 2:ne mil i sekunden, under sin rörelse kring solen, och hvar punkt på eqvatorn löper 238 famnar i

sekunden, under dess cirkelrunda rörelse kring sin egen axel.

Hvilken Planet har den snabbaste rörelse?

Uranus; hvilken såsom den aflägnaste från solen, löper omkring 1,400 mil i minuten. Denna skyndsamhet är nästan obegriplig.

Hvilka kallar man Planeternas drabanter?

Mörka himlakroppar, som följa i rymden den planets kropp kring hvilken de röra sig. Man känner endast 4 planeter som hafva sådana, neml.: *Jorden, Jupiter, Saturnus* och *Uranus.*

Hvem är Jordens Drabant?

Månen, hvilken Grekerne räknade bland Planeterne, och kallade *Selenus.*

På huru lång tid gör Månen sitt omlopp kring Jorden?

På 27 dagar, 7 timmar, 45 minuter och 4 sekunder. Hon beskrifver under detta lopp icke en cirkel, utan en ellips, eller äggiik figur, och går ungefär ifrån vester till öster. Dess afstånd ifrån jorden, är 52,000 mil, fastän hon ibland är närmare, ibland längre bort. Dess klot är ungefär 50 gånger mindre än jorden.

Hvad förstås med de så kallade Månens Faser?

Man kallar så de olika skapnader som hon visar oss under de 28 a 29 dagar, som hon använder att göra sitt omlopp kring vår jord. Dessa *Faser* eller *utseenden*, äro 4, *Nytändning, första Qvarteret, Fullmåne* och *sista Qvarteret.*

Hvad förstås med Sol- och Månförmörkelser?

När så händer, att månen, under sitt omlopp, kommer i en rät linie emellan Jorden och solen, gör månen genom sin skugga en *förmörkelse i solen;* och när så händer att jorden under sitt omlopp kring solen kommer att stå i rät linie emellan solen och månen, gör dess skugga en *förmörkelse i månen.* Orsaken hvarföre månen *till* och *aftager*, är således, när solen mer eller mindre upplyser den sidan af månen, som är vänd åt vår jord. (Allt detta förklaras närmare i sjunde Afdelningen.)

Huru många drabanter hafva de öfriga Planeterna?

Man har upptäckt 4 hos Jupiter, 7 hos Saturnus, de tvenne inbegripne, som Herschel nyligen upptäckt, och 8 hos Uranus.

Af huru många himlakroppar består vårt Planet-system?

Då de 20 biplaneterna eller månarna läggas till de 7 hufvudplaneterna och solen, består det af 28 särskilta himlakroppar.

Hvilka äro de som man kallar Kometer?

De äro planeter, hvilkas antal och omloppstid man icke noga känner; man har upptäckt några och 80, och *Halleys Komet*, som fullbordar sitt omlopp på 75½ år, är den mest kände. Man vet endast att de rulla kring solen i en ellips, eller ganska aflång cirkel, och hafva hängande efter sig en eldfull svans, lik en kärfve; hvilket gaf våra fäder anledning till den tanken, att åsynen af en komet förebådade någon märkvärdig och merendels olycklig händelse.

Hvad är en Fixstjerna?

En genom sig sjelf ljus kropp, som icke är vår sol, men som troligtvis är sol i ett annat planetsystem.

Huru stort är stjernornas afstånd ifrån jorden?

Man kan icke med visshet bestämma det, men man vet, att de som sväfva oss närmast äro åtminstone 27,664 gånger längre ifrån oss än solen.

Huru har man indelat Stjernorna?

I vissa klasser, hvilka man kallat *Konstellationer.* Man har inneslutit hvar klass inom något djurs bild, såsom *Stora Björn*, hvartill hör *Karlvagnen*, o. s. v. Yttersta stjernan af *lilla Björn* är *Norr-* eller *Polstjernan*, hvilken svarar emot Norrpolen på jordklotet, och utvisar hvar och en orts polhöjd, hvilken alltid är lika med ortens bredd.

Finnas många Konstellationer?

Ja, man indelar dem derföre i de *södra Konstellationerna*, hvilka äro på södra sidan, och *norra Konstellationerna*, hvilka finnas i någon del af norra sidan.

Voro alla dessa Konstellationer kända af de gamle?

Nej, de tolf Konstellationerne, eller *Zodiakens tecken*, genom hvilka Ekliptikan går, äro endast från urgamla tider kända; de öfriga hafva efterhand, och några för ganska kort tid sedan, tillkommit.

Huru kallas de tolf Zodiakens tecken?

De tre vårens tecken äro, *Vädurén* ♈.

Oxen ♉, *Tvillingarne* ♊; Sommarens tecken äro: *Kräftan* ♋, *Lejonet* ♌, *Jungfrun* ♍; Höstens tecken äro: *Vågen* ♎, *Skorpionen* ♏, *Skytten* ♐ och Vinterns tecken äro: *Stenbocken* ♑, *Vattenmannen* ♒, *Fiskarne* ♓.

Hvad är Djurkretsen?

Hela det breda fältet på himmelsgloben, inom hvilket Zodiakens tecken inneslutas. Solen uppehåller sig vid pass 30 dagar i hvart tecken, går vid den 20:de i hvar månad in i något nytt, och börjar med *Väduren* i Mars månad.

ANDRA ARTIKELN.

Geografien.

Hvad är Geografi?

En matematisk, fysisk och politisk beskrifning öfver jorden.

Huru indelas Jorden?

I fem hufvuddelar: *Asien*, *Afrika*, *Europa*, *Amerika* och *Polynesien*.

Genom hvilken säger man att Jorden blivit befolkad?

Af Noaks söner, *Sem*, *Kam* och *Jafet*.

Huru delade de densamma sins emellan?

Sem fick södra delarne af Asien, *Kam* fick Afrika, och *Jafet* Europa, jemte Asiens norra delar.

Hvarföre kallar man Amerika nya verlden?

Emedan denna verldsdel icke blef upptäckt förrän emot slutet af 15:de Seklet, och har således icke varit känd mer än 300 år.

Hvem upptäckte Amerika?

Christofer Columbus, en namkunnig Genuesisk sjöfarare, som blef för detta ändamål skickad af *Ferdinand Catholicus*, Konung i Spanien, år 1491.

Men hvarföre kallas då denna verldsdel Amerika?

Columbus var väl, som bekant är, första upphofvet till denna vigtiga upptäckt, men en Florentinare, *Americus Vespucius* beröfvade honom en del af denna ära, emedan han äfven upptäckte, år 1497, den del af fasta landet som är belägen söder om dagjemningslinien, åt hvilken del han gaf sitt namn i den berättelse han gjorde om sin resa. Man förstod slutligen under namnet *Amerika*, alla de öar och det omätliga fasta land, som utgör Nya Verlden.

Hvilken Verldsdel är den vidsträcktaste?

Amerika.

Hvilken äger de flesta guld- och silfvergrufvor?

Den samma.

Hvilken är den rikaste på Natur-alster?

Asien; som förser de andra med specerier, dyrbara stenar, medikamenter, m. m.

Hvilken Verlsdel har den starkaste Solhetta?

Afrika, som är till större delen bebodd af Morer och Negrer.

Hvilken verldsdel är folkrikast, och har mest odlat vettenskaper?

Europa, till vidden den minsta.

Huru kallar man verldens fyra regioner?

Söder, Norr, Öster och *Vester.*

Huru kan man veta, åt hvilken af dessa väderstreck man är vänd?

Man behöfver blott vända ryggen till den uppgående solen, ty då har man söder på venstra sidan, norr på den högra, öster på ryggen och vester framför sig.

Huru kallar man vindarne, som blåsa från dessa fyra ställen?

Man nämner dem efter hufvudregionerne och de ställen, som ligga emellan dem; neml. *Sydlig, Nordlig, Vestlig, Östlig; Sydost, Sydvest, Nordost, Nordvest, Nord-nordvest, Sydvest till Syd, Nordost till ost,* o. s. v.

Hvad är ett Haf?

En omätlig öppen vidd bestående af en förfärlig massa bittert och salt vatten.

Hvarföre är detta vatten salt och bittert?

Genom sammanblandningen af åtskilliga ämnen, bland hvilka saltet utgör hufvuddelen, och som antingen ligga på sjelfva hafsbotten, eller ditföras af floder och strömmar, hvilka alla kasta sig i hafvet; eller också samlas från Atmosferen genom jordens utdunstningar.

Huru indelar man hafven?

Man gör i allmänhet denna indelning efter deras läge; såsom: *Södra Ishafvet*, *Norra Ishafvet*, o. s. v. Den allmänna benämningen af ett stort haf är *Ocean*.

Hvad är ett Sund?

En hafsdel, som ligger emellan tvenne fasta land.

Hvad är ett Fast Land?

En stor sammanhängande landsträcka, som ej är kringskuren af haf. *)

Hvad är en hafsvik?

En vattenmassa som inträngt sig och qvarblifvit i ett land, utan att förlora sitt sammanhang med sjelfva hafvet.

Hvad är en udde?

En del af ett land, som sträcker sig ut i hafvet, men är högre. Man kallar numera en sådan spets för *Cap*.

Hvad är en Ö?

Ett af vatten omgifvet land.

Hvad kallar man en half-ö?

Ett land som är omgifvet af vatten, undantagande på ett enda ställe, der det hör ihop med fasta landet.

*) Egentligen finnes icke något fast land på Jordklotet, ty vattnet, som uppfyller mer än två tredjedelar af jordens yta, omgifver alla de länder som finnas på den samma, hvilka således ej bestå af annat, än större och smärre öar.

Hvad är ett Näs?

Den jordtunga som förenar halfön med fasta landet.

Hvad är en Insjö?

En stor stillastående vattenmassa, som inneslutes af land, sällan uttorkar, samt har beständigt till- och aflopp.

Hvad är en Elf eller Ström?

En mängd samladt sött vatten, som genomlöper, med mer eller mindre hastighet, en viss landsträcka, för att slutligen kasta sig i hafvet.

Hvad är en Flod eller Å?

En mindre vattenmassa, men af samma natur; och som förlorar sig, antingen i hafvet, i någon sjö eller i någon ström.

Hvad är en Bäck?

Den minsta flod.

Säg mig ursprunget till Strömmar och Floder?

Man trodde fordom att hafvet försträckte dem med vatten genom underjordiska kanaler; men nu vet man, att regn och snö tillskapa dem; och att källor, eller sådana ställen der vattnet genom ådror framkommer ur jorden, dertill bidraga. Detta bevises bäst deraf, att under stark torka, blir deras vatten ganska lågt, och ibland alldeles uttorkadt. För öfrigt hafva floder och strömmar merendels sitt första urspung ifrån berg eller höga landsträckor.

Hvad är en Dam?

Det är vatten, som kommer från en flod eller källa, och qvarhålles på ett visst ställe genom vallar, eller fördämningar.

Hvad kallar man ett Träsk eller Kärr?

Ett lågt men stillastående vatten, som ej har något synbart aflopp: och som ofta försvinner af blotta solhettan.

Fortsättning af Geografien.

Allmänna begrepp om alla Verldsdelarne.

FÖRSTA KAPITLET.

Asien.

FÖRSTA ARTIKELN.

Vi börja med denna verldsdel, emedan han är den största i gamla verlden, äfvensom den längst kända och bebodda. Han gränsar i norr till Ishafvet; i öster till Stilla hafvet; i söder till Indiska hafvet; samt i vester till Röda hafvet, näset Suez, Medelhafvet, Arkipelagen, Svarta hafvet och Europa.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 1200 mil från öster till vester, och 760 mil från norr till söder. Han håller i vidd 310,000 qvadrat mil, och är således större än tre gånger Europa.

Hvilka äro dess förnämsta halföar?

Natolien (på Turkiska *Anadoli)*, och de nästgränsande Provinserne, som fordom kallades *Mindre Asien*, *Arabien*, *Halfön på denna sidan om Ganges*, *Halfön på andra sidan om Ganges*, *Malacka*, *Kambodka*, *Korea* och *Kamtschatka*.

Hvilka äro dess förnämsta Bergsryggar?

Kaukasus, bergen i Armenien, ibland hvilka man må nämna *Ararat* och *Taurus*; *Tibets* bergen i norr från Indien, och *Imaus*.

Hvilka äro de förnämste Landsuddarne?

Bas-al-Gat, i sydost från Arabien; *Komorin* i söder från Indien, på denna sidan Ganges; *Romania* i söder från halfön Malacka, och *Svatoino* i norr från Asien.

Hvilka Öar äro märkvärdigast?

Cypern och *Rodus* i Medelhafvet; *Sunda Öarne* och *Maldiverne* i Indiska hafvet; *Moluckiska*, *Filippinska* och *Marianska Öarne*; Kejsardömet *Nipon* eller *Japan*, *Java* och *Ceylon*, m. fl.

Hvilka äro de märkvärdigaste Sund?

Bab-al-Mandeb, vid ingången till Röda hafvet; *Ormus*, vid mynningen af Persiska viken; *Malacka*, emellan halfön af detta namn och Ön Sumatra; *Straat-Sunda* emellan Sumatra och Java, samt *Beerings Sund*, som skiljer Asien från Amerika.

Hvilka Hafsvikar böra i synnerhet märkas?

Kamtschatkas haf, emellan Halfön af detta namn och Tartariet *Koreiska hafvet*, emellan

emellan Korea och Japan, *Petcheli* hafsvik, emellan Korea och Kina, *Tonquinska* viken emellan Tonquin och ön Hainan, *Siamiska* viken i öster från halfön Malakka, *Bengaliska* viken emellan begge Indiens halföar, *Persiska* viken emellan Persien och Arabien, *Röda hafvet* emellan Afrika och Arabien.

Hvilka äro de största strömmar i Asien?

Obi, *Jenisea*, *Lena*, *Amur*, *Hoang*, *Kiang*, *Baramputer*, *Ganges*, *Indus*, *Tigris* och *Eufrat*.

Hvilka äro de största Insjöar?

Sjön *Bajkal* i Siberien, *Aral*, *Propontis*, *Tengis* och *Kaspiska hafvet*, som för sin storlek får namn af haf.

Hvilka äro de förnämsta vatten, som omgifva Asien?

Ishafvet eller norra Ocean, *Stilla hafvet*, hvilket får särskilta namn efter de länder hvartill det gränsar, såsom *Siberiska*- *Mandschuriska*- och *Kinesiska hafvet*; *Indiska hafvet* med sina olika namn, såsom *Bengaliska viken*, *Persiska*- och *Arabiska hafvet*, *Medelhafvet*, *Svarta*- och *Kaspiska hafvet*.

Hvilka äro Asiens produkter?

De rikaste och förträffligaste som finnas i de tre naturens riken: Stenriket, Växtriket och Djurriket.

Huru stor är folkmängden?

Omkring 350 millioner.

Hurudant är dess lynne?

I allmänhet vekligt, qvinligt och böjdt för lättja och vällust.

Hvilka Religioner äro rådande?

Den Hedniska och Mahometanska.

Asiens fasta land.

ANDRA ARTIKELN.

Asiatiska Turkiet

innefattar den del af Asien, som lyder under Turkiska Kejsaren, känd under namn af *Stor-Herre* eller *Stor-Sultan.* Dess vidd är ganska ansenlig, och dess styrelse Despotisk.

Hvartill gränsar denna del af Asien?

I öster till *Persien*, i söder till *Arabien*, i vester till *Arkipelagen*, *Medelhafvet* och *Marmara hafvet*, fordom *Propontiden*, hvarigenom den skiljes från Europa; och i norr till *Svarta hafvet* och *Cirkassien.*

Säg mig dess vidd och indelning?

Detta land, fordom så fruktbart och befolkadt, men nu ouppodladt, nästan öde, och öfverlemnadt åt okunnighet, förtryck och barbari, utgör den ansenligaste delen af Turkiska riket, och är så stort som Portugal, Spanien och Frankrike tillsammans. *Asiatiska Turkiet* innefattar fyra stora regioner: *Natolien*, *Syrien*, *Turkomannien* och *Diarbekr.* Hvar och en af dessa är indelad i flera provinser, nemligen:

I. *Natolien* eller *mindre Asien* är indelad i 8 Provinser eller *Paschaliks:*

a) De orter som lyda under Kapitan Pascha; förnämsta staden är *Ismir*, som kallas af Européerna *Smyrna*, är den bästa handelsstad i Levanten och har en förträfflig hamn.

b) Anadoli, hufvudstaden: *Kutahia*, Paschans residens.

c) Sivas, eller fordna Konungariket *Pontus* och *Kappadocien*. Paschan residerar i hufvudstaden *Sivas*.

d) Tarabezun, hufvudstaden af samma namn ligger vid Svarta hafvet, är stor och har en god hamn.

e) Karaman, hufvudstaden: *Konie*.

f) Aladuli innefattar lilla *Armenien*, hufvudstaden: *Merasch*.

g) Adana eller fordna *Cilicien*, hufvudstaden: *Adana*.

h) Cypern innefattar landskapet *Itchyl*, gamla Cilicien och ön *Kybrus* eller *Cypern*, som ligger midt emot. Paschan bor i *Nicosia*, hufvudstaden på ön Cypern.

II. *Scham*, som Européerne kalla *Syrien*, delas i sex *Paschaliks:*

a) Haleb eller Aleppo, med hufvudstad af samma namn, som är den största och folkrikaste i Asiatiska Turkiet; märkvärdig för sin stora handel med Karavanerne.

b) Tripoli, dess hufvudstad *Tripoli* ligger nära hafvet vid foten af berget *Libanon*.

c) *Seyde* innefattar gamla *Fenicien;* hufvudstaden är *Saint-Jean-d'Acre. Said*, fordom *Sidon* och *Zor*, eller det fordna *Tyrus*, äro de förnämsta städerna.

d) *Damasch*, hvarest *Baalbeks* och *Palmyras* lemningar ännu finnas, har hufvudstaden *Damasch*, ryktbar genom sin handel, sina färgstofter och stålarbeten, hvars härdning är förträfflig.

e) *Jerusalem* innefattar *Falastin, Palestina* eller *Förlofvade Landet;* hufvudstaden är *Jerusalem. Jaffa* och *Gaza*, som hafva goda sjöhamnar, äro betydliga handelsställen.

f) *Adschelun* eller de gamla *Moabiters* och *Ammoniters* fordna hemvist; hufvudstaden af samma namn ligger vid *Jordan*.

III. *Turkomannien* eller *större Armenien*, är indelad i trenne landskap, som fått sina hufvudstäders namn.

a) *Van* vid en stor sjö af samma namn.

b) *Arzrum* vid *Eufrat*.

c) *Kars* vid floden af samma namn. Turkomannerne äro herdar, lefva i tält, och uppföda en mängd hästar och hornboskap.

IV. *Diarbekr* är indelad i trenne landskap:

a) *Diarbekr*, fordom Mesopotamien. De förnämsta städer äro: *Diarbekr*, hufvudstad vid *Tigris; Mosul* vid Tigris, midt emot gamla *Ninive*, och *Ourfa* eller *Orfa*, fordom *Edesse*. I denna trakt, nemligen emellan Tigris och Eufrat, har våra första föräldrars hemvist sannolikt varit.

b) *Irak-Arabi*, fordom *Kaldéen*; dess förnämsta städer äro: *Bagdad*, hufvudorten vid *Tigris*, fordom Kalifernes hufvudstad; *Hella* vid *Eufrat*, nära stället der det namnkunniga Babylon fordom stått, och *Basora*, nedom *Tigris* och *Eufrats* sammanlopp.

c) *Kurdistan*, eller det fordna *Assyrien*. Invånarne i denna provins äro flyttande herdar, under en Förstes välde, som sjelf beror af Paschan, hvars residens är i *Kerkuk*, hufvudstaden. I denna nejd är *Erbil*, eller gamla *Arbela* belägen, på hvars slätter den ryktbara bataljen lefvererades, som Alexander vann öfver Darius, då den sistnämde förlorade Persiens rike.

Asiatiska Turkiet innefattar ännu *Georgien* och *Mingrelien*, namnkunnige genom de sköna fruntimmer, som der finnas. *Teflis*, en vacker handelsstad, är Georgiens hufvudstad, och *Savatopoli* eller *Isgaour*, vid Svarta hafvet, är Mingreliens.

Hvilka äro Asiatiska Turkiets alster?

Mångahanda; de äro rika och omvexlande.

Hvilken Religion är den rådande?

Mahomets.

TREDJE ARTIKELN.

Arabien

utgör den största halfö på jorden.

Huru stor är han?

Omkring 200 mil från norr till söder, och

160 från öster till vester. Han gränsar i öster till Persiska viken, i söder till *Babel-Mandels* sund och Indiska hafvet, i vester till Röda hafvet och näset Suez, i norr till Syrien och Eufrat i Asiatiska Turkiet.

Huru äro sederne?

Araberne lefva i allmänhet på släta fältet under tält; några utgöra ströfvande röfvare-partier, men de flesta kringflyttande herdar. Man bör härifrån undantaga städernes inbyggare, hvilka likväl icke äro talrike.

Huru indelas Arabien?

I trenne delar, nemligen:

a) *Steniga Arabien*, hvars hufvudstad heter *Kerak* eller *Herak*.

b) *Öde Arabien*, hvars hufvudstad är *Mekka*, en namnkunnig stad, der Religions Stiftaren *Mahomet* är född, och som har det bästa tempel i alla Mahometanska länder.

c) *Lyckliga Arabien*, hvars hufvudstad är *Aden*, och efter några mening *Medina*, der Mahomet ligger begrafven.

Hvilka äro Arabiens förnämsta Styresmän?

Storherren och *Sherifen af Mekka*, hvilken sednare härstammar från Mahomet, och hvars styrelse är Patriarkalisk.

Hvad frambringar Arabien?

Der finnas de skönaste hästar i verlden, och dessutom kameler, rökelse, det bästa kaffé, trädfrukter, vin, balsam, och en mängd vilda djur.

FJERDE ARTIKELN.

Persien.

Säg mig dess vidd?

Den utgör vid pass 200 mil från öster till vester, och 148 mil från norr till söder. Detta land gränsar i öster till stora *Mogols* land, i söder till *Persiska viken*, i vester till *Arabien* och *Asiatiska Turkiet*, och i norr till *Kaspiska hafvet* och *Tartariet*.

Huru kallas Regenten?

Grand-Sofi, dess styrelse är despotisk, hans residens är *Ispahan*, Kejsardömets hufvudstad.

Huru indelas Persien?

Dess sköna länder, de gamla *Meders* och *Parters* fädernesland, äro länge sedan förstörde genom inbördes krig emellan Tartariska Förstar, som eröfrat dem. Städerne ligga till större delen öde. Vi vilja derföre endast nämna de 13 Provinser, hvari detta Kejsardöme indelas:

1) *Aderbyan*, hufvudstaden *Tauris*, en ryktbar stad. 2) *Schirvan*, der märkes: *Derbent*, en hamn vid Kaspiska hafvet. 3) *Ghilan*, hufvudstaden *Rescht*. 4) *Mazanderan*, hufvudstaden *Ferabad*, en stor stad med ett Kejserligt palats. 5) *Korasan*, hufvudstaden *Herat*. 6) *Kandehar*. 7) *Irak-Adsiami*, man märker: *Ispahan*, hela rikets hufvudstad. 8) *Sejstan*. 9) *Sablestan*. 10) *Kosistan*, hufvudstaden *Susan*, Konung Ahasveri fordna residens. 11) *Farsistan*. 12) *Kerman*, *Gomrom*, en rik handelsstad. 13) *Mekran*, man märker der *Turz*.

Hvilken Religion är i Persien allmännast?

Den Mahometanska af sekten *Ali*, Mahomets måg.

Hvilka äro Persiens Produkter?

Den har öfverflöd på frukter, bomull, silke, hästar, villbråd, allahanda ädelstenar och salt, m. m.

FEMTE ARTIKELN.

Indien.

Huru stor är dess vidd?

Ganska betydlig, ty han är ungefär 31,000 qvadrat mil, och gränsar i vester till *Persien*, i norr till *Tartariet* och *Kina*, i öster och söder till *Indiska hafvet*.

Hvad framalstrar Indien?

Allt hvad naturen kan tilldela rikast och förträffligast, i ett varmt klimat, och i ett land som är ett af de härligaste på jordklotet.

Hvilken Religion följer man?

Alla Religioner hafva i detta land sina bekännare; men *Indianerne*, landets inbyggare, äro Hedningar, och *Tartarerne*, som i sednare tider underkufvat en stor del af landet, äro Mahometaner. Folkmängden bör kunna räknas till 60 millioner.

Huru indelas Indien?

I trenne hufvuddelar.

1) *Hindustan* eller *Mogols* Kejsardöme, hvars hufvudstad är *Dehli*. Detta Kejsardöme

bestod fordom af 37 små riken; men är nu indeladt i 19 Provinser, styrda af Höfdingar, som kallas *Soubabs* med en oinskränkt makt. Deras hufvudstäder äro merendels af samma namn, och kallas: *Kachemire*, *Ayoud*, *Siba*, *Patna*, *Jesuat*, *Udesse*, *Balagat*, *Talinga*, *Guzerat*, *Tatta*, *Kabul*, *Pendsiab*, *Dehli*, *Agra*, *Asmer*, *Malva*, *Halabas*, *Orischa*, *Bengala* och *Bahar*. Engländaren äger *Guzerat*, hvars hufvudstad är *Amadabad*, och de trenne sistnämde Provinserne, hvilkas Guvernör residerar i *Kalkutta*. *Surat* i Provinsen *Guzerat* ligger ej långt från hafvet, och är den ansenligaste och förnämsta handelsstad i hela Hindustan, samt verdlskunnig för sin vidsträckta handel.

2) *Halfön på denna sidan om Ganges*, som indelas i Konungarikena *Visapour*, *Golkonda*, *Karnatik*, och i kusterne *Koromandel* och *Malabar*.

I dessa länder äro Engelska besittningarne belägna. Genom krig och våldsamma inkräktningar, har det lyckats Engelsmännen att bemäktiga sig större delen af denna rika halfö, och att derifrån fördrifva de Europeiska nationer, som fordom togo del i dessa länders handel. Utom *Kalkutta* äro de förnämsta handelsorterne: *Madras*, en stor och befäst stad på kusten *Koromandel*, i Konungariket *Karnatik*. *Masulipatnam* på samma kust i Konungariket *Golkonda*. *Bombay* ligger på en liten ö af samma namn vid *Malabariska* kusten i *Visapour*.

Sedan Engländarne 1799 förstörde Kejsardömet *Mysore*, genom *Tippo Saibs* död och *Seringapatnams* eröfring, hafva de der-

städes inga flere fiender än *Marotterne*, en talrik krigisk nation, som bebor bergen söder om *Visapour*, och hvars hufvudstad heter *Satara*.

Den sköna och namnkunniga staden *Goa*, med en förträfflig hamn, de Portugisiska besittningarnas hufvudstad i denna verldsdel, är belägen på kusten *Malabar*, under *Bombays* beroende.

Innan Franska Revolutionskriget, ägde Fransmännen *Chandernagor*, en stad i Bengalen; *Mahe* i *Kalikut* på kusten *Malabar*; och *Pondicheri*, sjelfva hufvudorten och Guvernörens residens på kusten *Koromandel*.

3) *Halfön på andra sidan Ganges*, som innefattar 7 Konungariken, nemligen: *Ava*, *Pegu*, *Arakan*, *Siam*, *Kamboy*, *Tonkin* *Kochin-Kina*, der Européerne hafva handels-kontor, men inga Kolonier.

SJETTE ARTIKELN.

Kina.

Huru vidsträckt är Kina?

Detta Kejsardöme, den största, äldsta och mäktigaste stat i Asien, håller omkring 200 mil från norr till söder, 120 mil från öster till vester, och öfver 60,000 qvadrat mil. Dess gränsor äro: i vester Konungariket *Ava*, *Tibet* och *Tartariet*, i norr *stora Tartariet* och *Siberien*, i öster *Stilla hafvet*, som kallas *Kinesiska sjön*, och i söder samma Haf och *Halfön på andra sidan om Ganges*.

Af hvad beskaffenhet är dess Styrelse?

Den är Despotisk, men mildrad genom folkets seder och tänkesätt, så att Kejsaren hvarken kan eller vågar göra hvad helst han behagar.

Säg mig dess Folkmängd?

Den stiger åtminstone till 80 millioner; dess krigsmakt går till en och en half million, dess krono inkomster till 6000 skeppund silfver, och 9 millioner tunnor säd.

Hvilken är Hufvud-Religionen?

Den Hedniska, likväl tålas alla andra Religioner.

Hurudant är Folkets hufvudlynne?

Allvarsamt, mildt, hyfsadt, arbetsamt, men vanställdt genom förställning, bedrägeri, snålhet och hämdgirighet.

Hvilka äro detta lands förnämsta Produkter?

De äro likaså särskilta, som dess klimater; man märker: ris, silke, té, postlinér, papper och tusch m. m., hvilka utgöra föremål för den omätligaste verldshandel.

Hvad räknas för dess märkvärdigheter?

Kejserliga Kanalen, som löper midt igenom riket, och *stora Muren* som skiljer egentliga Kina från de norra Lydländerne.

Huru indelas Kina?

I tvenne hufvuddelar, *Egentliga Kina*, och *Kinesiska Lydländerne*. Det förra delas i 15 stora Guvernementer, nemligen:

1) *Chensi*, hufvudstaden vid floden *Hoang*, heter *Singan*.

2) *Chansi*, hufvudstaden: *Taynan*.

3) *Petcheli*, hufvudorten: *Peking* hela rikets hufvudstad, håller $3\frac{1}{4}$ mil i omkrets, och har 1,200,000 invånare.

4) *Changtong*, hufvudstaden: *Tsinan*.

5) *Setchuen*, hufvudstaden: *Tchington*.

6) *Honan*, hufvudstaden: *Kai-fong* vid floden Hoang.

7) *Nankin*, med hufvudstad af samma namn vid floden *Kiang*. Kejsarne residerade der fordom.

8) *Houquang*, hufvudstaden: *Voutchang* vid floden Kiang.

9) *Kiangsi*, hufvudstaden: *Nantchang*.

10) *Tchekiang*, hufvudstaden: *Hangtcheou*.

11) *Fokien*, hufvudstaden: *Foutcheou*.

12) *Quantong*, hufvudstaden: *Kanton*, på Kinesiska, *Guandcheu*, längst opp i hafsviken *Ta*, den enda hamn i Kina, der det tillåtes Européer att idka handel. *Makao* på en ö vid inloppet, tillhör *Portugiserne*.

13) *Guang-si*, hufvudstaden: *Keiling*.

14) *Queitchou*, hufvudstaden: *Kueitan*.

15) *Younan*, hufvudstaden; *Yunnan*.

Kinesiska Lydländerne äro flere, man märker blott 1) *Mandschuriet*, hufvudstaden: *Schengking*. 2) *Mongolien*. 3) *Songariet*, man märker der *Jerken*. 4) *Kaoli*, hufvudstaden: *Kingkitao*. Denna halfö kallas af Européerna *Koréa*.

SJUNDE ARTIKELN.

Tartariet och Siberien.

Deras vidd är omätlig, ty den omfattar alla de delar af Asiens fasta land, som icke blifvit nämde i de föregående Artiklarne. De sträcka sig i norr till *Ishafvet*, i öster till samma haf och *Kina*, i söder till *Indien* och *Persien*, och i vester till *Kaspiska hafvet* och *Ryssland*.

Af hvem regeras de?

De lyda till vissa delar under Ryska och Kinesiska Kejsarne och några anförare, hvilka kallas *Kan*. Regeringssättet är ömsom despotiskt och Patriarkaliskt.

Hvilken Religion bekännes?

Den Mahometanska och Hedniska.

Hurudana äro Folkets seder?

Sträfva, krigiska och vilda, oaktadt de fleste äro fattige Herdar. Tartarerne lefva till större delen af stråtröfveri.

Hvad framalstrar Tartariet?

Ris, den bästa Rabarber, en mängd vilda djur, af hvilka man får de skönaste pelsverk, kameler, hästar, salt, mycken hornboskap och alla slags fåglar.

Huru indelas Tartariet?

I trenne delar:

1) *Kinesiska Tartariet*, norr om Kina, som man redan beskrifvit.

2) *Sjelfständiga Tartariet*, hufvudstaden: *Samarkand*, säte för det bästa Universitet i Mahometanska länderne.

3) *Ryska Tartariet*, hvaraf en del kallas *Siberien*.

Huru stort är detta land?

Det håller 520 mil i längden, och 200 mil i bredden. Det gränsar i norr till *Ishafvet*, i söder till *Sjelfständige* och *Kinesiska Tartariet*, i öster till *Stilla hafvet*, och i vester till *Europeiska Ryssland*.

Huru indelas det?

I fyra Guvernementer.

1) *Kasan*, indelt i 7 Provinser med samma namn, som deras hufvudstäder.

a) *Solkamskaja*.

b) *Czerdin*, i nordost från Solkamskaja.

c) *Chlynow*, i Viakaya.

d) *Kasan*, vid Volgaströmmen.

e) *Sviajesk*, vid Volga.

f) *Simbirsk*, söder om Kasan.

g) *Pensa*, sydost från Sviajesk.

2) *Orenburg*, indeldt i 2:ne Provinser.

a) *Baskaya*, hufvudstaden *Orenburg* vid strömmen *Urat*.

b) *Afimskaja*, hufvudstaden *Ufa* vid floden af samma namn.

3) *Astrakan*, hufvudstaden *Astrakan*, ej långt från Volgaströmmens utlopp i Kaspiska hafvet, en ganska betydlig och rik handelsstad.

4) *Siberien*, dit förbrytare och de som falla i onåd vid Ryska hofvet merendels för-

visas, är indelad i 4 Provinser med samma namn, som deras hufvudstäder:

a) *Tobolsk*, hela Siberiens hufvudstad vid strömmen *Irtisch*.

b) *Jeniseisk*, vid elfven *Angara*.

c) *Irkutsk*, den vigtigaste handelsstad i Siberien, ej långt från sjön *Bajkal*.

d) *Kamtschatka*, en stor och namnkunnig halfö, från hvilken Ryssarne sökt upptäcka så väl vestra kusten af Amerika, som genomfarten förbi norra Polen.

Öarne kring Asien

äro så talrike, att man lätt kan förblanda dem. Vi vilja här endast upptaga de betydligare, och indela dem i 7 flockar.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Japanske Öarne.

Desse öar, hvilka utgöra ett stort Kejsardöme, som kallas *Japan*, ligga i östra Ocean.

Huru stor är deras vidd?

Något större än ön Brittanien.

Huru indelas de?

I trenne hufvudklasser, under hvilka alla de andra höra, nemligen:

1) *Nipon*, som håller omkring 240 mil i omkrets, och hvars hufvudstad, som tillika är Kejsardömets, heter *Jedo*, och är en af de största och folkrikaste på jordklotet; ty han håller i omkrets inemot 5 mil.

2) *Soikokf* eller *Ximo*, hufvudstaden *Nangasaki*, den enda ort i riket, der Kinesare och Holländare få handla. Alla andra nationer äro ovillkorligen utslutne.

3) *Sikokf* eller *Tonsa*, håller 20 mil i omkrets. Hufvudstaden: *Ava* eller *Tosa*.

Hvilka äro dessa öars Produkter?

Präktiga mineralier, elfenben, perlor och postliner.

Hurudant är regeringssättet?

Det oinskränktaste envälde. Riket styres väl af 2:ne Kejsare, af hvilka den ena besörjer Religionens vård, men den andre är rikets verklige Herre, och bestyr om dess politiska regering. Han kallas *Jefara*.

Hvilken Religion bekännes?

En mer eller mindre grof hedendom; andra Religionsläror äro icke tillåtna, och Christendomen vid dödsstraff förbuden.

Hurudant är Japonesarns lynne?

Mindre sträft än Kinesarns, men elakare, stoltare, mera krigiskt, och förderfvadt genom vidskepelse och fanatism.

NIONDE ARTIKELN.

Marianniske Öarne.

Den ryktbare *Magellan*, som upptäckte dessa Öar år 1520, gaf dem namn af *Sjöröfvare-öarne*. Spaniorerne hafva bortbytt detta namn

namn mot *Marianniske*. De äro belägne emellan *Östra Ocean* och *Stilla hafvet*.

Huru stor är deras vidd?

De intaga, under en lång kedja från söder till norr: en hafsrymd af omkring 200 mil.

Huru många äro de till antalet?

Fjorton, bland hvilka 2:ne endast förtjena att särskilt nämnas.

1) Guahan, af 16 mils omkrets, hufvudstaden: *Agand*, med en god hamn.

2) Saypan, mindre betydlig och känd, emedan han icke har någon hamn.

Hvad framalstra desse Öar?

Frukter, specerier, perlor, brödfrukt och elfenben.

Hurudan är dess styrelse?

De tillhöra Spanioren, som utrotat infödingarne på åtskillige af dem. De som ännu icke underkufvats, lefva utan anförare, utan lagar, och i en fullkomlig sjelfständighet.

Hvilken Religion dyrkas?

Christendomen, der Spanioterne herrska; de öfrige tyckas icke äga något begrepp om gudomligheten och dess dyrkan.

Hurudana äro sederne?

I Spanska området äro de något hyfsade; men i öfrigt alldeles vilda.

TIONDE ARTIKELN.

Filippinske Öarne

ligga i *Östra Oceanen*, söder om Kina, och norr om *Moluckiska Öarne*. Deras antal, säger man, stiger till 1200, och utgöra tillhopa vid pass 3000 qvadrat mil. De bebos af 4 slags folk, nemligen: *Negrer*, eller de gamla infödingarne, *Tagalos*, *Biscayos* och *Spaniorer*.

Hvilka af dessa öar äro de märkvärdigaste?

1) *Luzon* eller *Manilla*, som håller i vidd 1070 qvadrat mil. Hufvudstaden *Manilla* har en hamn, som heter *Cabita*, och drifver en stark handel.

2) *Magindanao*, näst Manilla den största, har 120 mils omkrets. Hufvudstaden: *Mindanao* eller *Tobouc*.

3) *Tandayn* eller *Samar*, har omkring 50 mils omkrets; hufvudstaden: *Guigan*.

Hvilka äro dessa öars Produkter?

Perlor, ambra, bomull, specerier, guld och frukter i ymnighet.

Hvilken Gudalära bekännes på dessa öar?

Den Christna, Mahometanska och Hedniska.

ELFTE ARTIKELN.

Moluckiske Öarne

kallar man alla dem, som ligga emellan *Sundiska* och *Filippinska Öarne*, *Papua* och

Nya Holland. Magellan upptäckte dem år 1520.

Huru indelas de?

I fyra de förnämsta Öarne, nemligen:

1) *Celebe* eller *Makassar*, hufvudstaden: *Makassar* med en god hamn.

2) *Djilolo*, med hufvudstad af samma namn.

3) *Ternate*, hufvudstaden: *Malayo.*

4) *Amboina*, hufvudstaden af samma namn.

Banda, ett gemensamt namn för 7 smärre öar, af hvilka *Banda* och *Nera* äro de förnämsta. Hufvudstaden på den sednare är: *Fort Nassau.*

Hvad framskaffa dessa öar?

Guld, koppar och silfver, kryddor, specerier, hvilka rikta Holländarn; ris, elfenben, ovanligt stora sköldpaddor, citroner, kryddneglikor m. m. *Banda* ensam förser hela Europa med *Muskot.*

Hvem regerar på dessa Öar?

Åtskillige Förstar, beroende af Holländaren, hvilken här utöfvar en oinskränkt makt.

Hurudan är Religionen?

Der Holländaren bor, bekännes den Christna; men för öfrigt den Mahometanska och Hedniska, hvilken sednare är allmännast antagen.

Säg mig Folkets lynne?

Det är stolt, saktmodigt, men i hög grad förderfvadt af egennytta.

TOLFTE ARTIKELN.

Sundiske Öarne.

Desse öar hafva fått sitt namn af det märkvärdiga sundet: *Straat Sunda*, vid hvilket de ligga.

Huru indelas de?

I trenne Hufvud-Öar, nemligen:

1) *Sumatra*, en af de största på jordklotet. Hufvudstaden: *Aschem*, har en god hamn, och är säte för en mäktig Konung genom sina rikedomar och en talrik krigshär. *Bankoolen*, en stad tillhörig Engelsmannen.

2) *Java*, hufvudstaden: *Kartasura*, man märker: *Batavia*, den största och vigtigaste handelsstad i hela Ostindien, tillhör Holländaren, och är hufvudorten för alla dess Ostindiska besittningar.

3) *Borneo*, näst *Ulimaroa* den största på jordklotet, har en hufvudstad af samma namn, som har en förträfflig hamn. Utom dessa ganska stora Öar, äro de märkvärdigaste *Bali*, *Madura*, *Banka* med hufvudstäder af samma namn.

Hvad framalstra dessa Öar?

Präktiga Mineralier af alla slag, kanel, peppar, ingefära och andra specerier, sköna frukter, elfenben m. m.

Hurudan är Styrelsen?

Den är i flera Kejsares och Konungars, händer, som likväl alla bero af Holländaren, hvilken der regerar enväldigt.

Hvilken Religion är der antagen?

Holländarne bekänna den *Christna*. Malayerne, som bo kring sjökusterne, den *Mahometanska*. Infödingarne, som äro vilde, och blifvit drifne till det inre af landet, äro hedningar. Sederne äro vilda, men böjde för veklighet, falskhet och förräderi.

TRETTONDE ARTIKELN.

Maldiviske Öarne

ligga i sydvest från kusten Malabar, och utgöra en nästan rak linie från sydost till nordvest, och omkring 20 mils bredd. De äro flere hundrade till antalet, och delas i 30 Provinser, som hvardera kallas *Attol*. Hufvudstaden är *Male*, på en Ö af samma namn.

Hvad frambringa de?

Ingen ting i ymnighet, utom kokosträdet, som på en gång tjenar inbyggarne till föda, kläder, hus- och skeppsbyggnader.

Hvem äger dem?

De lyda under en Envåldsherre, med titel af: *de 30 Provinsernes och 1200 Öarnes Sultan.*

Hvilken Religion bekännes?

Den Mahometanska.

Säg mig Folkets seder?

De älska en sträng ordning, och hafva fallenhet för odlingen af vettenskaper och konster.

FJORTONDE ARTIKELN.

Cejlon.

Denna Ö, som inbyggarne kalla *Laukan*, och som gränsar intill *Maldiviska Öarna*, håller ungefär 40 mil i längden, 20 mil i bredden, och 120 mil i omkrets, i skapnad af ett päron. Hufvudstaden heter *Kandi*, och Konungens residens *Nellembi*. Holländaren, som intagit hela sjökusten, har till hufvudplats för sina besittningar derstädes *Kolombo*, en af de starkaste fästningar i Indien, med en skön hamn. De öfrige hamnarne äro: *Jofanapatan*, *Negombo*, *Trinquemal* och *Pontogal*.

Hvad finnes på Ön?

Guldgrufvor, de skönaste frukter, elfenben, specerier och den bästa kanel, som finnes på jordklotet.

Hvem regerar på denna Ö?

En Konung, som är Holländaren undergifven.

Hurudan är Religionen?

I allmänhet Hednisk.

Än sederne?

De äro milde, sällskapslike, uppriktige, men fåfänge och inbillske.

FEMTONDE ARTIKELN.

Cypern

kallas annars *Kybras*, och är en af de största Öar i Medelhafvet. Den är 27 mil lång från öster till vester, 8 mil bred från norr till söder, och 58 mil i omkrets. Hufvudstaden heter *Nikosia*.

Hvilka äro Öns Produkter?

Frukter, sköna viner, bomull och silke, m. m.

Hvem tillhör han?

Turkiska Kejsaren, hvars befälhafvande der enväldigt regera.

Hvilka Religioner följas?

Den Grekiska, Christna och Mahometanska.

SEXTONDE ARTIKELN.

Rodus.

Denna Ö, som fordom tillhörde Johanniter-Riddarne, är 6 mil lång från norr till söder, 3 mil bred från öster till vester, och 24 mil i omkrets. Hufvudstaden, som i Historien är så namnkunnig, har Öns namn.

Hvad framalstrar Ön?

Man bör i synnerhet nämna dess vin och bomull.

Hvem regerar der?

En Pascha, i Stor-Sultanens namn.

Säg mig Religionen?

Man bekänner den Grekiska, Christna och Mahometanska.

Hvilka af dessa nu uppräknade Öar räknas till Polynesien, eller den femte verldens del?

Alla, utom *Japanske Öarne, Maldiverne, Cejlon, Cypern* och *Rodus.*

ANDRA KAPITLET.

Afrika.

FÖRSTA ARTIKELN.

Denna verldsdel, som utgör en stor halfö, gränsar i norr till Medelhafvet, i öster till Asien (från hvilken han endast skiljer sig genom ett smalt näs), Röda hafvet, och Indiska hafvet, i söder till samma haf och i vester till Atlantiska hafvet.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 720 mil från norr till söder, eller ifrån Goda-hopps-udden, till medelhafvet, och 700 mil från öster till vester, eller från Cap Guardafui till Cap Verd. Han håller i vidd 220,000 qvadrat-mil, och är således dubbelt större än Europa.

Hvilka äro dess förnämsta bergsryggar?

Atlas, som sträcker sig längs åt medelhafvet, ifrån Egypten ända till Atlantiska hafvet; *Lupata* som går från söder till norr i

Kaffern, *Månbergen*, som sträcka sig åt söder emellan Nubien och Nigritien, *Sierra Leona* eller *Lejonbergen*, som skilja Nigritien från Guinea, och *Pico de Teneriffa* på Kanariska öarna.

Säg mig dess namkunnigaste landsuddar?

Cap Bon, *Bojador*, *Cap Blanc*, *Cap Verd*, *Cap das Palmas*, *de tres Puntas*, *Cap negro*, *Goda hopps udden*; *Cap de Gado*, *Guardafui*.

Hvilka äro de märkvärdigaste öarne?

I vester: *Madera*, *Kanariska* öarne, *Cap Verds* Öarne, Öarne *St. Thomas*, *Ascension* och *St Helene*. I öster: *Madagaskar*, *Förenings* öarne, *Franska* och *Komoriska* öarne. I norr: *Socotora*.

Säg mig Afrikas förnämsta Hafsvikar?

Sidre, i norr, vid Medelhafvet, *Guineiska hafsviken*, och *Sofal*, midtför Madagaskar.

Hvilka Strömmar bör man i synnerhet nämna?

Nil-strömmen, som kastar sig i Medelhafvet, *Niger*floden, som uppkommer och slutas inom landet, *Guin*, *Senegal* och *Zaire*, som falla i Atlantika hafvet, och *Zambeze*, i Indiska hafvet.

Hvilka äro Sjöarne?

Maravi i Kaffern, och *Dembea* i Abyssinien.

Hvilka äro de förnämsta Styrande?

Stor-Sultan, Kejsaren i Marocko, och i

Nubien; Konungen i Kongo och Kejsaren i Abyssinien, eller *Store Negus*.

Hurudant är regeringssättet i allmänhet?

Högst besynnerligt, despotiskt och beroende af envåldsherrens passioner och nycker. Folkslagen lefva och tänka merendels blott för dagen, deras lagar hafva ingen annan grund, än en förvänd moral, och intet annat bestånd än folkets dumma och slafviska lynne.

Hurudan är i öfrigt Afrikas beskaffenhet?

Afrika är af alla den hetaste verldsdel, uppfylld af Sandöcknar och obebodda landsträckor, rik på mineralier, guld, specerier, droger och frukter, men full af vilda djur. Folkmängden, omkring 70 millioner, svarar icke mot landets vidd. Inbyggarne äro till det mesta kolsvarte, och deras välmåga och handel nog ringa.

Hvilka Religioner äro kända i Afrika?

Den hedniska är allmännast, dernäst den Judiska och Mahometanska. På de ställen der Européerne gjort nybyggen, bekännes den Christna.

Hurudane äro sederne och lynnet?

De anses för vilda, grymma, vekliga och trolösa, enligt några resebeskrifvares omdöme, och enligt andras, träffar man här nationer, hvilkas seder gränsa närmast intill de första tidernas renhet och enfald.

Vi dela Afrika likasom Asien i 2:ne delar: *Afrikas fasta land*, och *öarne kring Afrika*.

ANDRA ARTIKELN.

Afrikas fasta land

kan beqvämligen indelas i 11 hufvuddelar: öster ut, *Egyten*, *Nubien* och *Abyssinien*; i norr *Barbariet*, *Barkas öcken* och *Sahara*, i vester *Guinea* och *Nigritien*, samt i söder *Kongo*, *Kaffern*, *Makaranga* och *Hottentotternas* land, jemte några i öster och norr belägna länder, som i en enda Artikel skola nämnas.

TREDJE ARTIKELN.

Egypten

är, näst Indien, det längst kända och bebodda land på jordklotet, fordomdags ett hufvudsäte för alla konster och vettenskaper, och der man finner de äldsta qvarlefvor och minnesmärken af upplysningen och snillet, såsom *Pyramiderne*, *Obeliskerne*, *Labyrintern*, bilden af *Sfinx* och *Mumiernas grafvar*, m. m. Egypten gränsar i norr till medelhafvet, i öster till näset Suez och röda hafvet, i söder till Nubien, och i vester till Saharas och Barkas öknar.

Säg mig dess vidd.

Egypten är 80 mil i längden, från söder till norr, öfver 40 mil i bredden, och håller 5700 qvadrat-mil.

Huru indelas Egypten?

I trenne hufvuddelar.

1) *Öfra Egypten*, eller de gamlas *Tebaid*, som nu kallas *Said*, Hufvudstaden *Girgé*.

2) *Medlersta Egypten*, kallad *Vostani*, hufvudstaden: *Alkair*, eller *Kairo*, hela landets hufvudstad, den största och folkrikaste i Afrika, samt säte för regeringen. Icke långt härifrån stod landets fordna hufvudstad, *Memfis*, der man ännu ser *Pyramiderne*, ända till 260 alnar höga.

3) *Nedra Egypten*, kallad *Bahri*, hufvudstaden *Alexandria*, eller *Skanderik*, namnkunnig för det stora Bibliotek som der förvarades. Den har sitt namn af *Alexander den Store*, som uppbyggde densamma. Man märker *Rosette*, vid utloppet af Nilens vestra gren, och *Damiette*, vid uttloppet af Nilens östra gren, hvilka städer drifva stark handel. Icke långt härifrån ligger *Abukir*, märkvärdigt för det stora sjöslag som stod der utmed emellan Fransoserne och Engelsmännen 1797.

Huru regeras Egypten?

Det lyder egentligen under Turkiska Kejsaren, som styr det genom *Beyer* eller Guvernörer och en *Divan*, men det har några år varit i Fransosernas händer, och sedermera i Engelsmännernes.

Hvilken Religion är rådande?

Den Mahometanska, dock finnas här många Christne och Judar.

Hurudant är Folkets lynne?

Böjdt för lättja och hämd; men Araberne, som i stor mängd bebo landet, hafva bi-

behållit sin ströfvande och vilda karakter, samt röfva och mörda öfverallt.

Hvad framalstrar Egypten?

Oliver och andra frukter i ymnighet, balsam, ris och säd; mycken boskap, i synnerhet sköna får, som yngla tvenne gånger om året, och få 2 till 3 ungar. Egyptens alldeles ovanliga fruktbarhet är en följd deraf, att Nilströmmen årligen flödar öfver landet i Augusti månad. Denna ström är mycket fiskrik, samt har bland andra djur den ohyggliga *Krokodilen* och det ovanliga sjödjuret *Hippopotam*.

FJERDE ARTIKELN.

Nubien

gränsar i norr till Egypten, i öster till Arabiska viken, i söder till Abyssinien, och i vester till Nigritien, samt håller i vidd 7700 qvadrat mil.

Huru indelas Nubien?

I tvenne Stater.

1) Konungariket *Nubien*, hufvudstaden: *Sennar*.

2) Förstendömet *Dungala*, med hufvudstad af samma namn.

Hvem regerar Nubien?

En Kejsare med oinskränkt makt, som sjelf bor i Sennar, men har en Guvernör i Dungala, under namn af *vice Konung*.

Hurudan är Religionen?

Mahometansk.

Hvad framalstrar Nubien?

Guld, muskus, elfenben, och en stor mängd vilda djur, m. m.

FEMTE ARTIKELN.

Abyssinien, eller, efter landets språk: *Habbesch*.

Dess gränsor äro i norr Nubien, i vester Nigritien, i söder Zangebar, och i öster Röda hafvet. Landet är omkring 80 mil långt, och ungefär af lika bredd, samt håller i vidd 8000 qvadrat mil.

Huru indelas Abyssinien?

I många Provinser, af hvilka de ansenligaste äro: *Bagameder*, *Amhara*, *Gojam* och *Tigré*. Kejsaren residerar i *Gondar*, rikets hufvudstad.

Hurudan är Religionen?

Christen af Koptiska sekten, men uppfylld med mycken afgudadyrkan och Judeism.

Än Sederne?

De äro herdalefnadens; ty folket bor i allmänhet under tält på fria fältet.

Hvilka äro landets Produkter?

Säd, och många sköna samt i Europa obekanta frukter, en mängd vilda djur, medicinal-växter och metaller af alla slag, af hvilka inbyggarne likväl draga föga fördel.

SJETTE ARTIKELN.

Barkas Öcken.

Detta ofantliga land, fordom kalladt *Libyen*, har nu namn af Konungariket *Barka*, och gränsar i öster till Egypten, i vester till Tripoli, i norr till Medelhafvet, och lyder under Turkiet. Det är föga eller icke bebodt och kändt. Öcknen är ett omätligt fält, der karavanerne ofta löpa fara, att begrafvas under sanden, som af strömmarne uppröres längs åt kusterne; det inre af landet är likväl fruktbart och befolkadt. Landet styres af en *Bey*; och, såsom ett län hörande till Tripoli. Hufvudstaden, som ligger nära vid hafvet, heter *Derne.*

SJUNDE ARTIKELN.

Barbariet.

Detta land utgör en lång landsträcka utåt Medelhafvet, hvartill det gränsar i norr, och i öster till Egypten, i söder till Saharas Öcken, och i vester till Atlantiska hafvet.

Säg mig dess vidd?

Det har 360 mils längd, 240 mils bredd, samt håller i vidd omkring 28,000 qvadrat mil.

Huru indelas Barbariet?

I 8 Stater.

1) Republiken *Tunis*, Hufvudstaden *Tunis*, ett ryktbart röfvarenäste med en god hamn. Ej långt härifrån stod fordom det namnkunniga *Kartago.*

2) Republiken *Tripoli*, hufvudstaden *Tripoli*; vid hafvet, äfven ett namnkunnigt röfvarnäste med en hamn.

3) Republiken *Alger*, hufvudstaden *Alger*, befästad vid hafvet, den välbyggdaste och rikaste i Afrika; kronan för alla Barbariets röfvarnästen.

4) Konungariket *Marok*, hufvudstaden: *Meknez*. Man märker *Marok*, fordom Konungens residens; och *Tetuan*, ett befäst och namnkunnigt röfvarnäste vid Medelhafvet. *Ceuta*, befäst stad vid Gibraltars sund, tillhör Spanioren.

5) Konungariket *Fez*, lyder under Marok. Hufvudstaden: *Fez*.

6) *Biledulgerid*, eller *Dadel-landet* innefattar 2:ne stater, som höra till *Marok*, nemligen: *Sus* och *Dahoa*.

7) Konungariket *Tafilet*, med hufvudstad af samma namn.

8) *Ugelmesa*, hufvudstad af samma namn.

Huru regeras dessa särskilta Stater?

Medelst ett oinskränkt envälde.

Hvilken Religion följes?

Den Mahometanska, likväl tillåter man den Christna och Judiska.

Hurudant är dessa Folkslags lynne?

De förtjena namnet af Barbarer, ty de äro grymme, och ganska begifne på rof, mord och sjöröfveri. De oroa ofta Européernas handel, så att dessa måste genom skänker köpa

deras vänskap, hvilken de likväl utan orsak som oftast bryta, bortröfva fartyg och plåga besättningen med det grymmaste slafveri.

Hvad framalstrar Barbariet?

Säd, frukter, hästar och villdjur, som utgöra föremål för en vidsträckt handel.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Öcknen Sahara

gränsar till Barbariet, Egypten, Nigritien, Guinea och Atlantiska hafvet, och utgör i vidd 38,000 qvadrat mil. I denna torra och brännande Sand-Öcken, gaf en Europeisk köpman, plågad af en gruflig törst, 10,000 dukater för en kopp vatten. De resande karavaner, som färdas genom detta land från Barbariet till Nigritien, blottställas ofta att plundras af invånarne, och att förgås af törst och sandhvirflar. Dessa orsaker hafva hittills hindrat resande att intränga i landet, och göra sig underrättade om dess få inbyggares seder och lefnadssätt. Denna Öcken består af fem hufvuddelar: *Zanhaga; Zueuziga, Terga, Lemta* och *Berdoa.* Tvenne landsuddar äro märkvärdiga: *Cap Bajador* och *Cap Manco.* Här finnas Lejon, Tigrar, Leoparder, Panterdjur, Strutsar, Skorpioner m. m.

---

3) *Gago.*

4) *Agadez*, hufvudstaden har samma namn.

Hurudant är Regeringssättet i Nigritien?

Likasom i Guinea; med sederna och religionen förhåller det sig äfven lika. Emedlertid äro invånarne i vissa trakter mildare, gästfriare, arbetsammare, och mera böjde för vettenskaper och konster.

Hvad framalstrar Nigritien?

Guld, ris, lin, bomull, gummi, vilda djur och slafvar.

ELFTE ARTIKELN.

Kongo eller Etiopien

gränsar i norr till Guinea, i öster till Zangebar och Kaffern, i söder till Hottentotternas land, och i vester till Atlantiska hafvet, hvars nedra del kallas Etiopiska hafvet. Det håller vid pass 34,000 qvadrat mil.

Huru indelas detta land?

I sex delar:

1) Konungariket *Loango*, hufvudstaden: *Buali.*

2) Konungariket *Kakongo*, hufvudstad af samma namn.

3) Egentliga *Kongo*, hufvudstaden *San-Salvador*, annars *Banza.*

4) Konungariket *Angola*, hufvudstaden *Loanda*, tillhör Portugisaren.

5) Konungariket *Mutamba*, hufvudstaden: *Jaga-Kalanda*.

6) *Benguela*, hufvudstaden *Benguela* vid hafvet, tillhör Holländaren.

Hvad är att märka om Etiopien?

Regeringssättet, religionen och sederne äro de samma, som i Guinea och Nigritien, med den skillnad, att här finnas många Christne, i synnerhet i Kongo.

Hvilka Produkter böra här sökas?

Mays, socker-rör, trädfrukter och vilda djur. Här finnes ett ap-slägte, som kallas *Kojas Morru*, hvilket närmast liknar menniskan i skapnad och åthäfvor.

TOLFTE ARTIKELN.

Kaffern, Mokaranga och Hottentotternas land

gränsa i norr till Guinea, Nigritien och Zangebar, i öster och söder till Indiska hafvet, och i vester till Etiopiska hafvet.

Kaffern är 12,000 qvadrat mil, och Mokaranga 5,300 qvadrat mil.

Huru indelas Kaffern och Mokaranga?

Det innefattar många stater, bland hvilka *Mono-Emugi*, *Barporos*, *Monomotapa*, *Sofala*, *Sabia*, *Juhambané*, *Manika* och *Mozambik*, äro ansenligast. Bland städer märker man *Mozambik*, tillhörig Portugisaren, *Maravi*, hufvudstaden i Bororos, *Massapa* en fästning, och *Sofala* tillhörige Portugisaren.

Hvad är att märka om Hottentotternas land?

Det håller i vidd 20,000 qvadrat mil, södra delen deraf är Holländarens, som här äger *Caput Bonæspei* eller *Goda Hopps Udden*, den märkvärdigaste landsudd på jordklotet, tillika med *Cap*, den enda stad i detta land, och en förfriskningsplats för alla Ostindiefarare.

Hurudant är Folklynnet?

Kaffrerne och Hottentotterne äro vilde, afgudadyrkare, och lefva af jagt, fiske och boskapsskötsel. I inre delen af Kaffern bo Negrer, som äro menniskoätare.

Hvilka äro dessa lands Produkter?

Allahanda träd- och jordfrukter, vilda djur, hvaribland kan räknas det vackra djuret Zebra och Kameloparden.

TRETTONDE ARTIKELN.

De i Öster belägne Länder

kunna delas i trenne hufvuddelar:

1) Kusten *Zangebar*, hvarest man märker *Qviloa*, en stor stad med fästning, *Melinde*, Mombaça tillhörig Portugisaren, *Moruka* och *Mongala*.

2) Kusten *Ajan*, med *Jugo* och *Magadascho*.

3) Konungariket *Adel*, hufvudstaden: *Auka-Gurel*. Här märkes den namnkunnige landsudden *Guardafui*.

Hvilken Religion bekännes?

Den Hedniska, men vid sjökusten, som bebos af Araber, den Mahometanska.

Hvilka äro Produkterne?

Sköna frukter, vilda djur, guld och elfenben.

FJORTONDE ARTIKELN.

Öarne kring Afrika,

intaga en stor rymd, och ligga dels i Atlantiska hafvet, vester om Afrika, dels i Indiska hafvet, öster om detsamma. De förra äro:

FEMTONDE ARTIKELN.

Madera,

eller som är detsamma, *Skogsön*, ligger 24 mil från Kanariska Öarna, och är 14 mil i omkrets.

Hvarföre kallas hon Skogsön?

Ty hon var obegripligen skogbeväxt, då hon först upptäcktes 1420.

Hvem tillhör hon?

Portugisaren, som itände träden, och gaf derigenom åt Ön en förundransvärd fruktbarhet.

Hvad framalstrar Ön?

Socker, ett skönt vin, säd, frukter, hornboskap och villbråd. Ibland vinslagen mär-

ker man *Malvasir*, såsom det bästa och begärligaste.

Hvar bor Guvernören?

I *Funchal*, Öns hufvudstad.

SEXTONDE ARTIKELN.

Kanariske Öarne,

eller *lyckliga Öarne* hos de gamle. De nyare upptäckte dem 1417. De äro belägne vid kusten af Barbariet och Sahra, samt tillhöra Spaniorén.

Huru många Öar räknas?

De förnämste äro: 1) *Stora Kanaria*, som gifvit namn åt de andra, och hvars hufvudstad har samma namn. 2) *Palmön* eller *Palma.* 3) *Jernön* eller *Ferro.* 4) *Gomera.* 5) *Teneriffa.* 6) *Lancerota.* 7) *Forteventura.* Ibland de smärre märker man: *Graciosa*, *Rocca*, *Allegransa*, *St. Clara*, *Infierno* och *Lobos.* Den närmaste är 16 mil från Barbariska stranden.

Hvilka äro de förnämsta?

Kanaria och *Teneriffa.* Genom den sednare drages första meridianen af de flesta Geografer. Hufvudstaden är *Laguna*, Guvernörens residens öfver alla Öarne. På denna Ö ligger det namnkunniga berget *Pico de Teneriffa*, ett af de högsta på jordklotet.

Hvilka äro Öarnes förnämsta Produkter?

De hafva öfverflöd på korn, socker, frukt, ett läckert vin, hornboskap, foglar och vild-

bråd. Här fångas i stor mängd öfver hela Europa de bekanta *Kanari foglar.*

SJUTTONDE ARTIKELN.

Cap-Verds-Öarne

ligga utanför Guinea kusten, 60 mil vester ut, gent emot Cap-Verd, som länt dem sitt namn. De äro 10 till antalet, nemligen: *do Sal, Bonavista, Mayo, Sant-Yago, Brava, Fuego, St. Niklas, St. Vincent, S:te Lucie* och *St. Antón*, tillika med en mängd Holmar, som formeras af uppskjutande klippor, i vester från Cap-Verd.

Hvilken Ö är betydligast?

Sant-Yago, hufvudstaden *Ribeira*, der Portugisiske Guvernören öfver dessa Öar residerar. Portugisaren upptäckte dem 1460.

Hvad frambringa dessa Öar?

Mycket salt, hudar och hästar. De äro annars till stor del steniga och ofruktbara, samt luften högst osund.

ADERTONDE ARTIKELN.

Etiopiske Öarne

ligga dels nära till kusten, dels långt derifrån. De förre äro:

1) *Sankt Thomas*; hufvudstaden och Guvernörens residens är *Pavoasan*. Denna Ö tillhör Portugisaren, och är störst af alla.

2) *Do Principe*, tillhörig Portugisaren.

3) *Fernaon-Po*, tillhör Spanioren.

4) *Annobon*, tillhör densamma.

5) *Sankt Mateo*, bebos af några fattiga Portugisare utan öfverhet.

6) *Ascension*, upptäcktes 1508, och är obebodd af brist på vatten; emedlertid tjenar hon till förfriskningsplats för Ostindiefarare, som här fånga sköldpaddor af en utomordentlig storlek.

7) *Sankt Helena*, ligger ej långt från Goda Hopps Udden, upptäcktes 1502 af Portugisarne, men tillhör Engelsmannen, är ganska helsosam och fruktbar, och således en skön förfriskningsplats för sjöfarande.

De Öar, som äro belägne öster om Afrika äro följande:

NITTONDE ARTIKELN.

Madagaskar.

Denna Ö, en af de största på jordklotet, och belägen öster om Kaffern, hvarifrån hon skiljes genom en bred kanal, som kallas *Mosambiks kanalen*, upptäcktes af Portugisaren 1492. Invånarne äro dels svarta, eller landets gamla infödingar, dels hvita eller Araber, som här sedermera bofäst sig.

Huru stor är Ön?

Omkring 136 mil lång, 48 mil bred, och 320 mil i omkrets.

Hvem regerar på Ön?

Flere små, sjelfständiga Förstar, som föra oupphörligt krig med hvarandra. Fransmän och Engelsmän hafva väl här anlagt flera Nybyggen, men kunna dock icke få synnerligen fast fot.

Hvilken Religion bekännes?

En blandning af den Mahometanska och Hedniska.

Hurudant är Folklynnet?

Vildt, stolt och krigiskt, men böjdt för vettenskaper och konster.

Hvad framalstrar Ön?

Jord-, och trädfrukter, kostbara trän, guld, silfver, jern och boskap, m. m.

TJUGONDE ARTIKELN.

Franska Öarne

ligga öster om Madagaskar, och äro:

1) *Reunion* eller fordna *Bourbon*, upptäcktes af Portugisaren 1492, tillhör Fransmännen och är en nederlagsplats för deras Ostindiska handel, har öfverflöd på säd, ris, frukter, tobak, kaffe, hvit peppar, ebenholts, vilda djur m. m. Ön har sin egen Guvernör.

2) *De France*, ligger 16 mil från Reunion; upptäcktes af Holländaren 1598, tillhör Fransmännen och har en god hamn. Här finnas jern, kostbara trädsorter, kaffe, bomull, sköldpaddor och vilda djur.

3) *Rodrigues*, är liten och obetydlig.

TJUGEFÖRSTA ARTIKELN.

Komoriske Öarne

ligga emellan Madagaskar och fasta landet, äro 5 till antalet och bebos af Araber, skattskyldiga under Portugisaren. De äro fruktbare, men föga odlade, och tjena som ett tillhåll för sjöröfvare, hvilka oroa dessa haf. De frambringa ris, skön frukt, socker, kokosnötter och ingefära.

TJUGEANDRA ARTIKELN.

Sokotora

ligger utanför Guadarfui, lyder under Försten i *Fartasch* i Arabien. Hufvudstaden *Tansarin* på norra kusten har en hamn.

Hvad frambringar Ön?

Nästan allt hvad ett fruktbart land kan frambringa; men den aloë här växer, är dock i synnerhet namnkunnig. Invånarne äro ganska vackra.

TJUGETREDJE ARTIKELN.

De strödde Öarne.

Af desse ligga trenne vid kusten Zangebar. *Zauzibar* är bland dem ansenligast. Några bland dem kallas *Amirante*, och ligga nordost från Madagaskar. På en liten Ö, kallad *Praslin*, växa ovanligt stora kokosnötter, som sägas preservera för gift.

TREDJE KAPITLET.

EUROPA.

FÖRSTA ARTIKELN.

Denna verldsdel är den minsta, men i jemförelse med vidden den mest bebodda, och i anseende till dess borgerliga styrka, den mäktigaste; han är i öfrigt den skönaste och för närvarande den märkvärdigaste. Denna verldsdel är nu medelpunkten för hyfsning, seder, lagar, vettenskaper, konster och handel, som flyttat hit från de nyss beskrifna verldsdelarne, der de först florerade. Genom dessa förenade medel, jemte dess nybyggen och besittningar i de öfriga verldsdelarne, och en högst förmånlig belägenhet, har Europa öfverträffat och fästat vid sitt öde större delen af jordklotet.

Hvar ligger Europa?

Denna verldsdel gränsar i öster till Asien, i söder till Medelhafvet, som skiljer Afrika från Europa, i vester till Atlantiska hafvet, som skiljer Europa från Amerika, och i norr till norra Ocean.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 500 mil från öster till vester, 250 mil från söder till norr, och 80,000 qvadrat mil.

Hvilka Half-Öar äro märkvärdigast?

Spanien, Italien, Skandinavien, Jutland, Morea och *Krim.*

Hvilka bergsryggar?

Pyreneiske, Alpiske, Appenninske, Karpatiske, Jugoriske bergen och *Norrska fjällarne. St. Gotthard,* ett berg bland Alperne, af 15,000 fots högd, är det högsta.

Hvilka landsuddar eller Cap bör man anmärka?

Cap-Nord i Lappland, *Cap-Finis Terræ* i Spanien, *Cap-Sankt Vincent* i Portugal och *Cap-Matapan* på halfön Morea.

Hvilka Öar?

Cicilien, Sardinien, Malta, Korsika, Stor Brittanien, Irland, Island, Seland, Majorka och *Minorka.*

Hvilka Sund?

Öresund emellan Danmark och Sverige, *Stora Bält* emellan Seeland och Fyen, *Lilla Bält* emellan Fyen och Jutland, *Kaletanska sundet* emellan Frankrike och England, *Sankt Georgs sund* emellan England och Irland, *Gibraltars sund* emellan Spanien och Barbariska kusten, *Messinska sundet* emellan Sicilien och Italien, *Konstantinopolitanska sundet* emellan Asien och Europa, och *Hellesponten* vid ingången till Marmara sjön.

Hvilka Hafsvikar äro märkvärdigast?

Norrbottens och Finska vikarne i Östersjön, *Hvita hafvet,* som är en vik af norra Oceán, *Kattegat* en vik af Nordsjön, *Kanalen* och *Franska bugten,* vikar af Atlantiska hafvet, *Adriatiska hafvet* och *Arkipelagen,* vikar af Medelhafvet m. fl.

Hvilka äro de största Elfver?

Volga, Don, Dnepr, Donau, Dvina, Rhen och *Po.*

De största Insjöar?

Mäotis, Ladoga och *Onega* i Ryssland, *Vennern* och *Saimen* i Sverige, *Genever sjön* emellan Sveitz och Savoyen, *Bodensee* i Tyskland, och *Propontis* i Turkiet.

Hvilka vatten omgifva Europa?

Norra Ocean, Nordsjön, Östersjön, Atlantiska hafvet, Medelhafvet, sjön *Ropontis, Svarta* och *Kaspiska hafven.*

Huru stor är Folkmängden?

Omkring 165 millioner, hvilka från början härstamma från Asien.

Hvilka Religioner bekännas?

Den Christna, som är allmännast antagen, och dernäst den Mahometanska, Judiska och Hedniska.

Vi ämna följa vid Europas beskrifning samma naturliga delning, som vid de öfriga verldsdelarnes, nemligen: emellan *Europas fasta land,* och *Öarne kring Europa.*

ANDRA ARTIKELN.

Europas fasta land

består 1) enligt den *Geografiska indelningen* (som sker efter länderne), af 14 hufvuddelar, nemligen: *Ryssland, Danska Riket, Sverige, Holland* (eller *Batavien*), *Tysk-*

eussen, Helve-
Italien, Spa-

elningen, (som
er: Kejsardö-
och Stater

peiska Sta-

ensburg.
n.
sburg.
antinopel.

havn.
m.

rg.

TREDJE ARTIKELN.

EUROPEISKA RYSSLAND.

Detta Kejsardöme, på landets språk *Rossia*, och fordom *Moscovia* och *Gardarike* kalladt, ligger öster från Sverige, och utgör genom sin stora vidd, en tredjedel af Europa.

Hvilka äro dess gränsor?

I norr, Ishafvet; i öster, Asiatiska Ryssland; i söder, lilla Tartariet, Kaspiska och Svarta hafven; och i vester, Norrige, Sverige, Östersjön, Kurland, Preussiska delen af Polen och Moldau.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 240 mil från yttersta ändan af Ryska Lappland till floden Dons utfall i Svarta hafvet, och 180 mil från Dniepr strömmens stränder till Ishafvet, samt innehåller 42,000 qvadrat mil.

Hvilka Strömmar böra anmärkas?

Volga, som kastar sig i Kaspiska hafvet, sedan han öfverfarit en stor del af riket. *Dniepr*, *Don*, som faller i Svarta hafvet, *Dwina*, *Petschora* och *Newa*, som faller i Östersjön.

Hvilka Insjöar?

Mäotis, *Ladoga*, *Onega* och *Peipus*.

Hvilka bergsryggar?

Den största är: *Pojas Somnoi*, hvars södra del kallas *Ural*, och skiljer Europa från Asien.

Hvilka vatten omgifva detta land?

Norra Ocean med en vik, kallad Hvita hafvet; Östersjön med tvenne vikar, Finska Botten och Lifländska viken; Mäotiska sjön och Kaspiska hafvet.

Huru indelas Europeiska Ryssland?

Hela Ryska Kejsardömet är indeldt i 16 Guvernementer, af hvilka 12 höra till Europa. (De som höra till Asien äro redan beskrifne).

Hvilka äro de, som höra till Europa?

Man delar dem i 2:ne delar, nemligen: 6 i den norra, och 6 i den södra delen af Europeiska Ryssland.

Hvilka Guvernementer höra till den Norra?

1) *S:t. Pettersburg*, som innefattar 3:ne Provinser:

a) *Ingermanland*, der man märker *S:t. Pettersburg*, rikets hufvudstad och Kejsarens residens, belägen på några Öar vid strömmen Newas utlopp i Finska viken, en ordentlig stor och vigtig handelsstad, säte för Senaten och Synoden, Riks-Collegierne, ett Universitet, en Vettenskaps Akademi, och ÄrkeBiskopen. Folkmängden stiger till 190,000. Man märker: *Kronstadt*, stationen för rikets Örlogsflotta.

b) *Östra Estland*, hufvudstaden: *Narva* vid Finska botten, der Carl XII med 8000 Svenskar slog 80,000 Ryssar. Man märker här *Dorpt*, der ett Universitet nu nyligen blifvit å nyo inrättadt.

c) *Östra Karelen*, hufvudstaden: *Kexholm*.

2) *Viborg*, som innefattar

Vestra Karelen, hufvudstaden: *Viborg*, väl befäst.

3) *Rewal*, som innefattar

Vestra Estland, hufvudstaden: *Rewal*, vid Finska botten, drifver stark handel med utländningen.

4) *Riga*, som innefattar

Lifland, hufvudstaden: *Riga*, vid Dunas utlopp i Östersjön, en af de vigtigaste i riket. Man märker: *Pernau*.

5) *Nowgorod*, som innefattar 7 Provinser, med samma namn som deras hufvudstäder.

a) *Nowgorod-Veliki* vid strömmen Wolkova, hufvudstaden: *Nowgorod*.

b) *Pleskow*, vid sjön Pejpus.

c) *Weliki-luki*, vid strömmen Lowa.

d) *Twer*, vid Volga.

e) *Bielo-Ozero*, vid en sjö af samma namn.

f) *Olonetz*, emellan sjöarne Ladoga och Onega.

g) *Kargapol*, vid Onega.

6) *Arkangel*, innefattar 7 Provinser med sina hufvudstäders namn, bland hvilka man märker:

a) *Arkangel*, vid Dwina Elfvens utlopp.

b) *Wolodga*, en rik och vigtig handelsstad.

Hvilka Guvernementer höra till södra delen af Ryssland?

1) *Moskwa*, med 11 Provins hvilka

fordom voro äfven så många små Förstendömen, och hafva sina hufvudstäders namn.

a) *Moskwa*, annars *Moskow*, vid ån Moskwa, rikets fordna hufvudstad och Tsarens residens; den största i riket, näst Pettersburg den folkrikaste, är en af de ansenligaste i Europa, och har ett Universitet samt åtskilliga Riks-Collegier. Folkmängden är 150;000.

b) *Uglikz*, vid Volga.

c) *Jaroslawl*, vid Volga, ansenlig och folkrik.

d) *Kostroma*, vid Volga.

e) *Pereslawl-Saleskoi.*

f) *Jurew-Polskoi.*

g) *Susdal*, vid floden Klesma.

h) *Wotodimer*, vid floden Klesma.

i) *Pereslawl-Riäsanskoi*, emellan floderne Volga och Okka.

k) *Tula*, vid floden Upa.

l) *Koluga*, vid Okka.

2) *Smolensk*, man kan äfven hit räkna den ansenliga del af *Polen* och *Lithauen*, som Ryssarne bemäktigade sig åren 1792, 1795 och 1796, då Ryska, Österrikiska och Preussiska makterne efter föga motstånd delade emellan sig Konungariket Polen, och tvungo dess svaga och värnlösa Konung att afsäga sig sin krona. Man märker: *Smolensk*, vid Dniepr; *Wilna*, hufvudstaden i fordna Lithauen, vid Elfven Niemen; *Grodno*, näst Wilna den bästa i Lithauen vid Niemen; *Minsk; Mietau*, hufvudstaden i fordna Hertigdömet *Kurland; Lutsk*, hufvudstaden i

fordna Polska Provinsen *Wolyn*. Genom denna inkräktning erhöll Ryssland en tillökning i sin folkmängd af 4 millioner.

3) *Kiew* innefattar Landskapet *Lilla Ryssland*, och en del af *Ukrän*, som bebos af Kossaker. Hufvudstaden är *Kiew* vid Dniepr. Man märker: *Pultava*, namnkunnig i Svenska Historien, för det slag som här hölls 1709 emellan Svenskarne och Ryssarne.

4) *Belgorod*, innefattar *medlersta Ukrän* och andra distrikter. Hufvudstaden: *Belgorod*, vid lilla floden Don.

5) *Woronesch*, innefattar 5 Provinser med sina hufvudstäders namn. Man märker: *Woronesch* vid Don, *Bachmut*, *Tambow* och *Asow*, en befäst handelsstad vid strömmen Dons utlopp i Mäotiska sjön.

6) *Nischnej Nowgorod*, med 3 Provinser af sina hufvudstäders namn.

a) *Nischnej Nowgorod*, vid Volga.

b) *Assemar*.

c) *Alatyr*.

Man har till dessa lagt det 5:te Guvernementet, hvilket innefattar *Lilla Tartariet*, som Ryssarne intog 1783, och utgöra halfön *Krim* eller *Taurien* (det fordna *Kersonesus*), jemte ett ansenligt land norr och öster om denna halfö. Detta land, bebodt af Tartarer, har sköna betesmarker, är ganska fruktbart, men föga odladt. Hufvudstaden är *Bagtschisaray* på Halfön, *Taurien*, fordom Tartar-Kans residens. Man märker: *Kaffa*, nu *Theodosia*, på Halfön, en vigtig handelsstad, med en skön hamn och *Taman*.

Hurudant är detta Kejsardömets naturliga beskaffenhet?

Ganska olika, i anseende till Provinsernas läge i särskilta klimater. Norra delarne äro kalle, hafva brist på säd, men öfverflöd på skog och djur, södra delarne äro varme, hafva öfverflöd på säd, bete och sköna frukter.

Hvilka äro dess Produkter?

Byggningstimmer, säd, frukt, lin, hampa, salt, kostbara pelsverk, segelduk, boskap, vilda djur, läder, olja, såpa, tjära och svafvel.

Huru stor är Folkmängden?

Då man äfven räknar folkmängden i Asiatiska Ryssland, stiger den till 33 millioner menniskor, bestående af många folkslag, Ryssar, Polackar, Kossaker, Finnar m. fl. Man räknar äfven inalles 419 städer.

Huru högt stiga Statsinkomsterne?

Enligt nyaste uppgifterne till 32 millioner Riksdaler.

Är krigsmakten stor?

Han utgöres till lands af 300,000 man reguliert krigsfolk, och till sjöss af 30 krigsskepp, utom fregatter, galerer och smärre fartyg.

Huru kallas landets Öfverhet?

Tsar, hans titel är: *Hela Rysslands Sjelfherrskare.* Kronprinsen kallas *StorFörste af Ryssland*, och Thronföljare. Riksvapnet är en svart tvåhöfdad krönt Örn, som håller i ena foten en spira, och i den andra Riksäplet, i gyldene fält för Grekiska Kejsardömet. På bröstet sitter Riddaren S:t, Gö-

ran i rödt fält för Moskau. Öfverst är en gyldene Kejserlig krona, och omkring vapnet är S:t. Andrée-Orden. Rysslands Riddar-Orden äro: *Andrée-Orden*, instiftad 1698. *S:t. Alexander Newsky-Orden*, instiftad 1725. *S:t. Catharine-Orden*, instiftad 1714. *S:t. Anne-Orden*, instiftad 1735.

Hurudant är Regeringsättet?

Kejsarens makt är oinskränkt, dock ligger en del af högsta makten hos *Senaten*, som besörjer rikets verldsliga regering, gillar och fastställer Ukasernes eller påbudens offentliga kungörande, samt hos *Synoden*, som vårdar Religionsärendena.

Af Collegierne bör man märka: *Krigs-Collegium*, *Amiralitets-Collegium*, och ett *Collegium för Utrikes affärer*.

Hvilken Religion är rådande?

Den Grekiska, vårdad af 30 Ärkebiskopar, men uppblandad med mycken vidskepelse.

Hvad är att märka om Upplysningen?

Vettenskaper och konster hafva sedan Tsar Petter I:s tid gjort stora framsteg, och äro i allmänhet skyddade och högaktade. Här finnas tvenne Universiteter och en Vettenskaps-Akademi.

Hurudana äro sederne och lynnet?

De äro i allmänhet grofva, råa och vilda; men i vissa Provinser, i synnerhet kring hufvudstaden, bära de redan stämpeln af förfining och hyfsning. Nationen är i allmän-

het eldig, tapper och arbetsam. Dess handel har en betydlig öfvervigt.

Hvad heter nu regerande Kejsaren?

Alexander den Förste. Kejsare sedan den 25 Mars 1801.

FJERDE ARTIKELN.

DANSKA RIKET

ligger vest sydvest från Sverige, samt gränsar till norra Ocean, Sverige, Östersjön, Tyskland, Nordsjön och Kattegat.

Huru stor är dess vidd?

Som två tredjedelar af Sverige, eller vid pass 4,800 qvadrat mil.

Hvilka Strömmar äro märkvärdigast?

Elbe, Eyder, Glomen och *Loven.*

Hvilka Insjöar?

Mjösen i Norrige.

Hvilka Bergsryggar?

Högsta berget heter *Kölen.*

Hvilka Hafssund finnas?

Trenne som sammanbinda Kattegat med Östersjön, nemligen: *stora Bält, lilla Bält* och *Öresund,* hvilket sista ligger emellan Seeland och Skåne, och är emellan Helsingborg och fästningen Kroneborg endast en half mil bredt. Detta sund är ganska märkvärdigt, emedan alla fartyg till och från Ryssland och Sveriges östra orter, skola derigenom passe-

ra, och erlägga i Helsingör, der smalaste passet är, en tullafgift, som utgör en af Danska kronans betydligaste inkomster. Innan 1720 hade Sverige tullfrihet i detta sund i kraft af Roskildska freden 1658.

Huru indelas Danska riket?

Det består af trenne stora hufvuddelar, hvilka i anseende till klimat och produkter, äro från hvarandra vida skilda, nemligen: Konungariket *Danmark*, Konungariket *Norrige* och Ön Island.

I.

Danmark

delas i fyra hufvuddelar:

1) Danska Öarne.

a) Ön *Säland* eller *Seeland*, hufvudstaden *Kiöbenhavn* (Köpenhamn), vid Öresund, hela Danska rikets hufvudstad och Konungens residens, är stor, väl befäst, och en af Europas bästa handelsstäder med en beqväm och säker hamn. Här äro förenade rikets högsta Collegier, ett Universitet, flere Vettenskaps-Sällskap, och en Akademi för fria konster, Örlogsflottan, m. m. Folkmängden stiger till vid pass 75,000 menniskor. Man märker: *Helsingör* med fästningen *Kroneborg*, der Öresundska tullen erlägges; *Röeskild* eller *Roskild*, Danska Konungarnes begrafningsplats; *Kallundborg*, med en skön hamn; *Korsör*, hvarest öfverfarten sker till Fyen öfver stora Bält; och *Kiöge*, med en hamn i viken *Kiögebugt*.

b) *Fyen*, hufvudstaden: *Odense*. Man märker: *Nyeborg*, hvarest tull erlägges af de skepp, som fara genom stora Bält.

c) Ön *Langeland*. Man märker: *Rudkiöbing*.

d) Ön *Laland*, hufvudstaden: *Nakskow*.

e) Ön *Falster*, hufvudstaden: *Nyekiöbing*.

f) *Bornholm*, hufvudstaden: *Rönne*.

g) *Samsöe*, har ingen stad.

h) *Möen*. Man märker: *Stege*.

i) Öarne *Amager*, *Saltholm* och *Christiansö*.

2) Halfön *Jydland* (Jutland), hufvudstaden: *Viborg*. Man märker: *Ålborg*, *Århus*, *Ribe* och *Fridericia*, en regulier och befäst stad, der flere Christne Sekter och Judar hafva fri religionsöfning. Den vik som ligger emellan Skåne och Jutland, är det så kallade *Codanska sundet*, *Schaggerak* eller *Kattegat*.

3) Hertigdömet *Schlesvig*, hufvudstaden: *Slesvig*. Man märker: *Flensburg*, den vigtigaste handelsstaden *Apenrade* och *Friedrichstadt*. Hit höra äfven flere Öar i Nordsjön och Östersjön. Man märker: *Arröe*, *Femern* och *Alsen*.

4) Hertigdömet *Hollstein* delas i egentliga *Hollstein*, *Stormarn*, *Ditmarschen*, *Vagrien*; Herrskapet *Pinneberg* och Grefskapet *Rantzow*. Hufvudstaden *Glückstadt*. Man märker: *Kiel*, som har ett Universitet. *Rendsborg* och *Altona* vid Elbe, nära Hamburg, näst Köpenhamn den vigtigaste handelsstad i Danska riket. Alla Christne sekter och Judar hafva här Religionsfrihet.

2.

Konungariket Norrige

ligger vester ut från Sverige, och delas i 4 hufvuddelar med deras hufvudstäders namn.

a) *Christiania.* Man märker dessutom: *Kongsberg*, har det bästa silfverbergverk i Norrige. *Fredriksstad*, befäst, och *Fredrikshall*, gränsfästning mot Sverige, utanför hvilken Konung Carl XII blef skjuten 1718.

b) *Christiansand*, regulier och välbyggd.

c) *Bergen*, den största och rikaste handelsstad i Norrige.

d) *Trondheim*, en urgammal stad vid hafvet. Man märker dessutom: *Vaardöehus*, som ligger på Ön *Vaardöe* i norra Ocean, och är på hela jordklotet den yttersta fästning mot norden.

3.

Ön Island

ligger närmare Amerika än Europa, och är en af de största på jordklotet, men har på en sträcka af 65 mils längd och 20 mils bredd, ej öfvor 55,000 invånare. Här finnas flere eldsprutande berg, bland hvilka *Hekla* och *Krabla* äro de märkvärdigaste. Inga städer finnas. Man märker: *Bessastader*, en Kungsgård, säte för landets Höfdinge. Utom denna Ö, finnas *Fåröarne*, norr om Skottland 25 till antalet. Den största är *Strömsö*, med staden *Thorshawn*.

Danska kronans besittningar utom Europa äro i *Asien*, staden och fästningen *Trankebar* (redan beskrifven); i *Afrika*, några fästningar på kusten Guinea; i *Nordamerika*, vestra kusten af Halfön *Grönland*, bekant för den ansenliga hvalfiskfångst här idkas, samt i *Vestindien*, trenne små Öar.

Hurudan är Danska rikets naturliga beskaffenhet?

Danmark är ett slätt och fruktbärande land, rikt på spannmål, hornboskap och skön frukt. Norrige är bergigt, fullt med moras, men har rika bergverk, sköna fiskerier och ymnigt skogsvirke. Island är bergaktigt och kallt, men dess fiskerier och fårskötsel äro ansenliga.

Huru stor är Folkmängden?

I Danmark räknas 1,500,000, i Norrige 850,000, och på Island 55,000, tillsammans vid pass 2,405,000 menniskor. Städernes antal är 101.

Hvilka äro landets Produkter?

Säd, trädgårdsfrukter, fisk, hästar, oxar, vildt, håning, vax, ull, skog, metaller och mineralier. Handeln har öfvervigt, och manufakturer äro i stort flor.

Huru högt stiga Statsinkomsterne?

Till omkring 4 millioner Riksdaler.

Än Krigsmakten?

Till 60,000 man reguliera landtroppar. Sjömakten består af 30 rangskepp, utom fregatter och smärre fartyg.

Hurudant är Regeringssättet?

En oinskränkt och ärftlig Monarki, Riksvapnet består af 4 fält, och för i blå sköld, som delas af Danneborgs Riddar-Ordens korset, i första gyldene fältet 3 blå Leoparder, med röda omströdda hjertan för Danmark, i det andra röda fältet, ett guldkrönt Lejon med stridsyxa för Norrige; i det tredje, tre gyldene kronor i blått fält; och i det fjerde ett blått Lejon, med röda hjertan under sig, eller de gamla Göters vapen. Riddare-Orden äro: *Elefant-Orden*, instiftad 1190. *Dannebrogs-Orden* eller *Riddare af hvita Bandet*, instiftad 1219. *De l'Union parfaite*, instiftad 1732.

Hvilken är landets Hufvudreligion?

Den Lutherska, vårdad af 12 Biskopar och en SuperIntendent.

Hvad är att märka om Upplysningen?

Vettenskaper och konster hafva i sednare tider hunnit till en undransvärd höjd, och äro i ett flor och anseende, som gör nationen heder, och sätter dess upplysning i bredd med de flesta nationers i Europa. Här finnas tvenne Universitet, och flera stora Uppfostrings instituter.

Hurudane äro i allmänhet Nationalsederne och lynnet?

Hyfsade, milda, sparsamma och stridbara.

Hvad är nu regerande Konungens namn?

Christian den sjunde; men dess son Kronprinsen *Fredrik* sköter likväl Regeringsärendena.

FEMTE ARTIKELN.

PREUSSISKA RIKET *)

ligger 20 mil söder om Sverige, och gränsar i norr till Östersjön, i söder till den del af Polen, som numera tillhör Tyska Kejsaren, i vester till Pommern, och i öster till Ryska delen af Polen.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 3,000 qvadrat mil.

Hvilka äro dess förnämsta Strömmar?

Weixel, *Rhein*, *Elbe*, *Oder*, *Pregel*, *Memel* och *Netze*.

Än Insjöar?

Den största heter *Goplo*.

Hvilka vatten stöta här intill?

Östersjön, med tvenne ansenliga vikar, *Frische*- och *Kurisch haf*.

Huru indelas hela Preussiska väldet?

Hela Preussiska staten består af tvenne hufvuddelar, nemligen: *Konungariket Preussen*, och de *Tyska Lydländerna*.

*) Sverige vore väl nu det land, som i ordningen bort följa, men, då utgifvaren anser en fullständig kännedom af fäderneslandet framför allt nödvändig, och den geografiska delen af detta arbete är bestämd inom rymden af denna första del, vill utgifvaren spara fosterlandets beskrifning till sista slutet, för att då säkrare kunna veta, huru långt rummet tillåter honom att få utsträcka dess geografiska och statitiska kännedom. De som tilläfventyrs icke kunna förlåta denna flyttning för ordningens skull, lära säkert göra det för välmeningens. —

I.

Konungariket Preussen,

som ligger öster om de öfriga Preussiska staterna, utgör vid pass 1560 qvadrat mil, och delas i trenne regioner.

a) *Östra Preussen*, som utgör det äldsta Konungariket Preussen, är i sednare åren ansenligen förökadt genom Polens delning. Hufvudstaden: *Königsberg*, vid strömmen *Pregels* utlopp i viken *Frischehaf*; en af de bästa handelsstäder i Europa, med 70,000 invånare och ett Universitet, samt säte för rikets General-Guvernör. Man märker: *Memel*, en stor befäst handelsstad, nära Ryska gränsen. *Tilsit* vid ån Memel, är en af de vigtigaste i riket och *Marienverder*.

b) *Vestra Preussen*, till venster om strömmen Weixel. Hufvudstaden: *Danzig*, fordom en fri Polsk Riksstad, vid Weixel nära Östersjön, en befäst och vigtig handelsstad, som har 70,000 invånare. *Elbing*, befäst, och drifver en vigtig sjöhandel. *Thorn*, fordom en Polsk Riksstad, der den store Matematikus *Nicolaus Copernicus* är född.

c) *Södra Preussen*, som förut kallades Polska Preussen, belägen omkring strömmarne Warta och Weixel, samt är den del af Polen, som 1793 tillföll Preussen. Hufvudstaden: *Warchawa* (*Warschau*), det fordna Konungariket Polens hufvud- och residensstad, i sednare tider, ligger vid Weixel, och är näst Berlin den största i hela Preussiska riket, har 80,000 invånare och ett publikt Bibliotek, bestående af 200,000 Vo-

lumer. Man märker: *Gnesen*, en folkrik stad, och *Posen* vid Varta floden, en bland de bästa i riket, har ett Akademiskt Gymnasium och en vigtig handel. *Fraustadt*, på Tyska gränsen. *Grodno*, i Lithauen vid Niemen, en temmeligen ansenlig stad *).

2.

Tyska Länderna

kan man indela i följande 4 hufvuddelar, hvilka utgöra tillhopa 1,140 qvadrat mil.

1) *Saxiska Länderna*, hvilka ligga i öfra och nedra Saxiska kretsarna och bestå af:

a) Markgrefskapet *Brandenburg*, hufvudstaden: *Berlin*, hela Preussiska väldets nuvarande

*) Oaktadt Polen utgör numera ingen Europeisk stat, torde dock detta Konungarikes fordna indelning icke vara onödig att känna. Det indelas i 4 delar:

a) *Stora Polen*, med hufvudstaden *Wårshau*, *Posen* och *Gnesen*.

b) *Lilla Polen*, med *Krakow*, rikets fordna hufvudstad.

c) *Lithauen*, ett StorHertigdöme, hufvudstaden *Wilna*, med *Grodno*, *Brsestz*, m. fl.

d) *Kurland*, Hertigdöme och *Semgalien*; Hertigdömets hufvudstad *Mitau*.

Polen var före 1772 en sjelfständig stat, af större vidd än Frankrike, och med 12 millioner invånare, men delades och styckades af dess trenne grannar, Ryssland, Österrike och Preussen åren 1772, 1793 och 1796, då hela statskroppen upplöstes. Den östra delen (äfven den största), tillföll Ryssland. Den södra, Österrike, och den norra (eller minsta delen), Preussen. Polens förnämsta produkter äro: säd, boskap, håning, salt och jern. Religion är Katolsk.

rande hufvudstad, Konungens residens, säte för de högsta Kongl. Collegierne, en vettenskaps och andra Akademier, en af de största, skönaste och vigtigaste fabriksstäder i Europa, med 160,000 invånare. Man märker: *Potsdam*, en regulier och folkrik stad med sköna manufakturer. *Sans-Souci*, ett lustslott, som den store Preussiske Monarken Fredrik II uppbyggde. *Frankfurt vid Oder*, har ett Universitet och en namnkunnig marknad. *Brandenburg Kustrin* vid Oder, ansenlig och befäst.

b) Hertigdömet *Pommern* (till största delen), hufvudstaden: *Stettin* vid Oder, en folkrik, välbyggd och starkt befäst sjöstad. Man märker: *Colberg*, vid Östersjön och *Stargard*.

c) Hertigdömet *Magdeburg*, hufvudstaden: *Magdeburg vid Elbe*, hvarest Kejserlige Generalerne *Tilly* och *Pappenheim* i början af 30 åra kriget, eller 1631 utöfvade den oerhördaste grymhet. Nu är staden å nyo väl uppbyggd, folkrik, starkt befäst, och en af de förnämsta handelsstäder i Tyskland, säte för flera Collegier och ett Gymnasium Illustre. Man märker: *Halle*, en välbyggd stad med ett Universitet.

d) Förstendömet *Halberstadt*, hufvudstaden: *Halberstadt*.

2) Hertigdömet *Schlesien*, emellan Böhmen och Preussen, hvaraf största delen tillhör Preussen, delas i *Öfra* och *Nedra* Schlesien, och Grefskapet *Glaz*, hufvudstaden: *Breslau* vid Oder, stor, folkrik och välbyggd,

med ett Universitet, 2:ne Gymnasier, och 60,000 invånare. Man märker: *Brieg*, vid Oder, en vigtig, vacker och väl befäst stad. *Schweidnitz*, befäst. *Hirschberg*, vacker och förmögen. *Glogau*, vid Oder, näst Breslau den bästa, och *Glaz*, välbyggd och starkt befäst.

3) *Frankiska Länderna*, Förstendömena *Ansback* och *Bayreuth*, i Frankiska kretsen. Hufvudstaden: *Ansbach*.

4) *Vestfaliska Länderna*; eller Preussiska Länderna i Vestfaliska kretsen, äro 10 till antalet. De största och vigtigaste äro:

a) Hertigdömet *Cleve*, hvaraf en del hör till Franska Republiken. Hufvudstaden: *Cleve*.

b) Grefskapet *Mark*, hufvudstaden: *Hamm*.

c) Förstendömet *OstFriesland*, hufvudstaden: *Emden*, en befäst och vigtig handelsstad, vid Nordsjön.

Preussiska Monarken äger dessutom Förstendömet *Neufschatel*, i Helvetien, med en stad af samma namn.

Hurudan är Preussiska väldets naturliga beskaffenhet?

Egentliga Preussen är till större delen slätt, uppfyldt med sjöar och kärr, men förträffligen odladt och fruktbart, i synnerhet på spanmål, lin och hampa. Kring stränderna vid Östersjön hämtas den bästa bernsten till större myckenhet än på något annat ställe i Europa.

Tyska Länderna hafva väl till större delen en sandaktig och ofruktbar jordmån, men

sköna betesmarker, en lönande boskapsskötsel och ansenliga skogar. I Magdeburg äro sköna saltverk. I Schlesien, utom mycken spannmål, äfven mineralier, såsom stenkol, silfver, koppar, jern och bly. Strömmarne och hafven äro fiskrika.

Huru stor är Folkmängden?

I egentliga Preussen 3,500,000, och i Tyska Länderna 5,500,000, eller inalles 9 millioner. I Preussen äro 164 städer.

Hvilka äro detta Rikes vigtigaste Produkter?

Säd, boskapsafvel, lin, hampa, läder, vax, håning, trädvirke, pottaska, bernsten, fisk, bly och salt. Handeln är i anseende till läget emellan Polen och Östersjön högst vigtig. Manufakturer och fabriker, fastän icke länge sedan inrättade, äro dock i högsta flor.

Huru högt stiga Statsinkomsterne och Krigsmakten?

De förre till 20 millioner Riksdaler, och den sednare till 260,000 man, de bäst dissiplinerade och inöfvade troppar i Europa.

Hvilken är Regentens titel?

Konungen i Preussen är tillika *Marggrefve af Brandenburg*, hvilket han äger utom flera andra länder i Tyskland och Helvetien, och det heliga Romerska Rikets *Ärke-Kammarherre och Kurförste.* Konung *Fredrik II*, med tillnamnet den *Endaste*, en af de största Regenter som jorden ägt, på en gång filosof, lagstiftare, hjelte, och sitt folks fader, ökade detta rike med *Schlesien*, en del af *Polen*, och flere andra länder, samt

lyfte det ifrån sista, upp till den högsta rangen af Europas makter. Riksvapnet är genom galler-linier fördeladt i 36 delar, ofvanpå hvilka hänga 3 lösa vapen, Riddare-Orden äro: *Svarta Örns Orden*, instiftad 1701. *Pour les Mérites*, instiftad 1740.

Hurudant är Regeringssättet?

En oinskränkt Monarki. Preussen är Arf-Rike.

Hvilken Religion är rådande?

Den Lutherska; likväl tillåtes, enligt den store Fredriks lagar, en oinskränkt religionsfrihet.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Alla konster och vettenskaper njuta en utmärkt aktning och uppmuntran; hvar kunskapsgren samt hvart bemödande att gagna och upplysa, bemötes med ett gifmildt beskydd. Här finnas 7 Universiteter utom flera Gymnasier, Uppfostrings-Instituter, vettenskaps och andra Akademier.

Hurudane äro sederne och lynnet hos nationen?

Folket är danadt att vara tappra soldater och skickliga åkerbrukare.

Huru heter nu regerande Konungen?

Fredrik Vilhelm III, som tillträdde regeringen 1797.

SJETTE ARTIKELN.

KEJSARDÖMET TYSKLAND ligger söder från Sverige, och gränsar i norr till Nordsjön, Danmark och Östersjön, i öster till Preussen, förra Polen och Europeiska Turkiet, i söder till Italien och Schweitz, och i vester till Frankrike och Förenta Nederländerna.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 90 mil från Östersjön till Alpiska bergen, och 100 mil från Rhenströmmen till Europeiska Turkiet, samt håller i vidd omkring 6500 qvadrat mil.

Hvilka Strömmar böra anmärkas?

Donau, Rhen, Mayn, Elbe, Oder och *Weser.*

Hvilka Insjöar?

Bodensee.

Hvilka Bergsryggar finnas?

Karpatiska och *Alpiska Bergsryggarna.*

Huru indelas Tyskland?

Dess indelning är, liksom dess regeringsform, invecklad och besynnerlig, emedan detta rike är en konfedererad stat, som består af några 100 stater af särskilt storlek, vigt och värdighet, hvilka hvardera hafva sin egen styrelse och regeringssätt, men likväl ett gemensamt öfverhufvud, med titel af *Konung i Tyskland* och *Romersk Kejsare.* Kejsar Maximilian I, indelade 1512 största delen af Tyska Riket, i 10 så kallade kretsar, (af hvilka nu endast 9 höra till Tyskland, sedan

den Burgundiska kretsen tillföll Franska Republiken), hvilken delning, såsom den allmännaste, vi äfven antaga till grund vid detta vidlyftiga Rikes beskrifning, med den skillnad, att vi tillika nämna för redighetens skull, hvar och en Landsherres Länder på ett ställe, oaktadt de ej ligga inom samma krets. De jemkningar och delningar, som nu under dessa sista åren skett emellan dessa särskilta stater, kunna vi så mycket mindre här upptaga, som de alla ej ännu äro hvarken alldeles bestämda eller uppgifna; den märkligaste förändring i Tyska Rikets närvarande geografiska beskaffenhet är emedlertid den, att Rhenströmmen, enligt sista fredstraktaten i Luneville emellan Frankrike och Österrike, hädanefter kommer att utgöra gränsen emellan desse tvenne stater. De 9 kretsarne äro följande: *Österrikiska*, *Bäyerska*, *Schvabiska*, *Frankiska*, *Öfra Rhenska*, *Kur-Rhenska*, *Vestfaliska*, *Nedra Saxiska* och *Öfra Saxiska kretsarne*.

Mot söder eller på båda sidorna om *Donau*.

I.

Österrikiska Kretsen
tillika med
alla Österrikiska Länderna.

Österrikiska väldet ligger i söder från Sverige; och gränsar till Preussen, Ryssland, Turkiet, Italien och Schveitz, samt består af tvenne hufvuddelar.

I.

Tyska Länderna,

hvilka bestå af trenne Regioner:

I) *Österrikiska kretsen*, den största i Tyskland, utgör dess sydligaste och varmaste del, och indelas i 6 delar, nemligen:

a) *Egentliga Österrike*, hufvudstaden: *WIEN*. Hela Österrikiska väldets hufvudstad och Romerska Kejsarens residens vid Donau, en af de största i Europa, med 260,000 invånare, säte för Rikets högsta Collegier, ett Universitet och flere Akademier. Man märker: *Lintz*.

b) *Steyermark*, hufvudstaden: *Grätz*.

c) *Kärnthen*, hufvudstaden: *Klagenfurt*.

d) *Krayn*, hufvudstaden: *Laybach*.

e) *Tyrol*, hufvudstaden: *Inspruck*, med ett Universitet.

f) *Främre Österrike*, hufvudstaden: *Freyburg*. Man märker: *Kostnitz* vid Bodensjön.

II) *Böhmiska Länderna*, hvilka innefatta:

a) *Konungariket Böhmen*, hufvudstaden: *Prag*, stor, folkrik och väl befäst, har ett Universitet och 70,000 invånare. Man märker: *Carlsbad*, bekant för sina varma bad, och *Kuttenberg* för sina sköna silfververk.

b) Markgrefskapet *Mähren*, hufvudstaden: *Olmutz*.

c) *Österrikiska Schlesien*, utgör öfra delen af detta Hertigdöme. Hufvudstaden: *Troppau*.

III) Landskapet *Venetiano*, eller största delen af fordna *Venetianska Republiken*.

Hufvudstaden: *Venedig*, på en hop små Öar i hafvet, nära vid fasta landet; den största, rikaste och ansenligaste stad näst Wien, i Österrikiska väldet, och har 150,000 invånare. Man märker; *Padua*, som har ett Universitet; *Verona*, stor och folkrik. *Mantua*, en namnkunnig fästning.

II.

Karpatien eller Pannonien

indelas i fyra hufvuddelar, nemligen:

1) Konungariket *Ungern*, som åter indelas i *Öfra* och *Nedra Ungern*, hufvudstaden: *Presburg* vid Donau. Man märker: *Kremnitz* och *Schemnitz*, namnkunniga för sina guldgrufvor; *Buda*, på Tyska *Ofen*, vid Donau, Ungerska Rikets egentliga hufvudstad; *Temesvar* och *Tokay*, verldskunnig för sitt förträffliga vin.

2) *Illyrien*, vid Venetianska viken, innefattar

a) Konungariket *Slawonien*, med fästningen *Essek*, och Köpingen *Semlin*.

b) Konungariket *Kroatien*, hufvudstaden: *Agram*, hela Illyriens hufvudstad vid Sau, har ett Universitet.

c) En liten del af *Dalmatien*.

3) *Siebenburgen* eller *Transylvanien*, hufvudstaden: *Hermanstadt*. Man märker: *Klausenburg*, som är en folkrik stad.

4) *Österrikiska andelen af Polen*, kallad *Galizien* eller *Lodomerien* (Konungarike). Hufvudstaden: *Lemberg*, ansenlig, folk-

rik och befäst. Man märker: *Wielitscha*, bekant för sina rika saltverk. *Krakow*, Polens äldsta hufvudstad vid Weixel, med ett Universitet. *Sondomirs* vid Weixel. *Lublin*. Härtill kan läggas *Bukovina*, fordom en del af Moldau, hufvudstaden: *Tschernovitsch*.

Hurudant är Österrikiska väldets naturliga beskaffenhet?

Det njuter ett mildt klimat, är fruktbart, väl odladt, och bär i ymnighet säd, frukt och vin; har skog och en fördelaktig boskapsskötsel, metaller och nyttiga mineralier. Ungern är bekant för sitt sköna vin och det guld, som här finnes i större myckenhet än i något annat land.

Hvilka äro dess Produkter?

Säd, vin, frukter, hästar, boskap, guld, silfver, koppar, jern, bly, qvicksilfver, salt, olja och silke. Handeln är vigtig. Åkerbruket, bergverken och boskapsskötseln äro i stort flor.

Huru stor är Folkmängden?

I Ungern 5 millioner, i Böhmen 2 millioner, i Österrikiska kretsen 4,500,000 o. s. v. inalles 24,500,000 menniskor.

Huru stora äro Statsinkomsterna och Krigsmakten?

De förra 48 millioner Riksdaler, och den sednare 290,000 man.

Hvem äger Österrikiska Länderna?

Nuvarande Romerske Kejsaren, i egenskap af Konung i Ungern och Böhmen, Tysk Kurförste och Ärkehertig af Österrike m. m.

Riksvapnet är en svart tvåhöfdad Örn, med gyldene vingar öfver hufvudet, utbredda vingar, röd näbb och fötter. I ena foten håller han en gyldene Spira, och i den andra Riksäplet. På bröstet har han det husets stamvapen, af hvilket Kejsaren är. De förnämsta Riddar-Orden äro: *Det heliga Romerska Rikets Orden*, och *gyldene Skinnets Orden*, hvilka utdelas af Kejsaren. *Georgs Orden*, instiftad 1470. *Amoris Proximi-Orden*, instiftad 1708. *Maria Theresias Orden*, instiftad under sista kriget med Preussen. *Sankt Stephans Orden*, instiftad 1764. Dessa 5 sednare Orden utdelar Kejsaren, såsom Konung i Ungern och Böhmen.

Hurudan är Regeringsformen?

Monarkisk. Böhmen och Ungern voro fordom valriken, men arfsrätten är nu stadfästad för Österrikiska huset till allt, som hör under dess välde. I Ungern är regeringsformen blandad. Statsaffärerne afgöras i en General-Assemblé, sammansatt af Adel, Prester och Borgare, i Konungens eller hans Representants närvaro. Regenten bär titel af *Apostolisk*.

Hvilken Religion är rådande?

Den Katolska, likväl hafva Lutherska och Grekiska sekterna, äfven som Judar fri religions-öfning.

Hurudan är Nationens karakter?

I allmänhet mild, arbetsam och krigisk; men i Böhmen anses folket vara i högsta grad begifvet på tjufnad och bordets nöjen, och i Ungern på hämd och en prunkande ståt.

Huru heter nuvarande Regenten?

Frans II, som blef Römersk Kejsare, och tillträdde regeringen 1792. Den regerande Kejsarens valde efterträdare kallas Romersk Konung.

2.

Bäjerska Kretsen.

Staterna i denna krets äro 12, ibland hvilka endast förtjena nämnas:

I) Kur-Förstendömet Bäjern,

med dess besittningar i de öfriga Kretsarna.

Hit höra:

a) Hertigdömet *Bäjern*, hufvudstaden: *München*, hela Kurförstendömets hufvudstad och Kurförstens residens vid Ån Iser; välbyggd, befäst, och en af de vackraste i Tyskland, med 40,000 invånare och en Vettenskaps Akademi. Man märker: *Ingolstadt*, en välbyggd och befäst stad vid Donau; med ett Universitet. *Straubing*, *Oham*, *Landshut*, *Burkhausen*, *Wasserburg* och *Schleisheim*, Kurförstens förnämsta Lustslott.

b) Hertigdömet *Öfra-Pfalz*, hufvudstaden: *Amberg*.

c) *Nedra Pfalz* (som nu till större delen är förenadt med Franska Republiken), i Kur-Rhenska kretsen, hufvudstaden: *Manheim*, regulier, välbyggd, starkt befäst, och har sköna manufakturer. Man märker: *Hejdel-*

berg vid Necker, har ett Universitet. *Frankenthal.*

d) Hertigdömet *Bergen*, i Vestfaliska kretsen, hufvudstaden: *Düsseldorf*, befäst stad vid Rhen.

e) Förstendömena *Neuburg* och *Sulzbach*, med hufvudstäder af samma namn.

f) Förstendömet *Zweybrücken*, i Öfra Rhenska kretsen, hufvudstaden: *Zweybrücken* (se Frankrike). De öfriga staterna, såsom Förstendömena *Simmern*, *Lautern* och *Weldenz*, en del af Grefskapet *Sponheim*, i Öfra Rhenska kretsen, jemte 3 små Herrskaper i Svabiska kretsen, äro föga märkvärdiga.

Hvad är för öfrigt att märka om Kurförstendömet Bäjern.

Det är nog mäktigt, att kunna jemföras med ett af Europas mindre Kouungariken, fruktbart på säd, frukt och skönt vin, har 2:ne millioner invånare, till större delen katoliker, 4 a 5 millioner Riksdaler i statsinkomster, och en krigsmakt af 30,000 man. Den nu regerande Kurförsten Maximilian är tillika Kurförste af Pfalz, och tog Bäjern i i besittning 1778.

II) *ÄrkeBiskopsdömet Salzburg.*

Hufvudstaden är *Salzburg*, ÄrkeBiskopens och RiksFörstens residens, välbyggd, befäst, och har ett Universitet. Man märker: *Hallein*, med ett ganska indrägtigt saltverk.

III) *FörstBiskopsdömet Freysingen.*

Hufvudstaden: *Freysingen*, vid Iser, Biskopens residens.

IV) *FörstBiskopsdömet Passau.*

Hufvudstaden: *Passau*, vid Jun och Donau, välbyggd och befäst.

V) *FörstBiskopsdömet Regensburg.*

Hufvudstaden: *REGENSBURG*, Riksstad, stor, folkrik och befäst; Tysklands egentliga hufvudstad, emedan Riksdagarne här hållas för Tyska Riket.

De fem öfriga Staterna förtjena icke att här upptagas.

3.

Schwabiska Kretsen

innefattar 29 andeliga, och 51 verldsliga Stater. Bland de förra må nämnas:

I) Biskopsstiftet *Constantz* vid Bodensjön. Man märker: *Merseburg*, Biskopens residens.

II) Biskopsstiftet *Augsburg*, vid Donau och Lech. Man märker: *Dillingen*, med ett Universitet.

III) Prosteriet *Ellwangen*. Hufvudstaden: *Ellwangen*.

IV) Abbotstiftet *Kempten*.

Bland de sednare.

V) *Kurförstendömet Baden*, i April månad 1803 upphöjdt till denna värdighet, med namn af *Kur-Baden*. Kurförsten erhöll titel af *Romerska Rikets Ertz-Pannér*. Detta land, som ligger längs utmed Rhenströmmen,

är litet men fruktbart, och har 150,000 invånare. Hufvudstaden: *Carlsruhe*, Kurförstens residens, regulier och ej långt ifrån Rhein. Man märker: *Rastadt*, *Pforzheim*, den bästa i Kurförstendömet.

VI) Hertigdömet *Würtemberg*, ett skönt, fruktbart och väl bebodt land, med 600,000 invånare af Lutherska Religion. Hufvudstaden: *Stuttgard*, vid Necker, Hertigens residens, folkrik och välbyggd. Man märker: *Tubingen*, med ett Universitet; *Ludvigsburg*, *Montbeillard*, *Calw*.

VII) Förstendömet *Hohenzollern*, med Residensstaden: *Hechingen*.

VIII) Förstendömet *Furstenberg*. Förstens residens är *Doneschingen*.

IX) Grefskapet *Öttingen*, med hufvudstad af samma namn.

De öfriga Grefskap och Herrskap, hafva ingenting märkvärdigt.

I denna Krets förekomma 31 Riksstäder, bland hvilka må nämnas: *Augsburg*, vid floden Leck, stor, folkrik, välbyggd och befäst, en af de bästa handelsstäder i Tyskland, med 30,000 invånare. *Ulm*, en folkrik och befäst stad vid Donau. *Hall*, berömd för sina rika saltverk, och en af de ansenligaste Riksstäder i Tyskland. *Heilbronn*, *Rothweil*, *Memmingen*, *Lindau* och *Nördlingen*.

Midt i riket vid Mayn.

4.

Frankiska Kretsen,

har 25 Andeliga och Verldsliga stater. De märkvärdigaste äro:

I) Biskopsstiftet *Bamberg*, ett af de största i Tyskland. Hufvudstaden *Bamberg*, Biskopens residens, stor, väl byggd, och med ett Universitet. Biskopen är Riksförste.

II) Biskopsstiftet *Wurzburg*, äfven ganska stort. Hufvudstaden *Wurzburg*, Biskopens residens, som tillika är Riksförste, vid Mayn, folkrik, befäst, och har ett Universitet.

III) Biskopsstiftet *Eichstedt*, hufvudstaden: *Eichstedt*. Biskopens och Riksförstens residens.

IV) Förstendömet *Hohenlohe*, hufvudstaden: *Öhringen*.

V) Förstliga Grefskapet *Schvartzenberg*, hufvudstaden: *Thüngen*.

Tyska Ordens-Mästaredömet *Mergentheim*. Stormästarens residensstad af samma namn.

VI) Grefskaperne *Castel*, *Vertheim* och *Rieneck*, hafva hufvudstäder af samma namn, och *Erbach*, har hufvudstaden: *Michelstadt*.

De öfriga Staterna äro dels obetydliga, dels ock, såsom hörande till andra länder, på sina ställen nämde.

Riksstäderna äro:

Nürnberg, en namnkunnig stad, stor, välbyggd och befäst, der Tyska Riksklenoderna

förvaras, och en af Tysklands ansenligaste handels- och manufaktur städer, hvars varor och arbeten, oaktadt de flesta äro af mindre duglighet, likväl föras och föryttras kring hela jordklotet. Man märker: *Altorf*, som lyder under Nürnberg och har ett Universitet.

Rotenburg, *Schweinfurt*, *Windsheim* och *Weissenburg*, Lutherska Riksstäder.

Mot vester eller vid *Rhen* och *Mosel*.

5.

Öfra Rhenska Kretsen

innefattar 29 Andeliga och Verldsliga Stater, bland hvilka man nämner:

I) Biskopsstiftet *Worms*, vid Rhen, Biskopen är Riksförste, och bor i Riksstaden *Worm*.

II) Biskopsstiftet *Spejer*. Biskopens och Riksförstens residens är *Brüchsal*. Man märker: *Filipsburg*, en stad och Riksfästning vid Rhen.

III) Biskopsstiftet *Fulda*, hufvudstaden: *Fulda*, vid Ön af samma namn. Biskopens och Riksförstens residensstad med ett Universitet.

IV) Biskopsstiftet *Basel*, på gränsen emellan Helvetien och Frankrike. Hufvudstaden: *Porentru*, Biskopens och Riksförstens residens.

V)

V) Land-Grefskapet *Hessen*, näst de Laiska Kurförstendömena den ansenligaste stat i Tyskland, med flera Förstendömen, Grefskap och Herrskap, i och utom denna Krets; men delas mellan 2:ne regerande linier, och således i 2:ne delar.

a) Hessen-Cassel, med 450,000 invånare, reformert Religion och 1,200,000 Riksdaler i Statsinkomster. Hufvudstaden: *Cassel*, vid Fulda, Landt-Grefvens residens, ansenlig, folkrik och befäst. Man märker: *Rothenburg*, *Marburg*, *Hanau*, *Schmalkalden* och *Rinteln*, som har ett Universitet.

b) Hessen-Darmstadt, med Luthersk religion. Hufvudstaden: *Darmstadt*, Landt-Grefvens residens. Man märker: *Giessen*, med ett Universitet. *Homburg*.

VI) Förstendömet *Nassau*, med åtskilli-Grefskap och Herrskap, dels af Öfra Rhenska, dels af Vestfaliska och Kur-Rhenska Kretsarne. Hufvudstaden: *Dillenburg*. Man märker: *Weilburg*, *Wisbaden*, *Saarbrück* och *Herborn*.

VII) *Kurförstendömet Waldeck*. Förstens residens är *Arolsen*. Denna Förste äger dessutom Grefskapet *Pyrmont*, i Vestfaliska kretsen.

Bäyerska Possessionen och *Zweybrücken* i denna krets äro redan nämde, och de öfriga förtjena icke nämnas.

Riksstäderna äro:

Worms, en gammal och ansenlig stad vid Rhen.

Speyer, ännu äldre och lika ansenlig.

Frankfurt am Mayn, befäst, och en af de bästa och rikaste handelsstäder i Tyskland. Romerska Konungens vanliga Val- och Kröningsort. Här hållas årligen 2:ne berömda Frimarknader.

Friedberg och *Wetzlar*, säte för Riks-Kammar-Rätten.

6.

Kur-Rhenska Kretsen.

Staterna i denna Krets är 10, bland hvilka de betydligaste äro:

I) Kurförstendömet *Maynz*, ligger ganska spridt; Kurförsten, som för närvarande heter *Fredrik Carl Josef*, och valdes 1784, är Tysklands förste Ärkebiskop och Kurförste, samt Tyska Rikets Ärke-Kansler. Hufvudstaden: *Maynz* (se Frankrike). Man märker: *Aschaffenburg*, vid Mayn; *Heiligenstadt*, *Erfurt* en ganska stor stad, med ett Universitet.

II) Kurförstendömet *Trier*, på begge sidor om Mosel. Nuvarande Kurförsten är *Clemens Venceslaus Hubert*, vald 1768. Hufvudstaden: *Trier* (se Frankrike).

III) Kurförstendömet *Cöln*, hufvudstaden: *Bonn* (se Frankrike). Man märker: *Nuys*, befäst.

IV) Förstendömet *Aremberg*, hufvudstad af samma namn.

De öfriga Staterna i denna Krets äro antingen förut beskrifne, såsom *Nedra Pfalz*, eller höra de till Franska Republikens beskrifning, såsom liggande på venstra Rhenstranden.

7.

Vestfaliska Kretsen

innefattar 41 Stater, 11 Andeliga och 30 Verldsliga, bland hvilka må nämnas:

I) Biskopsdömet *Münster*, det största och folkrikaste i Tyskland. Hufvudstaden *Münster*, Biskopens och Riksförstens residens, stor och folkrik.

II) Biskopsstiftet *Paderborn*. Hufvudstaden: *Paderborn*, Biskopens och Riksförstens residens, med ett Universitet.

III) Biskopsstiftet *Osnabrück*, Biskopen som tillika är Riksförste, bör vara vexelvis Lutheran och Katolik. Hufvudstaden: *Osnabrück*, Biskopens och Riksförstens residens, gammalmodigt byggd och befäst.

IV) Biskopsstiftet *Lüttich*, ett af de vigtigaste i Tyskland. Hufvudstaden: *Lüttich*, (se Frankrike) vid Maas, tillförne Biskopens och Riksförstens residens, stor, välbyggd, folkrik och befäst, samt drifver stark handel.

V) Hertigdömet *Oldenburg*, innefattar 2:ne Grefskap, *Oldenburg* och *Delmenhorst*. Hufvudstaden *Oldenburg*, befäst. Af de öfriga Staterna i denna Krets hafva *Kur-Brandenburg* och *Kur-Bäjern*, hvilka redan äro beskrifne, de största Possessionerna.

VI) Grefskapet *Pyrmont*, med hufvudstad af samma namn, märkvärdig för dess dervarande surbrunn och varma bad (förut nämd).

Vid Floderna *Elbe*, *Weser* och *Oder*.

8.

Nedra Sachsiska Kretsen

har 12 Stater, af hvilka de flesta, såsom hörande till Danmark, Preussen och Brunsvikska huset äro bland dessa länders öfriga besittningar upptagna. De af någon betydenhet som återstå, äro:

I) Hertigdömet *Meklenburg*, vid Östersjön, ett af de ansenligaste i Tyskland, och delas i tvenne delar.

a) *Meklenburg Schwerin.* Hufvudstaden: *Schwerin*, Hertigens residens. Man märker: *Rostock*, en vigtig handelsstad vid Östersjön, med Universitet. *Gustrow*.

b) *Meklenburg Strelitz.* Hufvudstaden: *Strelitz*, Hertigens residens.

II) Förstendömet *Volfenbuttel*, som är en del af Hertigdömet *Braunschveig*. Hufvudstaden: *Brunsvig*, Förstendömets hufvudstad och Hertigens residens, stor, folkrik, men gammalmodigt byggd. Man märker: *Volfenbuttel*.

III) Förstendömet *Blankenburg*, med hufvudstad af samma namn.

IV) Biskopsstiftet *Hildesheim*, hufvudstaden: *Hildesheim*, Biskopens och Riksförstens residens.

V) Biskopsstiftet *Lübeck*. Biskopens och Riksförstens residens är *Eutin*.

Riksstäderna äro:

Hamburg, en tät byggd, rik och befäst stad vid Elbe, har en skön hamn, och är én af de förnämsta och vigtigaste handelsstäder i Europa, har ett Akademiskt Gymnasium och 100,000 invånare.

Lübeck, en folkrik och befäst stad, vid Östersjön, som drifver en vidsträckt handel och sjöfart.

Bremen, en rik och befäst handelsstad vid Veser.

Nordhausen, *Gosslar*, *Muhlhausen*. Dessa Riksstäder bekänna till större delen Lutherska läran.

9.

Öfra Sachsiska Kretsen,

har 8 Stater, af hvilka de flesta höra till *Sverige*, *Preussen* och *Sachsen*. Man märker:

I) Kurförstendömet *Sachsen*, ligger emellan Österrikiska och Brandenburgska Länderna, är ett af de bästa länder i Tyskland, har 2 millioner invånare af Luthersk religion, 5 millioner i Statsinkomster, och en krigsmakt af 30,000 man. Nuvarande Kurförsten är *Fredrik August III*, som tillträdde regeringen

1763. Det består af Hertigdömet *Saxen*. Markgrefskapena *Meissen* och *Lausitz*, jemte en del af Landt-Grefskapena *Thüringen* och *Henneberg*. Man märker: *Dresden*, hela landets hufvudstad och Kurförstens residens vid Elbe, stor, befäst, och en af de vackraste städer med 60,000 invånare. *Wittenberg*, en folkrik och befäst stad vid Elbe, med ett namnkunnigt Universitet. *Meissen*, med en berömd Postlinsfabrik. *Leipzig*, en välbyggd och befäst stad, en af de bästa handelsstäder i Tyskland, med ett berömdt Universitet, trenne årliga namnkunniga marknader och 30,000 invånare. *Weimar*, *Gotha*, *Coburg* och *Freyberg*, en ansenlig och befäst stad vid Mulde. *Budissin*, hufvudstaden i Mark-Grefskapet *Lausitz* vid Spree, stor, välbyggd och befäst. Dessutom *Görlitz*, en rik stad, med sköna fabriker. *Hernhut*, de Evangeliska Brödernes Koloni, anlagd 1722.

II) Förstendömet *Anhalt*, som delas i 4 delar: *Dessau*, *Bernburg*, *Zerbst* och *Köthen*, med hufvudstäder af samma namn.

III) Förstendömet *Schwartzburg*, som delas i *Sonderhausen* och *Rudolstadt*, med hufvudstäder af samma namn. Man märker: Abbdiss-Stiftet *Quedlinburg*, med stad af samma namn, der Svenska Prinsessan *Sofia Albertina* för närvarande är Abedissa, med 12000 Riksdalers årlig inkomst.

Utom de redan nämda Länder och Stater i Tyskland, finnas ännu andra, som icke höra till någon af Kretsarne, och äro af fyra slag, nemligen:

a) *Omedelbara Grefskap*, såsom *Kniphausen*, *Rheda* och *Asch*, m. fl.

b) *Det fria Riks-Ridderskapets Länder*, såsom Grefskapen *Pappenheim*, *Schlitz*, *Bliescastell* och *Landstuhl*.

c) *Ganerbskaper*, såsom Riksfria Borgen *Friedberg*.

d) *Omedelbara Riksbyar*, såsom de vid *Leutkircher* heden, vid Riksstaden *Leutkirch* i Schwaben.

Hurudan är i korthet Tysklands Statsförfattning?

Tyskland, som redan är nämdt, utgör en konfedererad Stat, innefattande 2 à 300 större och smärre stater, hvilka väl alla hafva sin egen öfverhet och styrelse-ordning, men hafva dock förenat sig till ett gemensamt försvar och hafva samma öfverhufvud, nemligen: *Kejsaren*. Dennes välde i regeringssaker är likväl ganska inskränkt, ty utan Riksledamöternas eller Riksständernas, nemligen: Kurförstarnes, Förstarnes och Riksstädernas samtycke, kan intet påbud utfärdas, och ingen ting af vigt företagas. Dessa Riksständer hafva många särskilta titlar och värdigheter, af hvilka vi endast vilja nämna de betydligaste.

1) *Kurförstendömen*, som äro 9 till antalet (3 Andliga och 6 Verldsliga), af hvilka de förra eller Ärkebiskopsdömena *Maintz*, *Trier* och *Cöln*, äro Valriken, hvilkas hufvudstäder, tillika med större delen af deras länder, ligga på venstra Rhenstranden, och tillhöra således numera Franska Republiken. De sednare äro Arfriken, nemligen: *Böhmen*, *Bäjern*, hvars Kurförste tillika är Kur-

förste i Pfalz. *Brandenburg*, *Sachsen*, *Brunswik-Lüneburg* eller *Hanover*, och det nyligen till denna värdighet upphöjda Mark-Grefskapet *Baden*. Desse Kurförstar välja och utnämna Kejsare i *Frankfurt vid Mayn*, under Kurförstens af Mainz ordförande, och merendels under Kejsarens lifstid.

2) *Förstendömen*, 5 till antalet, som äga rang framför de andra, och kallas *gamla Kurförstliga Hus*, nemligen: Hertigdömena *Mecklenburg*, *Oldenburg* och *Vürtemberg*, Land-Grefskapet *Hessen*, och Förstendömet *Anhalt*.

3) *Biskopsdömen*, med ett Ärkebiskopsstift, ett Stormästardöme, och 18 Biskopsstift, hvilkas ägare äro Riksförstar, med säte och stämma.

4) *Nya Förstliga hus*, af hvilka *Nassau* och *Furstemberg* äro mäktigast.

5) *Pfalz-Grefvar*, *Riks-Grefvar*, *Hertigar*, *Mark-Grefvar*, *Burg-Grefvar*, *Baroner*, *Adelsmän*, *Abboter*, *Prostar* och *Prelater*, af hvilka sednare några äro äfven Riksförstar, med säte och stämma.

6) *Riksstäder*, 47 till antalet, hvilka endast regeras af sin egen Magistrat, och hafva rättighet att skicka Deputerade till Riksdagen i Regensburg. De äro i allmänhet betydliga och mäktiga, och man finner der vettenskaper, konster och handel mest florerande.

Huru indelas alla desse Riksledamöter?

I trenne Collegier: 1) Det *Kurförstliga*, hvartill höra de 9 Kurförstarne. 2) Det *Först-*

liga, hvartill höra alla andliga och verldsliga Förstar, Riks-Grefvar och Prelater m. m. 3) *Riksstäderne.*

Hurudan är Tysklands naturliga beskaffenhet?

Detta land är i allmänhet fruktbart, väl odladt och befolkadt, ett land, der man i öfverflöd äger allt, som kan uppehålla och förljufva lifvet.

Hvilka äro dess Produkter?

Säd, kreatur, svin, hästar, villbråd, silke, vin (af hvilket det Rhenska och Ungerska i synnerhet böra märkas), vax, håning, saffran, humla, salt, guld, silfver, jern, koppar, bly och qvicksilfver. Tysklands helsobrunnar och varma bad, böra äfven nämnas.

Huru stor är Folkmängden och Städernas antal?

Tyskland har, sedan dess länder på venstra Rhenstranden gått förlorade, ej öfver 26 millioner invånare och 200 städer.

Huru är Regeringssättets natur i allmänhet?

En blandning af Monarki, Aristokrati och Demokrati.

Hvilka Religioner bekännas?

Den Katolska, Lutherska och Reformerta, hvilka äro i samma ordning rådande. Judarne hafva äfven på vissa orter fri Religionsöfning.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Vettenskaper och konster äro här i större flor, än kanhända i något annat land i

första i Pf... itteraturen har Tyska nationen till wik-Lü... elen att tacka för den höjd den nu ligen ... I intet annat land utgifvas så mån- Gr... skrifter och arbeten, bland hvilka de i den spekulativa Filosofien och Uppfostrings-vägen, förtjena främsta rummet.

Af hvad beskaffenhet äro Nationens seder och lynne?

Tyskarne äro i allmänhet arbetsamme, tappre och ihärdige. Adeln är ganska noggrann om sina titlar och värdigheter.

SJUNDE ARTIKELN.

EUROPEISKA TURKIET.

Den del af Turkiska Kejsardömet, som hör till Europa, gränsar i norr till Karpatien, Polen och Ryssland; i öster till Svarta hafvet och Arkipelagen; i söder till Medelhafvet; och i vester till Adriatiska hafvet, Venetianska viken och Ryssland.

Huru stor är dess vidd?

Den är icke så noga bestämd, men lär hålla ungefär 4,800 qvadrat mil.

Hvilka Strömmar förtjena att nämnas?

Donau, som genomfar landet från öster till vester; *Maritz* från norr till söder; *Pruth*, *Dniepr* och *Sau*.

Hvilka Bergsryggar?

Kastagnska bergen och *Balkan*.

Hvilka vatten stöta intill?

Svarta hafvet och Medelhafvet, med dess tvenne stora vikar, Arkipelagen och Adriatiska hafvet.

Huru indelas Europeiska Turkiet?

I tvenne hufvuddelar, den *Norra* och *Södra*.

Hvilka Länder utgöra den norra delen af Europeiska Turkiet?

Tie Provinser, af hvilka ... första endast äro Lydländer, som ... Turkiskt beskydd, och betala en å...

a) Bessarabien, norr om ... ir- ker: *Bender*, namnkun... rien; *Otschakow*, nu ... land; och *Kilia*, en be...

b) Moldau, hufvudstaden ... y, vi... ruth. Man märker: *Chotschin* ... n fästning vid Dnestr.

c) Valachiet, hufvudstaden: *Bukarest*. Man märker: *Tergovescht*, en befäst och god handelsstad.

d) Ragusa, en liten Republik vid Adriatiska hafvet. Hufvudstaden: *Ragusa*, har en skön hamn, fästning och handel.

e) Turkiska Kroatien. Man märker: *Vihatz*.

f) Turkiska Dalmatien, hufvudstaden: *Mostar*.

g) Bosnien, hufvudstaden: *Serajo*. Man märker: *Banjaluka* och *Trawnik*.

h) Servien, hufvudstaden: *Belgrad*, vid Donau, ansenlig och befäst. Man märker: *Semendriah*.

i) Bulgarien, hufvudstaden: *Sofia*, vid Donau, ansenlig, folkrik och välbyggd.

k) Romanien, eller *Rumelien*, hufvudstaden: *Konstantinopel*, hela Turkiska Kejsardömets hufvudstad och Stor-Herrens residens, på en udde, der Svarta hafvet utlöper i sjön Marmora, är den största och folkrikaste stad i Europa, men i allmänhet illa byggd. Staden har en god hamn, 850,000 invånare, och en vidsträckt samt indrägtig handel i Asien och Europa. Man märker: *Adrianopel*, en vigtig handelsstad, der Kejsaren stundom residerar. *Galipoli*, vid Hellesponten.

Hvilka Länder utgöra södra delen af Europeiska Turkiet?

Denna del innefattar det fordom så namnkunniga *Grekland*, der menniskosnillet visade största höjden af sin förmåga, och der man knappt kan nämna en enda ort, som icke har något märkvärdigt i forntidens Historia. Nu har tiden, fanatismen och tyranniet förstört alla spår deraf. Denna hufvuddel innefattar följande Landskap.

a) Albanien, eller det gamla *Illyrien*. Hufvudstaden *Scutari*, en vidlyftig och befäst handelsstad, vid sjön *Zenta*. Man märker: *Akrida*, vid Ån Drino.

b) Epirus, *Delfino*. Man märker: *Capo Figolo*, eller det fordna *Actium*, der slaget stod emellan *Augustus* och *Antonius*.

c) Macedonien, *Alexander den stores* födelseort, och *Thessalien*, som lyder derunder. Hufvudstaden: *Saloniki*, eller det gamla *Thessalonia*, har en god hamn. Man

märker: *Athos*, som nu kallas *Ajanoros*, ett så högt berg, att det kastar sin skugga 40 mil i sjön. *Licha*, eller det fordna *Olympus*; *Pindus*, med sina trenne grenar: *Helikon* och *Parnassus*, af de gamla poeterne så mästerligt besjungne. *Termopylæ*, eller det trånga passet emellan *Livadien* och *Thessalien*, der *Xerxes* slog Lacedemonierne. *Larissa*, hufvudstaden i Provinsen Thessalien, den namnkunnige hjelten *Achillis* födelseort. *Farsalo*, ej långt från de *Farsaliska fälten*, der *Julius Cesar* slog *Pompejus*. *Libanova*, som fordom kallades *Stagiro*, der den store Filosofen *Aristoteles* föddes.

d) *Livadien*, som i Romarnes tid kallades *Achaya*, och utgör det gamla egentliga Grekland eller så kallade *Hellas*. Man märker: *Lepanto*, vid en vik af samma namn. *Atinia*, eller det fordna verldskunniga lärosätet, *Atén*, är ännu en berömd stad nära hafvet. *Delfi*, der det namnkunniga Oraklet var. *Tebe*, eller det gamla *Bœotien*, Herkulis fäderneby gd.

e) *Morea*, en stor halfö, som fordom kallades *Peloponesus*. Hufvudstaden: *Korinto*. Man märker: *Koron*, vid en hafsvik, har en god hamn och fästning. *Mordon*, *Misitra*, eller det fordna *Sparta*; *Napoli di Malvasia*, med en förträfflig fästning och hamn. Här pressas ett skönt vin. *Cap Matapan*, en märkvärdig landsudd. På denna Halfö låg det fordna *Arkadien*.

Hvilka äro Öarne i Grekland?

I Joniska hafvet äro 6, nemligen: *Korfu*, *S:t Manra*, *Zefalonia*, *Zante* och *Ce-*

rigo, fordom *Cytère*. Dessa Öar utgöra nu en Republik, under Turkiska och Ryska Kejsarnes beskydd, och skola sedermera tillika med de öfriga Öarne i Arkipelagen nämnas.

Utom dessa nu beskrifna Länder, höra äfven följande, som redan äro beskrifna, till *Turkiet*, som äfven kallas *Ottomaniska Riket* eller *Porten*, af dess förste stiftare *Osman* eller *Othman I.* I Asien *Anadoli* eller *Lilla Asien*, en del af *Armenien* och *Turkomanien*, *Kurdistan*, *Irak-arabi*, *Mesopotamien*, *Syrien* och *Palestina*. I Afrika äro *Egypten*, *Algier*, *Tunis* och *Tripolis* under Turkiskt beskydd.

Hurudan är Ottomaniska Rikets naturliga beskaffenhet?

Landet är i allmänhet ganska varmt och fruktbart, och äger allt som kan räknas till invånarnes behof; emedlertid skulle det, under en bättre regering, och med ett annat lynne hos nationen, kunna emottaga en långt större fruktbarhet.

Hvilka äro detta lands förnämsta Produkter?

Säd, frukt, bomull, ett skönt vin (men som Turkarne enligt sin Religions-lära icke få förtära), silke, håning, kaffe, specerier, sidentyg, kamelhår, té, ädla stenar, allahanda skinnvaror, silfver, koppar, bly och jern. Här finnas manufakturer och fabriker, hvilka likväl endast drifvas af Greker och Armenianer. Handeln har en betydlig öfvervigt.

Huru stor är Folkmängden?

I Europeiska Turkiet räknas 9,500,000, och i de öfriga Länderna 20 millioner, inalles 29,500,000 menniskor.

Huru högt stiga Statsinkomsterne?

Till 34 millioner Riksdaler.

Huru kallas Regenten?

Han för titel af *Kejsare*, och kallas på landets språk *Sultan*, eller *Stor-Sultan*. Hans förste Minister kallas *Stor-Visir*. Hvar Höfding öfver ett Län kallas *Pascha*, en General-Guvernör *Beglerbey*, och Stor-Amiralen *Kapudan Pascha*. Kejsarens titel är mycket prunkande; han kallar sig bland annat: *oöfvervinnelig*, *beständig segervinnare*, *de mäktigaste kronors utdelare*, *de största Konungars tillflykt*, *Herre öfver hafven*, m. m. Riksvapnet är en silfver halfmåne, i grönt fält, omgifven af en Lejonhud, och har ofvantill en turban med en Hägerfjäder, och på sidorna en hästsvans instucken. I stället för Riddare-Orden som icke finnas, må man nämna rättigheten att låta bära framför sig en eller flera hästsvansar; dessas antal nämnas i personens titel.

Hurudant är Regeringssättet?

En så oinskränkt despotism, att Kejsaren äger i sina händer hvar undersåtes frihet, egendom och lif. Det händer derföre icke sällan, att han utan vidare ransakning och dom, befaller en sin högsta embetsmans hufvud bäras till sig. Turkiet är Arfrike, och Thronföljaren merendels fånge, så länge Kejsaren lefver.

Huru stor är Krigsmakten?

Den stiger till 200,000 man; soldaterne kallas *Janitscharer*, och äro ett uppproriskt, högmodigt och odissiplineradt folk, som är fruktansvärdt för sjelfva Kejsaren.

Hvilken Religion bekännes?

Turkarne bekänna den Mahometanska, och deras Öfversteprest kallas *Mufti*, samt deras Bibel *Alkoran*; men Grekerne och Armenianerne, som i Europeiska Turkiet utgöra största delen af invånarne, bekänna sina egna Religioner. Grekiska kyrkans hufvud är *Patriarken i Konstantinopel*.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Ganska svag; Grekerne och Armenianerne äro de enda, som gjort några steg till odling, äfvensom till industri i konster och handel. Turkarnes lärdom är hufvudsakligen fästad vid Alkoranens förklaring. De äga ännu icke något Boktryckeri, men 3 à 4 Universiteter.

Hurudana äro sederna och lynnet?

Veklige, högdragne, lömske och tröge.

Huru heter nu regerande Kejsaren?

Selim III, som tillträdde regeringen 1789.

ÅTTONDE ARTIKELN.

BATAVISKA REPUBLIKEN

ligger sydvest från Sverige, och gränsar i norr och vester till Nordsjön, i söder till Frankrike, och i öster till Tyskland.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 20 mil i längden, och 16 mil i bredden.

Hvilka

Hvilka Strömmar böra anmärkas?

Rhein, *Maas* och *Schelde*, hvilka dela sig i många delar, och göra landet fruktbart.

Hvilka Vatten omgifva landet?

Nordsjön.

Huru indelas denna Republik?

Den är nu mera indelad i 8 Departementer, *Amstel*, *Delf*, *Texel*, *Schelde*, *Dommel*, *Rhein*, *Oudeyssel* och *Ems*, men består hufvudsakligen af följande hufvuddelar, eller de sju så kallade Förenta Nederländerna.

a) Geldern, hufvudstaden: *Arnheim*, folkrik, välbyggd och befäst. Man märker: *Hardevyk*, med ett Universitet, *Nimvegen*, en väl befäst och god handelstad.

b) Holland, som för sin storlek, rikedom och folkmängd gifvit namn åt hela Republiken. Hufvudstaden: *Haag*, hela Republikens hufvudstad och säte för dess regering, en vacker och folkrik stad. Man märker: *Amsterdam*, vid en vik af *Suyder Sée*, är nästan den vigtigaste handelsstad i Europa, stor, regulier och verldskunnig för sina omätliga rikedomar och sin vidsträckta handel. Dess fabriker, rådhus och vexelbank förtjena största uppmärksamhet. Staden har 200,000 invånare. Franska revolutionskriget har likväl betydligen nedflyttat denna namnkunniga stads styrka och anseende. *Rotterdam*, med 45,000 invånare och en vidsträckt handel. *Harlem*, *Leyden*, med ett berömdt Universitet. *Briel*, med en stark fästning. *Dordrecht*, *Gouda*, *Delf* och *Alkmaar*.

c) *Zeeland*, ligger blott på små Öar. Hufvudstaden: *Middelburg*, en af de största i Republiken. Man märker: *Vlissingen*, en starkt befäst sjöstad.

d) *Utrecht*, hufvudstaden: *Utrecht*, med ett Universitet.

e) *Friesland*, hufvudstaden: *Leuwarden*, folkrik och välbyggd. Man märker: *Franeker*, med ett Universitet.

f) *Öfver-Yssel*, hufvudstäden: *Deventer*.

g) *Gröningen*, hufvudstaden af samma namn, har ett Universitet och en vidsträckt handel.

Utom dessa hufvuddelar, hafva äfven hört till Förenta Nederländerna:

h) *Drenthe*, der man märker: *Koewerden*.

i) *Generalitets Länderna*, der man märker: *Hertzogenbusch*, *Maastricht*, *Bergen-op-Zoom* och *Breda*, men de höra nu till större delen under Franska Republiken.

Utom Europa äger Republiken: *Goda Hopps Udden* och några fästningar på kusten Guinea i Afrika; ett stort land på kusten *Guyana* i Syd-Amerika, jemte Ön *Java* och flere andra Öar i Polynesien.

Hurudan är denna Republiks naturliga beskaffenhet?

Den ligger ganska lågt och sidländt, samt behöfver all sin odling, sina kanaler och fördämningar, för att icke af hafvet öfversvämmas. Konsten har satt invånarne i stånd, att, när som helst, sätta landet under vatten. Det är i öfrigt fruktbart, har skönt bete, men brist på skog.

Huru högt stiger Folkmängden?

Till 2 millioner.

Hvilka äro Republikens Produkter?

Fisk, trädgårdsfrukter, tobak, ost och ull; men nationens industri och handelssnille förser den rikligen med varor från alla verldens delar.

Huru högt gå Statsinkomsterne?

Till 6 a 7 millioner Riksdaler.

Än Krigsmakten?

Till 40.000 man; sjömakten bör utgöra 30 örlogsskepp.

Huru är Regeringssättets natur?

Batavien är nu mera en fri Republik, hvars styrelse, oaktadt den alltid varit demokratisk, under den tid Republiken medelbart berott af Frankrike, likväl varit underkastad beständiga förändringar. Högsta makten är för det närvarande hos Folkets representanter, som kallas *Lagstiftande Corpsen*, och den *exekutiva makten* har 12 medborgare, som kallas *Direktörer*, och af hvilka en hvart år afgår. Republikens vapen är ett gyldene krönt Lejon, med sju gyldene pilar i foten. Hvar Provins har för öfrigt sitt enskilta vapen, och *Holland* ett Lejon i gyldene fält.

Hvilken Religion är rådande?

Alla Religioner tålas och skyddas, men den Reformerta är allmännast.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Vettenskaper och konster njuta aktning

och uppmuntran, i synnerhet de, som hafva någon gemenskap med handeln.

Hurudane äro sederne och lynnet hos nationen?

De äro grundade på egenskaper, som länge fästat Europas uppmärksamhet, fastän dess rikedomar hafva ansenligt försämrat dem. Folket har en allmän håg för ordning och sparsamhet, hvilken de på ett sällsynt sätt förena med en medfödd fallenhet för handel, åt hvilken de helt och hållit uppoffra sig, och på hvilken de grunda hela sin nationela styrka; de äro likväl ganska begifna på starka drycker.

NITTONDE ARTIKELN.

REPUBLIKEN FRANKRIKE

ligger 80 mil sydvest från Sverige, och gränsar i norr till Batavien och Kanalen, i öster till Rhenströmmen (som skiljer henne från Tyskland), till Schveitz och Alperne, som skilja henne från Italien, i söder till Medelhafvet och Pyrenéerne, som skilja henne från Spanien, och i vester till Atlantiska hafvet.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 92 mil från norr till söder, och 132 mil från öster till vester.

Hvilka äro de förnämsta Strömmar?

Rhône, som kastar sig i Medelhafvet, *Loire*, *Seine*, *Garonne* eller *Gironde*, *Mosel*, *Rhen* och *Charente*.

Hvilka Insjöar?

Genever sjön, som kallas *Leman*.

Hvilka Bergsryggar?

Alperne, *Pyrenéerne* och *Cevennerne*.

Hvilka vatten omgifva Republiken?

Kanalen, Medelhafvet och Atlantiska hafvet.

Huru indeltes fordom detta land, som Konungarike?

I 32 Guvernementer, nemligen: 1) *Franska Flandern*, hufvudstaden: *Lille*. 2) *Artois*, hufvudst. *Arras*. 3) *Picardie*, hufvudst. *Amiens*. 4) *Normandie*, hufvudst. *Rouen*. 5) *Ile-de-France*, hufvudst. *Paris*, hela landets hufvudstad. 6) *Champagne*, hufvudst. *Troyes*. 7) *Lorraine*, hufvudst. *Nancy*. 8) *Alsace*, hufvudst, *Strasburg*. 9) *Bretagne*, hufvudst. *Rennes*. 10) *Maine*, hufvudst. *Mans*. 11) *Anjou*, hufvudst. *Angers*. 12) *Tourraine*, hufvudst. *Tours*. 13) *Orléanais*, hufvudst. *Orléans*. 14) *Berry-Bourger*, hufvudst. af samma namn. 15) *Nivernais*, hufvudst. *Nevers*. 16) *Bourgogne*, hufvudst. *Dijon*. 17) *Franche-Comté*, hufvudst. *Besançon*. 18) *Poitou*, hufvudst. *Poitiers*. 19) *Aunis*, hufvudst. *Rochelle*. 20) *Marche*, hufvudst. *Gueret*. 21) *Bourbonnais*, hufvudst. *Moulins*. 22) *Saintonge*, hufvudst. *Saintes*. 23) *Limosin*, hufvudst. *Limoges*. 24) *Auvergne*, hufvudst. *Clermont-Ferrand*. 25) *Lyonnais*, hufvudst. *Lyon*. 26) *Dauphiné*, hufvudst. *Grenoble*. 27) *Guyenne*, hufvudst. *Bordeaux*. 28) *Béarn*, hufvudst. *Pau*. 29) *Comté de Foix*, huvudst. *Foix*. 30) *Rousillon*, hufvudst. *Perpignan*.

31) *Languedoc*, hufvudst. *Toulouse*. 32) *Provence*, hufvudst. *Aix*.

Hurudan är nu Frankrikes nya indelning, som Republik?

Under sista Revolutions-kriget, har Frankrike genom nya eröfringar utvidgat sina gränsor, och dess besittningar inom Europa blifvit indelte i 102 Departementer, och utom Europa i 14, hvilka nästan alla bära namn af floder, berg eller andra märkvärdigheter som der finnas, och hvilkas hufvudorter äro säten för ett *Brottmåls-Tribunal*. Här finnas dessutom 29 *Appellations-Tribunaler*, och i Paris ett *Kassations-Tribunal* för hela Republiken. Hvart Departement har en *Öfver-Prefekt* eller Landshöfding, men är indeldt i *Under-Prefekturater*, hvilka man här vill kalla *Fögderier*, ehuru detta namn icke egentligen svarar mot deras värde. I hvart och ett af dessa lägre Höfdingdömen, finnes en *Under-Rätt* för civila mål och brottmål.

Vi indela för redighetens skull alla Departementerna inom Republiken efter de 29 Appellations-Tribunaler, till hvilka de höra:

I.

Apellations-Tribunalet i Rennes, har följande Departementer:

1) Departement *du Finisterre*, indeldt i 5 Fögderier, som utgöras af vestra delen af Bretagne. Hufvudst. *Quimper*. Man märker: *Brest*, vid hafvet, med en stor och säker hamn, som är station för största delen af Örlogsflottan. *Morlaix*, med en god hamn.

2) Departement *du Morbihan*, indeldt i 4 Fögderier, bestående af Bretagnes södra

del. Hufvudstaden: *Vannes*, en sjöstad. Man märker: *l'Orient*, en vacker stad med en god hamn, der en del af Örlogsflottan ligger.

3) Departement *d'Ille-et-Vilaine*, indeldt i 6 Fögderien, som bestå af Bretagnes östra del. Hufvudst. *Rennes*, en af de vackraste städer i Republiken, med 35,000 invånare. Man märker: *Saint-Malo*, en vigtig och befäst sjöstad.

4) Departement *de la Loire-Inférieure*, indeldt i 5 Fögderien, som bestå af Bretagnes sydöstra del. Hufvudstaden: *Nantes*, en af de största i Riket med 60,000 invånare.

5) Departement *des Côtes-du-Nord*, indeldt i 5 Fögderien, som utgöra norra delen af Bretagne. Hufvudst. *Saint-Brieux*, en sjöstad.

II.

Appellations-Tribunalet i Angers.

6) Departement *de la Mayenne*, indeldt i 3 Fögderien, bestående af en del af Maine och östra delen af Anjou. Hufvudstaden: *Laval*, med sköna linnefabriker.

7) Departement *de Maine et Loire*, indeldt i 5 Fögderien, bestående af vestra delen af Anjou. Hufvudst. *Angers*, en af rikets bättre fabriksstäder, med 30,000 invånare.

8) Departement *de la Sarte*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande norra delen af Maine. Hufvudstaden: *le Mans*.

III.

Appellations-Tribunalet i Rouen.

9) Departement *de la Seine Inférieure*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra nordvestra delen af Normandie. Hufvudst. *Rouen*, vid Seine, en af Republikens vigtigaste sjö-

städer, med 70,000 invånare. Man märker: *Havre*, vid Seinens utlopp i hafvet, och *Dieppe*, sjöstäder.

10) Departement *de l'Eure*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra sydöstra delen af Normandie. Hufvudst. *Evreux*. Man märker: *Louviers*, namnkunnig för sina klädesfabriker.

IV.

Appellations-Tribunalet i Amiens.

11) Departement *de l'Oise*, indeldt i 4 Fögderien, bestående af norra delen af Isle-de-France. Hufvudstaden: *Beauvais*, en berömd manufaktur-stad. Man märker: *Clermont*.

12) Departement *de la Somme*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra Öfra Picardie. Hufvudstaden: *Amiens*, der freden slöts 1802 emellan Frankrike och England.

13) Departement *de l'Aisne*, indeldt i 5 Fögderien, bestående af gränsorna emellan Champagne, Picardie och Isle-de-France. Hufvudstaden: *Laon*.

V.

Appellations-Tribunalet i Brüssel.

14) Departement *de la Lis*, indeldt i 4 Fögderien, och utgöra sjökusten af Flandern. Hufvudstaden: *Bruges*.

15) Departement *de l'Escaut*, indeldt i 4 Fögderien, hvilka utgöra vestra delen af Belgien. Hufvudstaden: *Gent* (Gand).

16) Departement *de la Dyle*, indeldt i 3 Fögderien, hvilka utgöra medlersta delen af Belgien. Hufvudstaden: *Brüssel*, Belgiens fordna hufvudstad, en välbyggd och vigtig manufaktur stad, med 55,000 invånare.

17) Departement *des Deux-Néthez*, indeldt i 3 Fögderien, hvilka utgöra nordvestra delen af Belgien. Hufvudstaden: *Antverpen* (Auvers), var fordom en af Europas största handelsorter.

18) Departement *de Jemmapes*, indeldt i 3 Fögderien, bestående af Österrikiska Hainaut. Hufvudstaden: *Mons*, en skön och folkrik stad.

VI.

Appellations-Tribunalet i Lüttich.

19) Departement *de Sambre et Meuse*, indeldt i 4 Fögderien, och utgjorde sydöstra delen af Belgien. Hufvudstaden: *Namur*, starkt befäst.

20) Departement *de l'Ourthe*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande landskapen Lüttich och Limburg. Hufvudstaden: *Lüttich* (Liége), en stor och folkrik stad, med 50,000 invånare.

21) Departement *de la Meuse-Inférieure*, indeldt i 3 Fögderien, hvilka utgjorde Holländska Flandern och en del af landskapet Lüttich. Hufvudstaden: *Mastricht*, med en stark fästning. Man märker: *Ruremonde*.

VII.

Apellations-Tribunalet i Colmar.

22) Departement *de la Roer*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande delar af Kurförstendömet Köln, af Hertigdömena Cleve och Jülich, samt af Preussiska Geldern. Hufvudst. *Aken* (Aix-la-Chapelle), kallade sig fordom Tyska Rikets hufvudstad och Kejsarens egentliga residens: Verldskunnig för sina varma bad. Man märker: *Cleve*, ej långt från Rhen,

ansenlig och välbyggd. *Cöln* (Cologne), en gammal och folkrik Tysk Riksstad vid Rhen.

23) Departement *de Rhin et Moselle*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande en del af Kurförstendömet Trier. Hufvudst. *Coblentz*, vid strömmen Mosels utlopp i Rhen, välbyggd och starkt befäst. Man märker: *Bonn*, Cölns fordna hufvudstad, vid Rhen, ansenlig och befäst.

24) Departement *du Mont-Tonnerre*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande delar af Kurförstendömet Mayntz och Zweybrücken (*Deux Ponts*). Hufvudstaden: *Maynz*, Kurförstendömets fordna hufvudstad af samma namn, vid Rhen, stor och befäst. Man märker: *Speyer*, en urgammal Riksstad vid Rhen. *Zweybrücken* (Deux Ponts).

25) Departement *de la Sarre*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande delar af Kurförstendömet Trier, och Zweybrücken. Hufvudstaden: *Trier* (Treves), vid Mosel, Kurförstendömets fordna hufvudstad.

26) Departement *de Rhin* (*Haut*), indeldt i 5 Fögderien, bestående af några delar af Alsace, af Mühlhausen, af Biskopsstiftet Basel och af Grefskapet Montbeillard. Hufvudstaden: *Colmar*. Man märker: *Porentru*, Biskopsstiftets Basels fordna hufvudstad.

27) Departement *du Rhin* (*Bas*), indeldt i 4 Fögderien, hvilka utgjorde norra delen af Alsace. Hufvudstaden: *Strasburg*, vid Rhen, stor och väl befäst, med 50,000 invånare.

VIII.

Apellations-Tribunalet i Metz.

28) Departement *des Ardennes*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgjorde norra delen af

Champagne och en del af Bouillon. Hufvudstaden: *Charleville*, namnkunnig för sina gevärsfaktorier. Man märker: *Sedan*, befäst och utmärkt för sina klädesfabriker.

29) Departement *de la Moselle*, indeldt i 4 Fögderier, utgörande norra delen af Lorraine. Hufvudstaden: *Metz*, en af de största städer i Frankrike, befäst, och med 45,000 invånare.

30) Departement *des Forêts*, indeldt i 4 Fögderier, hvilka utgöra det fordna Luxenburg. Hufvudstaden: *Luxenburg*, har en af de starkaste fästningar i Europa.

IX.

Apellations-Tribunalet i Paris.

31) Departement *de la Seine*, indeldt i 3 Fögderien, i medelpunkten af Isle-de-France. Hufvudstaden: *PARIS*, hela Republikens hufvudstad, vid Seine, säte för *Konsulerne*, *Stats-Konseljen*, *Lagstiftande Corpsen*, *Tribunalet*, *Senaten*, *Kassations-Tribunalet*, ett *National-Institut*, och flera Akademier, är en af verldens största och präktigaste städer, der nu mera allt skönt och undransvärdt är förenadt; med trenne mils omkrets, 50,000 hus, ibland hvilka finnas de präktigaste palats och byggnader, och 650,000 invånare. Man märker: *Saint-Denis*, den fordna Kongl. familjens begrafningsplats.

32) Departement *de la Marne*, indeldt i 5 Fögderien, bestående af medlersta delen af Champagne. Hufvudstaden: *Chalons*.

33) Departement *de l'Aube*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra södra delen af Champagne. Hufvudstaden; *Troyes*.

34) Departement *de l'Yonne*, indeldt i

5 Fögderien, bestående af norra delen af Bourgogne. Hufvudstaden: *Auxerre.*

35) Departement *de Seine et Oise*, indeldt i 5 Fögderien, utgörande södra delen af Isle-de-France. Hufvudst. *Versailles*, några mil från Paris, en folkrik stad, med ett präktigt palats, tillförne Franska Konungarnes residens.

36) Departement *d'Eure et Loire*, indelt i 4 Fögderien, hvilka utgöra vestra delen af Orleanais. Hufvudstaden: *Chartres.*

37) Departement *de Seine et Marne*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra nordvestra delen af Isle-de-France. Hufvudstaden: *Melun.* Man märker: *Fontainebleau.*

X.

Apellations-Tribunalet i Orleans.

38) Departement *de Loire-et-Cher*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande sydöstra delen af Orleanais. Hufvudstaden: *Blois.*

39) Departement *du Loiret*, indeldt i 4 Fögderien, som bestå af norra delen af Orleanais. Hufvudstaden: *Orleans*, en välbyggd stad, med 45,000 invånare.

40) Departement *d'Indre-et-Loire*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande Touraine. Hufvudstaden: *Tours*, en af Rikets bästa fabriksstäder, med 30,000 invånare.

XI.

Apellations-Tribunalet i Poitiers.

41) Departement *de la Charente-Inférieure*, indeldt i 6 Fögderien, hvilka bestå af Aunis och en del af Saintonge. Hufvudstaden: *Saintes.* Man märker: *Rochefort*, en regulier och befäst stad vid hafvet, der krigsflot-

tan har ett förträffligt tyghus. *La Rochelle*, en vigtig handelsstad, med god hamn.

42) Departement *de la Vienne*, indeldt i 5 Fögderien, bestående af östra delen af Poitou. Hufvudstaden: *Poitiers*, till vidden en af de största i riket, med sköna trädgårdar.

43) Departement *de la Vendée*, indeldt i 3 Fögderien, hvilka utgöra vestra delen af Poitou. Hufvudstaden: *Fontenay*.

44) Departement *des deux-Sèvres*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande norra delen af Poitou. Hufvudst. *Niort*, en god handelsstad.

XII.

Appellations-Tribunalet i Limoges.

45) Departement *de la Vienne (Haute)*, indeldt i 4 Fögderien, hvilka utgöra medlersta delen af Limousin. Hufvudstaden: *Limoges*.

46) Departement *de la Creuse*, indeldt i 4 Fögderien, bestående af nordöstra delen af Limousin och östra delen af La Marche. Hufvudstaden: *Guéret*. Man märker: *Aubusson*, namnkunnig för sina tapetväfnader.

47) Departement *de la Correze*, indeldt i 4 Fögderien, hvilka utgöra södra delen af Limousin. Hufvudstaden: *Tulle*.

XIII.

Appellations-Tribunalet i Bordeaux.

48) Departement *de la Gironde*, indeldt i 6 Fögderien, utgörande nordvestra delen af Guyenne. Hufvudst. *Bordeaux*, en af Republikens största och rikaste sjöstäder, bekant för sin vinhandel, och har 80,000 invånare.

49) Departement *de la Charente*, med 5 Fögderien, bestående af Angoulemois och en

nais. Hufvudstaden: *Lyon*, vid Rhône, näst Paris den bästa i riket, drifver en stark handel, och har 120,000 invånare.

66) Departement *de la Loire*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande vestra delen af Lyonnais. Hufvudstaden: *Montbrison*. Man märker: *Saint-Etienne*, namnkunnig för sitt gevärsfaktori.

XIX.

Appellations-Tribunalet i Aix.

67) Departement *du Var*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande sydvestra delen af Provence. Hufvudstaden: *Draguignan*. Man märker: *Toulon*, en vigtig sjöstad vid hafvet, med en skön hamn, hvarest en del af örlogsflottan har sin station.

68) Departement *des Bouches-du-Rhône*, indeldt i 3 Fögderien, hvilka utgöra den sydvestra delen af Provence. Hufvudstaden: *Marseille*, vid hafvet, en af de rikaste och vigtigaste handelsstäder i Riket, med 90,000 invånare. Man märker: *Aix*, en af de sköinaste städer i Riket, med 30,000 invånare, bekant för sin sköna olja.

69) Departement *des Alpes Maritimes*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande Grefskapet Nizza, som tillhörde Konungen i Sardinien. Hufvudstaden: *Nizza*, vid hafvet, väl befäst och har en skön hamn.

70) Departement *des Alpes (Basses)*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgjorde nordöstra delen af Provence. Hufvudstaden: *Digne*, utmärkt för sina varma bad.

XX.

Appellations Tribunalet i Nismes.

71) Departement *de la Lozere*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande nordöstra delen af Languedoc. Hufvudstaden: *Mende*.

72) Departement *du Gard*, med 4 Fögderien, bestående af Languedocs östra del. Hufvudstaden: *Nismes*, en af Republikens bästa fabriksstäder, med 40,000 invånare.

73) Departement *de l'Ardecke*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande en del af Languedoc. Hufvudstaden: *Privas*.

74) Departement *de Vaucluse*, indeldt i 4 Fögderien, sammansatta af Grefskapen Venaissin, Orange och en del af Provence. Hufvudstaden: *Avignon*, fordom tillhörig Påfven.

XXI.

Appellations-Tribunalet i Riom.

75) Departement *du Puy-de-Dome*, indeldt i 5 Fögderien, utgörande norra delen af Auvergne. Hufvudstaden: *Clermont*, en af de bättre i Riket. Man märker: *Riom*.

76) Departement *du Cantal*, med 4 Fögderien, utgörande södra delen af Auvergne. Hufvudstaden: *Aurillac*.

77) Departement *de l'Allier*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande Bourbonnais. Hufvudstaden: *Moulins*.

78) Departement *de la Loire (Haute)*, med 5 Fögderien, utgörande södra delen af Auvergne och norra delen af Languedoc. Hufvudstaden: *Le Puy*.

XXII.

Appellations-Tribunalet i Caen.

79) Departement *de l'Orne*, med 4 Fögderien, utgörande vestra delen af Perche, och sydöstra delen af Normandie. Huf. *Alençon*.

80 Departement *de la Manche*, indeldt i 5 Fögderien, bestående af sydvestra delen af Normandie. Hufvudstaden: *Saint-Lo*.

81) Departement *du Calvados*, indeldt i 6 Fögderien, hvilka utgöra nordvestra delen af Normandie. Hufvudstaden: *Caen*, en vigtig sjöstad med 30,000 invånare.

XXIII.

Appellations-Tribunalet i Toulouse.

82) Departement *de L'Arriege*, indeldt i 5 Fögderien, utgörande sydöstra delen af Guyenne och af Foise. Hufvudstaden: *Foix*.

83) Departement *du Uarn*, med 4 Fögderien, hvilka bestå af nordvestra delen af Languedoc. Hufvudstaden: *Alby*.

84) Departement *de la Gasonne (Haute)*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra vestra delen af Languedoc. Hufvudst. *Toulouse*, en af de största i Riket, med 50,000 invånare.

XXIV.

Appellations-Tribunalet i Grenoble.

85) Departement *de la Drôme*, med 4 Fögderien, utgörande vestra delen af Dauphiné. Hufvudstaden: *Valence*.

86) Departement *des Alpes (Hautes)*, indeldt i 3 Fögderien, hvilka bestå af östra delen af Dauphiné. Hufvudstaden: *Gap*. Man märker: *Briançon*, med fästning.

87) Departement *de l'Isere*, med 4 Fögderien, som utgöra östra delen af Dauphiné. Hufvudstaden: *Grenoble.*

88) Departement *de Mont Blanc*, indeldt i 4 Fögderien, utgörande Savoyen, som fordom tillhörde Konungen i Sardinien. Hufvudstaden: *Chambery.*

XXV.

Appellations-Tribunalet i Pau.

89) Departement *des Landes*, med 3 Fögderien, utgörande södra delen af Guyenne. Hufvudstaden: *Mont-de-Marsan.*

90) Departement *des Pyrenées (Basses)*, med 5 Fögderien, utgörande Bearn, nedra Navarra och sydvestra delen af Guyenne. Hufvudstaden: *Pau.*

91) Departement *des Pyrenées (Hautes)*, med 3 Fögderien, hvilka bestå af den del af Guyenne, som kallas Bigorre. Hufv. *Tarbes.*

XXVI.

Appellations-Tribunalet i Donai.

92) Departement *du Nord*, med 6 Fögderien, hvilka bestå af Franska Flandern. Hufvudstaden: *Donai*, väl befäst. Man märker: *Lille*, en af de bästa i Republiken, har goda manufakturer, 65,000 invånare och är väl befäst. *Cambray*, väl befäst.

93) Departement *du Pas-de-Calais*, indeldt i 6 Fögderien, hvilka utgöra Artois och nedra Picardie. Hufvudstaden: *Arras*, en af Rikets bäst befästa städer. Man märker: *Calais*, befäst och med en god hamn, landstignings-stället emellan Frankrike och England.

XXVII.

Appellations-Tribunalet i Agen.

94) Departement *de Lot et Garonne*, med 4 Fögderien, utgörande nordöstra delen af Guyenne. Hufvudstaden: *Agen.*

95) Departement *du Lot*, indeldt i 4 Fögderien, hvilka utgöra den norra delen af Guyenne. Hufvudstaden: *Cahors.*

96) Departement *du Gers*, indeldt i 5 Fögderien, bestående af östra delen af Guyenne. Hufvudstaden: *Auch.*

XXVIII.

Appellations-Tribunalet i Montpellier.

97) Departement *des Pyrenées Orientales*, indeldt i 3 Fögderien, utgörande Roussillon. Hufvudstaden: *Perpignan*, en befäst stad vid Spanska gränsen.

98) Departement *de l'Aveyron*, indeldt i 5 Fögderien, hvilka utgöra östra delen af Guyenne. Hufvudstaden: *Rhodez.* Man märker: *Villefranche.*

99) Departement *de l'Herault*, indeldt i 4 Fögd. utgörande sydöstra delen af Languedoc. Hufvudst. *Montpellier*, vid hafvet, drifver en vigtig sjöhandel, med 40000 invånare.

100) Departement *de l'Aude*, indeldt i 4 Fögderien, hvilka bestå af sydvestra delen af Languedoc. Hufvudstaden: *Carcassonne*, en vacker och stor fabriksstad.

XXIX.

På Ön Korsika.

Appellations-Tribunalet i Ajaccio.

101) Departement *de Liamone*, indeldt

i 3 Fögderien, utgörande södra delen af Ön. Hufvudstaden: *Ajaccio*.

102) Departement *du Golo*, med 3 Fögderien, hvilka bestå af Öns norra del. Hufvudstaden: *Bastia*, befäst.

Franska Republikens Besittningar utom Europa äro:

I AMERIKA.

1.

Ön *Saint-Domingo*, indelad i 5 Departementer.

103) Departement *du Sud*. Hufvudort: *Les Cayes*.

104) Departement *de Ouest*. Hufvudort: *Port Républicain*.

105) Departement *du Nord*. Hufvudort: *Le Cap*, den bästa på Ön.

106) Departement *de Samana*. Hufvudort: *Sant-Yago*.

107) Departement *de l'Inganne*. Hufvudort: *Santo-Domingo*.

2.

Öarne *Guadeloupe*, *Désirade*, *Marie-Galante*, *Les Saintes*, m. fl.

108) Departement *de Guadeloupe*. Hufvudort: *Port de la Liberté*.

3.

Franska andelen af *Guyana* och Ön *Cayenne*.

109) Departement *de la Guiane*. Hufvudort: *Cayenne*.

4.

Ön *Martinique.*

110) Departement *de la Martinique.* Hufvudort: *Fort,* tillförne *Fort-Royal,* med en skön hamn. Man märker: *Le cul-de-Sac-Robert,* med en präktig hamn, *Saint-Pierre* och *Le fort de la Trinité.*

5.

Öarne *Sainte-Lucie* och *Tabago.*

111) Departement *de Sainte-Lucie et Tabago.* Hufvudo. *Carénage,* en förträfflig hamn i Saint-Lucie och *Georges-Town,* i Tabago.

6.

Öarne *Grenada, Miquelon* och *S:t.-Pierre.*

112) Departement *de la Grenade.* Hufvudort: *Le port Lewis.* Man märker: *Cariocou, Becouva,* små Öar under Grenada.

I AFRIKA.

1.

Senegal och *Gorée.*

113) Departement *de Senegal.* Hufvudort: *Fort,* tillförne *Saint-Louis.*

2.

Ön *Reunion,* fordom *Bourbon.*

114) Departement *de l'ile de la Réunion.* Hufvudort: *Saint-Denis.*

3.

Öarne *de France, Sechelles, Rodrigue,* tillika med Franska besittningarna på Ön *Madagaskar.*

115) Departement *des Isles-de-France.* Hufvudort: *Port,* tillförne *Louis.*

I ASIEN.

1.

Pondicheri, Mahé, Chandernagor, m. m.

116) Departement *des Indes Orientales.* Hufvudort: *Pondicheri,* på kusten Koromandel.

Då dessa ultramarinska besittningar vinna mera stadga, och få en slutlig organisering, äro de ämnade att styras af en *General-Kaptén,* en *Kolonial-Prefekt* och en *Commissaire de Justice* för hvart Departement.

Hurudan är Franska Republikens naturliga beskaffenhet?

Hon njuter ett mildt klimat, landet är mera slätt än bergigt, och har af industrien emottagit den högsta odling. Den ger med ymnighet, allt hvad som kan tjena till lifvets nöjen och behof.

Huru stor är Folkmängden?

Den går öfver 32 millioner, hvilka bebo 780 städer, och 48,000 köpingar och byar.

Hvilka äro Republikens förnämsta Produkter?

Säd, frukter, lin och hampa, olja, vin, salt, tobak, silke, fin ull, stenköl, fisk, koppar och jern. Republikens handel och välmåga har, sedan Revolutionen slutades, och en stadgad styrelse infördes, stigit till en undransvärd höjd.

Huru högt stiga Statsinkomsterna?

Till 90 millioner Riksdaler.

Än Krigsmakten?

Den är i fredstider bestämd till 200,000

man, med nära 100 linieskepp, en mängd fregatter och smärre örlogsfartyg.

Hurudant är Regeringssättet?

Demokratiskt. Högsta makten är anförtrodd en *Öfverste-Konsul*, biträdd af tvenne *Med-Konsuler*. Öfver-Konsulns makt är likväl lika vidsträckt som Konungens, i en limiterad Monarki. Lagstiftande makten ligger hos *Senat-Conservateur*, som består af 80 medlemmar, vald för lifstiden.

Hvilken Religion bekännes?

Alla Religioner äro i lagarna tillåtna. Den Katolska har likväl å nyo blifvit införd och allmännast antagen.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Sedan lugnet återkommit, och regeringen på ett utmärkt sätt skyddar och befordrar all odling, börja vettenskaper och konster, att å nyo återgå till den höjd, som länge utmärkt denna nation framför andra i Europa.

Hurudan är National-karakteren?

Revolutionen har mycket förändrat den; emedlertid skall den alltid utmärka sig för en intagande höflighet i uppförande, lifighet, flit och en krigisk anda.

Hvad är Öfverste-Konsulns namn?

Napoleon Bonaparte, född 1769, en man med alldeles ovanliga förtjenster och en lika ovanlig lycka, som tillträdde Konsulatet den 9 November 1798, och erhöll enligt konstitutionen 10 års rättighet dertill, men blef 1802 Öfverste-Konsul för lifstiden.

TIONDE ARTIKELN.

KONUNGARIKET SPANIEN

ligger sydvest från Sverige, och gränsar i söder till Medelhafvet och Atlantiska hafvet, i vester till Portugal, i norr till Atlantiska hafvet och Frankrike, och i öster till Medelhafvet.

Huru stor är dess vidd?

Det håller 96 mil i längden, och 80 mil i bredden.

Hvilka Strömmar böra anmärkas?

Tajo, *Douro*, *Minho*, *Guadiana*, *Guadalqvivir* och *Ebro*.

Hvilka Bergsryggar?

Sierra-Morena och *Pyrenéerne*, som skilja Spanien från Frankrike.

Hvilka vatten omgifva landet?

Medelhafvet och *Atlantiska hafvet*.

Huru indelas Konungariket Spanien?

Enligt dess nuvarande politiska författning i 32 Provinser; men landet består eljest af 15 Landskap, som till större delen föra titel af Konungariken, och hvilka, 2:ne undantagna, innefattas under

---

I.

Den Arragonska Monarkien.

a) Konungariket *Arragon*. Hufvudstaden: *Saragossa*, vid Ebro, vacker, folkrik, och har ett Universitet.

b) Konungariket *Valencia.* Hufvudstaden: *Valencia,* en af de bästa i Riket, med ett Universitet och 40,000 invånare. Man märker: *Alicante,* har en skön hamn, och drifver en vigtig handel med salt.

c) Konungariket *Majorca, Minorca, Cabreva, Iviza* och *Formentera,* hvilka Öar kallas *Baleariske* och *Pityusiske.* Hufvudstaden på Majorca: *Palma,* station för krigsskeppen, befäst och med ett Universitet. *Mahon* på Minorca, befäst och har en god hamn. *Iviza,* med en god hamn.

d) Förstendömet *Catalonia.* Hufvudstaden: *Barcellona,* näst Madrid den bästa i Riket, med en god hamn, stark fästning, vigtig handel, och 80,000 invånare.

2.

Den Castilianska Monarkien.

e) Konungariket *Nya Castilien.* Hufvudstaden: *MADRID,* hela Spaniens hufvudstad och Konungens residens, säte för Rikets högsta Collegier, 4 Akademier, stor, skön och välbyggd, men illa belägen och med 160,000 invånare. Man märker: *Toledo,* vid Tajo, en stor och folkrik stad, med ett Universitet och en Inqvisitionsrätt. *Cuenza,* säte för en Inqvisitionsrätt. *Alkala,* med ett Universiset, och *Escorial,* Konungens förnämsta lustslott.

f) Konungariket *Gamla Castilien.* Hufvudstaden: *Burgos.* Man märker: *Valladolid,* en af de bästa i Spanien, med ett Univer-

sitet, en Akademi och en Inqvisitionsrätt. *Segovia*, en god Manufakturstad.

g) Konungariket *Galizien*. Hufvudstaden: *Corunna*, med en förträfflig hamn, station för örlogsflottan. Man märker: *Sant Jago (de Compostella)*, med ett Universitet. *Ferrol*, har en förträfflig hamn. *C. Finisterræ*; en märkvärdig landsudd.

h) Konungariket *Leon*. Hufvudstaden: *Leon*. Man märker: *Salamanca*, med ett berömdt Universitet.

i) Konungariket *Granada* eller *Öfra Andalusien*. Hufvudstaden: *Granada*, en af Spaniens bästa städer, väl belägen, och i ett förträffligt klimat, med ett Universitet och 50,000 invånare. Man märker: *Mallaga*, med en skön hamn, och bekant för sitt vin af samma namn.

k) Konungariket *Andalusien* eller *Sevilla*. Hufvudstaden: *Sevilla*, en af Spaniens bästa städer, med den största tobaksfabrik på hela jordklotet, ett Universitet och 65,000 invånare. Denna stad var fordom medelpunkten för en omätlig handel. I dess hamn inlupo de med guld och silfver lastade fartyg, som kommo från Amerika. Man märker: *Cadix*, en verldskunnig handelsstad på en Ö i hafvet, med en skön hamn, der silfverflottan, som numera delar sig åt flera hamnar i Spanien, äfven till en del inlöper, och med 10,000 invånare. *Gibraltar*, en namnkunnig fästning, tillhörig Engelsmannen.

l) Konungariket *Cordova*. Hufvudstaden: *Cordova*, namnkunnig för sina läderfabriker. Staden har äfven en Inqvisitionsrätt.

m) Konungariket *Jaen*. Hufvudstaden: *Jaen*. Man märker: *Baeza*, med ett Universitet.

n) Konungariket *Murcia*. Hufvudstaden: *Murcia*, en af de vackraste i Spanien. Man märker: *Cartagena*, med en skön och namnkunnig hamn.

o) Förstendömet *Asturias*. Hufvudstaden: *Oviedo*, med ett Universitet.

p) Landskapet *Estremadura*. Hufvudstaden: *Badajoz*, befäst.

Utom Europa äger Spanska Kronan,

I AFRIKA,

Städerne *Ceuta*, *Melilla*, *Mazalqvivir*, *Oran*, m. fl. jemte *Kanariske Öarne*.

I POLYNESIEN.

Filippinske och *Marianniske* Öarne.

I AMERIKA.

Nya Mexiko, *Kalifornien*, *Nya Spanien* och några af *Antilliske* Öarne, ibland hvilka må nämnas *Cuba* och *Porto-Rico* i Norra Amerika, jemte större delen af *Södra Amerika*.

Hurudan är Spaniens naturliga beskaffenhet?

Landet är ett af de största i Europa, bergigt men fruktbart, och njuter ett skönt klimat. Naturen ger, nästan utan odling, allt hvad som kan tillfredsställa invånarnes behof och öfverflöd. Man bör i synnerhet anmärka deras utsökt goda viner, frukter och den finaste ull i Europa.

Hvilka äro landets Produkter?

Frukter, fikon, olja, håning, silke och fin ull, salt, vin, russin, och sköna hästar. Det myckna guld och silfver, som deras Amerikanska grufvor gifva, borde väl äfven räknas bland landets produkter, men emedan det försänkt nationen i lättja och orklöshet, äro just dessa tillgångar nationens största olycka, under det de endast rikta utländningen.

Huru stor är Folkmängden?

10,500,000 menniskor.

Huru högt stiga Statsinkomsterna?

Till 23 millioner Riksdaler.

Än Krigsmakten?

Till 90,000 man, med 60 linieskepp, utom en mängd smärre örlogsfartyg.

Huru är Regentens titel?

Han kallas: *Hans Katolske Majestät, den Påfviska Religionens Öfverste Skyddsherre, Konung till Spanien och Indierne, Ärkehertig till Österrike*, m. m.; men i de bref som afgå från dess Kansli, skrifver han endast: *Jag Konungen.* Kronprinsen kallas: *Prins af Asturien.* Spanien är Arfrike, både på manliga och qvinliga sidan. Riksvapnet är ett gyldene kastell med 3 torn, i rödt fält för Castilien, ett rödt krönt lejon för Leon, m. m. De förnämste RiddareOrden äro: *Gyldene Skinnets Orden*, instiftad 1430. *Sankt Jakobs Orden*, instiftad 844.

Hurudant är Regeringssättet?

Monarkiskt.

Europas bästa handelsstäder, med en skön hamn, den vackraste och bästa belägenhet, och 170000 invånare. Man märker: *Setubal* (Sant Ybes), vid en hafsvik, drifver en stark salthandel, och *Leiria*, med ett Universitet.

f) *Alentejo* (den största och fruktbaraste). Man märker: *Evora*, befäst och med ett Universitet. *Elvas* och *Estremos*, befäste.

g) *Azoriske Öarne*, 9 till antalet. Hufvudstaden *Angra* på Ön *Terceira*. Man märker: *San Miguel*. Hufv. *Ponta-Delgada*.

Portugals Besittningar utom Europa äro:

I AFRIKA.

2:ne af de Kanariska Öarne, nemligen: *Madeira* och *Porto Santo* (redan beskrifne).

I ASIEN.

Staden *Goa*, och några andra platser på Malabariska kusten i Ostindien (redan beskrifne).

I SYDAMERIKA.

Brasilien, som i sin ordning skall nämnas.

Hurudan är Portugals naturliga beskaffenhet?

Likasom Spaniens, fruktbart, men icke väl odladt.

Huru stor är Folkmängden?

2,500,000 menniskor.

Hvilka äro landets Produkter?

Citroner, pomeranser, appelsiner, russin, håning, vax, fikon, bomolja, ull, silke, salt, och ett skönt vin. Handeln är stark och vidsträckt, men föga båtande.

Huru

Huru högt stiga statsinkomsterne?

Till 6 à 7 millioner Riksdaler.

Än Krigsmakten?

Till 30,000 man, tillika med en sjömakt af 30 till 40 linieskepp och fregatter, hvilka merendels stå under Engelsmannens beroende.

Huru är Regentens titel?

Han kallas: *Hans allratrognaste Majestät, Portugals och Algarbiens Konung, på denna och andra sidan hafvet, m. m.* Riksvapnet är 5 blå sköldar, på hvilka sitta 5 silfverpenningar i silfverfält. Riddare-Orden äro: *Avis Orden*, instiftad 1146, och *Christi Orden*. Kronprinsen kallas: *Prins af Brasilien*.

Hurudant är Regeringssättet?

En oinskränkt Monarki. Portugal är Arf-Rike.

Hvilken Religion bekännes?

Den Katolska, hvilken endast är tillåten.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Likasom i Spanien.

Hurudana äro Nationens seder och lynne?

Ett lika klimat och regeringssätt hafva gjort dem lika med Spaniorens. Emedlertid träffar man ibland hos Portugisaren ännu mindre mildhet i sederna, och mera korruption; men deremot större styrka och djerfhet i karakteren än hos Spanioren.

Huru heter nuvarande Regenten?

Drottningen *Maria Fransiska Isabella*,

14

enka 1786. Hennes son *Johan Maria Josef*, Prins af Brasilien, tager del i regeringsärendena.

TOLFTE ARTIKELN.

HELVETIEN eller SWEITZ.

Denna Republik, som ligger syd sydvest från Sverige, och äfven innefattar *Graubunderland*, gränsar i norr och öster till Tyskland, i vester till Franska Republiken, och i söder till Italien.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 30 mil i längden, och 20 mil i bredden.

Hvilka Strömmar böra märkas?

Rhen, *Rhone*, *Inn*, *Aar*, *Adda*, *Tesin*, *Reuss* och *Limath*.

Hvilka Insjöar?

Genever sjön, *Boden sjön*, *Zürich sjön*, *Neufche sjön* och *Lucern*.

Hvilka Bergsryggar?

Alperne. Högsta berget så väl här, som i hela Europa är *Sankt Gothard*.

Huru indelas Helvetien?

Helvetien var fordom ett gemensamt namn för öfver 20 konfedererade, men hvar för sig sjelfständiga och merendels Republikanska stater; men sedan 1797, då Fransoserne intogo detta land, har det undergått

ett beständigt ombyte af Statsförfattning, och detta fordom så lyckliga och fria folk har blifvit störtadt i alla olyckor af anarki och inhemsk oreda. Nu utgör likväl landet, likasom tillförne, en konfedererad Stat, indelad i 17 Kantoner, i stället för 13, som utgjorde dess förra indelning. Dessa Kantoner äro: *Zürich*, *Bern*, *Uri*, *Sweitz*, *Italienska Fögderierne*, *Graubünden*, *Unterwalden*, *Zug*, *Lucern*, *Solotthurn*, *Wadtland*, *Appenzel*, *Glarus*, *Freyburg*, *Argau*, *Schafhausen* och *Basel*. Hufvudstäderne, der de finnas, äro merendels af samma namn som Kantonerne. *Bern* är den förnämsta och största Kantonen, och dess hufvudstad, af samma namn vid *Aar*, äfven den vigtigaste; denna stad är den skönaste i hela Helvetien, och den snyggaste i Europa, befäst, folkrik och har ett Akademiskt Gymnasium. Man märker: *Lucern*, vid en sjö af samma namn. *Basel*, den största i landet, med ett Universitet. *Zürich*, fordom ett slags hufvudstad för hela Helvetien. *Lausanne* och *Freyburg*, tvenne de vackraste städer. *Chur*, Graubunderlands fordna hufvudst.

Hurudan är Helvetiens naturliga beskaffenhet?

Detta land är nästan det högsta i Europa, bestående till större delen af berg, bland hvilka några äro ständigt med snö betäckta, och gifva de skönaste och rikaste utsigter, jemte dälder, hvilka föda en mängd boskap och äro ganska fruktbara. Denna lyckliga belägenhet, som så väl passar för herdalefnadens stillhet, gör dess klimat till ett af de sundaste, och dess invånare till den minst förderfvade nation i Europa.

Huru stor är Folkmängden?

1,850,000. Städernas antal är nära 100.

Hvilka äro dess Produkter?

Boskap, trädfrukter, ost, vin, mineralier, marmor, kristall och jern.

Huru stor är Krigsmakten?

Fordom lika stor med den vapenföra delen af nationen. Hvar medborgare var soldat och inöfvades i krigsvettenskapen.

Hurudant är Regeringssättet?

En blandning af aristokrati och demokrati. Högsta makten är hos Kantonernas deputerade; men hvar Kanton har sin egen särskilta statsförfattning. Vapnet var fordom en förening af de 13 Kantonernas särskilta vapen.

Hvilken Religion är rådande?

Alla religioner äro tillåtna, men den Katolska och Reformerta äro allmännast.

Huru äro sederne och lynnet?

Före Revolutionen, hvilken mycket förderfvat dem, voro de enkla, milda och gästfria. Sweitzaren har alltid utmärkt sig för sin trofasthet, tapperhet och en manlig stolthet i sin karakter.

TRETTONDE ARTIKELN.

ITALIEN

ligger 90 mil i söder från Sverige, och gränsar i norr till Tyskland och Helvetien, i ve-

ster till Medelhafvet och Frankrike, i öster till Adriatiska hafvet, och i söder till Medelhafvet.

Huru stor är dess vidd?

Längden är öfver 100 mil, och bredden mycket olika, men merendels ganska smal.

Hvilka Strömmar böra anmärkas?

Etsch, *Tiber*, *Adda*, *Arno* och *Tésin*.

Hvilka Insjöar?

Lago di Garda, *di Como*, *Maggiore*, och *Geneversjön*.

Hvilka Bergsryggar?

Alperna, hvilka skilja Italien från Frankrike, Helvetien och Tyskland; och *Apenninerna*, hvilka sträcka sig från öster till vester.

Hvilka vatten omgifva Italien?

Medelhafvet och *Venetianska viken*.

Huru indelas Italien?

Denna del af Europa, som under Franska Revolutionskriget merendels utgjorde krigsteatern, har nu, i anseende till sin delning undergått stora förändringar. *Venetianska Republiken*, *Österrikiska Lombardiet*, *Republiken Genua*, äro under dessa namn icke mera till, och de fleste öfrige stater äro bortbytte eller minskade. Dess naturliga delning är trefaldig: *Öfra Italien* eller *Lombardiet*, *Medlersta Italien* och *Nedra Italien*.

1.

Öfra Italien.

I) *Savoyen*, som utgör en del af den redan beskrifna Franska Republiken.

II) *Piemont*, (fordom tillhörigt Konungen af Sardinien), och *Montferrat*. Hufvudstaden i Piemont: *Turin*, stor, vacker och befäst, med ett Universitet och 80,000 invånare. Man märker: *Casale*, *Vercelli* och *Alessandria*. Dessa länder styras för närvarande i Franska Republikens namn.

III) Republiken *Cisalpina*, eller *Italienska Republiken*, ligger öster om Piemont, och består af förra Österrikiska Lombardiet. Hertigdömena Milano, Mantua och Modena, den delen af de Venetianska staterna, som ligger öster och söder om Kejserliga gränslinien. Förstendömena Massa och Carrara; Landskapen Bologna, Ferrara och Romagna, m. fl. Dess styrelse är demokratisk, under Franske Öfverste Konsulns omedelbara beskydd, och dess folkmängd nära 4 millioner. Hufvudstaden: *Milano*, en af Italiens största och präktigaste städer, med ett Universitet och 120,000 invånare. Man märker: *Como*, *Novara*, *Bologna*, med ett Universitet och 70,000 invånare, *Brescia*, *Modena*, *Mantua*, ganska väl befäst, ligger på en Ö, och är nyckeln till Italien; *Brescia*, befäst; *Pavia*, vid Tesina med ett Universitet; *Cremona*, vid Po, med ett Universitet; *Massa-Carrara* och *Ravenna*.

IV) Hertigdömet *Parma* och *Piacenza*. Hufvudst. *Parma*, Hertigens residens, stor och folkrik, med ett Universitet. Man märker: *Piacenza*, en välbyggd stad, nära Po, med ett Universitet. Dessa stater lyda under en Hertig, hvars styrelse är monarkisk.

V) Republiken *Ligurien*, vid Medelhafvet. Hufvudstaden: *Genua*, regeringens säte,

en präktig, välbyggd och befäst handelsstad, byggd som en amfiteater vid hafsstranden, och har 80,000 invånare.

2.

Medlersta Italien.

VI) Konungariket *Etrurien*, (fordom Hertigdömet *Toscana*), vid Medelhafvet. Hufvudstaden: *Florenz*, Konungens residens, en ganska skön stad vid strömmen *Arne*, med 85,000 invånare. Man märker: *Livorno*, fri hamn, befäst, och en af Europas bästa handelsstäder. *Pisa*, bekant för sina varma bad. *Siena*, har ett Universitet.

VII) *De Påfviska Länderna*, äro nu ansenligen minskade, gränsa till Venetianska viken och Medelhafvet, och tillhöra Katolska kyrkans förnämsta Ärkebiskop, nemligen Påfven. Hufvudstaden: *ROM*, Påfvens residens vid strömmen Tiber, en urgammal och i forntidens historia lysande och namnkunnig stad, ännu utmärkt för sin vidd, sina sköna torg och sina byggnader, ibland hvilka må nämnas *Sankt Peters Kyrka* och *Panteon*. Staden har 15,000 invånare. Man märker: *Civita Vecchia*, befäst. *Ancona*, en vigtig och folkrik handelsstad vid Adriatiska hafvet med en skön hamn.

3.

Nedra Italien

innefattar en enda Stat, nemligen:

VIII) Konungariket *NEAPEL*.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 900 qvadrat mil. Det ligger på en halfö, och gränsar till Påfviska länderna, Medelhafvet och Venetianska viken.

Huru indelas Riket?

I fyra hufvuddelar, nemligen:

1) *Calabrien*, som består af 3:ne Provinser: *Catanzaro*, *Basilicata* och *Cosenza*. Man märker: *Catanzaro*, vid hafvet, och *Cosenza*.

2) *Abruzzo*, vid Venetianska viken, innehåller 3 Provinser: *Chieti*, *Teramo* och *Aquila*. Man märker: *Aquila*, en vigtig och folkrik stad.

3) *Terra di Lavoro*, vid Medelhafvet, med 3 Provinser: *Nápoli*, *Montefusco* och *Salerno*. Hvari märkas: *NEÁPEL* (Napoli), hela Rikets hufvudstad och Konungens residens, vid hafvet, är en af Európas skönaste städer, med den präktigaste belägenhet och utsigt, vid den förskräckliga volkanen Vesuvius, hvars eldsprutningar förorsaka stora förödelser. Staden har, utom de skönaste byggnader, ett Universitet och 400,000 invånare. *Salerno*, med ett Universitet, och *Caserta*.

4) *Apùglia*, vid Venetianska viken, med Provinserne: *Lecce*, *Lucera* och *Trani*. Man märker: *Lecce*, skön och folkrik. *Bari*, välbyggd, och en af de bästa i riket.

Ön *Sicilien*, hör äfven till Neapel, och skall på sitt ställe nämnas.

Hurudan är i allmänhet Italiens náturliga beskaffenhet?

Detta land njuter det ljufligaste klimat, och en af naturen utomordentlig fruktbarhet

på allt hvad som kan tillfredsställa och förnöja menniskans behof. Det är mera slätt än bergaktigt, och har öfverflöd på spannmål, de skönaste viner och frukter, m. m. Nedra Italien är ofta besväradt af jordbäfningar, och af *Étnas* samt *Vesuvs* utbrott.

Hvilka äro dess Produkter?

Säd, vin, olja, frukter, marmor och silke.

Huru stor är Folkmängden?

I Piemont, 2,400,000, i Cisalpina 3,800,000, i Etrurien 1,400,000, i Kyrkostaten 1,500,000, i Neapel 5,000,000, o. s. v. inalles 19,900,000.

Huru högt gå Statsinkomsterne?

I Neapel till 8 millioner Riksdaler, i Påfviska Länderna till 3 millioner Riksdaler, i Cisalpina till 6 millioner Riksdaler, o. s. v.

Än Krigsmakten?

I Piemont räknas 45,000 man, i Cisalpina 60,000, i Neapel 50,000, med några få linieskepp och fregatter.

Huru kalla sig Regenterne?

Konungen i Neapel kallar sig: *Begge Siciliernes och de underliggande Öars Konung, Infant af Spanien.* Neapel är arfrike, och dess förnämsta Riddare-Orden äro: *S:t Januari Orden,* instiftad 1738, och *Argonauter Orden,* instiftad 1382. Kronprinsen kallas: *Hertig af Calabrien.* Påfven, som väljes af och ibland de så kallade Kardinaler, hvilka äro hans förnämsta Embetsmän, och böra vara 70 till antalet, kallar sig: *Allraheligaste Fader och Påfve, Christi Ståthållare på jorden, Hans Påfviska Helig-*

het, m. m. Riksvapnet är en gyldene Balk i blått fält, der ofvanpå sitter en gyldene stjerna, och inunder äro trenne berg. Öfver skölden sitta en guld- och silfvernyckel i kors, och allraöfverst en tredubbel krona. Riddare-Orden äro: *Den Helige Andes Orden; Jesu och Marie Orden; Sankt Petri Orden; Sankt Georgs Orden*, och *Sankt Lazari Orden*.

Huru är Regeringssättets natur?

Antingen en oinskränkt Monarki, eller demokrati.

Hvilken Religion följes?

Den Romersk Katolska, uppblandad med mycken vidskepelse, är i de Monarkiska Staterna den ensamt tillåtne. I de Republikanska Staterna, följer man, i följd af lagarna, hvad Religion man behagar.

Huru är Upplysningens tillstånd?

De strängare vettenskaperna, äfvensom vitterheten, äro just icke i flor, men deremot hafva de snillets yrken, som räknas till de fria konsterna, såsom musik, måleri- bildhuggeri- och byggnings-konsterne hunnit en undransvärd höjd.

Hurudane äro sederne och lynnet?

De förändra sig här som annorstädes efter regeringssättets och religionens skiljaktiga natur. Italienaren är i allmänhet hyfsad, försigtig och liflig, med håg för vettenskaper och konster, men i allmänhet hämdfull, falsk, förrädisk och svartsjuk.

Huru heta de nu varande Regenterne?

I Neapel: *Ferdinand* IV, Konung öfver-

begge Sicilierne, tillträdde regeringen 1767. I Kyrkostaten är: Påfven: *Pius* VII, tillförne kallad: *Gregori Barnaba Chiaramonti*, vald 1800. I Etrurien: Drottning *Maria Lovisa Josepha*, enka i Maj 1803. På Ön Sardinien *Viktor Emanuel*.

FJORTONDE ARTIKELN.

Öarne kring Europa

äro väl till en del redan nämde, så vida de tillhört någon af fasta landets makter, i hvilkas länders beskrifning de således blifvit upptagna. Emedlertid vill man endast fästa sig vid dem, som äga någon politisk märkvärdighet, och intaga något vigtigt rum bland Europas Stater.

FEMTONDE ARTIKELN.

Öarne i Nord- och Östersjön.

1.

Seland, *Fyen* och *Island*, m. fl.

äro redan vid Danmarks öfriga beskrifning nämde.

2.

Gottland och *Öland*

höra till Sverige, och skola på sitt ställe beskrifvas.

3.

Öarne *Brittannien*, *Irland*, samt *Hebridiske*, *Orkadiske* och *Shetländske* Öarne, m. fl.

hvilka alla utgöra:

SEXTONDE ARTIKELN.

KONUNGARIKET STOR-BRITTANNIEN.

Detta land, som äfven kallas ENGLAND (oaktadt med detta namn egentligen förstås en del deraf), ligger sydvest från Sverige, och gränsar i söder till Kanalen, i vester till Atlantiska hafvet, i norr till norra Oceanen, och i öster till Nordsjön.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 3,000 qvadrat mil. Ön Brittannien håller 80 mil i längden, med en ganska ombytlig bredd. Irland är 37 mil långt, och 23 mil bredt.

Hvilka Strömmar böra anmärkas?

I Stor-Brittannien: *Themse*, *Sawerne*, *Humbert* eller *Trent*, *Tay*, *Forth*, *Spey*, *Clyde*, *Twede* och *Esch*, hvilka sednare utgöra gränsen emellan England och Skottland. I Irland: *Shanon*, *Barow*, *Boyne* och *Blackwater*, hvilka alla kasta sig i hafvet.

Hvilka vatten omgifva dessa Öar?

Atlantiska hafvet, *Nordsjön* och *Kanalen*.

Huru indelas de?

I trenne hufvuddelar: Konungarikena *England*, *Skottland* och *Irland*. De tvenne förra utgöra Ön *Brittannien*, eller som hon äfven ensamt kallas *Stor-Brittannien*.

I.

Konungariket England

indelas i *England för sig sjelf* och *Förstendömet Wales (Wallis)*, hvilkas Landskap (*Shires*) skola nämnas efter de särskilta trakter der de ligga.

1.

Mot Söder.

a) Landskapet *Kent*. Hufvudstaden: *Canterbury*. Säte för Rikets förnämsta Ärkebiskop. Man märker: *Dower*, närmaste landstigningsstället från England till Frankrike.

b) *Sussex*. Hufvudstaden: *Chichester*.

c) *Hampshire*. Hufvudstaden: *Southampton*, med en god hamn. Man märker: *Portsmouth*, en namnkunnig och befäst stad, der största delen af Rikets örlogsflotta ligger, med ett Krono-skeppshvarf och betydliga magasiner. *Winchester*.

d) *Dorsetshire*. Hufvudstaden: *Dorchester*. Man märker: *Poole*.

e) *Devonshire*. Hufvudstaden: *Exeter*, en af de bästa manufaktur- och handelsstäder i Riket. Man märker: *Plymouth*, har en af de förträffligaste hamnar i Europa, och ett Krono-skeppshvarf.

f) *Cornvall*. Hufvudstaden: *Launceston*. Man märker: *Falmouth*, med en skön hamn.

g) *Surrey*. Hufvudstaden: *Guilford*.

h) *Barkshire*. Hufvudstaden: *Reading*. Man märker: *Windsor*, ett Kongl. Slott.

i) *Sommersetshire*. Hufvudstaden: *Bristol*, vid Sawernes utlopp, näst *London* den bästa i

England, välbyggd och med 80,000 invånare. Man märker: *Bath*, märkvärdig för sina varma bad.

2.

Mot Öster.

l) *Norfolk.* Hufvudstaden: *Norwich*, en af de bästa i riket, med sköna manufakturer, vidsträckt handel och 45,000 invånare. Man märker: *Yarmouth*, en välbyggd stad vid hafvet, med en god hamn.

m) *Suffolk.* Hufvudstaden: *Ipswich*, med en god hamn och sjöhandel.

n) *Cambridgeshire.* Hufvudstaden: *Cambridge*, namnkunnig för sitt Universitet.

o) *Hartfordshire.* Hufvudstaden: *Hartford.*

p) *Essex.* Hufvudstaden: *Colchester*, en välbyggd och vigtig sjöstad.

q) *Midlesex.* Hufvudstaden: *LONDON*, vid Themse, alla Brittanniska Öarnes hufvudstad och Konungens samt Parlamentets residens; är i anseende till storlek och folkmängd den andra i Europa; ty han har öfver 700,000 invånare, men har kanske i rikedom och makt ej sin like. Staden är indeldt i 3:ne delar: *Soutwark*, *Westminster* och *London*. Kongl. Slottet heter: *Sanct James*. Denna stad är medelpunkten för den vidsträcktaste verldshandel. Man märker: *Kensington*, ett Kongl. palats.

3.

Midt i Landet.

r) *Cheshire.* Hufvudstaden: *Chester.*

s) *Darbyshire.* Hufvudstaden: *Darby.*

t) *Nottinghamshire.* Hufvudstaden: *Nottingham*, en af Englands vackraste städer.

u) *Lincolnshire.* Hnfvudstaden: *Lincoln*. Man märker: *Boston*, med en god hamn.

w) *Shropshire.* Hufvudstaden: *Shrewsbury*, en god fabriksstad.

x) *Staffordsshire.* Hufvudstaden: *Stafford.*

y) *Leicestershire.* Hufvudstaden: *Leicester.*

z) *Rutlandshire.* Hufvudstaden: *Oakham.*

å) *Herefordshire.* Hufvudstaden: *Hereford.*

ä) *Worcestershire.* Hufvudstaden: *Worcester*, en vacker stad med 30,000 invånare.

ö) *Warwicksshire.* Hufvudstaden: *Warwick.*

ab) *Northamptonshire.* Hufvudstaden: *Northampton*, en af de vackraste i England.

cd) *Huntingtonshire.* Hufvudst. *Huntington.*

ef) *Monmouthshire.* Hufvudst. *Monmouth.*

gh) *Gloucestershire.* Hufvudstaden: *Gloucester*, ansenlig och folkrik.

ik) *Oxfordshire.* Hufvudst. *Oxford*, namnkunnig för sitt berömda Universitet.

lm) *Buckinghamshire.* Hufvudst. *Buckingham.*

no) *Bedfordshire.* Hufvudstaden: *Bedford.*

4.

Mot Norr.

pq) *Northumberland.* Hufvudstaden: *Newcastle*, vid Nordsjön, med en god hamn; och drifver en stark stenkolshandel. Man märker: *Bervik*, befäst.

rs) *Cumberland.* Hufvudstaden: *Carlisle.*

tu) *Westmoreland.* Hufvudstaden: *Kendal.*

vx) Durham. Hufvudstaden: *Durham.* Man märker: *Sunderland*, vid hafvet.

yz) Yorkshire. Hufvudstaden: *York*, stor och folkrik. Man märker: *Kingston* eller *Hull*, vid Nordsjön, har 30,000 invånare och en stark handel. *Sheffield*, som tillverkar utsökta jern- och stålarbeten.

åä) Lancashire. Hufvudstaden: *Lancaster.* Man märker: *Leverpool*, en af de bästa städer i England, drifver en vidsträckt handel, och har 60,000 invånare. *Manchester*, en Köping, hvars välmåga och storlek öfverträffar de flesta Englands städer, bekant för de ylletyger, som fått dess namn, har 55,000 invånare, och en vidsträckt handel.

5.

Mot Vester,
eller Förstendömet *Wales*

delas i *Syd-* och *Nord-Wales*, med 6 landskap i hvardera delen:

I Syd-Wales.

a) Carmarthenshire. Hufvudst. *Carmarthen.*

b) Pembrokshire. Hufvudst. *Pembroke*, den bästa i Förstendömet, med en skön hamn.

c) Glamorganshire. Hufvudstaden: *Caerdiff.*

d) Cardiganshire. Hufvudstaden: *Cardigan.*

e) Breknokshire. Hufvudstaden: *Breknok.*

f) Radnorshire. Hufvudstaden: *Newradnor.*

I Nord-Wales.

g) Carnavonshire. Hufvudstaden: *Caernawan*, med hamn.

h)

h) Denbighshire. Hufvudstaden: *Denbigh.*

i) Flintshire. Hufvudstaden: *Flint.*

k) Merionetshire. Hufvudstaden: *Hartegh*, med hamn.

l) Montgomeryshire. Hufvudst. *Montgomery.*

II.

Konungariket Skottland

utgör Ön Brittanniens norra del, och indelas i tvenne hufvuddelar:

1.

Norra Skottland.

a) Caitness. Hufvudstaden: *Wich.*

b) Stratnawern. Hufvudstaden: *Tung.*

c) Sutherland. Hufvudstaden: *Dornoch*, vid hafvet, med en god hamn.

d) Ross. Hufvudstaden: *Chanrie*, med hamn.

e) Lochabir. Hufvudstaden: *Innerlothe.*

f) Albanie. Hufvudstaden: *Killinen.*

g) Athol. Hufvudstaden: *Blair.*

h) Murray. Hufvudstaden: *Elgin.*

i) Buchan. Hufvudst. *Fraserbury*, med hamn.

k) Mar. Hufvudstaden: *New-Aberdeen*, vid Nordsjön, med en skön hamn, ett Universitet, och 25,000 invånare.

l) Mernis. Hufvudstaden: *Dunnotir.*

m) Angus. Hufvudstaden: *Dundee*, vid Nordsjön, en god handelsstad.

n) Perth. Hufvudstaden: *Perth*, en god manufaktur- och handelsstad.

2.

Södra Skottland.

o) *Stathern.* Hufvudstaden: *Abernethy.*

p) *Fife.* Hufvudstaden: *Sankt Andrews*, med ett Universitet och en hamn.

q) *Meintheith.* Hufvudstaden: *Dumblain*.

r) *Sterling.* Hufvudst. *Sterling*, med hamn.

s) *Lothian.* Hufvudstaden: *EDINBURG*, hela Skottlands hufvudstad, säte för Rikets högsta Collegier; stor, folkrik, välbyggd och befäst, med en hamn vid *Leith*, en half mil från staden, och 80,000 invånare.

t) *March.* Hufvudstaden: *Coldingham.*

u) *Tweddale.* Hufvudstaden: *Peblis.*

v) *Tiviotdale.* Hufvudstaden: *Jedburg.*

x) *Lidisdale.* Hufvudstaden: *Hermitage.*

y) *Eskedale.* Hufvudstaden: *Reburne.*

z) *Annandale.* Hufvudstaden: *Annand.*

å) *Dumfries.* Hufvudstaden: *Dumfries*, vid Irländska sjön, är en vigtig handelsstad.

ä) *Galloway.* Hufvudst. *Withern*, med hamn.

ö) *Carrick.* Hufvudstaden: *Bargeny.*

ab) *Kisle.* Hufvudstaden: *Air*, med hamn.

cd) *Clydesdale.* Hufvudstaden: *Glasgow*, näst Edinburg den bästa stad i Skottland, med ett namnkunnigt Universitet, 40,000 invånare och en god hamn.

ef) *Cuningham.* Hufvudstaden: *Irvin.*

gh) *Lennox.* Hufvudstaden: *Dumbritton.*

ik) *Argyle.* Hufvudstaden: *Inwerary.*

lm) *Lorn.* Hufvudstaden: *Dunstafage.*

no) *Cantyr.* Hufvudstaden: *Dunaworty.*

III.

Konungariket Irland

är en Ö, och indelas i fyra hufvuddelar:

1) *Ulster*, med 10 Grefskap. Man märker städerna: *Dunghal*, med hamn; *Londondery*, den största i denna hufvuddel; *Carrickfergus*, med en hamn; *Armagh*, *Down-Patrich*, *Derry* och *Belfast*, en vigtig sjöstad, med vidsträckt handel och 45,000 invånare.

2) *Leinster*, med 12 Grefskap. Hufvudstaden: *DUBLIN*, hela Irlands hufvudstad, näst London, den bästa på Brittaniska Öarne, med ett Universitet, en förträfflig hamn, en ganska vidsträckt handel, och 100,000 invånare. Man märker: *Longford*, *Navan*, *Kildare*, *Wexford*, med hamn, och *Kilkenny*, en stor och folkrik stad.

3) *Mounster*, med 6 Grefskap. Man märker städerna: *Waterford*, en vigtig stad vid hafvet; *Cork*, näst Dublin den bästa i Riket, med 50,000 invånare och en skön hamn; *Kinsale*, med en skön hamn; *Limmerich*, vid hafvet, befäst, vacker och folkrik.

4) *Connaught* (Konnägt), med 5 Grefskap. Man märker städerna: *Galway*, befäst och folkrik, med en god hamn; *Athlone* *Slego*, med hamn och *Letrim*.

De öfrige Brittiske Öarne äro:

1) *Orkadiske Öarne*, norr om Skottland, öfver 20 till antalet; förnämsta Ön är *Pomona*. Hufvudstaden: *Kirckwall*, residens för Öns Biskop.

2) *Hebridiske Öarne*, vester om Skottland, 44 till antalet; största Ön är *Lewis*.

3) *Shetländske Öarne*, emellan Norrige och Skottland, af hvilka 6 äro bebodde; den bästa Ön är *Mainland*.

4) Ön *Arran*. Hufvudstaden: *Browich*.

5) Öarne *Jury*, *Ila*, *Mull* och *Staffa*.

Dessa, hvilka nu redan äro nämde, höra till Skottland, och de följande till England.

6) Ön *Man*. Hufvudstaden: *Douglas*, med hamn.

7) Ön *Anglesey*. Hufvudstaden: *Baumaris*, med hamn.

8) *Sorlingske Öarne*, 146 till antalet, hvilka utgöra lika många farliga klippor. Den förnämste är *Sankt Maria*. De 5 bästa af dessa Öar äga rika tenngrufvor.

9) Ön *Wight*, en liten, men fruktbar och folkrik Ö. Hufvudstaden: *Newport*.

10) Ön *Gersey*, vid Franska kusten. Hufvudst. *S:t Helier*, med en liten hamn.

11) *Guernsey*, vid Franska kusten. Hufvudstaden: *Saint Pierre*, med hamn.

Hans Brittiska Majestät äger för egen del, såsom *Tysk Kurförste*, *Romerska Rikets Ärke-Skattmästare* och *Hertig till Braunschweig-Lüneburg*:

Kurförstendömet Hanover,

hvars Länder ligga till större delen i Nedra Sachsiska kretsen i Tyskland, och bestå af Hertigdömena *Bremen* och *Lauenburg*; För-

stendömena *Lüneburg*, *Calenberg*, *Grubenhagen* och *Verden*, m. fl. Hufvudstaden: *HANOVER*, hela Kurförstendömets hufvudstad, vid Ån Leine, är stor, befäst och välbyggd, med 20,000 invånare. Man märker: *Göttingen*, en vacker stad, vid Ån Leine, och har det namnkunnigaste Universitet i Europa. *Hameln*, en god och befäst handelsstad. *Eimbeck*, befäst. *Lüneburg*, en befäst stad, med ett vigtigt saltsjuderi. *Celle*, välbyggd och befäst, med en Öfver-Appellations rätt för hela Kurförstendömet. *Ratzeburg*, befäst. *Stade*, befäst. *Verden* och *Nienburg*, befäst. (För närvarande äro dessa länder intagne af Fransoserne).

Stora Brittanniens Besittningar äro dessutom inom *Europa*:

1) Fästningen *Gibraltar*, vid mynningen af Medelhafvet, på en bergklippa, som naturen gjort nästan ointaglig.

2) Ön *Malta*, som de ännu innehafva.

Utom *Europa*.

1) I *Asien*: några landskap och fästningar i *Hindostan*, t. ex. *Bengalen*, (redan nämda och beskrifna).

2) I *Afrika*: åtskilliga fästningar på *Guldkusten* eller *Guinea*, (redan beskrifna).

3) I *Amerika*: fyra Kolonier, ibland hvilka må nämnas *Kanada*.

4) I *Vestindien*: många af Antilliska Öarne, t. ex. *Jamaika*.

5) I *Polynesien*: hela östra kusten af *Ulimaroa*, m. fl.

Hurudan är Brittanniska Öarnas naturliga beskaffenhet?

England är mera slätt än bergigt, och har af industrien emottagit den nästan högsta möjliga odling. Dess åkerbruk och boskapsskötsel äro i ett utmärkt flor, och landet har rika stenkolsgrufvor (hvilka nyttjas i stället för ved), utom flera tenn- bly- och koppar bergverk. *Skottland* är ganska bergaktigt, mindre odladt, men har, med brist på spannmål, öfverflöd på skog, fisk och sköna betesmarker. *Irland* är uppfyldt med sjöar och träsk, och minst uppodladt, men drifver en vigtig boskapsafvel, har mycket stenkol, och en marmor, som är utmärkt för sin skönhet. *Hanover* är fullt af sandhedar, är icke synnerligen fruktbart, men har goda betesmarker, en vigtig boskaps- och biskötsel, silfver, koppar, jern och blygrufvor.

Hvilka äro landets förnämsta Produkter?

Bly, stenkol, tenn, koppar, säd, frukter, ull, hästar, boskap, fisk, lin, hampa, metaller och alla förädlade ylle- siden- jern- och stål-arbeten. Nations verldshandel, härledd till en stor del från dess många indrägtiga Kolonier, och understödd af nationens lynne, jemte en utomordentlig sjömakt, har en så betydande öfvervigt, att den länge hos andra Europas folkslag väckt både fruktan och afund.

Huru stor är Folkmängden?

I England 7 millioner, i Skottland 2 millioner, i Irland 2,500,000, i Hanover 1 million, m. m., inalles 13 à 14 millioner. — Städernas antal i alla Konungarikets länder gå till 1000.

Huru högt stiga Statsinkomsterna?

Till 78 millioner Riksdaler; men Riksskulden, som likväl till större delen är inländsk, är så oräknelig, att blotta räntan deraf kan af statsmedlen ej erläggas.

Huru stor är Krigsmakten?

60,000 man reguliera landtroppar; men deremot är dess sjömakt så oerhörd, att den ensamt svarar dubbelt emot alla de öfriga makternas tillsammanslagda. Enligt nyaste uträkningen finnas: 195 linieskepp; 25 femtio kanonskepp; 215 fregatter, utom 3 à 400 slupar och smärre örlogsfartyg. Sjömilisen utgör 200,000 man.

Hurudan är Regentens titel?

Han hallar sig: *Konung af Stora Brittannien, Frankrike och Irland, Hertig till Braunschweig och Lüneburg, Kurförste till Hanover och Romerska Rikets Ärke-Räntmästare. Trons försvarare, m. m.* Äldste Kongl. Prinsen heter: *Prins af Wallis.* Riksvapnet är 3 gyldene Leoparder i rödt fält för England; ett rödt Lejon i gyldene fält för Skottland, en gyldene Harpa i rödt fält för Irland; utom Franska och Hanoverska vapnen. Riddare-Orden äro: *Sankt Georgs Orden* eller *Blå Strumpebandet,* instiftad 1345 och 1350. Denna Orden anses vara en af de förnämsta i Europa, och utdelas ganska sparsamt, samt sällan eller aldrig åt utländningar. *Badets Orden,* instiftad 1399. Stora Brittannien är Arf-Rike för båda könen.

Hurudant är Regeringssättet?

Monarkiskt. Konungen sanktionerar och

bekräftar lagarne; men lagstiftningen tillhör Parlamentet, som består af ett *Öfverhus* eller Adelns fullmäktige, och ett *Underhus* eller Städernes. Utan Parlamentets tillstånd kan intet krig förklaras, inga skatter påläggas, inga subsidier beviljas, och ingen lag utfärdas.

Hvilken Religion är rådande?

I England och Irland, den så kallade Biskopliga och Engelska kyrkan; i Skottland den Presbyterianska, hvilka äro Sekter af den Reformerta Religion, och i Hanover den Lutherska Religion. I Irland finnas många Katoliker.

Huru är Upplysningens tillstånd?

I odling af vettenskaper och konster, lemnar denna nation ingen annan företrädet. I alla förståndets djupsinniga och spekulativa yrken, äfvensom i snillets djerfva och sublima syselsättningar, har ännu ingen nation kunnat uppnå dem.

Huru äro sederne och lynnet?

Nationens för handel och sjöfart passande läge har bildat dess karakter. Den är i allmänhet allvarsam, okonstlad och frikostig; men vällustig, och anses äga en nog öfverdrifven stolthet, en viss underlighet och pretention i uppförandet, jemte en hög tanka om sitt fäderneslands företräde i styrka och upplysning.

Hvad heter nu regerande Konungen?

Georg III, som tillträdde regeringen 1760.

SEXTONDE ARTIKELN.

Öarne i Medelhafvet.

4.

Ön Korsika;

utgörande en del af Franska Republiken, och är till sin indelning redan nämd. Hon är 18 mil lång, och 8 mil bred; frambringar skog i ymnighet, har guld, silfver, jern och koppargrufvor, olja, silke och en mängd skeppsvirke. Långa bergskedjor öfvertäcka Ön i form af ett kors. Den största Ström är *Golo*, och de största Insjöarne *Ine* och *Creno*, midtpå Ön. Religionen är Katolsk, och invånarne tarflige; men böjde för spel, jagt och hämd.

5.

Öarne Majorka, Minorka och Yviza,

tillhörige Spanien, äro redan nämde. *Majorka*, har 15 mil i omkrets, och är af naturen obeskrifligt fruktbar. Olja, silke, ett skönt vin, säd, frukter, och ett förträffligt bete finnas i ymnighet. *Minorka*, som skiljer sig från den förra genom ett smalt sund, har 5 mils längd och 2 mils bredd, frambringar frukter, något vin, jern, bly och skön marmor. *Yviza* är 6 mil i omkrets, och har rika saltgrufvor. Religionen på dessa Öar är Katolsk, folkets lynne lika med Spaniorens, och klimatet ganska behagligt.

6.

Ön Malta;

emellan Sicilien och Afrika, tillhörig *Johan-*

niter- eller *Malteser Orden*, (som instiftades år 1004), men för närvarande intagen af Engelsmännen, har 3 à 4 mils längd, 2 mils bredd, 120,000 invånare, och frambringar frukter, socker och mycket bomull. Religionen är Katolsk, och Öboernes seder allvarsamme, krigiske och något vidskeplige. Öns hufvudstad är: *Lavalette*, en af de starkaste fästningar på jordklotet, med en förträfflig hamn. Denna plats är för Levantiska handeln af största betydenhet; klimatet är angenämt och helsosamt. Under denna Ö lyda 2:ne andra, *Gozo* och *Comino*.

7.

Ön Sardinien,

har titel af Konungarike, och är belägen emellan Korsika och Sicilien, håller omkring 24 mil i längden, och 13 mil i bredden, och frambringar säd, oliver, citroner, vin, olja, salt och frukter; der finnes mycket villbråd, flera guld- silfver- och bly-grufvor.

Hvem äger Ön?

En Konung, som tillförne residerade i *Turin*, i Piemont, hvilket han tillika ägde.

Huru indelas Sardinien?

Denna Ö, som bär titel af Konungarike, indelas i 2:ne delar:

1) *Cap Logudori.* Hufvudstaden: *Sassari*, en ansenlig stad.

2) *Cap Cagliari.* Hufvudstaden: *Cagliari*, Öns hufvudstad vid hafvet, Under-Konungens, Kongl. regeringens och Ärke-Biskopens residens, med ett Universitet.

Hurudan är Religion?

Katolsk. Folkets seder äro grofva, men milda och vänliga, emedlertid äro de blandade med Italienarens förställning och vidskepelse. Invånarnes antal stiger till 500,000.

7.

Ön Sicilien

har titel af Konungarike, och är den största Ö i Medelhafvet, håller 80 mil i längden, och 240 qvadrat mil, har öfver 1 million invånare, är ganska fruktbar, och frambringar säd, frukter, vin och silke.

Hvilka Berg böra anmärkas?

Det eldsprutande berget *Etna*, hvars volkaner ofta utbreda fasa och förödelse.

Huru indelas Ön?

I trenne hufvuddelar:

a) *Val di Mazara.* Hufvudstaden: *Palermo*, vid hafvet, Öns hufvudstad och vice Konungens residens, med en skön hamn, en stark fästning, 125,000 invånare och en vidsträckt handel. Man märker: *Trapani*, en god handelsstad, med skön hamn.

b) *Val di Demona.* Hufvudstaden: *Messina*, vid hafvet, med en skön hamn, en god fästning och vackra hus; var 1783 till hälften förstörd af jordbäfning.

c) *Val di Noto.* Man märker: *Catania*, med ett Universitet, och *Siragosa*, med en skön fästning och hamn.

Hvem äger Ön?

Konungen i Neapel.

Hvilken Religion följes?

Den Katolska.

Hurudana äro Öboernes seder och lynne?

Milda, hyfsade, och vettgirige, men böjde för hämd och trolöshet.

Till Sicilien höra *Liparitanske Öarne.* Man märker Ön: *Lipari,* med hufvudstad af samma namn. De öfrige af någon betydenhet äro: *Stromboli, Panari, Volcano, Felicur* och *Alicur.*

Den farliga hafsklippan *Scylla,* och hafshvirfveln *Charybdis* ligga emellan Neapel och Sicilien.

9.

Öarne Korfu, Cefalonia, Xanthe, St. Mauro, Cerigo, Curzolari, Itaka, eller *De Sju Öarnes Republik*

är belägen i Joniska hafvet. Dessa Öar hafva från 16 till 3 mils omkrets, tillhörde fordom Italienska Republiken *Venedig,* men utgöra nu, en Republik under Turkiska och Ryska Kejsarnes beskydd. Den förnämsta staden är *Korfu,* på Ön af samma namn.

Hvad frambringa dessa Öar?

Ett förträffligt vin, frukter i ymnighet, ibland hvilka må nämnas deras russin, citroner, granater och pomeranser af en utomordentlig storlek.

Hvilken Religion bekännes?

Den Christna.

Hurudana äro Öboernas seder och lynne?

De bära stämpeln af det förtryck, som länge plågat dem; men af naturen äro de flitige, liflige och synnerligen böjde för handel.

10.

Ön Kandia eller *Kreta*,

har 32 mils längd, 80 mils omkrets och är ganska fruktbar på säd, olja, ett förträffligt vin, silke, håning, vax och frukt.

Huru indelas Ön?

I trenne delar: den förnämsta Provinsen är *Kandia*, med hufvudstad af samma namn, vid hafvet, befäst och säte för Guvernören. Man märker: *Canea*, med fästning och hamn. *Garabusa* och *Sitia*.

Hurudana äro sederne och lynnet?

Turkarnes religion och regering har gjort dem vidskepliga och tröga; men af naturen äro de milda, vänliga och upgriktiga.

SJUTTONDE ARTIKELN.

11.

Öarne i Arkipelagen

äro till antalet 45, fastän många andra finnas, hvilka endast bestå af obebodda klippor. De äro belägna i Egeiska hafvet emellan Turkiska Provinserne *Romanien*, *Natolien*, *Macedonien*, Halfön *Morea*, och Ön *Kandia*. De kallades fordom *Cycladiske* eller *Sporadiske* Öarne. De förnämsta äro:

a) Ön *Negroponte*, en fruktbar Ö. Hufvudstaden: *Negroponte*, starkt befäst.

b) *Stalimene (Lemnos)*, bekant för sin terra sigillata.

c) *Metelino (Lesbus* eller *Mitylene)*, den i Grekiska Historien bekanta Skaldinnan *Sapphos* hemvist.

d) *Scio (Chius)*.

e) *Schiro*,

f) *Colouri (Salamis)*.

g) *Samo (Samos)*, der den Grekiska Skalden *Anakreon* lefde.

h) *Andro*, en af de behagligaste och fruktbaraste Öar i detta haf.

i) *Naxia*, är af alla den fruktbaraste, bär de skönaste frukter, och ett utsökt vin, m. fl.

Till hvem höra dessa Öar?

Till Turkiska Kejsaren, som öfver alla Öarne tillsätter en enda Guvernör.

Hvilka äro deras Produkter?

Ett förträffligt vin, utsökta frukter, sockerrör, silke, ull, håning, och den vackraste marmor.

Hurudana äro sederna och lynnet?

Man kan icke utan harm och medömkan se dessa sköna Öar, höljda af ännu talande ruiner, och af de gamla Grekers qvarlemnade minnesmärken, under en makts herravälde, som genom tyranni och förtryck bortblandar de sista spåren af denna, på jordklotet största, nations karakter och anda. Klimatet är ganska olika, men i allmänhet skönt och behagligt.

FJERDE KAPITLET.

FÖRSTA ARTIKELN.

AMERIKA

är den största, men sednast upptäckta och kända verldsdel på jordklotet, har ett lyckligt läge, och ett sundt klimat, der flere hundrade vilda nationer i ett ostördt lugn njöto lifvets sällhet och enfald, tills Européerne, i slutet af femtonde århundradet, upptäckte och genast underkufvade, ja! till större delen förstörde dess infödingar, så att denna verldsdel nästan kan anses som ett bihang till Europa. Den ligger vester om nämde verldsdel, emellan vestra och östra Oceanerne, och indelas i tvenne hufvuddelar, (af hvilka några Geografer gjort tvenne verldsdelar), nemligen: *Nord-Amerika* och *Syd-Amerika*, sammanhängande genom en smal landtunga.

Huru stor är dess vidd?

Omkring 1500 mil i omkrets, och 330,000 qvadrat mil.

Hvilka äro de största Strömmar?

I Nord-Amerika: *Missisipi*, *St. Laurenz*- eller *Cadarakuy* (hvilka löpa hvardera ungefär 360 mil), och *Oregan*. I Syd-Amerika: *Apurimac*, som löper i *Marannon*, den största Elf på jordklotet, och har ett lopp af 480 mil, samt kallas båda *Amazon-Floderne*, *Orinoko*; *Paraguay*, som vid utloppet kallas *Plata* och *Rio-Negro*, m. fl.

Hvilka Insjöar?

I Nord-Amerika: *Michigan*, *Huron*, *Ontario*, *Vinipigon*, *Tracy* och *Michinip*-

pi. I Syd-Amerika: *Parima*, *Xarayenes* och *Merim.* De fleste af dessa Insjöar böra, för sin storlek, snarare kallas små haf.

Hvilka Bergsryggar böra märkas?

I Nord-Amerika: *Alegány* och *Landshufvudet.* I Syd-Amerika: *Andiska bergsryggen*, den längsta och högsta på jordklotet, ibland hvars berg finnes det högsta på jordklotet, nemligen: *Chimborasso* och *Popayanska bergen*, i Brasilien.

Hvilka landsuddar?

I Nord-Amerika: *Cap Breton*, öster om Canada. *Cap Cod*, *Cap Hatteras*, *Cap Catoche*, *Cap Gracias a Dios*, *Cap Saint-Augustin*, *Cap Mendocino*, *Lucar*, *Cap Corientes* och *Cap Farwell* på Grönland. I Syd-Amerika: *Cabo Frio*, *de Nord*, *S. Antonio*, *de la Vela* och *Cap Horn*, som är Amerikas sydligaste udde.

Hvilka Öar?

I Nord-Amerika: *Terre-Neuve*, *Cap Breton*, *Saint-Jean*, *Cuba*, *S:t. Domingo*, *Jamaica*, *Porto Rico*, m. fl. I Syd-Amerika: *Falklands Öarne*, *Magellanske Öarne*, *Trinidad* och *Chiloe.* Emellan Europa och Amerika *Azoriske Öarne.*

Hvilka Halföar?

I Nord-Amerika: *Grönland*, *Californien*, *Florida*, *Labrador* och *Yucatan.* I Syd-Amerika: *Patagonien*, eller Syd-Amerikas nedersta del. *Panama* kallas det ed, som skiljer Syd-Amerika från Nord-Amerika.

Hvilka

Hvilka Sund?

I Nord-Amerika: *Davis* Sund, vid inloppet till *Baffins-Bay*. *Hudsons* Sund, vid inloppet till *Hudsons-Bay*. *Anian*, som skiljer Nord-Amerika från *Asien* och *Beerings* Sund. I Syd-Amerika *Magellanska* Sundet, och *Lemaire*, i sydost från Eldslandet.

Hvilka Hafsvikar?

I Nord-Amerika: *Mexicanska- Baffins-Hudsons-* och *Kalifoniske* Vikarne. I Syd-Amerika: *Maracaibo-* och *Panamaniske* Vikarne.

Hvilka vatten omgifva Amerika?

Ishafvet, *Atlantiska hafvet*, *Stilla hafvet*, eller *norra*, *vestra* och *östra Oceanerne*.

Hvilka äro Amerikas Produkter?

Det äger öfverflöd af allt: man märker dess guld, silfver, säd, socker, kaffé, tobak, hudar och många färgstofter.

Huru stor är Folkmängden?

Omkring 80 millioner, bestående af landets infödingar, Européer och Negrer.

Hurudant är dess lynne?

Infödingarnes var från början mildt, arbetsamt, gästfritt och fredligt.

Amerikas fasta Land.

ANDRA ARTIKELN.

Nord-Amerika

gränsar i söder till Syd-Amerika (hvarifrån endast ett smalt näs skiljer henne), i vester till östra Ocean, i norr till norra Ocean, i öster till vestra Ocean, och kan indelas i följande hufvuddelar:

1.

De Förenta Staternas Republik.

Dessa Länder tillhörde fordom Brittannien; men sedan inbyggarne icke längre kunde uthärda dess förtryck och envälde, förklarade de sig år 1782, frie, sjelfständige och oberoende af någon makt i eller utom Europa.

Huru stor är Republikens vidd?

Den intager större delen af Nord-Amerikas östra kust; men har en medelmåttig bredd, omgifven af en nästan oöfverstiglig bergskedja, och innehåller vid pass 24,000 qvadrat mil, samt gränsar till Oceanen, Brittanniska och Spanska Länderna.

Hvilka Strömmar böra märkas?

Missuri, som skiljer den från Spanska Länderna; *Laurenz*, från Brittanniska Länderna; *Potomak*, *Ohio* och *Missisipi*.

Hvilka Insjöar?

Michigan, och vissa delar af *Ontario*, *Erié*, *Huron* och *Tracy*.

Hvilka Bergsryggar?

Alegany, som sträcker sig från söder till norr, genom hela Republiken.

Huru indelas Förenade Staterna?

I följande 14 Provinser:

1) *Massachuset's Bay.* Hufvudstaden: *Boston*, vid hafvet, befäst, och med en skön hamn, är en af de vackraste, folkrikaste och vigtigaste handelsstäder i Europa.

2) *New-Hampshire.* Hufvudstaden: *Portsmouth*, med en förträfflig hamn.

3) *Konnektikut.* Hufvudstaden: *Harford.* Man märker: *Newhaven.*

4) *Rhode-Island*, med en Ö af samma namn. Hufvudstaden; *Newport*, på Ön, med en skön hamn och fästning.

5) *New-York*, med Ön Long-Island. Hufvudstaden: *New-York*, på en Ö vid strömmen Hudsons utlopp i hafvet, är en af de vigtigaste handelsstäder i Republiken, med 40,000 invånare.

6) *New-Jersey.* Hufvudstaden: *Shrewsbury.* Man märker: *Amboy*, vid hafvet, med en skön hamn.

7) *Pensylvanien.* Hufvudstaden: *Filadelfia*, vid Elfven *Delaware*, är den största och folkrikaste, reguliert och präktigt byggd, med ett Universitet och 50,000 invånare. Man märker: *Washington*, regeringens nu varande residens och Republikens hufvudstad, ej långt från strömmen *Ohio*, vacker, regulier, och uppkallad efter den stora hjelten, som så verksamt deltog i grundläggningen och för-

svaret af Staternas frihet. Här är nyligen ett skeppshvarf inrättadt.

8) *Mary-land.* Hufvudstaden: *Baltimore*, vid en hafsvik, är en af staternas vigtigaste handelsstäder.

9) *Virginien*, den folkrikaste och vigtigaste Provins i hela Republiken. Hufvudst. *Richmond.* Man märker: *Williamsburg.*

10) *Nord-Karolina.* Hufvudstaden: *Wilmington*, vid hafvet.

11) *Syd-Karolina.* Hufvudstaden: *Charlestown*, befäst och drifver en vigtig handel.

12) *Georgien*, som har stor silkesafvel, och utgör en del af Florida. Hufvudstaden: *Sawanah*, vid Elfven af samma namn; befäst.

13) *Delaware*, vid Elfven af samma namn, som bär ganska stora fartyg. Hufvudstaden: *New-Castle.*

14) *Ohio*, nu nyligen inrättad.

Inom de Förenade Staternas gränsor finnas ännu några vilda Nationer (landets gamla infödingar), nemligen: i New-York, Pensylvanien, Georgien och emellan Strömmarne Ohio och Missisipi. De förnämsta äro: *Irokeserne*, *Cherakiserne*, *Crikerne*, *Illineserne*, *Outagamis* och *Ottawawas.* Några af dessa Nationer hafva redan börjat de förnämsta stegen till en ordentlig samhällslefnad. De hafva en politisk gemenskap med Republiken, drifva en vigtig handel med skinnvaror, idka jordbruk och boskapsskötsel; bygga hus, hafva en bestämd styrelse-ordning, och hafva beskickningar hos andra makter.

Hurudan är de Förenta Staternas naturliga beskaffenhet?

Klimatet är olika efter Provinsernas läge; men landet genom natur och odling i högsta grad fruktbart. Jern och koppargrufvor finnas.

Hvilka äro landets Produkter?

Fisk af alla slag, pelsverk, salta varor, boskap, hästar, säd och tobak i stor myckenhet, jern, koppar, skeppsvirke och hampa.

Huru stor är Folkmängden?

5 Millioner.

Än Krigsmakten?

I fredstider obetydlig, men under krig är, enligt lagarna, hvar medborgare soldat. Sjömakten utgör omkring 66 större och mindre krigsskepp.

Huru högt gå Statsinkomsterne?

Till 9 millioner Riksdaler.

Af hvad beskaffenhet är Regeringssättet?

Demokratiskt, hvar Provins är en Republik, som skickar vissa representanter till en General-Församling, hvilken kallas *Kongress*, hvarest de ärenden afgöras under en *Presidents* ordförande, som angå Staterna gemensamt.

Hvilken Religion bekännes?

Alla Religioner äro utan undantag tillåtna, men likväl underkastade de borgerliga lagarnas uppsigt.

Huru är Upplysningens tillstånd?

Den har, sedan Staten blef Republik,

varit i beständigt tilltagande, och inga medel försummats att fortskynda den.

Hurudana äro sederne och lynnet?

Lika enkla och rena, som den frihet, hvilken Nationen hittills njutit; men kanske småningom börjar att förlora.

Hvad heter nuvarande Presidenten?

Jeffersen.

2.

Spanska Länderna

äro till vidden de största i Nord-Amerika, och ligga emellan Mexikanska Viken, Syd-Amerika, Stilla hafvet, Brittanniska området och Strömmen Missisipi. Inom dess gränsor äro: *Californiska-* och *Honduras* vikarne; Bergsryggen *Landshufvudet*, hvarifrån Strömmarne *Missuri*, *Missisipi*, *Colorado* och *Oregan*, hafva sitt ursprung; Sjön *Nicararagua* och Halföarne *Florida*, *Yucatan* och *California*.

Huru indelas dessa Länder?

I trenne *Audiencias* eller Guvernementer.

1) *Audiencia de Mexico*, med följande Provinser: *a) Mexico.* Hufvudst. *Mexico*, Nya Spaniens hufvudstad och Under-Konungens residens, vid en sjö af 20 mils omkrets, en af de rikaste och skönaste handelsstäder i Amerika, har en präktig belägenhet, och är den största i denna verldsdel, med 150,000 invånare. Man märker: *Acapulco*, vid Stilla hafvet, drifver en vigtig handel på Filippinske Öarne. *b) Tabasco.* Hufvudstad af samma namn. *c) Tlascala.* Man märker: *Vera-Cruz*, vid Mexikanska viken, med en god

fästning och hamn, der Spanska handelsflottan inlöper. *Puebla de los Angeles*, med ett glasbruk. *d) Guaxaca*. Hufvudstad af samma namn. *e) Yucatan*. *f) Mechoacan*. Hufvudst. af samma namn. *g) Gvasteca*. Hufvudstaden: *Panuco*. *h) Nya Leon*. *i) Lowisiana*. Hufvudstaden: *Nya Orleans*, en vacker stad vid Missisipis utlopp. *k) Öst-Florida*. *l) Vest-Florida*. Hufvudstaden: *Pensacola*, vid hafvet, befäst, och med en god hamn.

2) *Audiencia de Guadalaxara*, med 12 Provinser. *a) Nya Galicien*. Hufvudst. *Guadalaxara*. *b) Nya Biskaya*. *c) Kuliakan*. *d) Cinaloa*. *e) Ostimuri*. *f) Sonora*, med rika silfvergrufvor. *g) Pimeria*. *h) Apacheria*. *i) Nya Mexico*. Hufvudst. *Santa-Fé*. *k) California*. *l) Teguayo*. *m) Quivira*. (*Nya Albion*).

3) *Audiencia de Guatimala*, med 7 Provinser. *a) Guatimala*. Hufvudst. af samma namn, ligger emellan tvenne volcaner, och är flere gånger flyttad. *b) Chiapa*. Hufvudst. af samma namn, en af de bästa i Riket. *c) Vera-Paz*. *d) Honduras*. Hufvudst. *Komayagna*. *e) Nicaragua*. Hufvudstaden: *St. Leon*, en god handelsstad. *f) Kostarika*. *g) Veragua*.

Norra delarna af dessa Länder, innehafvas af vilda Nationer, hvilka ännu äro antingen frie och sjelfständige, såsom *Missuriterne* och *Nadowessierne*, eller som stå med Spanioren i förbund, såsom *Apalachiterne* och *Ammucherne*. Södra delarna äro af Spanioren alldeles underkufvade, och infödingarne dess undersåtare. Denna del kallas *Nya Spanien*, med titel af Konungarike.

Spanska Länderna äro de ljufligaste och angenämaste på jordklotet, under ett olika, men sundt klimat. Södra delarna äro i synnerhet fruktbara på allt hvad naturen kan skänka till nöjen och behof. De hufvudsakligaste produkter äro: en myckenhet silfver, guld, koppar, jern, ädla stenar, säd, såcker, tobak, indigo, alla slags frukter, en otrolig mängd fåglar och vilda djur, m. m.

Folkmängden är 16 millioner, bland hvilka ungefär 2 millioner äro Spaniorer, och 4 millioner frie. Spanska kronan hämtar från dessa Länder betydliga skatter, under en vice Konungs uppsigt och monarkiska styrelse. De så kallade vilda Nationerna styras af *Kasiker* eller *Chefer*, valda bland de tappraste af Nationen. Deras Religion är hednisk, och i Spanska Länderna katolsk. Folket är till sederne mildt, med fallenhet för vettenskaper och konster, men förderfvadt af vidskepelse och förtryck.

3.

Brittanniska Länderna

ligga emellan Atlantiska hafvet, Förenta Staterna, Nya Spanien, Stilla hafvet och Hudsonsvik. Inom dess gränsor är Strömmen *St. Laurenz;* Sjöarne *Vinipigon*, *Tracy*, *Ontario*, *Huron* och *Erié*. Landet bebos till största delen af infödingar, som äro frie och sjelfständige, samt sälja åt Engelsmännen en mängd skinnvaror. De märkvärdigaste af dem äro: *Eskimaus*, *Huronerne*, *Algonkinerne*, hvilka bebo norra delarne, och *Assinipoulacs* samt *Kristinos*, m. fl. hvilka innehafva vestra delarne. Dessa Länder kunna indelas i följande Provinser:

1) *Kanada*, omkring St. Laurenz. Hufvudstaden: *Quebec*, har en stark fästning och handel med pelsverk.

2) *Nya Skottland.* Hufvudstaden: *Halifax* på Halfön Acadien, vid en hafsvik, som gör en skön hamn, der Stor-Brittanniska örlogsflottan i Amerika har sin station.

3) *Hudsonsbay-Länderna*, med *Nya Wales* och *Nya Brittannien.* Man märker: *Nutka*, en befäst hamn vid hafvet på vestra kusten, der en vigtig handel idkas med pelsverk.

Större delen af dessa Länder är föga bekant, och dessutom, såsom liggande i ett hårdt klimat, uppfylld af sjöar, strömmar, berg och moras. Fisk och skinnvaror utgöra föremålen för Engelsmannens nybyggen härstädes, och folkmängden kan föga räknas öfver 3 millioner.

4.

Grönland

är en stor Halfö, som utgör Amerikas nordöstra kust, under ett hårdt klimat, hvilket är nog fruktbart, i synnerhet på bete. Kring kusterna finnas en mängd hvita björnar; stränderna äro fiskrika, och den hvalfiskfångst här öfvas, i synnerhet i *Baffins vik* och *Davis sund*, är framför allt märkvärdig. Danskarne hafva på vestra kusten anlagt Nybyggen, och ditskickat prester att omvända infödingarne.

5.

Amerikas Nordligaste del,

kallad af några *Stachtan Nitada*, utgör det land, som ligger emellan Baffins vik, Ishaf-

vet och Stilla hafvet, uppfylldt af berg, sjöar, moras och vilda djur; men föga kändt och bebodt. Ryssarne hafva intagit en stor del af vestra kusten, och idka der en indrägtig handel med pälsverk.

TREDJE ARTIKELN.

Syd-Amerika

gränsar i vester till östra Ocean, i norr till Nord-Amerika och Antilliska sjön, i söder och öster till vestra Ocean, och kan indelas i följande hufvuddelar:

1.

Spanska Länderna,

hvilka utgöra mer än hälften af Syd-Amerika, och innefatta 5 stora Länder:

1) *Terra Firma*, kalladt med detta namn af C. Kolumbus, då han, under sin 3:dje resa, först upptäckte det, utgör nordligaste delen af Syd-Amerika, och innefattar landtungan *Panama*. Detta land, 296 mil i längden, och 104 mil i bredden, har ett varmt men sundt klimat, fruktbara slätter, och är indeldt i 2 Audiencias och 14 Provinser, styrda af en Under-Konung. Man märker:

a) *Verago*. b) *Panama*. Hufvudst. *Panama*, vid en vik af Stilla hafvet, folkrik och vacker, medelpunkten för handeln emellan Spanien och Peru; kring staden är ett indrägtigt pärl-fiske. Man märker: *Portobelo*, en namnkunnig handelsstad vid Antilliska sjön, med en förträfflig hamn. c) *Car-*

thagena. Hufvudst. *Carthagena*, en af de största och rikaste i Amerika. *d) Santa-Martha.* *e) Venezuela.* Hufvudst. *Maracaibo.* *f) Caracas.* Hufvudst. *S. Leon de Caracas.* *g) Rio de la Hacha.* *h) Popayan.* Hufvudst. *Popayan*, en af de bästa i landet. *i) Nya Granada.* Hufvudst. *Bogota*, hela landets hufvudstad och Under-Konungens residens. *k) Nya Andalusien.*

2) *Peru*, ligger utmed Stilla hafvet, gränsar till Terra Firma, Brasilien, Paraguay och Chili, och är 244 mil långt, och 144 mil bredt. Inom dess gränsor äro Andiska bergen, strömmarne *Apurimac* och *Marannon*, sjön *Titicaca*, och det på jordklotet högsta berget *Chimborasso*. De som endast sätta ett lands rikedom i guld och silfver, kunna med skäl kalla Peru det rikaste land på jordklotet, emedan det innehåller de grufvor, som gjort dessa metaller så allmänna i Europa; men det har likväl långt reelare rikedom i sina öfriga produkter, såsom mais, hvete, sockerrör, vin, bomull, de skönaste frukter, hudar, medicinal-växter, hästar, och de träd, som skaffa oss kinkina och balsam, jemte ceder och ebenträ. Jordbäfningar och eldsprutande berg, höra till landets olägenheter. Fordom utgjorde detta land ett stort och mäktigt rike, styrdt af egna Konungar. Nu är det indeldt i 3 Audiencias, styrde af en Under-Konung, nemligen:

a) Audiencia de Lima, eller *Los-Reyes.* Hufvudst. *Lima*, Under-Konungens residens och landets hufvudstad, ej långt från hafvet, är en af de skönaste städer, och den bästa i Syd-Amerika, med 70,000 in-

vånare. Hamnen beskyddas af fästningen *Callao*. Man märker: *Guamanga*, med ett Universitet. *Cuzco*, långt in i landet, residens för landets fordna Konungar, kallade *Incas*, *Truxillo* och *Arequipa*.

b) Audiencia de Quito. Hufvudstaden: *Quito*, den bästa manufakturstad i Spanska Amerika. Denna stad ligger midt under Eqvatorn. Man märker: *Cuenza* och *Guayaquil*, en af Amerikas vigtigaste sjöstäder.

3) *Audiencia de Los-Charcas* eller *de la Plata*. Hufvudst. *La Plato* eller *Chuquisaca*, förmögen och folkrik, med ett Universitet. Man märker: *Potosi*, en ansenlig stad, och ryktbar för sin belägenhet vid de stora silfvergrufvorna.

3) *Paraguay* ligger emellan Peru och Brasilien, och gränsar till vestra Ocean. Det är 240 mil långt, 200 mil bredt, och har inom sina gränsor strömmarna *Paraguay* och *Parana*, som förena sig, och kallas då *Rio de la Plata*. Landets produkter äro: säd, mais, frukter, hästar, guld och silfvergrufvor, bomull, socker och kostbara träd. Landet har ett angenämt och sundt klimat, och indelas i 6 Provinser, styrda af en Under-Konung, nemligen:

a) Parana. *b) Tucuman*. Hufvudst. *St. Jago del Estero*. *c) Santa-Cruz*. *d) Uruguay*. Hufvudst. *Montevideo*, en välbyggd stad, med en skön hamn, vid strömmen Platas utlopp i hafvet. *e) Egentliga Paraguay*. Hufvudst. *Assuncion*. *f) Rio de la Plata*. Hufvudst. *Buenos-Ayres*, hela landets hufvudstad och Konungens residens, vid strömmen la Plata, ansenlig och folk-

rik. Portugisarne hafva anlagt i Paraguay några Kolonier.

4) *Chili* utgör en stor sjökust vid Stilla hafvet, 140 mil lång, och 60 mil bred, som gränsar till Paraguay, Atlantiska och Stilla hafven. Inom dess gränsor är strömmen *Guanache*, och Andiska bergsryggen; landtuddarne *Cap de la Victoria*, *Cap Blanco* och *Jungfru-udden*. Landets produkter äro: säd, mais, frukter, boskap af alla slag, i synnerhet sköna och stora får, en myckenhet guld och silfver. Största delen af detta land innehafves af infödingar, utmärkta för ett krigiskt lynne, för styrka, djerfhet och frimodighet. Den öfriga delen är Spaniorens, som indelat den i 3:ne Biskopsstift, under en Guvernörs styrelse, nemligen:

1) *San-Jago*. Hufvudst. *San-Jago*, hela landets hufvudstad och Guvernörens residens, har en skön belägenhet, och är ordentligt anlagd.

2) *Imperiale*. Hufvudst. af samma namn.

3) *Cuys*. Man märker: *Valparaiso*, vid hafvet, en vigtig sjöstad.

5) *Magellanien eller Patagonien* utgör sydligaste delen af Amerika, och är en Halfö, omgifven af begge Oceanerne, hvars inre del är föga känd, och ansedd af Spanioren som en Provins under Chili. Vid kusterna bo ett resligt folkslag, kalladt *Patagoner*. Spaniorerne hafva här försökt att anlägga flera Kolonier; men icke dermed lyckats. Klimatet är skarpt och ganska kallt, men landet har dock sköna betesmarker.

Det är långt ifrån, att Spaniorerne äga alla de så kallade Spanska Länderna, hvilka

hålla, i vidd 85,000 qvadrat mil, och äro således lika stora med hela Europa. Många Nationer, i synnerhet i det inre af landet, hafva ännu bibehållit sin frihet, och sitt oberoende af någon Europeisk makt, ibland hvilka man må nämna *Guaranis* och *Araucanerne*. De länder, som för Spanioren varit af något särdeles intresse att äga, har han likväl till större delen intagit, och dessa skänka honom i öfverflöd alla naturens skatter under ett olika, men merendels sundt klimat. Folkmängden torde kunna räknas till 25 millioner. Religionen är katolsk i Spanska besittningarne, och folkets karakter rofgirig, vidskeplig och wällustig. Infödingarnas seder äro, som alla Amerikanernas, milde, gästfrie och tappre.

2.

Brasilien

utgör en del af Syd-Amerikas östra del, och gränsar till Peru, Paraguay, strömmen Marannon och Atlantiska hafvet, samt har omkring 500 mils omkrets. Det inre af landet är ganska litet kändt, emedan Portugisarne, som äga detta land, hafva endast framträngt omkring 30 à 40 mil från kusterne. Inom Brasiliens gränsor äro strömmarne *Marannon*, *Madeira* och *Xingu*. Detta land ger af alla i Amerika det mesta socker, en mängd bomull, mais, tobak, frukter af alla slag, boskap, vilda och sällsynta djur, en mängd skeppsvirke, läder, diamanter, rubiner, topazer, silfver och guld, i synnerhet den sista metallen. Infödingarne, kallade *Tapuyas*, bebo större delen af detta land, och äro vilda,

tappra, och i beständigt krig med hvarannan. Deras Religion är hednisk, och Portugisarnes katolsk. De sednares antal går till en million, ibland hvilken äfven räknas de Negrer, som de infört från Afrika till landets uppodling. Landet ligger i ett varmt men helsosamt klimat, och är indeldt i 9 Höfdingdömen, regerade af en Under-Konung, nemligen:

a) *Para.* Hufvudst. *Para*, en af de vigtigaste i riket, ligger längst i norr vid hafvet. b) *Maranham.* c) *Pernambuco.* Hufvudst. *Pernambuco* eller *Olinda*, vid hafvet, med den skönaste belägenhet, en god hamn och stark handel. d) *Bahia.* Hufvudst. *S:t Salvador*, vid en hafsvik, en vacker och vigtig handelsstad. e) *Rio Janeiro.* Hufvudst. *S. Sebastian*, eller *Rio Raneiro*, vid en ström af samma namn, ansenlig, befäst och folkrik, samt hela Brasiliens hufvudstad och Under-Konungens residens. f) *Porto Seguro.* Hufvudstad af samma namn, vid hafvet, befäst och med en säker hamn. g) *S. Paolo.* Hufvudst. *Sergipé*, vid hafvet, befäst, och med en god hamn. h) *Goyas.* i) *Matogroso.*

3.

Guyana

ligger vid Atlantiska hafvet, och utgör ett slags Ö, hvilken inneslutes af hafvet, samt strömmarne *Orinoco*, *Negro* och *Amazon*, har en vidd af 12,000 qvadrat mil, men är endast af Européerne känd och bebodd omkring 40 mil från kusterna. Det inre af landet bebos af en mängd vilda och fria Nationer. Landet indelas, efter de 4 särskilta Eu-

ropeiska folkslag, hvilka der inrättat Nybyggen, uti

1) *Franska Guyana*, som ligger utmed hafvet emellan strömmarne Maroni och Oyapok, och utgör Departementet *Guiane Française et Cayenne*. Hufvudorten är: *Cayenne*, en Ö vid fasta landet, med en befäst stad af samma namn.

2) *Spanska Guyana*, ligger längs utmed Orinoco, och är föga märkvärdigt.

3) *Bataviska Guyana*, utgör hela sjökusten från Orinoco till strömmen Maroni, och består af 5 Provinser.

a) *Surinam*, den vigtigaste Koloni i Amerika, som frambringar en mängd kaffé, såcker, bomull, tobak och färgträn. Hufvudst. *Paramaribo*, hela landets hufvudstad och Guvernörens residens, vid floden af samma namn, nära hafvet, drifver en vigtig handel, och är väl befäst. *b)* *Demeray*. Hufvudstad af samma namn. *c)* *Berbie*. *d)* *Esseguebo*. *e)* *Poumaron*.

4) *Portugisiska Guyana*, vid norra stranden af strömmen Marannon, ifrån Cap de Nord till Rio Negro.

Klimatet i Guyana är varmt och osundt, men landet fruktbart och folkrikt.

5.

Amazon-landet

gränsar till Terra-Firma, Paraguay och Peru, och håller 160 mil i längden, äfvensom i bredden. Här finnas strömmarne Amazon

och

och Madeira. Landet är till större delen okändt, och bebodt af omkring 150 särskilta vilda Nationer, hvilkas hustrur, då Spaniorer och Portugiser inrättade Nybyggen på båda sidor om strömmen Amazon, slogos lika tappert som männerne, för att försvara sitt land och sin frihet, och gåfvo derigenom Européerne anledning att kalla landet *Amazonernes*. Européerne hämta härifrån guld och skogsvirke. Klimatet är ganska varmt och osundt. Hufvudstaden är: *San Luiz de Maranhon*.

FJERDE ARTIKELN.

Oarne kring Amerika.

1.

Spitsbergen

i Ishafvet, nordost från Grönland, är så stor som Irland. Denna Ö, som är den största bland en stor samling omkringliggande Öar, ligger längst i norr af alla bekanta länder, och är belägen 52 mil i norr från Norrige. Hvita björnar finnas i öfverflöd, och en lönande hvalfiskfångst idkas vid kusterna af flera Europeiska Nationer. Stränderna äro farliga, luften högst kall, och marken ständigt snöbetäckt.

2.

Nova Zembla

skiljer sig endast från Ryssland genom sundet *Waigat*, och upptäcktes af Holländaren 1594,

är ganska stor, men föga känd; kölden är i högsta grad sträng. Här finnas hvita björnar, och en mängd andra djur.

3.

Newfoundland

är en af de största Öar i Amerika, tillhör Engelsmannen, har 60 mils längd, 40 mils bredd, och 120 mil i omkrets, mycket skogbeväxt, med stort skeppsvirke, men är i synnerhet känd och värderad för den mängd *Kabeljo* eller *Stockfisk*, som fångas vid dess stränder, och är föremål för en vidsträckt skeppsrörelse och handel. Hufvudstaden: *Plaisance*, med en skön hamn. *Cap Raz* är en märkvärdig landsudde.

4.

Anticosti,

en stor Ö i viken St. Laurentz, tillhör Engelsmannen.

5.

Cap Breton,

vid ingången till viken St. Laurentz, tillhör Engelsmannen, och har vid pass 34 mils omkrets, är kringskuren af sjöar, men ganska fruktbar på säd och jordfrukter. Mycket Kabeljo fiskas vid kusterna. Luften är kall, men sund. Hufvudstaden är: *Louisbourg*, med en skön hamn.

6.

St. John,

större än Gottland, och tillhör Engelsmannen.

7.

Long-Island

är 12 mil lång, och 3 mil bred, samt hör till Provinsen New-York i Förenta Staterna, bär i öfverflöd säd och frukter, har en sund och tempererad luft. Hufvudst. *Grawesend.*

VESTINDIEN.

8.

Bermudiske Öarne

äro många, men ganska små. Den största, som är *S:t. Georg*, har endast 2 mils längd, och enhalf mils bredd. Luften är ganska tempererad. De tillhöra Engelsmannen, som derifrån hämtar skeppsvirke, tobak och sköna frukter, ibland hvilka må nämnas lemoner och pomeranser af en utomordentlig storlek.

9.

Lucaiske eller Bahama Öarne

äro 500 tilll antalet, men i allmänhet små. De förnämsta äro 14, tillhörige Engelsmännerne och Spaniorerne. Dessa Öar hafva farliga kuster; men äro fruktbara på tobak, mais, frukter, salt och skog. Man märker Öarne:
a) *Providence*, den bäst bebodda, och säte för Engelska Guvernören. *b*) *Bahama.* *c*) *Lucaya.* *d*) *Andros.* *e*) *Guanahani.* (*Cat. Island*), den första Ö, som Columbus upptäckte i Amerika.

Antilliske Öarne.

10.

Kuba

är af alla Vestindiska Öar den största, 50 mil

lång, och i sin högsta bredd 20 mil, med 200 mils omkrets. Denna Ö, tillhörig Spanioren, är väl bergaktig, men ganska fruktbar, i synnerhet på tobak, som är den bästa i Amerika, på socker, kaffe, indigo, villbråd och boskap. Här finnas äfven guld- och koppargrufvor. Hufvudst. *Havana*, befäst, och med en namnkunnig hamn, der Spanska flottan, gående från Amerika till Europa, samlas. Klimatet är ganska varmt, men helsosamt.

11.

Jamaika

ligger söder om Kuba, tillhör Engelsmannen, och är öfver 48 mil lång, 18 mil bred, med 120 mils omkrets, och är en af de mest florerande Kolonier i verlden. Öns fruktbarhet är förundransvärd; man hämtar derifrån i öfverflöd socker, tobak, bomull, frukter, boskap, hästar och sköldpaddor, hvilkas skal äro utmärkt sköna. Grönskan är beständig, luften varm, men helsosam. Hufvudstaden: *Kingstown*, vid hafvet, Guvernörens residens, är en af de vackraste städer i Vestindien, med en hamn, känd under namn af *Port-Royal*.

12.

Domingo eller *Hayti*,

tillhörde fordom till en del Spanioren; men lyder nu helt och hållit under Fransoserne, oaktadt Negrerne på Ön göra dem besittningen af denna Koloni ganska stridig. Ön är omkring 48 mil lång, 18 mil bred, och 120 mil i omkrets, samt är till sin indelning redan nämd (se sid. 199). Ön är fruktbar, i

synnerhet på tobak, socker, kaffe, bomull, mais, indigo, sköna frukter och betesmarker. Här finnas guldgrufvor, hvilka likväl ej ännu äro upptagna. Klimatet är varmt, och luften icke särdeles helsosam. Folkmängden räknas till 600,000.

13.

Porto-Rico

ligger öster om Domingo, är 18 mil lång, 8 mil bred, med 42 mils omkrets; tillhör Spanioren, och är fruktbar på tobak, socker, bomull och frukter; men Ön är i synnerhet märkvärdig för sin stora boskap och sköna hudar. Luften är varm, men helsosam. Hufvudstaden är: *San-Jean-de-Porto-Rico*, med en god hamn.

Karaibiske Öarne

ligga öster om de Antilliska, och tillhöra 5 särskilta Europeiska Nationer, äro många och små, men likväl vigtiga för sina produkter och sin handel. Man indelar dem efter deras ägare uti:

14.

Danska Öarne.

1) *St. Croix*, med trenne goda hamnar, en varm och vid vissa årstider osund luft; men ett förträffligt vatten.

2) *S:t. Thomas.*

3) *S:t. Jan.*

Man hämtar från dessa Öar, tobak, socker och många sköna frukter.

15.

Engelska Öarne.

1) *Jungfru Öarne* äro många, men små och obetydliga; de största äro: *Tortola-Anqvilla* och *Virgengorda*.

2) *St. Christofer* (*S. Kitts*) är en af de fruktbaraste, behagligaste, bäst försvarade och folkrikaste Öar på jordklotet.

3) *Nevis.*

4) *Rodonda.*

5) *Montferrat.*

6) *Barbuda.*

7) *Antigoa*, med flera sköna hamnar.

Dessa Öar äro små, men fruktbara, i synnerhet på socker.

8) *Dominica*, med en skön hamn, som är förklarad för frihamn.

9) *Barbados*, näst Jamaika den vigtigaste af alla Engelske Öarne; har en utomordentlig fruktbarhet, i synnerhet på socker och bomull, och är ovanligt folkrik. Hufvudstaden: *Bridgetown*, den bästa af Englands Vestindiska städer.

10) *St. Vincent*, fruktbar; men ännu ej så odlad.

11) *Margarita*, bekant för sitt Perlfiskeri.

12) *Trinidad* är en af de största och märkvärdigaste; tillhörde fordom Spanioren, och bär i öfverflöd socker, tobak och frukter. Dess boskap ger förträffliga hudar. Luften är ganska varm och osund: Hufvudstaden: *S:t. Joseph.*

12) *Ryatan* och *Katalina*, vid kusten af Spanska Provinsen *Honduras*.

16.

Franska Öarne.

1) *Guadeloupe* är en af de största af Karaibiska Öarne, ganska folkrik och fruktbar på socker, indigo, kaffe och tobak. Ön har ett förträffligt vatten, med en varm men sund luft. Hufvudort: *Port Louis*. Man märker: *Basse Terre*, med fästning. *Cul de Sac* och *Pointe à Pitre*, med en skön hamn och fästning.

2) *Martinique* är af alla den vigtigaste, och utomordentligt fruktbar på socker, tobak, kaffe och brödträd. Klimatet är varmt och farligt för Européer. Hufvudort: *Le Fort* (se sid. 200). Rundt omkring Ön äro batterier anlagda.

3) *Lucie*, är långt större än den förra, men ej så odlad. Man märker: *Le Carenage*, en hafsvik, som formerar den bästa hamn i hela Vestindien, der 30 à 40 linieskepp kunna ligga i säkerhet.

4) *Tabago* är ganska fruktbar och folkrik.

5) *Grenada*, en af de vigtigaste och fruktbaraste.

6) *S:t. Pierre*.

7) *Miquelon*.

8) *Desirade*, namnkunnig för sin bomull.

9) *Marie-Galante*. Man märker: *Basse Terre*, med en god hamn.

10) *Les Saintes*, utgör tvenne Öar.

Alla dessa Öars förnämsta produkter äro: tobak, socker och frukter.

17.

Bataviske Öarne.

1) *S. Martin*, hvaraf hälften tillhör Franska Republiken.

2) *S. Eustachius*, är fruktbar och drifver en vigtig handel.

3) *Saba.*

4) *Curazao.*

5) *Bonair.*

6) *Aruba.*

Dessa Öar äro små, men vigtiga för sin lurendrägeri handel.

18.

Svenska Ön

S:t. Barthelemy, nära S:t. Martin, är föga fruktbar och märkvärdig. Ön har en hamn, som beskyddas af en skans.

19.

S:t. Catharina,

tillhörig Spanioren, och är föga märkvärdig.

20.

Falklands Öarne,

eller *Malouinske Öarne* vid östra kusten af Patagonien, bestå af 2:ne stora och en mängd smärre Öar, intagne af Spaniorer, Engelsmän och Fransoser.

21.

Magellanske Öarne,

eller *Eldslandet*, vid södra kusten, utgöra många stora Öar. Man märker: *Statenland*, Öarne *Hetmites*, der man märker: *Cap Horn*, den sydligaste udden af Amerika.

22.

Macre di Dios.

23.

Sandwichland,

som förmodligen är det yttersta land mot Syd-Polen.

24.

Chiloe,

tillhör Spanioren, och är en ansenlig Ö.

25.

Juan Fernandez

i Stilla hafvet, tillhör Spanioren och är behaglig.

FEMTE ARTIKELN.

Öarne i Söderhafvet

äro sådane, som hvarken kunna räknas till Asien eller Amerika, och äro derföre af några Geografer ansedde, som en särskilt verldsdel, kallad *Polynesien* eller *Australien.*

Dessa Öar äro många, men föga kände. Man märker:

1.

Nya Holland,

som utgör den största delen af Polynesien, och är en ofantlig stor Ö, af 320 mils längd, och 300 mils bredd. Dess vestra del, som upptäcktes af Holländarne 1644, kallas egentligen *Nya Holland*, och dess östra del *Nya Wales*. Denna Ö är endast något litet känd vid kusterna, och för att sluta af dem, är allting vildt och obrukadt. Invånarne äro tappre och krigiske, luften tempererad, och ett Engelskt Nybygge vid *Port Jackson*, bestående af Engelska brottslingar, anlagdt vid östra kusten i en hafsvik, kallad *Botaniska viken (Botany-Bay)*.

Söder om Eqvatorn.

2.

Nya Guinea,

en af de största Öar på jordklotet, endast känd vid kusterna, hvilka äro ganska fruktbara, med tappra invånare, som alltid satt sig emot sjöfarandes åtskilliga försök, att lära känna detta land. Luften är varm och sund.

3.

Dampiers Öarne.

1) *Louisiada.*

2) *Nya Brittannien.*

3) *Nya Irland.* Dessa Öar äro endast kände kring kusterna.

4.

Nya Zeeland

upptäcktes af Holländaren 1644, och består

af 2:ne stora Öar. *Nomau* och *Ponammu*, besökta flera gånger af Kapten *Cook*, som gjorde sig om dem underrättad. De äro ganska fruktbärande på jordfrukter, säd och villbråd. Invånarne äro i högsta grad stolte, krigiske och grymme.

5.

Salomoniske Öarne,

i öster från Nya Brittannien, upptäcktes af Spaniorerne 1568; äro fruktbara och folkrika. Man märker: *Isabella*, *(Simbu)* och *Santa-Cruz*. Dessa Öar kallas äfven: *Drottning Charlottas Öar*.

6.

Nya Hebridiske Öarne,

i sydost från de förra, äro fruktbara och folkrika. Man märker Ön: *Nya Kaledonien*.

7.

Vänskaps Öarne.

Man märker Ön: *Tongatabu*. Hit kunna äfven *Wilhelminske Öarne* räknas.

8.

Seglare Öarne.

äro i sednare tider af Fransoserne upptäckte, äro fruktbara och folkrika, med de resligaste och starkaste menniskor på jordklotet. Man märker Ön: *Oyolava*.

9.

Sällskaps Öarne

äro ganska fruktbara och bebodda, med hyfsade och milda invånare. Man märker Ön:

Otahiti, en behaglig Ö, med de mest belefvade och hyfsade invånare på Söderhafvets Öar.

10.

De låga Öarne

äro farliga för sina klippor och grund. Man märker Ön: *Teuka*.

11.

Mendocinske Öarne

äro 12 till antalet, men små.

12.

Påsk-Öarne.

Norr om Æqvatorn.

13.

Karolinske Öarne

äro många, men små.

14.

Pelew Öarne

äro ännu smärre än de förre. Man märker Ön: *Orulang*, tillhörig Engelsmannen.

15.

Mulgraves Öarne

äro små, och ligga längre i öster.

16.

Cooks Öar,

ligga af alla längst i öster. Man märker Ön: *Owaihi*, der den namnkunnige Engelske Kapten *Cook* blef af infödingarne ihjelslagen. Dessa Öar kallas äfven *Sandviks Öarne*.

Det är troligt att många af Söderhafvets Öar äro ännu oupptäckte. De hafva i allmänhet en lycklig belägenhet, ett sundt klimat, äro folkrika och fruktbara, samt bebos af raska och lifliga invånare.

SJETTE ARTIKELN.

En kort

Geografisk och Statistisk Beskrifning

om

KONUNGARIKET SVERIGE.

(SVEARIKE).

Hvilka äro dess gränsor?

Detta land utgör nordligaste delen af Europa, och gränsar i söder till Östersjön, (som skiljer det från Preussen och Tyskland), i vester till Norrige och Kattegat (som skilja det från Danmark), i öster till Ryssland och Östersjön, och i norr till Norrige.

Huru stor är dess vidd?

6725 qvadrat mil. Största längden är 200, och största bredden 130 mil. I anseende till vidden är fäderneslandet således, näst Ryssland, den största Stat i Europa.

Hvilka Elfver böra anmärkas?

Göta Elf, Dal Elfven, Ljusne Elf, Indals Elfven, Ångerman Ån, Uleå Elf, Kumo Elf och *Kymene Elf.*

Hvilka Insjöar?

Vennern, Vettern, Mälaren, Storsjön, Enarajärvi, Ulojärvi, Päjänä och *Saimen.*

Hvilka Bergsryggar?

Norrska Fjällen. Högsta bergen äro: *Åreskutan* och *Sulitiälma.*

Hvilka Vatten omgifva landet?

Kattegat och *Östersjön,* med sina tvenne stora vikar, nemligen: *Norrbotten* och *Finska botten.* Det sund som skiljer Danmark från Sverige, kallas *Öresund.*

Hvilka Öar böra nämnas?

Åland, Gottland och *Öland.*

Huru indelas Sverige?

I fyra hufvuddelar: *Götaland, Svealand, Norrland* och *Finland.*

I.
GÖTALAND

utgör landets sydligaste hufvuddel, och innehåller 10 Landskap eller Provinser, hvilka gränsa till Norrige, Kattegat, Östersjön och Svealand. Här finnas 47 städer, med 12 *Landshöfdingdömen* eller *Län,* och 1,203,000 invånare.

Huru stor är dess vidd?

817 qvadrat mil.

Hvilka Strömmar böra nämnas?

Göta Elf och *Motala Ström.*

Hvilka Insjöar?

Vennern och *Vettern.*

Hvilka Bergsryggar?

Hallands Ås, som skiljer Skåne och Halland.

1) Hertigdömet SKÅNE, denna Provins som är den bästa och folkrikaste, 14 mil lång, och 11 mil bred, utgör landets sydligaste udde, med 90 qvadrat mils storlek, 10 städer, 157,000 invånare; sköna slätter, en odlingsbar, fastän i allmänhet vanhäfdad jord, (som likväl ger vid pass 140,000 tunnor spannmål öfver invånarnes behof), och ett för handel ganska passande läge. Provinsen indelas i 2:ne Landshöfdingdömen:

a) *Malmöhus Län*, som utgör sydvestra delen af Landskapet Skåne. Hufvudstaden: *Malmö*, en Stapelstad vid Öresund, Landshöfdingens residens, med fästning, 5000 invånare, en stark spannmålshandel, men ingen hamn. Man märker: *Lund*, med Universitet och Biskopssäte, är en urgammal stad, och har en märkvärdig Domkyrka. *Helsingborg*, Stapelstad, ligger snedt emot Helsingör, der Öresund är trångast, och der vanliga öfverfarten sker emellan Danmark och Sverige. Nära Helsingborg är en ganska besökt Helsobrunn, kallad *Ramlösa*. *Landskrona*, vid Öresund, en regulier och befäst Stapelstad. *Ystad*, vid Östersjön, der tvenne Postjagter ligga, hvilka öfverföra passagerare till och från Stralsund; denna Stapelstad har god spannmålshandel, äfvensom hamn. *Skanör*, *Falsterbo* och *Trelleborg* äro Köpingar och Städer, hvilka knappt förtjena nämnas.

b) *Christianstads Län*. Hufvudst. *Christianstad*, vid Helge Å, en liten men ganska regulier och befäst stad, samt säte för Länets Höfdinge. Man märker: *Cimbritshamn* och *Engelholm*, obetydliga städer, och *Andrarum*, ett stort alunverk.

2) Grefskapet BLEKINGE, är väl en liten Provins, 12 mil lång, och 4 mil bred, af 24 qvadrat mils rymd, men en af de vackraste och behagligaste i hela norden, med ungefär 60,000 muntra och flitiga invånare, 3:ne städer, och en lycklig belägenhet för handel. Provinsen utgör ett Landshöfdingdöme, kalladt:

a) *Carlskrona Län.* Hufvudst. *Carlskrona*, på några Öar i skärgården vid Östersjön, är en af Sveriges bästa Stapelstäder, med Landshöfdinge residens, station för Rikets örlogsflotta, en förträfflig hamn, en verldskunnig dockbyggnad, der örlogsfartyg med mycken beqvämlighet kunna repareras; en ansenlig handel, och 12,000 invånare. Man märker: *Carlshamn*, en vacker Stapelstad vid hafvet, med en skön hamn, en fördelaktig handel, och den skönaste belägenhet. *Sölvesborg.*

3) Hertigdömet HALLAND är en i allmänhet bergaktig och mager Provins, af 55 qvadrat mils rymd, 15 mils längd, och 4 mils bredd, 5 städer, och 70,000 invånare, ibland hvilka landtmannen föder sig af väfnader och andra handarbeten. Provinsen utgöres af ett Landshöfdingdöme, kalladt:

a) *Halmstads Län.* Hufvudst. *Halmstad*, vid Kattegat och Nissa Åns utlopp i hafvet, är en ganska medelmåttig Stapelstad, men bekant för sitt Laxfiske. Man märker: *Varberg*, en liten Stapelstad, med ett för handel passande läge. *Laholm*, *Kungsbacka* och *Falkenberg* äro små och högst obetydliga städer.

4)

4) Hertigdömet SMÅLAND är en i allmänhet bergaktig, skogbeväxt och mager Provins, med brist på spannmål, men öfverflöd på godt mulbete. Folkmängden går till 330,000, och storleken till 283 qvadrat mil, med 20 mils längd, och 12 mils bredd. Invånarne äro i allmänhet ganska sparsamme och idoge. Provinsen har 7 städer och består af 3:ne Landshöfdingdömen:

a) *Kalmar Län*, utgör Smålands östra del, och innefattar tillika:

5) Grefskapet ÖLAND, (som är en Ö i Östersjön af 14 mils längd, men ganska smal, och utan någon stad). Hufvudst. *Kalmar*, en befäst stad vid hafvet, med Landshöfdinge residens, Biskopssäte och ett Gymnasium. Man märker: *Vestervik*, vid Östersjön, och *Vimmerby*.

b) *Jönköpings Län*, eller norra delen af Småland. Hufvudst. *Jönköping*, en vacker Stapelstad, vid sjön *Vettern*, der Göta Hofrätt och Länets Höfding residera. Staden har ett gevärsfaktori. Man märker: *Eksjö*, bekant för sin oxhandel, och *Grenna*. I denna Provins finnes det enda guldverk i Riket, nemligen: *Ädelfors*. *Visingsö* är en vacker Ö i Vettern, der många af forntidens Konungar residerade; på Ön är ett Gymnasium.

c) *Vexiö*- eller *Kronobergs Län*. Hufvudst. *Vexiö*, den enda stad i Länet, är liten, men säte för Länets Höfding, en Biskop och ett Gymnasium.

6) Grefskapet GOTTLAND. Denna Ö är till folkmängd den minsta Provins i Riket,

med 27 qvadrat mils rymd, 18 mils längd, och 6 mils bredd, 30,000 invånare; men fruktbar, och är bekant för sin kalk, sandsten och marmor. Ön består af ett Landshöfdingdöme, eller:

a) *Visby Län.* Hufvudstaden: *Visby*, fordom den största och rikaste stad i norden, ligger vid hafvet, och är Landshöfdings samt Biskopssäte. Man märker: *Slitehamn*, en förträfflig, befäst, hamn.

7) Hertigdömet ÖSTERGÖTLAND är den folkrikaste Provins i Götaland, och äfven en af de fruktbaraste och sädesrikaste; ty den kan afyttra omkring 50,000 tunnor spannmål. Provinsen har 98 qvadratmils rymd, 16 mils längd och 15 mils bredd, 156,000 invånare, 5 städer, ett förträffligt handelsläge, och ett Landshöfdingdöme.

a) *Linköpings Län.* Hufvudst. *Linköping*, vid en å, är medelmåttig, säte för Länets Höfding, en Biskop och ett Gymnasium. Man märker: *Norrköping*, vid Motala ström, är en af Rikets bästa handels- och manufaktur städer, med Stapelfrihet, ett gevärsfaktori, messingsbruk, många fabriker och 8,000 invånare; *Söderköping*, en obetydlig Stapelstad; *Vadstena*, bekant för sitt krigsmanshus; och *Skeninge*, der den största boskaps-marknad hålles i Riket.

8) Hertigdömet VESTERGÖTLAND. Denna Provins, som i anseende till Länen är förenad med

9) Grefskapet DALSLAND, af 10 mils längd och 5 mils bredd, och

10) Hertigdömet BOHUSLAND, af 17 mils längd och 7 mils bredd, är i norra de-

larne slät och fruktbar, men annars bergaktig och mager. Handeln utgör inbyggarnes hufvudsakliga näringsfång, och sillfisket Provinsens största rikedom. Den har 240 qvadrat mils rymd, 22 mils längd och 16 mils bredd, med 16 städer och 3:ne Landshöfdingdömen.

a) *Skaraborgs Län*, utgör norra och östra delarne af Vestergötland. Hufvudst. *Mariestad*, en liten stad vid sjön Vennern, och är Landshöfdingsäte. Man märker: *Skara*, är liten, och har Biskopssäte samt Gymnasium. *Lidköping*, *Hjo*, *Sköfde* och *Falköping* äro städer, knappt värda detta namn.

b) *Vennersborgs-* eller *Elfsborgs Län*, innefattar Vestergötlands södra del, och hela Dalsland. Hufvudstaden: *Vennersborg*, vid Vennern, hvarifrån en sjöled är öppnad till Göteborg, genom *Göta Elf*, förbi det verldskunniga vattenfallet *Trollhättan*. Staden är säte för Länets Höfding. Man märker: *Borås*, en bekant handelsstad. *Alingsås*, *Ulricehamn* och *Åmål*, som är den enda stad i Dalsland. Från detta Län äro de *Vestgötar*, som gå kring hela Sverige, att föryttra sina varor.

c) *Göteborgs-* och *Bohus Län*, innefattar 4 Härad af Vestergötlands vestra del, och hela Provinsen *Bohus*. Hufvudst. *Göteborg*, vid Göta Elfs utlopp, näst Stockholm den bästa Stapelstad i Riket, ganska regulier och väl befäst, säte för en Landshöfding, Biskop, ett Gymnasium, och Amiralitet, en Fortifikations-Brigad, och ett Ostindiskt Kompani. Staden har vidsträckt utrikes handel, men hämtar sin förnämsta rikedom af

sillfisket; folkmängden går till 16,000. Staden blef nu nyligen af en eldsvåda till en stor del förstörd. Man märker: *Uddevalla*, en god Stapelstad, med en betydlig handel. *Marstrand* ligger på en Ö i hafvet, är starkt befäst, och förklarad för fri hamn. *Kongshäll* och *Strömstad*.

II.

SVEALAND.

Denna Rikets hufvuddel består af 9 Landskap, med ett Öfver-Ståthållarskap, och 9 Höfdingdömen, hvilka gränsa till Norrige, Götaland, Östersjön, Norrland och Norrbotten.

Huru stor är dess vidd?

1,008 qvadrat mil.

Än Folkmängden?

817,000. Städernas antal är 33.

Hvilka Strömmar böra nämnas?

Dal Elfven och *Ljusne Elfven*.

Hvilka Insjöar?

Vennern och *Vettern* stöta intill, och de öfrige äro *Siljan*, *Hjelmaren* och *Mälaren*.

11) Hertigdömet VERMELAND är en bergaktig och skogbeväxt Provins; men som har de flesta och bästa jernbruk, 160 qvadratmils rymd, 35 mils längd, och 24 mils bredd, 140,000 invånare, 3:ne städer och ett Landhöfdingdöme, nemligen:

a) Carlstads Län. Hufvudst. *Carlstad*, vid Vennern, har en betydlig stångjernshandel, med Landshöfdings- och Biskops-säte, jemte

Gymnasium. Man märker: *Christinehamn*, hvarest den största jernmarknad hålles i Riket. *Filipstad*.

12) Hertigdömet NERIKE är en jemn och bördig Provins, som har mycket spannmål och jern, 88 qvadrat mils rymd, 10 mils längd, 8 mils bredd, 80,000 invånare, och 2 städer. Provinsen består af ett Landshöfdingdöme, som tillika innefattar 4 Bergslager af Vestmanland, och Carlskoga Bergslag af Vermland, samt kallas:

a) *Örebro Län*. Hufvudst. *Örebro*, vid sjön Hjelmaren, är en god handelsstad, och säte för Länets Höfding. Här finnes ett gevärsfaktori. Man märker: *Askersund*, *Nora* och *Linde*, hvilka äro små bergsstäder.

13) Hertigdömet VESTMANLAND är ömsom slätt och bergaktigt, men fruktbart, och med sköna jernbergverk, 80 qvadrat mils rymd, 17 mils längd, 14 mils bredd, 85,000 invånare, 4 städer och ett Landshöfdingdöme, hvilket tillika innefattar den delen af Uppland, som kallas *Fjerdhundra*, nemligen:

a) *Vesterås Län*. Hufvudst. *Vesterås*, vid Mälaren, är en medelmåttig handelsstad, med Landshödings- Biskops-säte och Gymnasium. Man märker: *Sala*, der en silfvergrufva är belägen. *Arboga*, som har en god stångjernshandel; och *Köping*.

14) Hertigdömet SÖDERMANLAND är en på spannmål fruktbar Provins, med flera jerngrufvor, 66 qvadrat mils rymd, 25 mils längd, 12 mils bredd, 90,000 invånare, 7 städer och ett Landshöfdingdöme, som likväl utgöres af denna Provinsens vestra del, el-

ler det egentligen så kallade Södermanland, nemligen:

a) *Nyköpings Län.* Hufvudst. *Nyköping*, en välbyggd Stapelstad, vid en fjärd af Östersjön, och Landshöfdingens residens. Man märker: *Strängnäs*, vid Mälaren, med Biskopssäte och Gymnasium. *Trosa. Mariefred. Eskilstuna*, som har ett vackert jernmanufaktur verk. *Torshälla. Malmköping* och *Gripsholm*, en vacker Kungsgård nära Mariefred.

15) Hertigdömet UPLAND är en fruktbar och mera slät än bergaktig Provins, hvars vestra del har spannmål i öfverflöd, och dess östra del jernbergverk och fisk. Provinsen har 107 qvadrat mils rymd, 18 mils längd, 15 mils bredd, 220,000 invånare, 8 städer och 3:ne Landshöfdingdömen, nemligen:

a) *Stockholms Öfver-Ståthållarskap*, utgörande endast STOCKHOLM, hela Rikets hufvudstad och Konungens residens, vid Mälarens utlopp i Östersjön, är folkrik, välbyggd och vidsträckt, med de skönaste utsigter, en vidsträckt handel, 80,000 invånare, och 2:ne mils omkrets. Här äro församlade Konungens Högsta Domstol, Svea Hof-Rätt, alla Rikets Kollegier, flera Akademier, Banken och Silfver-Myntet, m. m.

b) *Stockholms Län*, tillika med *Drottningholms-* och *Svartsjö Län*, utgöra den delen af Upland, som kallas *Roslagen*, och den del af Södermanland, som kallas *Södertörn*. Hufvudst. Stockholm, Landshöfdingens residens (förut nämd). Man märker: *Norrtelje*, en liten sjöstad, med ett gevärsfaktori. *Öregrund*, *Östhammar*, *Sigtuna*,

Södertelje och *Vaxholm*, en befäst Köping. *Ulriksdal* och *Carlberg*, 2:ne Kongl. Lustslott. *Drottningholm*, ett af de skönaste Lustslott i Europa, på en Ö i Mälaren.

e) *Upsala Län*, eller Uplands vestra del. Hufvudst. *Upsala*, en urgammal stad, med Ärke-Biskopssäte, det förnämsta Universitet i Riket, och Landshöfdingens residens. Man märker: *Enköping* och *Löfsta*, det största jernbruk; och *Ekolsund*, den största landtegendom i Riket.

16) Hertigdömet DALARNE är en bergaktig och ofruktbar Provins, hvars största rikedom är dess kopparbergverk, hvilka äro de mest gifvande i Riket. Provinsen har 307 qvadrat mil, 40 mils längd, 26 mils bredd, 122,000 invånare, 3:ne städer och ett Höfdingdöme, nemligen:

a) *Stora Kopparbergs-* eller *Falu Län*. Hufvudst. *Falun*, vid sjön *Run*, Landshöfdingsäte, är en af Rikets folkrikaste och bästa handelsstäder, och har nära invid sig en stor och märkvärdig koppargrufva. Man märker: *Hedemora*; *Säter* och *Avestad*, ett stort kopparbergverk vid Dal Elfven, der Rikets koppar-skiljemynt slås.

17) Grefskapet GESTRIKLAND, 9 mil långt, och 6 mil bredt.

18) Hertigdömet HELSINGLAND, med 20 mils längd, och 16 mils bredd; och

19) HÄRJEÅDALEN, 20 mil långt och 8 mil bredt, äro i södra orterna släta, men i norra bergaktiga och på spannmål ofruktbara Provinser, men föda mycken boskap, och sälja viktualievaror och linneväfnader; hafva

200 qvadrat mils rymd, 80,000 invånare, 3 städer och utgöra tillsammans ett enda Landshöfdingdöme, nemligen:

a) Gefle- eller *Gefleborgs Län.* Hufvudst. *Gefle*, en betydlig handelsstad vid hafvet, med Landshöfdingsäte och Gymnasium. Man märker: *Söderhamn*, en liten sjöstad, med ett gevärsfaktori, och mycken handel med väfnader. *Hudviksvall*, vid hafvet, har en Trivial-Skola.

III.

NORRLAND

är till vidden af alla hufvuddelarne den största, och innefattar 5 Landskap, med tvenne Landshöfdingdömen, hvilka gränsa till Ryssland, Norrige, Finland, Norrbotten och Svealand.

Huru stor är dess vidd?

2,550 qvadrat mil.

Huru stor är Folkmängden?

150,000 invånare, med 7 städer.

Hvilka Strömmar böra nämnas?

Indals- *Ångerman-* och *Torneå-Elfverne.*

Hvilka Insjöar?

Enarajärvi, *Storsjön* och *Hernavan.*

Hvilka Berg?

Sulitiälma och *Åreskutan.*

20) Grefskapet MEDELPAD, 14 mil långt, och 7 mil bredt.

21) Grefskapet ÅNGERMANLAND, 24 mil långt och 16 mil bredt; samt

22) Grefskapet JEMTLAND, 30 mil långt och 22 mil bredt.

Dessa Provinser, hvilka med ett gemensamt namn kallas *Vester-Norrland*, hafva 570 qvadratmils storlek, 80,000 invånare, 3:ne städer, och äro skogväxta, med föga åker; men godt förråd på fisk och vildt. De utgöra tillsammans ett Höfdingdöme, nemligen:

a) Vester-Norrlands Län. Hufvudst. *Hernösand*, vid hafvet, med Landshöfdings- och Biskops-säte, samt Gymnasium. Man märker: *Sundsvall*, vid hafvet; och *Östersund.*

23) Grefskapet VESTERBOTTEN, med 58 mils längd och 18 mils bredd; och

24) LAPPLAND af 1,560 qvadrat mils storlek, bestående af sju Lappmarker: *1) Åsele*, eller *Ångermanlands; 2) Fölinge* och *Jemtlands; 3) Umeå; 4) Piteå; 5) Luleå; 6) Torneå;* och *7) Kemi* Lappmarker. Dessa 2:ne Landskap utgöra 1,980 qvadrat mil, med 70,000 invånare, 4 städer, och ett enda Landshöfdingdöme, hvilket i anseende till vidden är det största i Riket, men tillika det ofruktbaraste och minst bebodda, nemligen:

a) Vesterbottens, eller *Umeå Län.* Hufvudstaden: *Umeå*, Landshöfdingens residens. Man märker: *Piteå; Torneå* och *Luleå*, små städer vid hafvet. *Sodankylä*, en Socken, som till vidden är så stor, som Kyrkostaten i Italien.

IV.

Stor-Förstendömet *FINLAND.*

Denna Rikets hufvuddel, utgör en tredjedel af Riket, är mera jemn än bergaktig, och skulle med en bättre odling kunna bli af största vigt för Sverige. Den är uppfylld af sjöar och strömmar, men har den mesta skog och boskap. Den är indelad i 9 Landskap och 6 Landshöfdingdömen, hvilka gränsa till Ryssland, Norrland, Norrbotten och Finskabotten.

Huru stor är dess vidd?

2,350 qvadrat mil.

Än Folkmängden?

670,000 invånare, och 23 städer.

Hvilka Strömmar böra nämnas?

Kymene, Uleå, Kumo- och *Kemi Elfverne.*

Hvilka Insjöar?

Päjänä, Sajma och *Pielisjärvi.*

25) Hertigdömet FINLAND för sig sjelf, med 29 mils längd, och 18 mils bredd; och

26) Grefskapet ÅLAND, af 6 mils längd, och ungefär lika bredd; en vacker och fruktbar Ö, i Östersjön och öppningen till Norrbotten, med sköna betesmarker och idoge invånare. Dessa tvenne Provinser, undantagande en liten del af den förra, utgöra tillsammans ett Landshöfdingdöme, nemligen:

a) Åbo och *Björneborgs Län,* hvars södra del är fruktbar på säd; vid kusterna gan-

ska fiskrik, och är af alla Län i Riket det mest bebodda, med 290 qvadrat mils storlek. 190,000 invånare och 6 städer. Hufvudst. *Åbo*, vid hafvet och Ån Aurajokis utlopp, är Finlands största, och en af Sveriges vigtigaste Stapelstäder. Här finnes en Hof-Rätt, ett Universitet, ett Landshöfdingresidens och ett Biskopssäte. Staden har öfver 10,000 invånare. Man märker: *Björneborg*, en medelmåttig Stapelstad vid Norrbotten. *Raumo; Nystad* och *Nådendal* äro små sjöstäder med stapelfrihet på Östersjön. *Tamerfors*, en nyligen anlagd Uppstad vid en sjö.

27) Grefskapet TAVASTLAND, 30 mil långt, och 20 mil bredt; och

28) Grefskapet NYLAND, 23 mil långt, och ungefär 5 mil bredt, utgöra, undantagande några delar deraf, med en del af Egentliga Finland, tillhopa ett Landshöfdingdöme, af 270 qvadrat mils storlek, 160,000 invånare, 3 städer, en fruktbar jordmån och ett skönt mulbete, nemligen:

a) Nylands- och Tavasthus Län. Hufvudstaden: *Tavasthus*, en liten men vacker stad och Landshöfdingsäte. Man märker: *Helsingfors*, en välbyggd och befäst Stapelstad vid hafvet, som drifver en vigtig handel. *Sveaborg*, nära Helsingfors, på sju holmar i skärgården, är den bästa fästning i hela Riket. *Ekenäs.*

29) Grefskapet SAVOLAX, 35 mil långt, och 20 mil bredt; och

30) Hertigdömet KARELEN, 20 mil långt, och 12 mil bredt, utgöra tillika med en liten del af Tavastland

a) Kuopio Län, uppfyldt af sjöar och träsk, ouppodladt, men med skönt bete och fiskrika stränder. Det har 480 qvadrat mils storlek, 120,000 invånare, och 1 stad, nemligen: *Kuopio*, liten men regulier, ligger vid en stor sjö, och är Landshöfdingsäte.

b) Kymenegårds Län, då härtill lägges några delar af Nyland och Tavastland. Detta Län har 164 qvadrat mils rymd, 100,000 invånare och 3 städer. Hufvudst. *Hejnola*, regulier, och säte för Landets Höfding. Man märker: *Borgo*, vid hafvet, en af Finlands bästa Stapelstäder, med Biskopssäte och Gymnasium. *Lovisa*, vid hafvet, är en medelmåttig Stapelstad; och *Svartholmen*, en fästning nära Lovisa.

31) Grefskapet ÖSTERBOTTEN, 89 mil långt, och 40 mil bredt, hvars södra del, tillika med några delar af Egentliga Finland och Tavastland, utgöra:

a) Vasa Län, skogrikt, men slätt och fruktbart på såd, med 450 qvadrat mils storlek, 120,000 invånare och 5 städer. Hufvudst. *Vasa*, en Stapelstad vid hafvet, säte för en Hof-Rätt af samma namn, och för Länets Höfding. Man märker: *Christinestad*; *Gamla Carleby* och *Jakobstad*, små Stapelstäder vid hafvet. *Nya Carleby*, en sjöstad.

32) KAJANA, hvilket Landskap, tillika med norra delen af Österbotten, utgör:

a) Uleåborgs Län, som är till en del slätt och sädesrikt, med mycken skog och sköna betesmarker, 860 qvadrat mils storlek, 80,000 invånare, och 3 städer. Hufvudst. *Uleå-*

borg, vid hafvet, Landshöfdingsäte, och näst Åbo, den bästa Stapelstad i Finland. Man märker: *Brahestad*, en liten Stapelstad vid hafvet. *Kajana*, med en liten fästning.

Sveriges Ultramarinska Besittningar äro:

1.

SVENSKA POMERN,

bestående af en del af *Vor-Pomern* i Tyskland; Ön *Rügen*, och Herrskapet *Wismar* i Hertigdömet Meklenburg. Denna Sverige tillhöriga del af Tyskland, består af 4 Landskap, är öfverallt slät och fruktbar, med 36 qvadrat mils rymd, 125,000 invånare, och 15 städer. Hufvudst. *Stralsund*, vid hafvet, ansenlig och befäst, General-Guvernörens och Svenska regeringens residens, med 12,000 invånare. Man märker: *Greifswald*, vid hafvet, Pommerska Hof-Rättens och Biskopens residens, med ett Universitet, 5600 invånare. *Wolgast*, en god handelsstad vid hafvet. *Barth*; *Bergen*, hufvudstaden på Ön Rugen; och *Wismar*, en ansenlig och vigtig handelsstad, med en god hamn.

2.

Ön BARTELEMI

i Vestindien, har half qvadrat mils storlek, och en stad kallad *Gustavia*, med en god hamn.

Hurudan är klimatets beskaffenhet i Sverige?

Ganska olika, i anseende till landets vidsträckta läge. Södra orterna njuta ett blidare klimat, och hafva merendels en dräglig köld; norra orterna hafva en lång och sträng vinter, men korta och heta somrar, då växterna inom några månader utveckla sig och mogna. Emedlertid äro häftiga orkaner, förödande skyfall, ganska sällsynta; och jordbäfningar jemte eldsprutande berg alldeles okända. Väderleken undergår likväl ofta motsatta, och för landtbruket ganska skadliga ombyten. Men med allt detta, njuter Sverige ett ganska uppfriskande och helsosamt klimat, då det jemföres med de södra ländernas tärande och mattande hetta.

Har Sverige någon fruktbar jordmån?

Landet är väl i allmänhet skogväxt, bergaktigt, och uppfyldt af hedar, mossar och kärr, så att, då man undantager Skåne och Östergötland, har knappt någon enda Provins så mycket säd han behöfver, och 4 à 500,000 tunnor spannmål måste årligen införskrifvas; men denna sädesbrist, som så försvagar Riket och utarmar dess invånare, har likväl icke hela sin grund i jordens eller klimatets naturliga beskaffenhet; ty, för några århundrade tillbaka, hade Sverige spannmål långt öfver sitt behof, utan har egentligen sin grund i en hos allmogen bristande kännedom af åkerbruket, som bör vara modernäringen och rätta grundvalen för alla samhällens styrka; i en hittills alldeles öfverflödig och förderflig bränvinsbränning, i saknade uppmuntringar och understöd, jemte flera andra omständigheter,

som nedtrycka landtmannens yrken, och underhålla jordens vanhäfd.

Har då Sverige något, som möjligen kan ersätta denna sädesbrist?

Ja, *dess skogar* och *bergverk*. De förra aftaga väl betydligen, men kunna ännu framskaffa skepps och byggnadsvirke till utländningens behof, jemte 30 millioner tunnor kol för bruksrörelsen och städerne. *Bergen* hafva godt förråd af koppar, men i synnerhet jern, och stångjernssmidet, som årligen räknas till 450,000 skeppund, ger ett nog betydligt öfverskott; men *boskapsskötseln* är, i förening med åkerbruket, ej i synnerligt flor; oaktadt de fleste, åtminstone af Rikets södra Provinser, hafva alla naturliga tillfällen till dess utvidgande. *Fårafveln* är hvarken nog stor, eller till sitt slag nog god, för att kunna underhålla klädesfabrikerne; och stuterierne på Kungsgårdarne kunna icke ens furnera kavalleriet med hästar. Men sillfångsten i Bohusländska skärgården, till ett belopp af ungefär 300,000 tunnor, och strömmingsfisket af omkring 200,000 tunnor böra, utom mycket annat, räknas till Sveriges förmåner.

Hurudan är i öfrigt landets naturliga beskaffenhet?

Man kan likna Sverige vid en Engelsk trädgård; ty man träffar nästan öfverallt de gladaste och mest omvexlande situationer, de skönaste och vidsträcktaste utsigter af sjöar, strömmar, berg, skogar och slätter. Skärgårdarne äro uppfyllda af en mängd holmar, stränderna af fisk, skogarne af villbråd, och vikarne af sjöfågel. Flera mineral-vatten eller helsobrunnar finnas, såsom vid Sättra, Falun,

Vårby, Norrmalm, Göteborg, Fällorna, Lindal, Ronneby och Ramlösa, m. fl.

Hvilka Djur tillhöra hufvudsakligen landet?

Björnar, Vargar, Mårdar, Uttrar, Bäfrar, Räfvar, Elgar, Hjortar och Renar, m. fl.

Hvilka Fåglar?

Hjerpar, Orrar, Tjädrar, Rapphöns och Ander, m. fl.

Hvilka Fiskar?

Lax, Sill, Aborrar, Gäddor, Braxen, Torsk och Strömming. I Bohusländska skärgården finnas i synnerhet Ostron och Hummer; samt Karp i de södra orterna.

Huru stor är Rikets Folkmängd?

Den tål icke att jemföras med dess vidd; ty i anseende till den är Sverige den andra stat i Europa, men i anseende till folkmängd och national styrka, endast den nionde. Vestergötland, Bohusland och Skåne äro de folkrikaste Provinser, och i dem räknas ungefär 2,500 personer på hvar qvadrat mil. Städerne, då man undantager Stockholm, hafva ej tillhopatagne öfver 220,000 invånare; bergshandteringen och sjöfarten fordra omkring 100,000; och på de 90,425 *hela hemman*, som Sverige äger, och af hvilka 25,150 äro *frälse*, och de öfrige *Krono-* och *skattehemman*, kunna ej räknas öfver 2,565,000 personer, således inalles 2,965,000 invånare i hela Sverige och Pomern.

Huru många städer finnas i Riket?

107, som är ett alltför stort antal emot folkmängden och emot landtbrukets styrka,

hvars

hvars försäljningsställen städerne egentligen äro; derföre äro ock de fleste af dem små, obetydlige, och utan verksamhet eller handel. De förnämsta af dem äro: (utom *Stockholm*, som är en af de bättre handelsstäder i Europa) *Göteborg*, *Carlskrona*, *Åbo*, *Norrköping*, *Malmö* och *Gefle*, hvilka utom flere andra, äga rättighet att handla med utländningar, hafva lager af alla utländska och till införsel ej förbudna varor, samt att utföra alla inrikes produkter, och kallas derföre *Stapelstäder*. *Bergsstäderne*, egentligen anlagda för Bergslagens behof, äro: *Christinehamn*, *Nora*, *Linde*, *Falun*, *Sala* och *Filipstad*. *Uppstäder* äro sådana, som för att underhålla en oafbruten handel med landtmannens produkter, få inom Riket idka handel och sjöfart; och äfven på utrikes orter, så vida de utländska varorna vid Stapelstäderna uppläggas och förtullas. De flesta af Rikets städer äro af denna beskaffenhet.

Huru är det beskaffadt med Sveriges handel?

Den är mera vidsträckt än betydlig, och då den jemföres med andra Europeiska staters, tyckes den hvarken skänka Nationen några utmärkta fördelar eller stort anseende, oaktadt Sverige har, både för inländsk och utländsk handel, en ganska lycklig belägenhet genom flera segelbara strömmar och sjöar, och derigenom att en stor del af landet gränsar till Vesterhafvet, och att Östersjön, med sina tvenne vikar, bestryker nästan hela Rikets längd. Emedlertid är det svårt att bestämma, om Sverige *vinner* eller *förlorar på sin handelsvåg*, det vill säga, om värdet af

de varor, som Riket utskeppar, öfverstiger eller understiger värdet af de varor, som det införskrifver. Har Sverige (det man bör hoppas), *öfvervigt i sin handel*, bör denna öfvervigt säkert blifva betydlig, då *frihet*, *säkerhet*, *sparsamhet* och *förtroende*, som äro den florerande handelns och näringarnas grundvalar, jemte *allmän* och *enskilt välmåga*, som äro dess frukter, mer och mer stadgas och tilltaga.

Huru är Svenska penningräkningssättet inrättadt?

I Riksdaler, Skillingar och Runstycken. *Riksdalern* är Sveriges hufvudmynt, och dess största myntsort af silfver, innehållande 48 skillingar: samt *Dukaten* enda myntsorten af guld, och innehåller 23 karat ooh 5 grän, samt svarar mot 1 R:dr 46 skill. Man har för öfrigt, till större vighet i handelsrörelsen, och i brist af riktigt mynt, utgifvit obligationer på insatta penningar, hvilka obligationer kallas *sedlar*, och representera mynt. Sådana äro: *Bankens Transport-sedlar*, *Riksgälds-Kontorets sedlar*, *Kopparskiljemynts sedlar*. Dessa representativa penningar böra vid första påfordran inlösas med *sådant*, och *så mycket* klingande mynt, som sedeln utvisar.

Med hvilka nationer idkar Sverige förnämligast handel?

Oaktadt både Engelsmannen och Holländaren sjelfve afhämta de varor, som de här behöfva, är dock Sveriges Utrikes handel förnämligast med dem, jemte städerne Hamburg och Lybeck; dernäst med Frankrike, Spanien och på Medelhafvet, der Svenska skepp segla för frakter, och vinna derigenom allramest.

Handeln med Ryssland, Danmark och Norrige är ej stor, men kostsam, och utdrager mycket penningar för spannmål, viktualier, hästar och ull, m. m.

Hvilka äro de produkter, som Sverige kan afyttra?

Allt slags jern, stål- och jernsmide, koppar, messing- och metall-arbeten; svafvel, alun, viktriol, marmor, trädvirke, bräder, bjelkar, spiror, läckter, beck, tjära, aska, potaska, kimrök och trädvaror, sill, silltran, och torkad eller saltad fisk, m. m.

Hvilka äro de inkommande varor, som Sverige köper af Utländningen?

Spannmål, salt, viktualier, fiskvaror, droguer, kryddkrämare varor, rudimaterier, färger, linne, kattun, kammarduk, tobak, specerier, socker, viner, té, Ostindiska tyger, postlin, flintor, tenn, bly och mineralvatten, böcker, flera slags papper, instrumenter och möbler. Större delen af dessa varor införskrifves i det hela med landets förlust; ty de äro antingen öfverflödsvaror, hvilka Nationen med mindre lux och fåfänga skulle kunna umbära, eller också sådana, hvilka med mera industri och hushållning skulle kunna inom Riket produceras.

Hvilka äro de inrättningar, som i synnerhet haft för afsigt att befordra Sveriges handel?

Sjöarne *Mälarens* och *Hjelmarens förening; Strömsholms Slussverk; Trollhätte Kanal och Slussverk;* Sveriges *Rikes Bank,* inrättad till handelns och finansverkets säkerhet och beqvämlighet år 1668; ett *Ostin-*

diskt Kompani, som handlar på Kina, och inrättades 1731; ett *Vestindiskt Handels-Kompani*, inrättadt 1786, för att på Vestindiska Öarna upphandla af Norra Amerikas produkter; en numera *fri och öppen handel på Levanten* eller i *Medelhafvet; Hvalfiske-* eller *Grönländska Kompaniet*, inrättadt 1774; ett *Sjö-Assekurans-Kontors* inrättande i Stockholm 1739; ett *General Diskont-Kontor*, derstädes 1787; *Skjuts-* och *Postinrättningarne i Sverige*, hvilka äro ställde på en för handeln förmånlig fot; *Börsars* inrättande i Stockholm, Göteborg och Norrköping, der de handlande på viss timma samlas för sina handelsärenden; *Skeppshvarfvens anläggande* i Stockholm, Göteborg, Norrköping, Carlskrona, Visby, Uddevalla, Carlshamn, och flera andra sjöstäder.

Hvilka äro Sveriges förnämsta Bergverk?

1) *Ädelfors Guldgrufva i* Småland, hvars afkastning väl icke ersätter dess kostnad, men sysselsätter likväl flera arbetande menniskor.

2) *Sala Silfvergrufva* i Vesterås Län, som förut gaf 24,000, men nu endast ger omkring 2000 mark silfver årligen. De öfriga, ännu mindre lönande Silfverbruken äro: *Segerfors*, *östra* och *vestra Silfverberget*, *Löfås* och *Hellefors*, hvilken sistnämda grufva skall aflemna allt sitt silfver till Kongl. Myntet i Stockholm.

3) *Falu Koppargrufva*, tillika med det tillhörande *Afvestads Kopparbruk*. Denna fordom så rika Grufva är nu i aftagande, och ger ej öfver 5000 Skeppund årligen. De öfriga Koppargrufvor af någon betydenhet äro: *Nya Kopparberget* och *Riddarhyttan* i Vestmanland; *Gustaf* och *Carlsbergsgrufvor* i Jemtland; *Mårtanberg* och *Garpenberg* i

Kopparbergs Län, och *Åtvidaberg* i Östergötland, hvilkas tillverkning icke lär öfverstiga 1000 Skeppund årligen. *Afvestads Koppar-Manufaktursmide* är det bästa i Riket. *Messingsbruk*, der kopparen förvandlas till messing, äro anlagda i *Norrköping*, *Nyköping*, och på flera andra ställen.

4) *Jernmalm* finnas i alla Rikets Provinser, utom de sydligaste; men Uppland, Roslagen, Vestmanland, Vermland, Södermanland, Östergötland, Dalarne och Småland hafva de betydligaste *Jerngrufvor* och *Jernbruk*. I Carlstad och Örebro Län är största Jernverks rörelsen och de fleste Bergslagerne, men *Taberget* vid Jönköping är det endaste berg i Riket, som helt och hållit består af Jernmalm, är nästan outtömmeligt, och har malmbrytning ofvan jord. Ibland Jerngrufvor må i synnerhet nämnas: *Danemora* i Uppland, och *Löfsta*, som är det största och fördelaktigaste Jernbruk i Riket. *Söderfors*, som har en god Ankarsmedja.

Hvilka äro de förnämsta Jern-Manufakturverk i Riket *).

Vedevåg och *Qvarnbacka* i Vestmanland; *Stjernsund* i Dalarna, och *Eskilstuna*, hvilka förfärdiga fina jern- och stålarbeten af alla slag. *Jäders bruk* i Vesterås Län, som tillika har ett bekant Jern- och Ståldrageri;

*) Utom flera andra för Bergshandteringen gagnande författningar, må man i synnerhet nämna *Kongl. Maj:ts nådiga Förordning om Stångjernssmidet och Jern-Manufakturen i Riket*, gifven Stockholms Slott den 15 Juni 1803, hvilken sannolikt skall, för Svenska Jernets tillverkning och förädling blifva af ett lyckligt inflytande.

pants bruk i samma Län, bekant för sin mänståls-tillverkning. *Styckgjuterierne* vid Åker; *Ehrendals*, *Hellefors*, *Stafsjö* och *Ullaborg* i Södermanland; *Finspång* i Östergötland, och *Öfverrum* i Kalmar Län; *Gevärsfaktorierne* i Jönköping, Örebro, Söderhamn, Norrtelje, och vid *Vira bruk* i Uppland. *Jern-Lavetgjuteriet* i Stockholm, och *Stafsjö*, *Åkersbruk* och *Frösvikdal*, hvilka förarbeta jernkanoner, mörsare, bomber, kulor, granater och skrot. Metallkanoner gjutas i Stockholm.

Hvilka äro de öfrige inrättningar i Sverige, som kunna räknas till detta slag?

Salpetersjuderiet, som är inrättadt öfver hela Riket; *Krutbruken* vid *Råkstad* i Södermanland; *Torsebro* i Skåne; *Husqvarna* i Småland; *Husby Kloster* i Dalarne och *Fliseröd* vid Kalmar; *Glasbruken* på flera ställen i Riket. *Alunverken* vid Andrarum i Skåne; *Lofvers* i Kalmar Län; *Hörsäter*, *Carlsverk*, *Kafvelås* och *Johanna Catharina* i Vestergötland, samt *Garphyttan* i Nerike. *Svafveltillverkningen* vid *Dylta bruk* i Nerike. *Kalkstensbrotten* på Gottland, Öland, Skåne, Östergötland och Södermanland. *Marmorbrotten* i Skåne, Finland, Elfdalen, på Gottland och i synnerhet på Kolmorden i Östergötland. *Stenkolsgrufvan* vid Höganäs i Skåne. *Takskiffersbrotten* i Vermland och flerstädes. *Slipstensbrotten* i Skåne. *Telgstensbrottet* vid Handöl i Jemtland, m. m.

Hvar äro de förnämsta Rikets Fabriker anlagda?

Klädes- och *Sidenfabriker* finnas i Stockholm, Norrköping, Göteborg, Alingsås, Mal-

mö, Nyköping, Åbo, Kalmar, m. m. En *Spets*- och *Blondfabrik* i Vadstena. *Bomullsspinnerier* i Dalarne och Bohus Län. *Kamullsspinnerier* i Vesterås stad, och på några ställen i Vestmanland. *Buldans*- och *Segelduksfabriker* i Stockholm och flerstädes. *Spegelfabriker; Stilgjuteri; Tapetmakerier; Saffiansfabrik; Engelskt garfveri; Såpsjuderier; Oljeslagerier; Sockerbruk; Tobaksspinnerier; Musikaliska* och *Fält-Instrumentmakerier*, alla merendels i Stockholm, och *Pappersbruk* på flera ställen i Riket, m. m.

Huru högt stiga Statens inkomster?

Till emellan 5 à 6 millioner Riksdaler, och inflyta hufvudsakligen:

1) af *Kronogodsen*, hvilka hafva sin äldsta grund i det så kallade *Upsala Öde*, men hafva sedermera tillkommit genom Klostrens och Kyrkogodsens indragning vid Reformationen i Konung Gustaf I:s tid, och vid Reduktionen i Konung Carl XI:s tid. Dessa Kronogods äro af olika natur, neml. *Kungsgårdar* eller *Slott*, *Kungs Ladugårdar*, *Kronohemman*, *Kungsparker*, *Kungsängar* och *Kronofisken*, och äro till en del indeldta till Krigs- Civil- och Kyrkostaterna. Några tillhöra äfven Konugen sjelf.

2) af *Skatter*, hvilka undersåtarne betala, så i anseende till *Personer*, som *Egendom*. De förra, eller *Personela Skatter* äro: Mantals- eller Koppskatten, Slottshjelpen, Lön- och Betalnings-afgiften, Lappskatten, Lagmans- och Häradshöfding-räntan, m. m. De sednare äro: Jordboks- och Hemmantals-räntan, Sädes- och Bruks-tionde, Hammarskatt, Taxepenningar af Pastorater, Tomt-

-ken, Afgift af Tullqvarnar, Sjötullen, Postmedlen, Kartæ-Sigillata-afgiften, Sakörsmedel, Dana-arf, m. m.

3) af *Bevillningar*, eller utomordentliga pålagor, hvilka vid Ständernas sammankomster beviljas, och böra upphöra efter en viss utsatt tids förlopp.

Huru stor är Rikets krigsmakt till lands och sjös?

Landttropparne äro dels *ständige*, eller *indelte*, hvilka hafva boställen eller lön af jordräntor, dels *värfvade*, hvilka njuta årlig lön och underhåll af Statsmedlen, och utgöra tillhopa omkring 46,000 man, bestående af Rytteri, Dragoner och Husarer, hvilka utgöra omkring 9,000 man, och Fotfolk, Artilleri och Fortifikations-Stat, hvilka utgöra den öfriga summan. Rikets sjömakt, som emot förra tider ansenligen aftagit, består af *Rangskepp*, *Fregatter*, *Galerer*, *Kanonbåtar*, beväpnade *Barkasser* och *Slupar*, m. m. af hvilka de 4 sednare äro inrättade till Svenska och Finska Skärgårdarnes försvar. Hufvudstationen för Rikets Örlogsflotta är i Carlskrona, och dess bemanning räknas till 100,000 man.

Hvilka äro Rikets Gränsfästningar?

Emot Norrige, *Carlstens*, *Göteborgs* och *Varbergs* fästningar. Mot Danmark, *Malmö*, *Christianstad* och *Landskrona*. Mot Ryssland, *Sveaborg*, *Helsingfors*, *Frösön*, *Hjerpeskans* och *Lovisa*. Till Stockholms försvar, *Fredriksborg*, *Pålsund* och *Vaxholm*. Vid inloppet till Carlskrona, *Kungsholmen* och *Drottningskärs* skansar.

Af hvad natur är Regeringssättet i Sverige?

Det är Monarkiskt. Enligt *Sveriges Rikes Regeringsform*, daterad den 21 Augusti 1772, men i synnerhet enligt den så kallade *Förenings och Säkerhets-Akten*, af den 21 Februari och den 3 April 1789, hvilka anses såsom Rikets oryggliga grundlagar, har Konungen rättighet, att efter eget godtfinnande afgöra alla riksvårdande mål. Han har full makt att börja krig, sluta fred och förbund med utländska makter, förordna om Rikets Embeten m. m.; men då nya gärder och utskylder skola påläggas, äga Ständerne rättighet, att med Konungen derom rådslå, jemka afslå och öfverenskomma, undantagande då Riket blifver med härsmakt anfallit. Svenska Kronan är ärftlig, så väl för manliga som qvinliga linien; dock ärfves ej Riket af någon Prinsessa, utan i brist af manliga bröstarfvingar. Konungens äldste son kallas *Kron-Prins*, och de öfrige *Arf-Förstar*. Konungens titel är: *Wi *** med Guds Nåde, Sveriges, Götes och Vendes Konung*, &c. &c. &c. *Arfvinge till Danmark och Norrige, Hertig till Schleswig Hollstein*, &c. &c.

Hvilka äro de, som närmast Konungen deltaga i Rikets ärenden?

Konungens Högsta Domstol, eller *Justitie-Revision*, och *Rikets Allmänna Ärendens Beredning*, bestående hvardera af adliga och ofrälse Ledamöter, hvilka hafva sig anförtrodt rättvisans högsta hägn, under Konungens omedelbara inseende och Riks-Drotsens, eller (i hans frånvaro) den äldsta Ledamotens ordförande. I *Konungens Kansli*, och under dess namn och hand uppsättas och ut-

färdas alla Stadgar, Förordningar och Recesser, (antingen de angå Riket i gemen, eller någon enskilt undersåtes privilegier) alla Kongl. Fullmakter, Skrifvelser, Bud och Befallningar, Sändebuds behöriga affärdande, Fredsfördrag, Förbund med främmande Makter, alla Riksdagars och Sammankomsters Handlingar, m. m. *Konungens Kansli* är indeldt i *Kansli-Presidents Byrån*, *Hof-Kanslers Byrån*, *Krigs-Expeditionen*, *Inrikes Civil-Expeditionen*, *Kabinettet för Utrikes Brefvexlingen*, *Utrikes Expeditionen*, *Riks-Arkivet*, *Kongl. Biblioteket*, m. m. Hvar Expedition har sin föredragande eller *Stats-Sekreter*, som föredrager de till hans Departement hörande ärenden i *Beredningen* (i hvars yttrande han äfven sjelf deltager), och i *Konseljen*, till hvilken Konungen kallar de personer han behagar, men der han afgör ensam alla ärenden. Alla *Justitiemål* höra till Konungens Högsta Domstol, och alla *Ministeriela* och *Kabinetsmål* (till hvilka höra befordringar, afskedt, benådningar, m. m.) gå direkte till Konungens egen kännedom och decision.

Hvilka äro Rikets Kollegier?

1) *Kanslers Gillet*, bestående af Akademi-Kanslererne, och har för afsigt Litteraturens och Vettenskapernes befrämjande och vård. 2) *Krigs-Collegium*, der de ärenden förekomma, som angå Rikets krigsmakt till lands. 3) *Kammar-Collegium*, der bland annat Kronans uppbörder och utgifter kontrolleras, och Rikets allmänna hushållning förekommer. 4) *Bergs-Collegium*, som har uppsigt öfver bergsbruken och dess skogar, m. m. 5) *Kommerse-Collegium*, som syssel-

sätter sig med handelns, manufakturernas och näringarnas inrättande, upphjelpande och vård. 6) *Förvaltningen af Sjöärendena*, der Rikets sjömakt förekommer. 7) *Stats-Kontoret*, som bland annat, anordnar och utbetalar alla Kronans och Rikets medel, och uppsätter löninga och utgifts Staten. 8) *Kammar-Rätten*, der i synnerhet Kronans räkenskaper öfverses och granskas. 9) *Collegium Medicum*, som har inseende öfver Medicinalverket och Kirurgien. Alla dessa Kollegier, hafva sina Sessioner i hufvudstaden.

Utom dess finnas flera *Kontor* och *Direktioner*, hvilka mer eller mindre angå hela Riket, äro inrättade för sina särskilta ändamål, och hafva sina Sessioner i hufvudstaden såsom: *Kongl. Lag-Kommissionen*, *General-Tullarrende-Societeten*, *Tabell-Kommissionen*, *Landtmäteri-Kontoret*, *Öfver-Intendents Embetet*, *Rikets Ständers Riksgälds-Kontor*, *Nummer-Lotteri Direktionen*, *Spektakel-Direktionen*; *Direktionen öfver Barnhusen*, *Hospitalena* och *Lasaretterna* i Riket (hvilka stå under Serafimer Riddarnes öfverinseende och vård); *Allmänna Magasins-Direktionen*, *Jern-Kontoret*, *Sjö-Assekurans-Kompaniet*, *Allmänna Brandförsäkrings Verket*, *Stockh. Stads Brandförsäkrings-Kontor*, m fl.

Åt hvem är Lagstiftningen hufvudsakligen anförtrodd?

Utom *Konungens Högsta Domstol*, är 4 *Rikets Domstolar*, hvilka alla stå under Riks-Drotsens ordförande, nemligen: 1) *Svea Hof-Rätt* i Stockholm, inrättad 1614, och har under sin lagsaga, 8 Lagmän, 31 Häradshöfdingar, utom Rådhus- och Kämners-Rät-

ter i Städerna. *2) Göta Hof-Rätt* i Jönköping, inrättad 1634, hvars lagsaga sträcker sig till 9 Lagmän, 49 Häradshöfdingar, utom Stadsrätter. *3) Åbo Hof-Rätt*, inrättad 1623, med 3 Lagmän, 10 Häradshöfdingar, utom Stads-Rätter under sin lagsaga. *4) Vasa Hof-Rätt*, inrättad 1775, med 2 Lagmän och 7 Häradshöfdingar, jemte Stads-Rätter under sin lagsaga. Utom dess är *Krigs Hof-Rätten* under Fält-Marskalkens eller en Generals persons ordförande, som har uppsigt öfver alla Under-Rätter vid Svenska Krigsmakten. I hvar stad är en *Borgmästare*, men i de större städerna 2, och i Stockholm 4.

På hvad sätt afslutas Ärendena i Pommern?

Genom *Kongl. Regeringen i Pommern*, *Pommerska Kammaren*, *Tribunalet i Stralsund*, och *Hof-Rätten i Greifswald*.

Af huru många Stånd bestå Rikets Ständer?

Af fyra Rikets Stånd, nemligen: *Ridderskapet* och *Adeln*, *Presterskapet*, *Borgerskapet* och *Skattebönder*. Dessa utvälja, när Konungen vill utsätta Riksdag, vissa Deputerade eller Riksdagsmän, hvardera inom sitt stånd, hvilkas Talmän eller Ordförande Konungen utnämner. Inga andra ämnen få förehafvas vid Ständernas sammankomster, än de Konungen proponerar, och Riksdagen bör icke räcka öfver 3 månader. Ridderskapets Ordförande kallas *Landt-Marskalk*, och Ärke-Biskopen är alltid Prest-Ståndets Talman.

Hvilka äro Rikets Regalier?

Kronan, *Svärdet*, *Spiran*, *Äpplet* och *Nyckeln*, hvilka anses såsom sinnebilder af

Konungens makt, och bäras framför honom vid kröningar.

Hurudant är Sveriges Vapen?

Tre Guldkronor i blått fält för Svea, och ett *Lejon öfver tre strömmar* för Göta.

Hvilka äro Rikets förnämsta Embeten?

Riks-Drots Embetet, Riks-Kanslers Embetet och *Riks-Marskalks Embetet.*

Hvilka äro Sveriges Riddare Orden?

1) Serafimer Orden, stiftad af Konung *Magnus Ladulås,* och förnyad af Konung *Fredrik,* är ett hvitt emaljeradt kors, med bokstäfverna I. H. S., som bäres i blått band, och gifves åt Konungar, Förstar och Rikets Högsta Embetsmän. *2) Svärds Orden,* förnyad af Konung *Fredrik,* är ett hvitt emaljeradt kors med 3 kronor och ett svärd, som bäres i gult band med blå kanter, och utdelas åt skickliga Officerare. Denna Ordens Riddare och Kommendörer äro af 2:ne slag, af hvilka de med *stora korset* äro de förnämste. *3) Nordstjerne Orden,* stiftad af Konung *Fredrik,* är ett hvitt emaljeradt kors, med en Nordstjerna och öfverskrift: *Nescit Occasum,* bäres i svart band, och utdelas åt värdiga Embets- och Tjenstemän. Kommendörerne få endast vara 24. *4) Vasa Orden,* stiftad af Konung *Gustaf* III, är en guldvase, med ett ovalt guldband och öfverskrift: *Gustaf* III *instiftare 1772,* bäres i grönt band, och utdelas åt förtjenta medborgare i landtbruk, bergsrörelse, handel och konster. Kommendörernes antal är 12.

Hvilken Religion är den rådande i Sverige?

Den Lutherska. Likväl äro andra reli-

gioner tillåtne inom Riket, och deras bekännare hafva fri Religionsöfning; men de få ej bekläda Rikets Embeten, inrätta allmänna Skolor, anlägga några kloster, eller blifva Riksdagsmän, m. m.

Kyrkostaten består af *Ärke-Biskop*, *Biskopar*, *Prostar*, *Kyrkoherdar*, *Kapellaner* och *Adjunkter*, och vid regementerna af *Regements-Pastorer* och *Bataljons-Predikanter*. Inom hvart Stift är ett *Dom-Kapitel* eller *Consistorium*, der Biskopen är ordförande. Dessa Stift äro följande:

1) *Upsala* Stift, bestående af 25 Prosterier, 166 Pastorater och 242 Socknar.

2) *Linköpings* Stift, med 22 Prosterier, 148 Pastorater, 218 Socknar och 4 Kapell.

3) *Skara* Stift, med 19 Prosterier, 114 Pastorater, 371 Socknar och 7 Kapell.

4) *Strengnäs* Stift, med 16 Prosterier, 102 Pastorater, 158 Socknar och 7 Kapell.

5) *Vesterås* Stift, (det bästa i Riket) med 15 Prosterier, 89 Pastorater och 101 Socknar.

6) *Vexiö* Stift, med 12 Prosterier, 88 Pastorater, 184 Socknar och 1 Kapell.

7) *Åbo* Stift, med 18 Prosterier, 118 Pastorater, 130 Socknar och 72 Kapell.

8) *Lunds* Stift, med 24 Prosterier, 224 Pastorater, 430 Socknar och 1 Kapell.

9) *Borgo* Stift, med 6 Prosterier, 53 Pastorater, 60 Socknar och 23 Kapell.

10) *Göteborgs* Stift, med 9 Prosterier, 102 Pastorater och 253 Socknar.

11) *Kalmar* Stift, med 8 Prosterier, 42 Pastorater och 58 Socknar.

12) *Carlstads* Stift, med 9 Prosterier, 110 Socknar och 14 Kapell.

13) *Hernösands* Stift, med 7 Prosterier, 55 Pastorater, 128 Socknar och 2 Kapell.

14) *Gottlands* Stift, med 3 Prosterier, 44 Pastorater och 94 Socknar.

I Stockholm är ett *Hof-Consistorium* och ett *Stads-Consistorium*, samt i Carlskrona ett *Amiralitets-Consistorium*, hvars ordförande kallas *Super-Intendent.*

Undervisningsverkets tillsyn och vård, så i städerne som på landet, är Presterskapet närmast anförtrodd. En Kyrkoherde-beställning tillsättes antingen af Konungen, Stiftets Dom-Kapitel, eller någon som har *Jus Patronatus* i Församlingen. Biskoparne väljas genom Stiftets Presterskap. De tre, som fått flesta rösterna, sättas på förslag, och Konungen utnämner en af dem.

Huru är Upplysningens tillstånd inom Sverige?

Vettenskaper och *Fria Konster* hafva här hunnit en höjd, som man knappt kunnat vänta af landets ringa folkmängd och läge. I hvar vettenskapsgren har man ägt snillen af den yppersta förtjenst, och Natural-Historien, äfven som Vitterheten skall ej från något land i Europa kunna framvisa större mästare. Den allmänna upplysningen har likväl ännu icke gjort stora framsteg, och man träffar ännu hos de lägre klasserne den råhet, vidskepelse och okunnighet, som icke mera öfverensstämmer med vårt tidehvarf.

Huru är Undervisningsverket inrättadt?

I de flesta städer äro offentliga *Trivial-Skolor* inrättade, der ungdom af alla stånd inhämtar de första grunderna till kunskaper; men sådana *Allmänna Landt-Skolor*, som kunde

dana allmogens och handtverksklassens barn till upplysta och nyttige medborgare, saknas ty värr, antingen helt och hållit, eller äro de, likasom i allmänhet Trivial-Skolorna, inrättade på en mindre lämplig fot. *Gymnasier* finnas i Linköping, Skara, Strengnäs, Vesterås, Vexiö, Borgo, Göteborg, Kalmar, Carlstad, Hernösand, Gefle och Visingsö.

Huru många Universiteter finnas?

Trenne, nemligen: i *Upsala*, af Sten Sture den Yngre 1476; i *Lund*, under Konung Carl XI:s minderårighet 1668; och i *Åbo*, af Drottning Christina 1640.

Här äro *Professorer*, *Adjunkter* och *Docenter* i de flesta Vettenskaper och Fria Konster. Hvart Universitet har till sin högsta Styresman och Beskyddare, utom Konungen, en *Akademi-Kansler*, näst honom en *Pro-Kansler*, som är Stiftets Biskop, jemte en *Rektor* och *Dekanus*, hvilka sista hvart år inom Akademi staten ombytas.

Hvilka äro de inrättningar inom Sverige, som i synnerhet hafva för afsigt att befordra Uppfostringsverkets, Vettenskapernas, Konsternas, den allmänna Hushållningens och Menniskokärlekens ändamål?

1) Vettenskaps Akademien i Stockholm, inrättad 1739, hvars Handlingar årligen utgifvas, och utbreda nya ljus i Fysik, Kemi, Mineralogi, Natur-Historien, Läkarkonsten, Statshushållningen, Matematiken och Mekaniken. *2) Svenska Akademien* i Stockholm, inrättad 1786, till Svenska Språkets odling, och Vitterhetens uppmuntran. *3) Vitterhets-*

Historie-

Historie- och Antiqvitets Akademien derstädes, inrättad 1753, och utvidgad 1786, hvars afsigt är att leda allmänna uppmärksamheten på Vitterhetens, Historiens och Antiqviteternas kännedom. Alla mynt och inskriptioner skola af Akademien granskas och gillas. *4) Målare och Bildthuggare Akademien* i Stockholm, inrättad 1735, har Professorer och Elever i konsternas särskilta slag, och inom sitt samfund Europas största Artister. Akademien skall uppgifva och granska desseiner och ritningar till byggnader af alla slag. *5) Musikaliska Akademien* i Stockholm, inrättad 1772, i synnerhet för den Dramatiska Musikens ändamål. *6) Krigs Akademien* på Carlberg, inrättad 1756, till skickliga militär personers danande. *7) Kollegium Medikum*, redan nämdt. *8) Muséum* i Stockholm, som förvarar konsternas mästerstycken, och de äldsta qvarlefvor af Grekernes och Romarnes konstarbeten. *9) Patriotiska Sällskapet* i Stockholm, inrättadt 1787; detta aktningsvärda Samfund utdelar årliga hedersbelöningar åt idoga landtbrukare och trogna tjensthjon, hvarmed de utmärkt bidraga till landthushållningens nytta. *10) Sällskapet pro Patria* i Stockholm. *11) Uppfostrings Sällskapet* i Stockholm, inrättadt 1778. *12) Vettenskaps och Vitterhets Sällskapet* i Göteborg, inrättadt 1775. *13) Vettenskaps Sällskapet* i Upsala, hvars Handlingar började utgifvas 1720. *14)* En *Navigations-Skola* i Stockholm. *15) Theatrum Anatomicum* i Stockholm. *16) Laboratorium Mechanicum* i Stockholm. *17) Observatorium Astronomicum* i Stockholm. *18) Allmänna Lasarettet* i Stockholm. *19) Allmänna Barn-*

huset i Stockholm, inrättadt under Drottning *Christinas* tid. 20) *Frimurare Barn-* och *Koppympningshuset* i Göteborg. 21) *Knapiska Barnhuset* vid Uddevalla. 22) *Barnhusen* i Stockholm, Arboga, Vesterås och på Östads Säteri. 23) *Fysiografiska Sällskapet* i Lund. 24) *Vitterhets Sällskapet* i Åbo. 25) *Finska Landthushållnings Sällskapet* derstädes, hvars bemödande att upphjelpa Finska Landthushållningen är af stort inflytande. 26) *Vermlands Landthushållnings Sällskap* i Carlstad, inrättadt 1803. *Gustaf Adolfs Hospital* i Stockholm, m. fl.

Hurudana äro sederne och lynnet hos Svenska Nationen?

Denna Nation har fordom varit upphöjd öfver andra för sin tapperhet, sitt härdade lefnadssätt, sin ärlighet och kärlek till frihet, fosterland och öfverhet. Man vill önska att dessa drag af dess karakter icke ännu förlorat sin förra styrka och renhet. Emedlertid äro den låga egennyttan, afunden emellan särskilta klasser af medborgare, smak för lyx, starka drycker och utländska seder de egenskaper i folklynnet, hvilka man beklagligen funnit snarare till- än aftaga.

Huru många Språk talas inom Sverige?

Trenne, *Svenska*, *Finska* och *Lappska*, hvilket sednare språk likväl är en dialekt af Finskan. Lapparne äro, jemte språket, betydligen skilde från den öfriga Nationen, både till näring och lefnadssätt. Några af dem hafva ej något bestämdt hemvist, utan flytta emellan fjällen och skogarne, der de finna bete för sina renar, hvilka tjena dem både till

föda och kläder. Finnarne äro idoge, utmärkt tappre, men grymme.

Huru heter nu regerande Konungen?

GUSTAF IV ADOLF, som föddes 1778, och tillträdde regeringen 1796.

SJUNDE ARTIKELN.

Om Georafiska Kartor.

Hvad förstås med Geografiska kartor?

Släta figurer, hvilka föreställa antingen hela jordens yta, eller någon del deraf, med noga iakttagande af de proportioner, som perspektiven innehåller, och hvilka utsätta belägenheten af olika länder, provinser, berg, haf, floder och städer, m. m.

Huru många slags Geografiska kartor finnas?

Tvenne, 1) *Allmänna kartor*, hvilka föreställa hela jordens yta, eller dess tvenne halfvor (hemisferer). Man kallar en sådan karta vanligen *Mappe-Monde* (Se kartan öfver Jordgloben). 2) *Enskilta kartor*, eller sådana som föreställa några vissa länder, provinser, städer eller byar, m. m. och kallas merendels *Topografiska kartor.*

Hvilka äro en god kartas nödvändiga egenskaper?

1) Att *gradtalen* äro riktigt afmätta, och att alla ställen der äro utmärkta under sitt rätta läge, det vill säga, i likhet med det läge de hafva på sjelfva jordytan.

2) Att de särskilta ländernas storlek har sins emellan samma förhållande på kartan, som på jordytan.

3) Att de olika ställen på kartan äro i samma afstånd och väderstreck från hvarandra utsatta, som de finnas på jordytan.

4) Att orternas namn äro riktiga och noggrant utstuckna.

Huru skall man lägga en karta?

Då väderstrecken icke äro på densamma utsatte, bör man veta, att *norr* är kartans *öfra* sida, *söder* dess *nedra*, *öster* dess *högra*, och *vester* dess *venstra* sida.

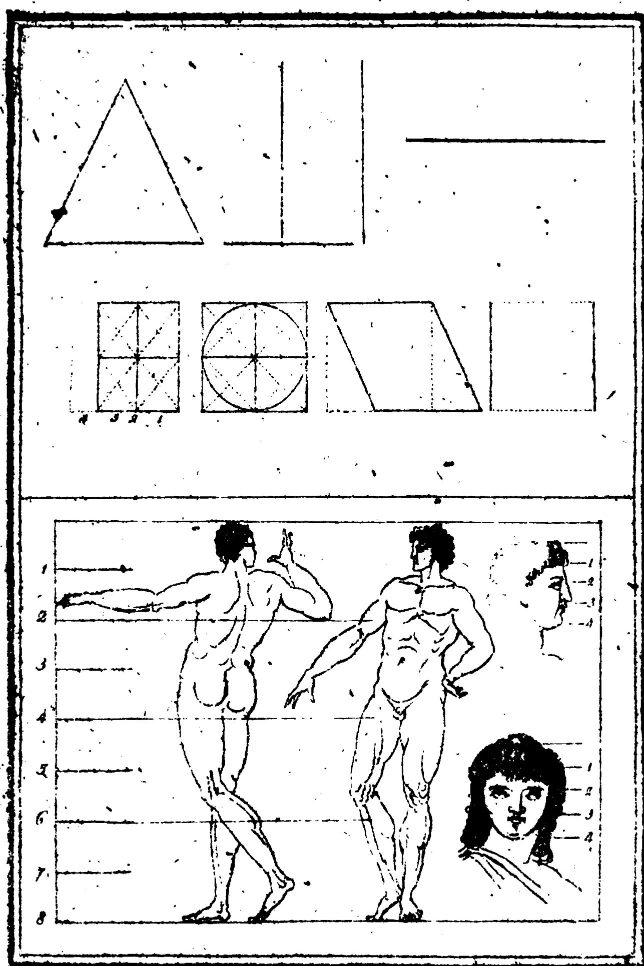
Hvilka kartor kallas illuminerade?

De kartor, der orterne äro med särskilta färgor från hvarandra utmärkta.

Slut på Första Delen.

RÄTTELSER:

Sid.	57.	Rad.	1 och 10	står:	Guttenberg,	läs:	*Gutenberg.*
—	44.	—	25	—	5 x 3,	—	5 x 5.
—	133.	—	25	—	intog,	—	*intogo.*
—	—	—	—	—	utgöra,	—	*utgör.*
—	143.	—	4	—	Danneborgs,	—	*Dannebrogs.*
—	162.	—	16	—	Vorm,	—	*Worms.*
—	156.	—	2	—	vingar,	—	*ringar.*
—	166.	—	27	—	Volfenbuttel,	—	*Wolfenbüttel.*
—	174.	—	29	—	Delfino,	—	Hufvudst. *Delfino.*
—	187.	—	1	—	Nethez,	—	*Nethes.*
—	—	—	4	—	Auvers,	—	*Anvers.*
—	202.	—	10	—	vald,	—	*valda.*
—	207.	—	7	—	det,	—	*de.*
—	241.	—	20	—	omkrets,	—	*längd.*
—	265.	—	4	—	Hetmites,	—	*Hermites.*
—	296.	—	25	—	100,000,	—	10,000.
—	298.	—	23	—	afskedt,	—	*afsked.*

4 3 2 1
1
2
3
4
5
6
7
8
1
2
3
4
1
2
3
4

ENCYKLOPEDI

FÖR

ELLER

Ett kort Sammandrag

AF

ALLA WETTENSKAPER.

från Franskan öfversätt

samt

med tillägg och rättelser utgifven

af

J. E. ANGELINI.

Kopist i Kongl. Kr. Civ. Expeditionen och Konduktör vid Konungens Museum.

IIdra DELEN

STOCKHOLM

Tryckt hos Notarien C. Delén.

1804.

S G

Då Utgifvaren nu öfverlemnar åt sina unga Landsmän Andra Delen af detta arbete, är det må hända både för honom och dem en tillfredsställande erinran, att han haft ganska liten del i dess utarbetande. Emedan han på en gång fann sin tid och förmåga alltför inskränkte, att med en, för ändamålet så nödvändig, sorgfällighet och noggrann urskillning, framställa de ämnen, hvilka utomdess, hvar för sig, fordra en mera grundelig lärdom, än den man rimligen kan förena hos en enda person; har han varit nog lycklig att finna häri ett ynnestfullt biträde af män, som åt vissa af dessa vettenskaper med största framgång egnat sin tid och sina snillen. Sådedes (för att förtiga deras namn, hvilka uttryckligen önskat vara okända), har utgifvaren sett Natural-Historien utarbetas af en Svartz, *Kemien af en* Hjelm, *Astronomien af en* Nicander, *— män, hvilkas blotta namn äro en tillräcklig och hedrande borgen för bokens värde, och hvilka dermed icke åsyftat någon annan belöning, än den, hvar Läsare ofelbart täflar med Utgifvaren att lemna dem, i den uppriktigaste tacksamhet och den lifligaste erkänsla. När var det icke snillets ärelystnad, att få sprida ljus åt andra af den Vettenskap eller Konst, som gjort dess egen sysselsättning och dess ära? —*

En Afhandling saknas emot förmodan i denna Del, nemligen: Fysiken. *Dess utarbetande hindrades denna gång af den mans oundvikligare göremål, som annars lofvade att härtill läna sina kunskaper, men emedan Utgifvaren ansett en Afhandling om* Landthushållningen *och* Åkerbruket, *vara för ändamålet passande, vill han af dessa ämnen, och af* Fysiken *göra ett* Bihang *till detta arbete, som nästa år utkommer.*

För öfrigt hoppas Utgifvaren, att vid någon ny upplaga kunna rätta misstagen och till en del äfven planen i de Afhandlingar, som innehållas i detta arbetes första del. Det är således äfven för detta ändamål, som han ytterligare utbeder sig oväldiga och kunniga läsares råd och upplysningar. Alla kritiker af annan beskaffenhet måste vara öfverflödiga, då de icke en gång förmå åstadkomma det skadliga inflytande på sjelfva arbetet och dess utgifvare, som dermed ofta är den egentliga afsigten.

Stockholm, den 1 November 1804.

Andra Delens Innehåll.

FJERDE AFDELNINGEN.

FÖRSTA KAPITLET.

ANDRA KAPITLET.

TREDJE KAPITLET.

Ett kort Utdrag af Konsternas och Vettenskapernas Historia.

FJERDE KAPITLET.

Mytologien.

FEMTE AFDELNINGEN.

Natural-Historien.

FÖRSTA KAPITLET.

Om Djuren.

ANDRA KAPITLET.

SJETTE AFDELNINGEN.

Kemien.

SJUNDE AFDELNINGEN.

ÅTTONDE AFDELNINGEN.

FJERDE AFDELNINGEN.

Historien.

Hvad är Historien?

En sann berättelse om de märkvärdiga saker och händelser i verlden, hvilka skett hos olika folkslag, och hvarigenom dessa folkslag uppkommit, tillväxt och florerat, eller aftagit och blifvit ödelagda.

Hvad är det jag förut bör veta, innan jag med fördel kan lära Historien?

Jag bör noga kunna bestämma tiden, då en händelse skett, hvilken kunskap kallas *Kronologi*, och noga veta det ställe på jorden, der denna händelse skett, hvilken kunskap kallas *Geografi*.

Hvilka äro de förnämsta tidräkningar, af hvilka man betjenar sig för att kunna bestämma denna tid?

Olympiaderne, hvilka höllos i Grekland hvart femte år, och med hvilka man började mäta tiden 776 år f. C. *Ab urbe condita*, eller ifrån staden Roms anläggande 753 år f. C. Sjelfva Christi födelse, hvarifrån tidräkningen började i sjette seklet. *Hedschra* eller Mahomets flykt till Medina 6a3 år efter Christi födelse.

fjerde

När jag nu vet detta, huru förhåller jag mig då?

Jag väljer vissa stora händelser i verlden, hvilka jag utmärker framför de andra, och ifrån tiden, då dessa inträffade, räknar jag allt det öfriga som dessemellan skett.

Hvad kallar jag en sådan märkvärdig händelse?

Epok eller Tidpunkt.

Huru lång tid innefattar allmänna Historien?

Omkring 5800 år, hvilken tidräkning grundar sig på Ebreiska texten af första Mosebok.

Anse alla Folkslag denna tidräkning riktig?

Nej. Indianer, Kineser och Kaldéer m. fl. hafva tillagt Historien en högre ålder.

Huru har man indelat dem?

I Gamla och Nya Historien.

Hvilka plägar man anse för epoker i Gamla Historien?

1) Adam, eller verldens skapelse. 2) Noak, eller syndafloden. 3) Abraham, eller Guds förbund med menniskan. 4) Moses, eller den skrifna lagen. 5) Trojas förstöring. 6) Salomo, eller Jerusalems tempelbyggnad. 7) Romulus, eller Roms grundläggning. 8) Cyrus, eller Israeliternas befrielse från Babyloniska fångenskapen. 9) Alexander, eller Persiska Monarkiens slut. 10) Scipio, eller Kartagos förstöring. 11) Christi födelse. 12) Constantin den Store, eller Kyrkans frid.

Huru långt sträcker sig Gamla Historien?

Till Vestra Kejsaredömets förstöring af Göterne 476 år efter Christi födelse, och innefattar omkring 4460 år.

Huru långt sträcker sig Nya Historien?

Till närvarande tid. Den tid af omkring 1000:de år, ifrån Gamla Historiens slut till 1500:talets början, kallas *medeltidens Historia*.

Af huru många slag är Historien?

Af äfven så många, som händelserne äro, hvilka den berättar. I synnerhet märker man *Stats-Historien*, som beskrifver de förändringar hvilka skett med hela folkslag. *Kyrko-Historien*, förändringar i Religionen och Kyrkoväsendet. *Lärdoms-Historien*, Vettenskapernas uppkomst, utbredande och förändringar. *Handels-Historien*, handelns och sjöfartens uppkomst och tillväxt. *Slöjders och Konsters Historia*, Konstnärer och Slöjdidkare med deras uppfinningar. *Natural-Historien*, som beskrifver naturens egentliga alster till deras utseende och egenskaper.

FÖRSTA KAPITLET.

Gamla Historien.

Hvilka äro de förnämsta folkslag i Gamla Historien?

Israeliterne, Egyptierne, Fenicierne, Assyrierne, Babylonierne, Mederne, Perserne, Araberne, Kineserne, Grekerne, Macedonierne, Kartaginenserne, Romarne och Göterne.

FÖRSTA ARTIKELN.

Menniskoslägtets äldsta Historia.

Hvilka voro de första menniskor på jorden?

Adam och *Eva*.

Hvar bodde de?

I Asien, och sannolikt emellan floderna *Eufrat* och *Tigris*, der *Diarbekir* nu är. Deras hemvist kallades *Paradis*, eller *Eden*, och var en angenäm och skön plats.

Huru hette deras söner?

Kain, som var den äldste och mördade sin broder *Abel*. Efter hans död fick Kain en annan broder *Seth*.

Hvilka af deras efterkommande äro att anmärka?

Noak, af Seths slägte, under hvars lefnad inträffade en allmän öfversvämning, kallad *Syndafloden*, som fördränkte alla menniskor utom Noak och hans familj, hvilka räddade sig i ett stort fyrkantigt fartyg, kalladt *Ark*. *Noak* blef således *menniskoslägtets andre stamfader*, hvars efterkommande bodde en tid tillsammans i Asien, till dess en Tornbyggnad, som de företogo sig vid *Babel* ungefär 100 år efter syndafloden, gaf anledning till deras förskingring.

ANDRA ARTIKELN.

Israeliterne.

Hvilken anses för detta folks stamfader?

Abraham. Hans sonson *Jakob* kallades äfven *Israel*, och häraf fingo Israeliterne sitt namn.

Hvar bodde Abraham?

Han flyttade sist till *Kanaan*, eller *Palestina*, ett land som låg vid kusten af Medelhafvet emellan det fordna *Fenicien* och *Arabien*.

Än Jakob?

Josef, en af *Jakobs* tolf söner, som var i Egypten, skaffade under en hungersnöd sin far och sina bröder ett hemvist i detta land, der likväl deras efterkommande Israeliterne slutligen blefvo trälar, och måste befrias genom *Moses*, som förde dem tillbaka öfver Röda hafvet, (Arabiska viken) till Palestina, ungefär 900 år efter syndafloden.

Huru inrättade de der sitt samhälle?

Till en fri Stat, sammansatt af de 12 Israels slägter, under *Domares* inseende, af hvilka *Jefta*, *Simson* och *Samuel* äro märkvärdigast.

Huru länge räckte Israelitiska Republiken?

I 395 år, efter hvilken tid folket önskade att regeras af Konungar.

Hvilka voro desse Konungar?

Saul, som var en tyrann, *David*, som gjorde *Jerusalem* till hufvudstad och Konun-

gasäte 1045 år f. C., samt var en man af stora egenskaper, och *Salomo*, den visaste på sin tid, hvilken byggde *Jerusalems Tempel* 1004 år f. C. Under hans son *Rehabeam* kommo 10 slägter öfverens att upprätta en särskilt Stat, kallad *Israels Rike*, hvars hufvudstad var *Samaria*. De begge öfrige slägterne blefvo qvar i Jerusalem under namn af *Juda Rike*.

Hvem förstörde Israels Rike?

Assyriens Konung *Salmanassar* 721 år före Christus.

Än Juda Rike?

Det undergick samma öde genom Babylons Konung *Nebukadnezar* 132 år derefter.

Hvad öde undergingo sedermera båda rikenas invånare?

De fördes i fångenskap till Assyrien, och plågades der, tills Persiens Konung *Cyrus*, 536 år f. C. gaf dem frihet att flytta hem igen och under Persiskt beskydd åter uppbygga sin Stad och sitt Tempel. Ifrån den tiden kallades de med ett gemensamt namn *Judar*, styrdes af *Öfversta Prester*, under ett ombytt beroende af *Perser*, *Greker*, *Egyptier* och *Syrer*, tills de 40 år f. C. kommo under *Roms* herravälde, fingo först *Romerska Lydkonungar*, sedan *Landshöfdingar*, uppreste sig väl några gånger i sin förtviflan, men blefvo i grund förstörde af Romerska Kejsaren *Titus*, deras Stat skingrad, och Jerusalem med Templet förstördt.

Hvarifrån hämtar man Israeliternas äldre Historia?

Ur Bibeln, i synnerhet ur *Mosis* och *Jobs* skrifter.

TREDJE ARTIKELN.

Egyptierne.

Huru länge har Egypten varit bebodt?

Detta land, som ligger i Afrika emellan Medelhafvet och Arabiska viken, är säkert ett af de äldsta riken i verlden, blef kort efter syndafloden bebodt, och hade redan Konungar i Abrahams tid, 426 år derefter.

Hvilka äro de märkvärdigaste af dessa Konungar?

Menes, som anses för den förste och har byggt dess gamla hufvudstad *Memfis*; *Osiris*, som bidrog mycket till Egyptiernas hyfsning och blef, tillika med sin syster *Isis*, af dem dyrkad som en Gud; *Osymandias*, som anlade det äldsta Bibliotek; *Meris*, som lät gräfva den stora sjön af samma namn 2040 år f. C.; *Sesostris*, som var en berömd Regent och stor Hjelte, öfvervann sina landsmäns fördomar emot sjöväsendet, gjorde ett tåg till Indien 665 år f. C. och vidgade genom eröfringar i Asien och Europa sitt rike ifrån Ganges till Donau, och *Proteus*, som lefde under Trojanska kriget.

Hvilka öden undergick Egypten sedermera?

Efter någon tids *mellanregering* af 12 Herrar, styrdes det sedan åter af Konungar, ibland hvilka *Nekao* bör nämnas, emedan Egyptierne under hans tid seglade rundt kring Afrika. Sedan detta land haft flera inbördes och utrikes krig, gjordes det först af *Nebukadnezar* skattskyldigt under

Babylon, sedan af *Cyri* son *Cambyses* under *Persien* 525 år f. C., var en tid nog lyckligt att afskudda sig detta ok och äga 9 inlödda Regenter, men måste dock åter igen underkasta sig Persiens välde, till dess *Alexander den store* lade det under Macedonien, hvarifrån det likväl sedan afsöndrades, och blef för tredje gången *ett sjelfständigt rike* och i ett florerande tillstånd, då det ändtligen kom under *Roms* förmynderskap och förvandlades till en *Romersk Provins* 30 år f. C. *Araber* och *Turkar* hafva sedan ägt landet, och i sednare åren äfven *Fransmän* och *Engländare* m. fl.

Hvad är för öfrigt märkvärdigt i Egypten?

1) *Nilströmmen*, som under våra höstmånader uppstiger, öfversvämmar hela landet, ledes med konst genom många dammar och kanaler öfver fälten, och befordrar Egyptens välmåga.

2) *Landets fornlemningar*, bestående i *Pyramider*, eller stora ofantliga torn, fyrkantiga och uppåt spetsiga, af hvilka den största är 260 alnar hög. *Obelisker*, som äro fyrkantige, sluta sig i en spets och bestå af en enda sten, men äro likväl ofta 54 alnar höge. *Labyrinten*, bestående af konstiga underjordiska hvalf och gångar, hvilka i fyrkant slutta ständigt ofvanifrån på djupet, så att man har största svårighet att hitta ut. *Sfinx*, ett fruntimmers bild, af ofantlig storlek uthuggen i ett kalkberg. *Katakomber*, eller ett stort underjordiskt fält med gångar, som förvarade *Mumier*, eller Egyptiernas balsalmerade lik.

3) *Egyptiernas gamla lagar och sedvanor*, enligt hvilka folket var indeldt i vissa stånd, hvilka voro ärfteliga, och ingen fick ombyta sin faders lefnadsyrke. *Hieroglyfer* eller bilderskrift nyttjades innan skrifkonsten uppfanns. De anställde rättegång öfver de döda. Vid en Domstol af 40 personer hade man rättighet att anklaga en död person, till och med en Konung. Om det då kunde bevisas, att den döde begått nedriga gerningar, eller lemnat gäld efter sig, fick han ej vanlig begrafning, förr än dess brott voro tillgifna och dess skuld betalt. Deras Religion var i högsta grad vidskeplig, men de hade mycken omsorg för samhällets lugn och säkerhet, samt gjorde stora och hastiga framsteg i vissa vetenskaper och konster.

Hvem är Egyptiernas äldsta Historie-skrifvare?

Manetos, som skall hafva lefvat 300 år före Christus.

FJERDE ARTIKELN.

Fenicierne.

Hvar låg Fenicien?

I Asien, emellan Syrien, Palestina och Medelhafvet.

Hvilka voro detta lands förnämsta städer?

Tyrus, som var byggd 240 år förr än Salomos Tempel, och var en af verldens största städer, hvars Köpmän voro mäktigare än För-

star, men som förstördes af Alexander den store. *Sidon*, hvilken florerade redan i Patriarken Jakobs tid.

Hvilken af Feniciens Konungar bör nämnas?

Hiram, en stor Regent, samtidig med *David* och *Salomo*, dem han kände och understödde, som gaf sitt land stort anseende, frid, öfverflöd, konster och visa lagar, hvilka länge efter dess död bibehöllo sig.

Hvarigenom hafva Fenicierne i synnerhet gjort sig kända?

1) Genom deras slöjder, vidsträckta handel och sjöfart, hvarigenom de förskaffade sig omätliga rikedomar, och togo på sin tid företrädet af alla andra nationer.

2) Genom uppfinningen af *Glas*, konsten att färga med *Purpur*, väfva fina linnetyg, och göra konstiga arbeten af alla slag. De anses äfven för uppfinnare af *Skrifkonst*, *Räknekonst*, *Vigt*, *Mått* och *Mynt*.

3) Genom deras *Kolonier* eller *Nybyggen*, hvilka de anlade till utvidgande af sin handel, hvaribland må nämnas *Troja*, vid Hellespont eller Dardanellerna, och *Kartago*, vid det nuvarande *Tunis*, grundlagd af Tyriska Konungen *Pygmalions* syster *Dido* 890 år f. C. styrd som Republik och bekant för sina krig med de Romare, under namn af *Puniska krigen*, hvarom längre fram skall talas.

Hvilken anses för detta folks äldsta Häfdatecknare?

Sankoniaton, som skall hafva lefvat 1400 år f. C. I Bibeln kallas Fenicierne *Kananéer*.

FEMTE ARTIKELN.

Assyrierne, Babylonierne och Mederne.

Hvar låg gamla Assyrien?

I nuvarande Turkiska Provinsen *Kurdestan.*

Hvem var Assyriska rikets grundläggare?

Nimrod; men det blef först ett rike under *Assur,* af hvilken det fick sitt namn. Emedlertid bör *Ninus I,* som lefde 400 år efter syndafloden, fullkomnade staden *Ninive,* och förenade dermed *Babylon, Meden* och andra länder, anses för Assyriska rikets stiftare.

Hvem efterträdde Ninus?

Dess Gemål *Semiramis,* ett fruntimmer af stort snille och hjeltemod, som i manskläder regerade och krigade.

Hvilka städer böra märkas?

Ninive, som låg vid floden *Tigris,* var en tid Assyriska rikets hufvudstad, och skall varit 7 gånger större än det nuvarande Paris; *Babylon,* uppbyggd af *Semiramis,* och verldskunnig för sin storlek och prakt, sina tjocka murar, i luften hängande trädgårdar m. m.

Hvad öde hade Assyriska Monarkien?

Den delades, sedan *Semiramis* haft 30 duglösa efterträdare, i 3:ne riken, neml.

1) *Babyloniska,* med Babylon till hufvudstad, stiftadt af *Belesis,* som i Bibeln kallas *Nabonassar,* var under dess son, *Nebukadnezars* regering på höjden af sin ära

och makt, men blef af *Cyrus* förstördt och med Persiska väldet förent 530 år f. C.

2) *Mediska Riket*, stiftadt af *Arbaces*, som i Bibeln kallas *Tiglat Pileser*, med *Ekbatana* till hufvudstad, hvilken *Dejoces* dess enda nyttiga Regent anlade, och af *Cyrus*, något förr än Babyloniska riket, äfven förent under Persiska Monarkien.

3) *Det andra Assyriska riket*, äfven stiftadt af *Arbaces*, med *Ninive* till hufvudstad, förstördes af Mederne och Babylonierne, samt delades emellan dem 620 år f. C.

Hvad är att anmärka om dessa folkslag?

De äro i synnerhet bekanta för deras krig och grymma förhållande emot Israeliterne. Deras språk liknade ganska mycket det Ebreiska. Deras Konungar voro Despoter, och deras Prester ansågos för synnerligen vise män. De gjorde stora framsteg i Astronomien, och äfven i Geometrien, tillverkade virkade brokiga tyger, praktfulla broderingar, fint linne och sköna tapeter, men bortskämdes snart af vällust och veklighet.

Hvilka anses hafva skrifvit Assyriska Historien?

Ktesias och *Berosus*, hvilken sistnämde lefde 300 år före Christus.

SJETTE ARTIKELN.

Perserne.

Hvem bör anses för Persiska rikets stiftare?

Cyrus, som lefde 560 år f. C., ärfde Meden och Persien, intog Babylon, med list underkufvade *Lydien*, der den rike *Kresus* regerade, och förenade alla dessa länder under ett gemensamt välde, det han på Assyriska rikets fall upphöjde till ett stort anseende, som sedermera ökades genom Egyptens underkufvande, och räckte öfver 200 år.

Hvad är att märka om Cyrus?

Han var en stor och aktningsvärd Regent, lycklig inkräktare och välsignad för den frihet han återskänkte Israeliterne.

Hvilken var hans efterträdare?

Hans son *Kambyses*, som väl intog Egypten, men vanslägtade i öfrigt från sin fader. Med honom utgick Cyri stam.

Hvem började ett nytt Konungahus?

Darius Hystaspis, som blef Konung för det att hans häst bland de andra medtäflarnes först gnäggade på mötesplatsen. Han var Judarne mycket behjelplig till deras Tempels återuppbyggande. Under hans tid började Persernes 50:*åra krig med Grekerne* 501 f. C. hvilket slutligen beredde Persiska rikets undergång.

Hvad var anledningen?

Jonerne, en Grekisk Koloni i mindre Asien gjorde uppror mot Darius, fingo under-

stöd af Republiken *Atén* i Grekland, blefvo väl kufvade, men Darius som tågade mot Grekland för att hämnas, blef öfvervunnen af *Miltiades* vid *Maraton*, och förlorade några hundratusen man. *Xerxes* hans son, som fortsatte kriget med Grekland, och utrustade en krigshär af öfver 2 millioner menniskor, blef ickedessmindre vid ett pass uppehållen af några hundra Greker, förlorade sjöslaget vid *Salamino* och slagét till lands vid *Platéa*, 479 år f. C. och undankom sjelf med möda till Asien, för att aldrig mera återkomma.

Hvem förstörde Persiska riket?

Under de följande Regenter försvagades detta rike till den grad, att sedan Konung *Filip* i lilla *Macedonien* funnit utväg att genom slughet och penningar kufva de, af inbördes krig, försvagade *Grekerna*, utförde hans namnkunnige son *Alexander den store*, sin faders förslag att angripa Persien, hvilket denne lyckligen verkställde i 3:ne afgörande drabbningar emot *Darius Codomannus*, af hvilka den sista var vid *Arbela* 331 år f. C. då Persiska väldet såg sitt slut.

Hvad är för öfrigt att anmärka om Perserna?

Under *Darius Hystaspis* tid lefde hos dem en filosof vid namn *Xoroaster*, som ledde dem till den Högsta Gudens dyrkan, lärde dem själens odödlighet med belöning eller straff efter döden, och var samtidig med tvenne andra filosofer, hvar i sin nation odödliga, neml. *Congfutsé* i Kina, och *Pytagoras* i Grekland. Vettenskaperne voro endast kän-

de af *Magerne* eller landets vise. *Postväsendet* inrättades allraförst hos Perserne. Lagarne voro stränga, och de straffade icke blott begångna laster, utan sökte äfven att förekomma och qväfva dem i deras första början.

Hvilka äro Persiens äldsta Historie-skribenter?

Ktesias, *Xenofon* och *Herodotus*, som alla lefde omkring 400 år f. C.

SJUNDE ARTIKELN.

Araberne.

Hvad märkes om dem?

De voro ett Asiatiskt folkslag, indelte i särskilta stammar, och herdar, hvilka flyttade omkring med sina hjordar och tält, under en *Emirs* anförande för hvar stam.

Har icke Arabien lydt under någon enda och gemensam Förste?

Nej. *Babylonier*, *Perser* och *Egyptier* intogo väl men förlorade snart vissa stycken af landet. Sjelfva *Romarne* kunde blott underlägga sig några stammar.

Hurudant blef slutligen Arabernes öde?

Sedan de sjelfve ströfvat i de nästgränsande länder och riktat sig af fiendtliga byten, blef deras tillstånd förändradt af den namnkunniga Religions-stiftaren *Muhamed*. Efter hans död utvalde de andra Förstar till

Lärare och Religionsföreståndare, hvilka kallades *Kalifer*. Några af dessa uppväckte hos sina landsmän kärlek och smak för lärdom, inkallade lärda män, låto öfversätta Grekernas arbeten på Arabiska språket och anlägga Boksalar, Observatorier, Skolor och Lärda samfund, hvarigenom flera vettenskaper, i synnerhet *Aritmetiken*, *Geometrien* och *Astronomien*, hunno en viss höjd, och Riket blomstrade af handel, lärdom och vidsträckta besittningar. Slutligen uppkommo likväl inbördes krig och grymma Religions tvister; staden *Bagdad* blef af *Mogolerne* eröfrad 1258, och desse tillika med *Perser* och *Turkar* trädde i Arabernas ställe.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Kineserne.

När blef Kina i synnerhet kändt?

Omkring 550 år f. C. då en man vid namn *Congfutsé* (*Confucius*), gjorde sig namnkunnig för sitt snille och sina på den tiden ovanliga kunskaper, hvilka banade honom väg till thronen, och gjorde honom till stiftare af den i Kejsaredömet ännu rådande Religion, hvars vård är anförtrodd åt högre och lägre Embetsmän, kallade *Mandariner*.

Hvilka af Kinas Kejsare böra anmärkas?

Tschingwang, som egentligen grundlade detta Kejsardöme 250 år f. C., och befästade dess säkerhet emot Tatarernas infall, genom en

en lång och hög mur, som han på gränsen lät uppföra och ännu vidmakthålles, kallad *stora muren af Kina.*

Tä-tsong I, en stor älskare och befordrare af lärdom, under hvars regering, ifrån år 626 till 649, christendomen först kom till Kina, der den i början fick många anhängare, men sedermera förföll.

Hvad är i öfrigt att anmärka om Kinesarne?

Deras Siden-arbeten och Postliner äro namnkunnige, deras fallenhet ovanlig att bilda och efterhärma, men deras nationela högmod öfverdrifvit. Deras språk och skrifsätt är vidlyftigt och svårt, deras arbetsamhet oförtruten, deras Kejsares makt oinskränkt, men deras hemseder och lefnadssätt ganska afvikande från hyfsade Européers. Adelskap är hos dem icke ärfteligt, utan vinnes endast genom högre skicklighet och ädla gerningar.

NIONDE ARTIKELN.

Grekerne.

Hurudant var Grekland i sin första början?

Indeldt i flera små samhällen. Dessa utgjordes af *Pelasger, Legeler* m. fl., hvilka blefvo, ifrån rå och vilda, slutligen genom utländningars inflyttning från Asien och Egypten, de mest upplysta, älskansvärda och belefvade folkslag i hela den gamla verlden.

Hvilka voro de förnämste af dessa Stater?

1) *Sicyon*, den äldste af dem, stiftad omkring år 1820 f. C.

2) *Argos*, dit *Inakus* flyttade en Egyptisk Koloni 1800 år f. C. och hvarifrån Argonauternes tåg skedde till *Kolkis* i Mingrelien under *Jasons* anförande för att borttaga Gyldene skinnet, hvarvid de biträddes af Prinsessan *Medéa*.

3) *Mycene*, en Koloni från Argos, och den store hjelten *Agamemnons* fädernesland.

4) *Tebe*, stiftad 1490 år f. C. af *Kadmus* från *Fenicien*, hvilken lärde Grekerna skrifkonsten. Denna Stat, den stora *Herkulis* fädernesland, i början Konungarike, och sedan Republik, var länge vanmäktig och föraktad, men svingade sig opp, genom sina statsmän och Generaler *Epaminondas* och *Pelopidas*, till ett förvånande anseende i Grekland, hvilket likväl kort derpå förlorades, tillika med hela Greklands frihet.

5) *Korint*, en af Greklands gamla och mest berömda Stater, stiftad omkring år 2528.

6) *Lacedemon* eller *Sparta*, en af de största och mäktigaste i hela Grekland, anlagd af *Lelex* ifrån Egypten omkring 1500 år f. C. täflade alltid om företrädet med *Atén*. *Lykurgus*, som lefde 898 år f. C. stiftade de märkvärdiga lagar, som i 500 år grundade Spartas styrka och flor. Staten styrdes af tvenne Konungar, och ett Råd. Det var en af dessa Konungar *Leonidas*, som vid *Termopyle* uppehöll den stora Persiska hären med 300 Spartaner. En af dess fältherrar, *Lysander*, tvingade slutligen Atenienserne till lydnad under Lacedemon, men 370 år f. C. blefvo Lacede-

monierne i grund slagne af Tebanerne vid *Leuktra*, och deras öfvermakt förlorad.

7) *Atén*, stiftad af *Cekrops* från Egypten, omkring 1550 år f. C. och i början styrd af sjutton efter hvarandra regerande Konungar, ibland hvilka må nämnas *Erektéus* från Egypten, som lärde sina undersåtare åkerbruk. *Teseus*, som vid 1259 år f. C. grundlade dess Statsförfattning, och gjorde många lysande bedrifter, och *Kodrus* som var den siste, lefde omkring 1095 år f. C. och uppoffrade sig sjelf åt sina fiender för fäderneslandets väl. *Atén* blef sedan *Republik* under årligen utvalda styresmän, kallade *Arkonter*. *Drako* skref först dess lagar 624 år f. C., men som desse voro alltför hårda och utstakade dödsstraff för det minsta brott, uppdrogs detta förtroende åt den vise *Solon*, 594 år f. C. som gaf Atén milda och förträffliga lagar. *Atén* förde många krig, ibland hvilka de förnämsta voro det *Persiska*, *Messinska* och *Peloponesiska*, hvilket sista räckte i 27 år, och vid hvars början *Atén* var på sin största höjd i makt, ära, vettenskaper och konster, fastän detta krig slutades med förlusten af Aténs frihet omkring 400 år f. C.

Voro ej Grekiska Staterne i någon särskilt förbindelse med hvarandra?

Jo, genom en *gemensam Gudstjenst*, *Delfiska Oraklet*, *de Olympiska spelen*, men i synnerhet derigenom att de, fastän hvar för sig fria och sjelfständiga, likväl årligen skickade deputerade att, i en allmän sammankomst, kallad *Amfiktyonernas Råd* eller *Församling*, öfverlägga om deras gemensamma bä-

sta. Likväl var en inbördes afund hos dem så outsläcklig, att den utbrast i fiendtligheter och vållade slutligen deras gemensamma olycka.

Företogo sig dessa Stater något gemensamt fälttåg?

Jo, de fleste ibland dem deltogo i det namnkunniga kriget emot det mäktiga Trojaniska riket i mindre Asien, för att hämnas den Lacedemoniska Konungen *Menelai* gemål, *den sköna Helenas* bortröfvande af en Trojanisk Prins, *Paris*. Detta krig, som den odödlige skalden *Homerus* beskrifvit, utfördes, under *Menelai* brors, den Myceniska Konungen *Agamemnons* befäl, och *Troja* förstördes efter en 10 årig belägring omkring 1180 år f. C.

Säg mig i korthet de Grekiska Staternas öde?

Sedan Grekerne tappert försvarat sin frihet emot Perserne, råkade de i inbördes krig, hvilka så alldeles försvagade dem, att Konung *Filip* i Macedonien, (hvilket land, stiftadt af *Karanus* vid pass 800 år f. C., förut varit af ett obetydligt värde och inflytande) genom sin slughet, trolöshet, krigskonst och sina penningar, gjorde sig bland Grekerne betydande, fick säte och stämma i deras sammankomster, väpnade dem först inbördes emot hvarandra, angrep dem slutligen sjelf, och genom slaget vid *Keronea* beröfvade dem deras frihet, på hvars fall den *Grekiska Monarkien* upprestes, 336 år f. C.

Hvad bör man för öfrigt nämna såsom i synnerhet anmärkningsvärdt hos Grekerne?

1) Deras *Olympiska spel*, som bestodo i flerahanda kropps och snille-öfningar, hvilka

höllos hvart 5:te år vid staden *Olympia* i Landskapet *Elis*, bevistades af folk från hela Grekland, bidrog mycket till deras framsteg i Konster, Vettenskaper och Krigsväsendet, och utgjorde en tidräkning för deras Historieskrifvare. Desse räknade efter Olympiaderne, af hvilka den första började 776 år f. C.

2) Deras *Lagstiftare*, *Fältherrar* och *Lärde* samt vittre män, ibland hvilka må nämnas, bland Lagstiftarne: *Lykurgus*, *Teseus*, *Kodrus* och *Solon;* bland Generalerne: *Pelopidas*, *Epaminondas*, *Leonidas*, *Agamemnon*, *Akilles*, *Miltiades*, *Aristides*, *Temistokles*, *Lysander*, m. fl.; bland de Lärde och vittre: *Sokrates*, *Plato*, *Epikurus*, *Aristoteles*, *Hippokrates*, *Euklides*, *Demostenes*, *Xenofon*, *Plutarkus*, *Homerus* och *Sappho* m. fl.

3) *Deras Konstarbeten*, hvilka hunno till en fullkomlighet, som ännu tjenar till mönster; *Apelles*, *Fidias*, *Partasius* och *Xeuxis* må af Konstnärer blott nämnas. Grekernes snille uppfinningsgåfva och smak — allt var beundransvärdt, deras språk välljudande och skönt, deras handel blomstrande och vidsträckt, men deras Gudalära vidskeplig och orimlig.

TIONDE ARTIKELN.

Macedonierne.

Hvem var Filips efterträdare?

Hans son *Alexander*, med tillnamnet *den store*, uppfostrad af Filosofen *Aristoteles*.

Säg mig i korthet hans Historia?

Sedan Grekerne, efter flera fåfänga försök till frihetens återvinnande, blifvit af honom alldeles underkufvade, och *Tebe* förstördt, tågade denne eröfrare mot Persien, slog dess Konung *Darius Kodomannus* i 3:ne särskilta drabbningar, och störtade derigenom Persiska väldet, intog *Sidon*, förstörde *Tyrus* i Fenicien, tågade genom Jerusalem till Egypten, der han grundlade staden *Alexandria*, tvang sedan *Skyterne*, och vände sin inkräktningslystnad mot *Indien*, der han vid floden *Ganges* blef förmådd af sitt eget folk att vända om, gjorde derpå en omväg att bese *Indiska Ocean*, och återkom till *Babylon*, hvarest han hastigt dog 323 år f. C., sedan han lefvat i 32 och regerat i 12 år. Genom vekhet och öfvermod var till slut hans förra ädla och stora karakter alldeles förderfvad.

Hvem tillföllo alla dessa eröfringar?

Sedan hans Generaler i 20 år krigat derom inbördes, delades det stora Macedoniska väldet i fyra särskilta riken.

1) *Macedoniska riket*, hvilket tillföll Generalen *Kassander*, och upphäfdes slutligen af Romarne 167 år f. C., sedan det under 16 Konungar räckt i 133 år.

2) *Syriska riket*, hvilket åter begyntes med *Seleukus Nikator*, sedan det från uråldriga tider varit ett Konungarike, men kommit under Babyloniens, Persiens och Macedoniens ömsesidiga välde. Denne *Seleukus* grundlade staden *Antiokia*, förstörde och till en del inkräktade det Traciska riket genom *Lysimaki* nederlag och ägde de fleste af Alexanders eröf-

ringar i Asien, hvarigenom hans rike var från början det mäktigaste, men det förvandlades under hans efterträdare i flera små riken, såsom det *Partiska riket*, hvilket stiftades af *Arsaces*, kunde aldrig af Romarne underkufvas, och hvaraf sedermera blifvit det nuvarande *Persiska riket*; det *Pontiska riket*, hvars välde var högst under dess sista berömliga Regent *Mitridates*; *Pergameniska riket*, hvars siste Regent var *Attalus*; och *Armeniska riket*, der *Tigranes* sist regerade. *Syrien* gjordes till en *Romersk Provins* 60 år f. C.

3) *Egyptiska riket*, stiftadt af Fältherren *Ptolomeus Lagus*, var i början, och i synnerhet under *Ptoloméernes* regering blomstrande, men blef, efter nära trehundrade års förlopp, under dess Regentinna *Kleopatra*, en *Romersk Provins* 30 år f. C.

4) *Traciska riket*, som tillföll *Lysimakus* och med honom slutades.

Huru gick det med Grekland?

Grekerne hade ingått det så kallade *Akeiska förbundet*, för att söka försvara deras efter Alexanders död återvunna sjelfständighet, men Romarne blandade sig efter hand i deras angelägenheter, nyttjade, som vanligt, det ena partiet att försvaga det andra, och förvandlade slutligen genom våld och list hela Grekland till en *Romersk Provins* vid pass 142 år f. C.

ELFTE ARTIKELN.

Kartaginenserne.

Hvarifrån härstammade de?

Ifrån *Fenicierne*, om hvilka redan något är nämdt.

Hvad är att märka om Kartago?

Denna stat, grundlagd af *Dido*, omkring 890 år f. C. var sammansatt af Köpmän, hvilka utvidgade dess makt öfver hela Afrikanska kusten, Sardinien, Baleariska öarne, Spanien och en del af Sicilien, hvarest de öfverallt ägde nybyggen, samlade oerhörda rikedomar, idkade den vidsträcktaste handel och sjöfart, samt täflade med sjelfva Rom om herraväldet öfver verlden.

Hvarigenom hafva de i synnerhet blifvit märkvärdiga?

Genom deras trenne krig med de Romare, som kallas *Puniska krigen*, de märkvärdigaste i hela gamla Historien, hvilkas egentliga anledning var Roms afund öfver Kartagos stigande makt. Kartaginenserne hade tillförne haft långvariga krig med Sicilianska Staterne, i synnerhet *Syrakusa* derstädes, hvilken Stat ifrån Republik förvandlades till Konungarike, af *Gelon*, en af de älskvärdaste Regenter i Historien. Denna Stat blef tillika med hela Sicilien en *Romersk Provins* 208 år f. C.

Säg mig i korthet sammanhanget af de Puniska krigen?

Det första Puniska kriget började 264 år f. C. och uppkom af en inbördes misshäl-

lighet på Sicilien. Romarne byggde vid detta tillfälle inom tvenne månader deras första flotta, som bestod af 220 fartyg, och slogo dermed, under Konsulerne *Duilius* och *Regulus*, tvenne gånger den Kartaginensiska. De landade derefter vid sjelfva Kartago, ledo väl ett nederlag på Afrikas fasta land, men satte slutligen, genom nya rustningar, Kartaginenserne i nödvändighet att köpa en dyr fred af Romerska Senaten efter ett 24 årigt krig.

Det andra Puniska kriget hade sin grund i Kartaginensernes harm öfver förlusten af Sardinien och Sicilien, jemte Romarnes orättvisa uppförande vid alla tillfällen. Sedan staden *Saguntus*, som var Roms Bundsförvandt, blifvit af *Hannibal* förstörd, förklarade Romarne krig, hvarföre denne Hannibal, som troligen varit forntidens största General, gick öfver Alperna till Italien, slog flera Romerska krigshärar, och genom slaget vid *Cannæ* bragte Rom i den yttersta förlägenhet, då den unge Romerske hjelten *Scipio* tvang Hannibal att undsätta Kartago, sedan dess Spanska länder blifvit eröfrade. Nu blef Hannibal slagen, och Kartaginenserne tvungne att sluta fred med de nesliga villkor, som Romarne föreskrefvo, sedan kriget räckt i 18 år.

Det tredje och sista Puniska kriget, som egentligen uppkom af Roms inkräktning och hämdelystnad, slöts efter 4 års förlopp, med Kartaginensiska Republikens fullkomliga undergång. Kartago skulle i grund ödeläggas, hvarföre eld sattes på staden, som brann i 17 dygn, grundvalen upplöjdes och salt ströddes i fårorna. Detta skedde af *Scipio den*

yngre. 144 år för C. föd., sedan de Puniska krigen räckt i 118 år.

Hvad är i öfrigt att anmärka om Karthaginenserne?

Deras regeringssätt var blandadt af Aristokrati och Demokrati. De hade tvenne Öfverhets personer, som kallades *Suffeter*, hvilka årligen ombyttes, och ett *stort Råd*, från hvilket ärendena, vid yppade skiljaktigheter, hänskötos till folket, jemte en domstol af 104 personer. — Enligt deras Religion offrades äfven menniskor. — Konster och Vettenskaper voro af dem föraktade och Grekiska språket förbudit. — Deras löften voro ej särdeles pålitliga, deras seder hårda och grymma. Olycklige Fältherrar straffades merendels till lifvet, och de lycklige oftast med otacksamhet och landsflykt. Deras vinningslystnad dref dem till allt, och allt var hos dem falt för penningar. De voro mera handlande än krigsmän, och nyttjade derföre värfvade troppar, hvilket äfven bidrog till deras olyckliga undergång.

TOLFTE ARTIKELN.

Romarne.

Hvem grundlade Rom?

Tvillingarne *Romulus* och *Remus* 753 år för C. f., i ett land som kallades *Saturnien*, *Ausonien* och sedan *Italien*, hvars förnämsta Stater då voro *Latium* och *Hetrurien*, och *Janus*, *Eneas* och *Latinus* desse staters förnämste Regenter.

Huru indelas Romerska Historien?

I trenne delár, efter regeringssättets hufvudsakligaste förändringar, nemligen: som *Konungarike*, *Republik* och *Kejsaredöme*.

Huru länge räckte Monarkien i Rom?

I 245 år.

Hvilka voro dess Konungar?

1) *Romulus*, Rikets egentlige Stiftare, som mördade sin broder *Remus*, indelte folket i vissa klasser, tillsatte ett Råd af 100 personer, hvilkas afkomlingar utgjorde Roms Adel, och kallades *Patricier*, då det öfriga folket kallades *Plebejer*. Hān utvidgade Roms gränsor genom flera lyckliga krig, mördades af Rådet efter 40 års slug men despotisk regering, och dyrkades sedermera under namn af *Quirinus*.

2) *Numa Pompilius*, en dygdig Regent, som förbättrade religionen, åkerbruket och statsinrättningen, byggde *Jani* tempel åt fredens gud, och införde en riktig årsräkning.

3) *Tullus Hostilius*, en stor inkräktare, som slöt kriget med Albanerne genom ett rygtbart envig.

4) *Ancus Martius*, som älskade freden, men förstod äfven att segra, prydde Rom med vackra palats, samt återställde Gudstjensten och åkerbruket.

5) *Tarquinius Priscus*, en köpmans son från Korint och en slug Regent, som förde en lysande hofstat, uppförde präktiga offentliga byggnader, såsom *Circus*, (en öppen skådeplats som kunde rymma 260,000 personer), och *Capitolium*, som grundlades af honom

och var Roms citadell. Han hade folkets förtroende, men mördades af sin företrädares söner.

6) Servius Tullius, Tarquinii måg, gjorde af alla Konungarne de nyttigaste borgerliga inrättningar, lättade de fattigas utskylder, och indelte folket i sex klasser; mördades genom Rådets och sin efterträdares tillställning.

7) Tarquinius Superbus, Servii måg, den siste och sämste af Roms Regenter, som genom sin egen grymhet, girighet och högmod, samt dess familjs laster, störtade sig sjelf och tillika konungamakten i Rom 508 år för C.

Huru regerades nu Rom?

Tarquinius förjagades, och högsta styrelsen uppdrogs åt *tvenne Konsuler*, hvilka årligen ombyttes, hade en inskränkt makt, som likväl ökades vid vådliga händelser, voro vanligen krigshärens anförare, och gjorde reda för sin förvaltning hos *Senaten* eller *Rådet*, som nu ökades till 300 personer. Rom blef således en *Fristat* eller *Republik*, och denna räckte vid pass i 480 år.

Af hvem valdes Rådsherrarne?

Af *Folket*, som egentligen ägde högsta makten, och utöfvade den genom omröstning i dess *allmänna sammankomster* (comitia), der man stiftade lagar, slöt fred, förklarade krig, och dömde öfver medborgares brott.

Säg mig i korthet Roms Historia under dess Republikanska styrelse?

Emedan denna Stat grundlade sin storhet genom eröfringar och en ömtålig kärlek

till friheten, är dess Historia en sammanhängande kedja af *utvertes krig* och *invertes oroligheter*. De sednare, hvilka likväl slutligen förstörde Republikens frihet och makt, yppade sig genast i en från början inrotad missämja emellan *Patricierne*, som ville befalla, och *Plebejerne* som icke ville förtryckas. Rådet företog sig då att tillsätta en *Envåldsherre* eller *Diktator*, som hade en oinskränkt myndighet i allt, men endast på halft år; men *Plebejerne* deremot erhöllo sedermera af sin folkklass egna ombudsmän, under namn af *Tribuner*, hvilka skulle bevaka deras rättigheter emot Adelns och Rådets förtryck. En *skrifven borgerlig Lag* författades i tolf taflor, hvarvid den vise *Solons* lagar lades till grund af vissa dertill utsedde män, under namn af *Decemvirer*, hvilka under denna tid fingo en oinskränkt makt, den de missbrukade, och måste med våld tvingas att nedlägga. Konsulerne valdes länge endast bland Patricierne, men Rådet nödgades lemna det ena Konsulsrummet åt Plebejerne, sedan *Militäriska Tribunatet*, som förut var inrättadt i Konsulernas ställe, och kunde beklädas af beggeståndens ledamöter, afskaffades. — Sederna förlorade slutligen sin renhet, lagarna sin aktning, och då uppkommo *inländska borgerliga krig*, hvilka trenne särskilta gånger fördes hvar gång af tre Romare, som täflade med hvarandra om väldet, under de så kallade *Triumviraten* eller *tre-mäns välden*, hvilka räckte i 58 år och slutade Roms frihet. I första triumviratet voro mäktige och tilltagsne Generalspersoner: *Marius*, *Cinna* och *Sylla* hufvudmän, då

den siste blef utnämd till beständig *Diktator*, men nedlade sedermera frivilligt denna makt. I det andra voro: *Crassus*, *Pompejus* och *Julius Cesar*, då den sednare erhöll högsta makten, men mördades snart efter på Rådhuset i Rom. Tredje triumviratet utgjordes af *Lepidus*, *Antonius* och *Octavius*, då äfven den sista behöll öfvervigten, stiftade *Romerska Monarkien*, fick hedersnamnet *Augustus*, och blef den *förste Romerske Kejsare* efter slaget vid *Actium* 30 år f. C.

Hvilka voro de förnämsta utvertes krig, under Roms Republikanska styrelse?

Sedan Romarne ingen ting mera hade att eröfra inom Italien, sträckte de sin inkräktningslystnad till Asien, Afrika och den öfriga delen af Europa, för att underkufva alla bekanta folkslag på jorden, hvilket äfven efter många förluster och faror, slutligen till största delen lyckades. Bland dessa krig märker man: *kriget med Gallerne*, hvilka en gång gingo löst på Rom, eröfrade och uppbrände staden, med föresats, att äfven förstöra Capitolium, då den landsförviste hjelten *Camillus* förjagade dem och räddade sitt fädernesland. Krigen med *Lusitanerne* och *Numantinerne* i Spanien, hvilka sednare, inskränkte inom murarne af deras stad, tände sjelfve eld på densamma, och begrofvo sig under dess ruiner. *De trenne Puniska krigen*, hvilka, redan nämde, voro de märkvärdigaste. *De trenne krigen med Slafvarne*, som gjorde uppror på Sicilien, hvarvid öfver en million af dessa olyckliga omkom. *Kriget med Cimbrerne*, som Marius utförde. *Kriget*

med Bundsförvandterne, hvilka påstodo Romersk borgare-rätt, som äfven med vissa villkor måste dem beviljas. De öfriga krigen med Perserne, Grekerne, Egyptierne, Judarne m. fl. äro förut nämda.

Hvad är i öfrigt att minnas om Rom under denna tid?

Rom, som slutligen förvärfvade sig namnet af *Verldens Drottning*, växte genom en utmärkt klokhet i dess styrelse och lyckliga eröfringar, till en höjd af storhet, rikedom och makt, som något annat folkslag på jorden ännu icke hunnit. Men sedan Romarne sträckte sina eröfringar utom Italien, förlorade deras frihet sin helgd, sederne förskämdes genom ett samladt öfverflöd från alla verldens delar, soldaten blef veklig och upprorisk, och dess störste Generaler inkräktare af Roms frihet och välde. — Hvar borgare i Rom var soldat, och hvar embetsman krigshöfding. — Deras *Legioner*, som voro 5300 man till häst och fot, bidrogo, jemte en sträng krigsaga, till vapnens framgång. En fältherre, som utmärkt sig genom segrar och hjeltemod, belöntes med *triumf* eller *segerfiring*. — *Pretorer* voro Öfverdomare i folkets rättegångar, och hade högsta värdigheten näst Konsulerne. *Censorer* voro sedernas väktare, hvilka höllo sträng granskning öfver lagarnas efterlefnad, och beskattade hvart femte år hvar borgare efter dess förmögenhet. *Ediler* hade uppsigt öfver byggnader, offentliga skådespel, lifsmedlens tillförsel och pris, jemte riktigheten af mått, mål och vigt. — Uppfostran, gudstjenst, lagar och seder —

allt var bygdt på den grundsats, att Rom var *oöfvervinnelig*, och skulle blifva *Herre öfver verlden*. Ibland den mängd af store män, hvilka i detta tidehvarf utmärkte sig, må blott nämnas: *Brutus*, Republikens förste Stiftare och Konsul; *Cincinnatus*, som återgick till plogen, sedan han beklädt Konsuls embetet; *Marcius Coriolanus*, som dömdes i landsflykt för sin dygd, men framträngde inom Roms murar för att hämnas, och kunde endast afväpnas genom sin mors och makas tårar och böner; *Camillus*, som hämnades sin landsflykt derigenom, att han räddade sitt fädernesland på yttersta branten af dess undergång; *Regulus*, som återgick i en sjelfvillig fångenskap, för att handla enligt sitt löfte och sin pligt; *Cicero*, bekant för sin vältalighet och sin patriotiska dygd, för hvilken han föll ett offer; *Cato*, en af jordens dygdigaste menniskor, som tog lifvet af sig för sin frihet; *Triumvirerne*, af hvilka de fleste voro Roms störste Generaler och statsmän, m. fl.

Hurudan är i korthet Roms Historia, som Kejsaredöme?

Rom blef nu Kejsaredöme 723 år efter dess byggnad. De för sina dygder eller laster mest namnkunnige Kejsare voro:

Augustus, Roms förste Kejsare, och en högst statsklok, men mild inkräktare af dess frihet. Han skyddade vettenskaper och konster, hvilka derföre under honom och dess Minister *Mecenas*, ägde ett af deras mest lysande tidehvarf, i hvilket *Virgilius*, *Horatius*,

tius, *Ovidius*, m. fl. lefde; utvidgade Roms eröfringar, och slöt en allmän, fast kort fred. Under denna Kejsares regering *föddes Christus*, men led och dog under Kejsar *Tiberius*, efter 33 års vistande på jorden. Här börjar således den *Christna Tideräkningen*, som utmärkes med år *efter* Christi födelse.

Tiberius, grym, vällustig och misstänksam. *Caligula*, som mördade Tiberius, tömde skattkammaren, plundrade Provinserna, fann sitt största nöje i pinsamma exekutioner, gjorde sig sjelf till en Gud, och sin häst Incitatus till Konsul i Rom.

Nero, menniskoslägtets afsky, och en af jordens grymmaste tyranner, som mördade sin mor, sina gemåler, sin bror, sin lärmästare, den stora Filosofen *Seneka*, jemte rådsherrar och borgare utan ända; tände för tidsfördrif eld på staden Rom, och lät slutligen en träl sticka ihjel sig år 68.

Vespasianus, som återställde ordningen i staten, och förstörde *Jerusalem* genom sin son

Titus, som var ett mönster för dygdiga Regenter, och ansåg den dag förlorad, på hvilken han ej gjort något godt.

Trajanus, *Adrianus*, *Antoninus Pius* och *Marcus Aurelius* eller *Antoninus Philosophus*, som alla voro förträfflige Regenter, och deras folks välgörare.

Commodus, *Septimus Severus*, *Caracalla*, *Heliogabalus*, *Diocletianus*, som voro vällustige tyranner och menniskoslägtets plågoris.

Alexander Severus och *Aurelianus*, rättvise och segrande Regenter.

Constantinus, kallad *den Store*, som antog Christna läran, hvilken under de förra Regenter varit ömsom skyddad och förföljd, byggde *Constantinopel*, som då kalledes *Bysants*, och gjorde den till hela Kejsardömets hufvudstad, 330 år efter C. f.

Julianus, en berömlig Regent, men Christendomens fiende.

Teodosius den Store, som år 395 delade det vidlyftiga Romerska riket emellan sina begge söner, hvarigenom tvenne Kejsardömen uppkommo, nemligen: det *Östra* eller *Grekiska*, som *Arkadius* fick, och det *Vestra* eller *Latinska*, öfver hvilket *Honorius* blef Regent.

Hvad är att minnas om Kejsaredömet i Vester?

Det bibehöll Rom till hufvudstad, och bestod af Italien, Frankrike, Spanien, Brittannien, en del af Tyskland, Ungern och Afrika. Detta rike räckte endast nära 80 år, och hade under denna tid 10 oduglige Regenter, hvilka småningom förlorade mer och mer af deras länder genom Nordiska folkslag, kallade *Barbarer*, som hade långt förut blifvit för Rom ganska farliga. Vestgöterne under deras anförare *Alarik*, plundrade och uppbrände Rom i sjelfva Honorii tid. *Vandalerne* intogo Spanien, och satte sig ned i Afrika, *Saxerne* Brittannien, *Frankerne* Gallien. *Hunnernes* Konung *Attila*, aftvang en årlig skatt af Kejsaren, och *Herulernes* anförare *Odoacer*, stötte den sista Kejsaren *Romulus Augustulus* från thronen år 476, samt lät utropa sig för *Konung i Italien*. Med vestra Kejsaredömets fall sluta vi Gamla Historien.

ANDRA KAPITLET.

Medeltidens och Nya Historien.

I huru många Epoker plär man indela Medeltidens och Nya Historien?

I sju Epoker, hvilka innefatta hvad som skett ifrån år 476 till 1802.

1) 476 — 801. Barbarernas inbrott i Vestra Kejsaredömet; Östra eller Grekiska Kejsaredömet; de Nya Staterne i Europa; Mahomet, Kalifernes herravälde.

2) 801 — 1098. Carl den Store eller Nya Kejsaredömet; Påfveväldets grundläggning i Rom, och Christna Religionens antagande i Europa; Saracenerne; Tyska Kejsaredömet; Arabernes välde.

3) 1098 — 1300. Korstågen; Turkiska Kejsardömet; Konungarikena i Cypern och Jerusalem; Sultanerne i Egypten; Gengis-Kan.

4) 1300 — 1492. Tamerlan; Östra Kejsaredömets förstöring; Republiken Venedig; huset Medicis; Boktryckerikonsten och Krutets uppfinning; Sveitziska Republiken.

5) 1492 — 1517. Amerikas upptäckt; Spaniorernes framfarande i Kejsardömena Mexiko och Peru; upptäckten af en ny väg till Ostindien förbi Goda Hopps Udden.

6) 1517 — 1700. Leo X; Kyrkans söndring; Luther och Calvin; Republiken Holland; Ludvig den fjortondes tidehvarf; Ryska Kejsaredömet; Peter den Store.

7) 1700 — 1802. Spanska Successions kriget; Européernes kolonier i Indierne; Sjövetenskapens fullkomnande; Fredrik den Ende; Resor omkring jorden; Förente Staterne i Amerika; Franska Revolutionen; Republiken Frankrike; Bonaparte.

FÖRSTA ARTIKELN.

En kort utsigt af Medeltidens Historia.

Säg mig i korthet Östra Kejsaredömets öde?

Detta rike, hvars hufvudstad var *Constantinopel*, utgjordes af Grekland, Tracien, de Atlantiske Besittningarne och Egypten, samt räckte till medlet af 15:de århundradet, under 79 Regenter, ibland hvilka må nämnas:

Teodosius II, en berömlig Regent, som gaf riket en Lagbok, hvilken ännu till en del följes af vissa nationer.

Justinianus I, som lefde vid medlet af sjette århundradet, och hvars regering utgör Östra Kejsaredömets lysande period. Han var en stor Regent, men hade en ännu större Fältherre *Belisar*, som var en högst sällsynt man i sitt tidehvarf, förde flera lyckliga krig, förstörde Vandalernes rike i Afrika, och Östgöternes i Italien, men belöntes för sina förtjenster med onåd.

Heraklius, en stridbar och länge regerande Kejsare omkring år 620, under hvars regering den ryktbare Profeten *Mahomet* uppträdde i Arabien, och fick ett mäktigt anhang, som bemäktigade sig Syrien och Egypten, samt efter hand beredde och fullbordade Östra Kejsaredömets fall, sedan dess gränsor blifvit mer och mer förminskade. Detta Kejsardöme, som slutligen blott bestod af Constantinopel och dess omkrets, intogs af Turkiska Sultanen Mahomet II, år 1453 under dess siste Kejsare, Constantin XI, som stupade under dess ruiner, på hvilka det ännu varande Turkiska Kejsaredömet i Europa upprättades.

På hvad sätt uppkommo de nuvarande Europeiska Staterne?

Odoacers rike i Italien förstördes snart af *Östgöterne.* Desse åter lemnade rum åt Österländska Kejsarne, som i 200 år styrde Kyrkostaten genom *Exarker* eller Ståthållare, boende i *Ravenna*, samt åt Longobarderne, hvilka innehade Öfra Italien. *Göterne*, som kommo från norra delarna af Asien och Europa, inkräktade nu sistnämde verldsdel, och voro indelade i särskilta stammar, såsom *Östgöter, Longobarder, Alaner, Vandaler, Franker, Hunner,* m. fl., hvilka antogo Christna läran, och tillskapade flera Stater i Europa under namn af *Konungariken, Hertigdömen, Kurförstendömen* och *Republiker*, hvilka ännu äga bestånd, såsom Frankrike, Spanien, Portugall, England, Ungern och Tyskland, m. fl. Under en mängd oredor och grymma sköflingar af dessa vilda och råa folkslag öfver 300 år, upprättade *Frankerne* ett stort Konungarike i Gallien, som ännu efter dem kallas *Frankrike*, hvilket äfven sträckte sig till Tyskland. En af dess Konungar *Carl den Store* kallad, inkräktade äfven Italien, och lät år 800 utropa sig för *Romersk Kejsare*, hvilket skedde i Rom af Påfven, som derföre undfick *Kyrkostaten*, fastän under Kejsarens Öfverherrskap.

Hvad är i öfrigt att anmärka om medeltiden?

Detta tidehvarf är olyckligtvis namnkunnigt endast för sitt mörker och den oreda som då rådde i Staternas styrelse och skick. — Sedan Mahometanerne intagit Spanien och Portugall, men blifvit underkufvade af Turkarne, blef Europa utsatt för andra inkräk-

tare utom de förutnämde Barbarerne, nemligen: *Norrmännen*, kommande ifrån Sverige, Danmark och Norrige, hvilka intogo England, en del af Frankrike och Italien, men gingo slutligen tillbaka, antogo Christna läran, och stadgade sina egna regeringar. — Göterne kommo alla deri öfverens, att de icke hade någon viss borgerlig regering, utan lefde i en fullkomlig frihet, delade de eröfrade länderne sins emellan genom lottning och gjorde deras förra inbyggare till trälar. Häraf uppkom *Feudal-Systemet*, eller *Läns-Regeringen*, som bestod deri, att förnämste Försten i ett land befullmäktigade andra mindre Herrar att vara *Vasaller* eller *Lydförstar*, utan annan förbindelse än till gemensamt försvar, hvarigenom Europa delades i oräkneliga små Stater, som förde beständiga inbördes krig. Påfven i Rom, hvars välde egentligen började med Påfven *Gregorius VII*, omkring år 1076, och underhölls genom okunnighet i Religion och oredá i Staten, ansågs för dessa väldens gemensamma öfverhufvud, och herrskade öfver alla andra Regenter, såsom *Christi Ståthållare på jorden*, genom sina *Prester*, hvilka tjente vid församlingarne, och *Munkar* som lefde i kloster. På hans befallning företogos de så kallade *korstågen* eller *heliga krigen* omkring år 1100, af de flesta Europas makter, för att återtaga Förlofvade Landet ur Turkarnes händer, hvilka krig räckte i 200 år, sedan denna galenskap kostat Europa flera millioner menniskor, och de orter, som intogos, likväl föllo åter i Turkarnes händer. Emedlertid, då de utvandrade Läns Herrarne icke kommo tillbaka, utan deras länder smälte tillho-

med andras, grundlade dessa krig Europas nuvarande borgliga skick. Vid år 1500, då *Nya Historien egentligen börjar*, voro de flesta Stater, som äro i Europa, redan formerade. Desse ingingo sins emellan förbund, att förekomma det ingendera skulle blifva de andra öfvermäktig. Flera märkvärdiga händelser, hvilka nyss förut inträffat, hade äfven förändrat allmänna utseendet af Europa, såsom Constantinopels intagande af Turkarne 1453; Boktryckerikonstens uppfinnande 1450; upptäckten af en ny väg till Ostindien 1498, och Amerikas upptäckt 1492, samt krutets uppfinnande i 13 seklet. Som Europa nu blifvit den mest hyfsade och märkvärdigaste verldsdel, vilja vi i korthet nämna de nuvarande Europeiska Staternas Historia ifrån deras början till närvarande tid.

Hvilka äro de nuvarande förnämsta Staterna i Europa?

1) *Kejsardömena*, Tyskland, Ryssland och Turkiet. 2) *Konungarikena*, Portugal, Spanien, England, Danmark, Sverige, Preussen, Ungern, Neapel, Etrurien och Sardinien. 3) *Republikerna*, Frankrike, Batavien, Helvetien, Italienska Republiken, Liguriska, de sju Öarnes Republik, den Vallisiska Republiken; och 4) *Kyrkostaten*.

ANDRA ARTIKELN.

Tyska eller Romerska Kejsaredömet.

Hvem stiftade det?

Carl den Store, som redan är nämdt.

Hvilka äro hans förnämste efterträdare?

Ludvik den Fromme. Hans son, som delade de vidlyftiga länderna emellan sina söner, då likväl Kejsaretiteln slutligen stadnade hos Tysklands högste Regent, i synnerhet då *Otto den Store*, 962 blef af Påfven krönt till Romersk Kejsare.

Henrik IV, i hvars tid korstågen började.

Rudolf af Habsburg, som blef Kejsare 1273, och stamfader för det ännu regerande Österrikiska huset.

* *Carl IV*, tillika Konung i Böhmen, som gaf 1356 Tyska riket sin egentliga sammansättning och regering genom rikets grundlag: *Gyldene Bullan*, som bestämmer Kejsarnes val, kröning, Kurförstarnes antal, m. m.

Carl V af Österrikiska huset, en af Tysklands namnkunnigaste, slugaste, äregirigaste och mäktigaste Kejsare, som ägde Österrike, Nederländerne, Spanien, Neapel, Sicilien, Ungern och Böhmen, och är bekant för sina krig, i synnerhet med Frankrike, som sökte hejda hans makt; och för *Reformationen* som Doktor *Luther* under hans tid 1517 började i Tyskland, för att återställa Christna religionen i sin första renhet. *Carl* nedlade sjelfvilligt sin spira, och slöt 1558 sin bullersamma lefnad i ett Spanskt kloster.

Ferdinand III, i hvars tid *Tyska trettioåriga kriget* slöts genom *Vestfalika freden* 1648, hvilken fred grundlade Tyska rikets nyare författning.

Carl VI, bekant för sin så kallade *Pragmatiska Sanction*, i kraft hvaraf hans döttrar

skulle få ärfva hans länder, emedan han icke hade någon son.

Leopold II., som ingick förbund med Preussen, att söka hämma Franska Revolutionens lopp.

Frans II., hans sedan 1792 ännu regerande son, som slutade det långvariga och blodiga kriget med Fransmännen genom *freden i Luneville* 1801, med förlusten af Belgien, sina besittningar i Italien, samt alla Tyska rikets på venstra Rhenstranden belägna länder.

TREDJE ARTIKELN.

Turkiska Kejsaredömet.

Hvem kan anses för dess egentlige Stiftare?

Otschman I., som 1281 grundlade ett nytt Mahometanskt välde i mindre Asien, kändt under namn af *Ottomaniska Porten*, hvars Regenter kallas *Sultaner*, och hafva alltid visat sig som fiender af Christna namnet.

Hvilka äro dess förnämste efterträdare?

Bajazet I., som betydligen utvidgade Ottomaniska riket, men blef slutligen tagen till fånga af den namnkunniga Tatariska eröfraren *Tamerlan*, som inspärrade honom i en jernbur.

Mahomet II., som intog Constantinopel, gjorde derigenom slut på Östra Romerska Kejsardömet 1453, och blef *den förste Turkiske Kejsare* i Europa.

Soliman II., den mäktigaste och sluga-

ste af Turkiska Regenter, hvilken var Lagstiftare i sitt rike, och sträckte sina eröfringar ända till Wien, som han belägrade 1529.

Akmed III, som förde krig med Ryssland, Venedig och Turkiska Kejsaren, och under hvars tid Svenske Konungen Carl XII vistades i Turkiet.

Abdul Hamid, som i tvenne olyckliga krig med Ryssland förlorade Krimska Tatariet, och dog 1789.

Selim III, som nu regerar, och förlorade i freden med Ryssarne 1792 *Oczakow*. Under sista Franska kriget, der han äfven var inveckad, har han sett Egypten innehafvas ömsom af Fransmän, Engländare och smärre inländska Förstar. Turkiska Kejsaredömet försvagas dagligen genom en förvänd styrelse, samt dess besittningars vidsträckta och osammanhängande läge, hvarigenom beständiga uppror åstadkommas, hvilka slutligen torde upplösa detta rike.

FJERDE ARTIKELN.

Ryska Kejsaredömet.

Hvilka voro Rysslands första kända inbyggare?

Slaver och *Vareger*, hvilka i tionde seklet hade sina Storförstar, och under *Vlademir den Store* ett blomstrande rike, som sedan styckades, försvagades och förtrycktes af Mongoliska Tatarer, tills det slutligen kom under en enda Monarks välde 1450.

Hvem är dess egentlige Stiftare?

Ivan I Vasilievitsch, som kallade sig *Tsar*, eröfrade Kasan och Astrakan, gjorde riket sjelfständigt, förenade dess söndrade delar, och dog 1505.

Hvilka äro dess förnämste Regenter?

Mikael Ivanovitsch, som valdes till Tsar 1613, och stiftade det ännu regerande huset *Romanow*.

Peter I Alexievitsch, med tillnamnet *den Store*, en af jordens ovanligaste menniskor och märkvärdigaste Regenter, som på en gång upplyfte sitt land från vanmakt och mörker till ett af Europas mäktigaste riken, införde konster, vettenskaper och handel, reste sjelf utrikes, för att se och lära allt, hyfsade sin nations vilda seder, stiftade visa lagar, lärde sig krigskonsten af Sveriges Konung Carl XII, som han slutligen öfvervann, anlade *Petersburg* i en från Sverige eröfrad Provins, byggde en flotta, antog titel af Kejsare, och dog 1725.

Catarina I, Peters gemål, af ringa härkomst, regerade med beröm, och fortsatte sin gemåls stora företag.

Anna Ivanowna, tillvällade sig fullkomligt envälde, förde lyckliga krig med Turkarne, och dog 1740.

Elisabet, Peter den Stores dotter, regerade med ära, slöt en förmånlig fred med Sverige 1743, biträdde Österrikiska huset emot Preussen, och dog 1762.

Catarina II, äfven ett af jordens sällsyntaste snillen, som, sedan hon stött hån

thronen sin gemål *Peter III*, verkställde med bästa framgång, allt som kunde göra henne namnkunnig och dess rike mäktigt och stort, befordrade Litteraturen, Undervisnings- och Lagverket i sitt land, gjorde sina vapen fruktansvärda genom eröfringen af *Krim* och *Polen*, samt dog 1797.

Paul I, bekant för sitt krig i Italien emot Fransmännen, och för sina rustningar emot England, under hvilka han hastigt dog 1801.

Alexander I, nu regerande Kejsaren, en vis, välgörande och fredälskande Förste, som befordrat den allmänna freden i Europa jemte alla konster, vettenskaper och nyttiga inrättningar i sitt land.

Säg mig i korthet Polens Historia?

Sarmaterne voro i äldsta tider dess mest bekante inbyggare, som flyttade omkring med sina hjordar, uppehöllo sig om vintern i bergsklyftor, drucko blodet af dem, som stupat för deras svärd, tills de öfvervunnos och blandades med Romare, Göter, Hunner, Alaner och Slaver, hvilka sednare stiftade Polska och Ryska rikena. Bland Polens Regenter märkas: *Miezislaw*, dess förste Christne Regent.

Boleslaw I, som gjorde flera eröfringar i Tyskland, och intog Böhmen, flyttade sin hufvudstad till Krakau, antog Konungatitel, och dog 1025.

Jagello eller *Vladislaw II*, som förenade Litauen med Polen.

Sigismund II, som gjorde Kurland och Semgallen till Län af Polen; efter hvars död

1572. Polen blef ett valrike, och ifrån den tiden oroligt, svagt och sönderdeladt af partier, kvilka slutligen vållade dess upplösning.

Johan III Sobiesky, en statsklok och tapper Regent, som försvarade icke allenast Wien från Turkarnes händer, utan äfven Tyskland och en ansenlig del af Europa, och dog 1696.

August II, afsatt af Svenska Konungen Carl XII.

Stanislaus I, tillsatt af Carl XII, men 1709 störtad af August.

Stanislaw af huset *Poniatowski*, Polens siste Konung, afsatt 1795. Under hans regering undergick riket tvenne delningar af särskilta länder 1772 och 1795, och slutligen togo Ryssland, Österrike och Preussen 1795 hela den öfverblifna delen, hvaraf Ryssland erhöll största lotten, och ökade derigenom betydligen och med de fruktbaraste länder sitt rikes, förut nog ofantliga vidd.

FEMTE ARTIKELN.

Konungariket Portugal.

Hvilka voro dess äldsta Inbyggare?

Under namn af *Lusitanien* ägdes detta lilla land af Fenicier och Kartaginenser, blef 200 år före Christi födelse, en Romersk Provins, och i sjette seklet intagit af Alanerne, men i åttonde seklet underkufvadt af *Araber* och *Morer*, tills det 1109, blef en från Spanien afsöndrad särskilt Stat, under dess förste stiftare Grefve *Henrik af Burgund*.

Hvilka äro Portugals förnämste Konungar?

Alfons I, som antog Konungatitel, och dog 1185, sedan Morerne blifvit förjagade, samt flera upptäckter och eröfringar gjorde på Afrikanska küsten.

Johan II, och *Emanuel I*, under hvilkas regering vid slutet af 15:de århundradet, man lärde sig segla till Ostindien omkring Goda Hopps Udden, och inkräktade Brasilien i Amerika. Under denna tid var Portugals lysande och lyckliga epok.

Johan IV, som 1640, med Engelsk tillhjelp, räddade riket från ett 60 årigt beroende af Spanien. Från hans hus *Braganza* hafva Portugals Regenter sedermera härstammat.

Josef Emanuel, under hvars regering hufvudstaden *Lisabon* 1755 förstördes af en jordbäfning.

Johan, *Prins af Brasilien*, som sedan 1799, förestått regeringen i stället för sin mor *Maria Fransisca Isabella*. Han tvingades 1801 af Frankrike och Spanien att tillsluta rikets hamnar för Engelsmännen, hvilka sistnämde, sedan 1640, haft en afgörande inflytelse i Portugals styrelse.

SJETTE ARTIKELN.

Konungariket Spanien.

Hvilka voro dess äldsta Inbyggare?

De samma som Portugals, till dess *Vestgöterne* intogo landet i femte seklet, hvilka innehade det i 300 år, och delade det i fle-

na riken, såsom *Leon*, *Navarra*, *Arragonien* och *Castilien*, hvarigenom det försvagades och sattes ur stånd, att emotstå *Saracenerne* eller *Morerne*, hvilka år 715 intogo södra delen af Spanien, hvarifrån de likväl förjagades 1472.

Hvilka äro Spaniens förnämste Regenter?

Ferdinand I, med tillnamnet *Catholicus*, som fullbordade Morernes utdrifvande, förenade de små rikenas makt, och blef den förste Konung öfver hela Spanien. Det var genom hans understöd, som *Columbus* upptäckte Vestindien.

Carl I, Romersk Kejsare, under namn af *Carl V*, som uppbragte Spaniens anseende till sin höjd, och är redan nämd.

Filip II, hvars grymhet, krigslystnad och blinda religionsnit försvagade Spanska makten till den grad, att *Nederländerne*, hvilka förut tillhörde Spanien, gjorde uppror, och blefvo sedermera en egen fri Stat.

Filip III, en äfven så svag och vidskeplig Regent, som lät bortjaga en million af sina arbetsammaste undersåter, nemligen: *Morerne*.

Filip V, af Fransyska huset *Bourbon*, som efter det blodiga så kallade *Successions kriget*, kom på Spanska thronen 1713, sedan den Spanska grenen af Österrikiska huset med *Carl II* utgått 1700.

Carl III, förut Konung i Neapel och Sicilien, och gemenligen kallad *Don Carlos*, som 1778 deltog med Frankrike i kriget mot England, till Engelska Koloniernas försvar i *Norra Amerika*, hvilka gjorde sig sjelfständiga.

Carl IV, nu regerande Konungen; sedan 1788, som merendels lefvat i vänskap med Franska Republiken under sista Revolutionskriget, och har derigenom fått bibehålla, samt äfven öka sina besittningar.

SJUNDE ARTIKELN.

Republiken Frankrike.

Hvilka voro dess första Inbyggare?

Romarne, hvilka länge innehaft detta land, under namn af *Gallien*, då Vestgöterne i slutet af fjerde seklet der bofäste sig, tills *Frankerne* slutligen eröfrade hela Gallien vid början af sjette seklet.

Hvilka äro Franskrikes förnämste Regenter?

Clodovik, Frankrikes förste Christne Konung och egentlige stiftare.

Carl den Store, som upprättade Romerska Kejsaredömet i vester, år 800, och är redan nämd.

Hugo Capet, som återgaf Konungamakten någon styrka i slutet af tionde seklet, sedan den öfver hundrade år varit nästan alldeles förlorad under *Län-Regeringen*, emedan Vasallerne gjorde sig oberoende af Konungen, och förde med honom beständiga krig.

Ludvik IX, den Helige, under hvars tid Frankrike var nära sin undergång, genom långvariga och olyckliga krig med England, och de lika olyckliga *Korstågen*, i hvilka han visade sig ganska nitisk, och tillsatte lifvet år 1270.

Filip

Filip IV, den Sköne, som vågade afsätta Påfven Bonifacius VIII, och dog 1314.

Carl VII, under hvars regering Frankrike räddades från faran att blifva en Engelsk Provins, genom en Bondflicka *Jeanne d'Arc*, gemenligen kallad den *Orleanska Flickan*, som satte sig i spetsen för Franska krigshären, fördref Engelsmännen, men blef slutligen af dem fången och lefvande bränd 1430.

Ludvik XI, som genom grymhet och list fullbordade Feudal-Systemets upphäfvande i Frankrike, vid slutet af femtonde seklet.

Ludvik XII, en god och älskvärd Regent; som derföre äfven kallades *Folkets Fader*.

Frans I, en af Frankrikes största Regenter, som vid medlet af sextonde seklet lyftade sitt rike till en hufvudmakt i Europa, beskyddade vettenskaperne, ägde mycken statsklokhet, och är bekant för sina krig med *Carl V*, men han förföljde Reformerta religionens bekännare i sitt land, hvilka der kallades *Huguenotter*, och förorsakade derigenom sitt rike för framtiden de grymmaste olyckor.

Henrik II; Frans II; Carl IX, och *Henrik III*, under hvilka Regenter Frankrike plågades af åtta religions- och regerings-krig. En af dem, nemligen: *Carl IX*, styrd af sin elaka moder *Catarina af Medicis*, lät anställa 1572, ett förrädiskt mord på något öfver 30,000 *Huguenotter*, kändt under namn af *Parisiska Bröllopet*.

Henrik IV, med tillnamnet *den Store*, en af jordens yppersta Regenter och älskvär-

daste menniskor, som, sedan han segrande försvarat sin rätt till thronen, återställde invertes lugnet, gaf de Reformerta fri religionsöfning, förbättrade allmänna hushållningens grenar, grundlade sitt rikes påföljande makt och välde ifrån dess förra vanmakt och uselhet, ägde i sin Minister och vän *Sully* en lika så upplyst och rättrådig medhjelpare, men mördades i Paris af en ursinnig Munk 1610.

Ludvik XIII, svag, men from, som fick envälde genom sin Minister, den statskloke och listige Kardinalen *Richelieu*, och deltog med Sverige i Tyska trettieåriga kriget.

Ludvik XIV, äfven kallad *den Store*, som förde många krig, slöt fördelaktiga freder, men utarmade landet, förjagade sjuhundratusen nyttiga medborgare ur riket, genom återkallandet af de Reformertas religionsfrihet, i det så kallade *Nantiska Ediktet*; regerade under lärdomens och de fria konsternas största flor i Frankrike, ägde i *Mazarin* och *Colbert* stora Ministrar, och i *Turenne*, *Condé* och *Luxenburg* namnkunniga Generaler; dog 1715, 77 år gammal.

Ludvik XVI, som deltog i Amerikanska kriget, men såg sin Konungamakt inskränkt, missnöje uppkomma emellan sig och Ständerne, hvilket förorsakade en sådan hvälfning i styrelsen, att Frankrike 1792 förklarades för *Republik*, och denne i sig sjelf milde och rättrådige Konung blef häktad, afsatt, och slutligen med sin gemål halshuggen i Paris 1793.

Frankrike har efter flera sedermera uppkommande förändringar i dess styrelse, de

grufligaste inbördes krig och blodsutgjutelser, de. ärefullaste utvertes krig, med nästan hela Europa, ökat sina besittningar, stadgat sin sjelfständighet, och varit sedan 1799, styrdt af en *Öfverste Konsul*, vid-namn *Bonaparte*, biträdd af tvenne Med-Konsuler, som i början gaf Frankrike en allmän fred, hvilken nu (1804) är förlorad.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Konungariket England.

Hvilka innehade i början detta land?

Romarne under namn af *Brittannia*; men 450 år efter Christi födelse inkräktades nästan hela denna Romerska Provins af *Anglerne*, ett Sachsiskt folkslag, hvilka der uppråttade små riken, tills en af dess Konungar, *Egbert*, i början af nionde seklet beherrskade hela England.

Hvilka äro dess minnesvärdaste Regenter?

Alfred den Store, som försatte riket i ett blomstrande tillstånd.

Knut den Store, från Danmark, som i elfte seklet inkräktade hela England, förenade det under en Konung, och hade tvenne andra Danska Konungar till efterträdare.

Vilhelm I, Eröfraren, Hertig af Normandie, som 1066 intog hela England, och blef rätte stamfadern för Stor-Brittanniska Konunga följden.

Henrik II, som 1172 förenade Konungariket Irland med England.

Henrik V, som, under Englands lyckliga krig med Frankrike, utnämdes till thronföljare i sistnämda rike, då likväl allt sedermera förlorades.

Henrik VIII, genom hvars grymma religions förföljelser England, äfvensom under hans dotter *Maria*, mycket försvagades.

Elisabet, en statsklok och storsint Drottning, som stadgade Reformerta läran i sitt land, lade rätta grunden till Englands närvarande styrka, genom utförandet af dess sjömakts inrättande, dess inkräktningar i Indien, samt dess invertes hushållning och manufakturer. Hon regerade i 44 år, och dog 1603.

Jakob I, som förenade Skottland med England 1603, hvilka riken tillika med Irland sedermera blefvo kallade *Stora Brittannien*; var en flitig författare, men en dålig Regent.

Carl I, som förde olyckliga krig med Spanien och Frankrike, ville förtrycka sina undersåtare, och tillvälla sig för stor makt, hvarföre han af dem togs till fånga och halshöggs 1649, under anförande af Rebellernes hufvudman, Fältherren *Olivier Cromwell*, som sedan regerade under namn af *Protektor*, med utmärkt lycka, rådighet och styrka till sin död 1658.

Jakob II, som jagades ur riket 1688, emedan han med våld ville införa Katolska religion, och dog i landsflykt 1701. Hans efterträdare måste bevilja den fria Konstitution som England ännu äger.

Georg III, nu regerande Konungen, un-

der hvars regering England förlorat sina Kolonier i Norra Amerika, hvilka i fredsslutet 1783 erkändes för en fri och sjelfständig stat; men har åter genom sin oerhörda sjömakt gjort flera inkräktningar under Franska Revolutionskriget, och förstört en stor del af de öfriga makternas flottor.

NIONDE ARTIKELN.

Republiken Batavien.

Hurudan är i korthet dess Historia?

Sedan Romarne i början ägt Batavien, kom detta land i fjortonde seklet, under Österrikiska huset, och sedan under Spanien, då sju Belgiske Provinser 1579, under anförande af *Prins Vilhelm I af Oranien* afföllo, i anledning af Spanska Konungen Filip II:s grymheter, och efter 80 års krig med Spanien, till försvarande af deras frihet, erkändes för en sjelfständig Stat i Vestfaliska freden 1648, under namn af *Förenta Nederland* eller *Holland.* Denna Republik, blef snart en af Europas betydligaste makter genom sin idoghet, vidsträckta handel och rika besittningar, i alla verldsdelar, styrdes i början genom Provinsernas Deputerade, som kallades *General Stater*, hvilka hade deras sammankomst i Haag, och en *Ståthållare*, hvilken sednare värdighet sedan blef ärftlig inom huset *Oranien.* Under den sist regerande Arf-Ståthållaren *Vilhelm V:s* styrelse, intogo Fransmännen Holland 1795, då Ståthållareembetet afskaffades, och några länder måste

afträdas till Frankrike. Efter denna tid har denna Republik, under namn af *Batavien*, varit i ett beständigt beroende af Frankrike, som flera gånger gifvit och förändrat hennes konstitution, enligt hvilken för närvarande högsta styrelsen är uppdragen åt ett *Stats-Råd* af tolf personer. Under Franska Revolutionskriget har denna Republik förlorat en stor del af sina besittningar, sin handel och nationela styrka.

TIONDE ARTIKELN.

Danmark och Norrige.

Hvad är att märka om dessa länder i äldsta tiderna?

Danmark kallades *Cimbria*, var en del af det gamla *Scandinavia*, hvarifrån Norrmännen öfversvämmade Europa, som redan är nämdt. Riksförfattningen var i äldsta tider ej den lyckligaste, emedan barbari, oordningar, våld och ohyfsade seder voro allmänt rådande. Omkring 100 år före Christi födelse kom en namnkunnig krigshöfding och äfventyrare, vid namn *Oden*, ifrån Asien till Norden, skapade sig der ett välde, nedsatte sig sjelf i Sverige, och gaf åt sina söner Danmark och Norrige. Dessa trenne riken hafva i åttonde seklet varit förenta under *Ivar Vidfamne*, och i fjortonde seklet genom *Kalmare Unionen*.

Hvilka äro Danmarks märkvärdigaste Regenter?

Sköld, Odens son, hvars efterkommande

Sköldungarne, regerade i flera hundra år öfver Danmark.

Frod den Fridgode, en stor lagstiftare och Regent.

Harald Blåtand, som antog Christna läran, lät döpa sig, och dog 980.

Knut den Store, som egentligen införde Christna religion i Danmark, intog England och Norrige, var en märkvärdig hjelte, och dog 1036.

Valdemar I, med tillnamnet *den Store,* som gjorde stora eröfringar på kusterna af Tyskland, utgaf Seländska och Skånska lagen, och dog 1201.

Olof IV, som alldeles förenade Norrige med Danmark, sedan detta rike af ålder varit eget och sjelfständigt, samt styrdt af många stora och tappra Konungar.

Margareta, som förenade Sverige, Danmark och Norrige till en Rikskropp 1397, och dog 1412.

Christian I, den förste af ännu regerande *Oldenburgska* huset, anlade Köpenhamns Universitet, och dog 1481.

Hans, en ganska from och mild Regent.

Christian II, en tyrann, som afsattes från regeringen 1523, och dog i fängelse 1559.

Fredrik I, under hvars regering Danska Adelns makt steg till sin höjd; han gaf Lutheranerne fri religionsöfning, och dog 1533.

Christian III, som införde Lutherska reformation, och dog 1559.

Fredrik II, som förde lyckliga krig, och dog 1588.

Christian IV, en af Danmarks klokaste och nyttigaste Regenter, som förökade sjömakten, började Ostindiska handeln, och dog 1648.

Fredrik III, som införde en ärftlig envålds regering i Danmark 1660.

Christian V, som förenade Oldenburg och Delmenhorst med Danska riket, inrättade ett Vestindiskt Handels-Sällskap, utgaf särskilta lagböcker för Danmark och Norrige, samt dog 1699.

Fredrik IV, som förenade Schlesvig med Danmark, inrättade Grönländska handeln, och dog 1730.

Christian VI, som förbättrade Skole- och Kyrkoväsendet, uppförde skeppsdockan i Köpenhamn, byggde slottet *Christiansborg*, och dog 1746.

Fredrik V, en upplyst befordrare af konster och vettenskaper, sjöfart, handel och näringar, som inrättade ett berömdt hospital och uppfostringshus i Köpenhamn, och understöddes i alla nyttiga företag af sin Minister, den odödlige Grefve *Bernstorf*.

Christian VII, nu regerande Konungen, som förenat hela Hertigdömet Holstein med Danmark, och under hvars regering förträffliga anstalter blifvit vidtagne till handelns förkofran, upplysningens tillväxt och allmogens välmakt. En Engelsk flotta angrep Danmark i Sundet, mot hvilken Danska sjömakten visade utmärkt tapperhet i sjöslaget vid Köpenhamn d. 2 April 1801. Kronprinsen *Fredrik* har sedan 1784 delat riksstyrelsen med sin fader.

ELFTE ARTIKELN.

Konungariket Sverige.

Hvilka hafva sannolikt varit dess äldste Inbyggare?

Lapparne, hvilka bebott Sverige före Christi födelse, jemte *Finnarne* och vissa Asiatiska folkslag, hvilka flyttat hit till Norden och den del deraf, som då kallades *Svitiod* och *Gautiod*, *Skandinavien*, *Manhem* m. fl., och nu kallas *Sverige*. Det har varit landets öde, att styras af flera Konungaätter, under trenne förändringar i religion, nemligen: under *Hedniska*, *Katolska* och *Lutherska* tiden.

Hvilka voro Sveriges märkvärdigaste Regenter under Hedniska tiden?

Fornjoter, den förste regent i Norden, som med någon visshet kan nämnas, och som lefde vid pass 400 år f. C.

Oden eller *Sigge Fridulfson*, en berömd hjelte från Asien, som vid pass 100 år f. C. flyttade till Norden och upprättade der med sin stora folkhop ett eget rike. Han insatte sina söner i nästgränsande länder, och stannade sjelf i Sverige, anlade *Sigtuna*, inrättade der afgudaoffer, och införde sin hemorts seder och lefnadssätt. Han var en slug och tapper man, som alltför väl förstod att draga nytta af sin tids råhet och vidskepelse, hvarföre han dyrkades efter döden som en Gud.

Yngve Frej, som byggde det ryktbara afgudatemplet i gamla Upsala, till hvilken stad han äfven sjelf flyttade, och anslog un-

der namn af *Upsala Öde*, vissa lägenheter i riket för hofstaten och offren.

Niord, under hvars regering landet välsignades med en så god årsväxt, att folket ansåg honom för skördens gud.

Domalder, som vid en missväxt offrades af egna undersåtare, till Gudarnes försoning omkring 100 år efter C.

Dygve, som, i stället för *Drott*, kallade sig *Konung*.

Bröt-Anund, som gjort sig ärad för sitt nit om skogarnas rödjande och landets odling, hvilket under hans företrädares krigståg aldrig påtänktes.

Ingiald Illråda, som blef enväldig Regent öfver hela Sverige, sedan han, genom en nedrig list, ombringat de flesta *Små-Konungar* i landet. Han uppbrände sig sedermera sjelf, tillika med sitt hoffolk, af fruktan för den hämd som väntade honom af

Ivar Vidfamne, en af de öfverblifna *Fylkes*-Konungarne, som var en stor inkräktare, och eröfrade, utom Sverige, äfven Danmark, en del af Neder-Sachsen och England.

Sigurd Ring, som öfvervann sin farbror *Harald Hildetand*, i ett namnkunnigt slag vid *Bråvalla*, som stod år 730.

Ragnar Lodbrok, en stor sjöhjelte, som äfven sträckte sina krigståg till Europas vestra delar, såsom England och Frankrike.

Björn Jernsida, som ännu vidare utsträckte sina sjötåg, och härjade Nederlands, Frankrikes, Spaniens och Italiens kuster.

Björn på Håga, under hvars regering Christendomen först blef känd i Sverige ge-

nom en Munk, vid namn *Ansgarius*, omkring år 829.

Erik Segersäll, som eröfrade Danmark, öfvervann *Styrbjörn Starke*, i slaget på Fyrisvall 983, och bragte vikingsfärderne eller sjöröfveriet i Norden till sin höjd. I hans tid uppkommo *Jarlar*, Konungarne till biträde, i stället för *Med-Regenter*, hvilka varit sedan Ingiald Illrådas tid.

Olof Skötkonung, som lät döpa sig 1008, och blef således den förste Christne Konung i Sverige.

Hvilka voro Sveriges märkvärdigaste Regenter under Katolska tiden, och hvad är att märka om denna tid?

I början af detta tidehvarf uppstodo sådana skiljaktigheter emellan Hedningarne och de Christne i landet, att de valde sig särskilta Konungar, hvarvid bullersamma uppträden af flera regeringslystna partier uppstodo. Af en händelse kommo tvenne Konungaätter slutligen att skiftevis regera öfver hela Sverige, nemligen *Sverkerska* och *Erikska* ätterne, ibland hvilka må nämnas:

Sverker I, kallad *Gamle*, som anlade de första kloster, stadgade Påfveväldet i Sverige, och mördades år 1155.

Erik IX, den Helige, en god men vidskeplig Regent, som underkufvade en del af Finland, men blef anfallen, öfvervunnen och halshuggen af Danska Prinsen Magnus Henrikson år 1160.

Sverkerska och Erikska ätterne, som regerade öfver 100 år, stego ömsom på thronen genom mord och list, gynnade prester-

ne, och förde blodiga utvertes krig till dess en namnkunnig inländsk slägt *Folkungarne*, inkräktade högsta makten, af hvilka den förste var *Valdemar*, son af en bland Sveriges största och nyttigaste män, den namnkunnige *Birger Jarl af Bjelbo*, som förde regeringen i sin sons namn till sin död 1266.

Magnus, med tillnamnet *Ladulås*, äfven en son af Birger, höll en sträng vård om lagarne, men var alltför frikostig mot kyrkor och kloster, och för yppig i sitt lefnadssätt.

Torkel Knutson, regerade som förmyndare för Magni son *Birger*, med mycken klokhet och ära, lade Karelen under Sveriges krona, men blef halshuggen i Stockholm 1306 genom presterskapets tillställning, emedan han ville hämma dess gränslösa välde.

Matts Kettilmundson, som under en annan Konungs minderårighet förestod regeringen, och under denna tid förenade Skåne, Halland och Blekinge med Svenska kronan, hvilka Provinser likväl kort derefter förlorades. Någon tid derefter kommo Konungar af utländska hus på Svenska thronen, såsom:

Albrekt af Meklenburg, en svag och elak Regent, som öfvervans och togs tillfånga år 1389 af Danmarks och Norriges Drottning

Margareta, som nu tillika blef Drottning i Sverige, var ett slugt men regeringssjukt fruntimmer, och beslöt att för evärdliga tider förena alla tre rikena under ett hufvud, genom den så kallade *Kalmar Unionen* år 1397, hvilken blef för Sverige olycklig, och räckte 124 år, under hvilken tid landet

plågades af invertes och utvertes krig, samt presternas regeringslystnad och snålhet, utblottades på folk och penningar, samt försänktes i största uselhet. Folket valde till slut egna Riksföreståndare, oberoende af Danmark, såsom:

Carl Knutson, hvilken sedan kallade sig Konung, och var flera gånger af- och tillsatt.

Sten Sture den äldre, en tapper och försigtig Riksföreståndare, som lyftade riket ur en långvarig vanmakt, skyddade vettenskaperne, och anlade *Upsala Högskola* 1477, och dog efter många öden år 1503.

Svante Sture, och

Sten Sture den yngre, en älskvärd Regent, som dog efter en träffning med Danska Konungen

Christian II, *Tyrann*, som efter ett tappert motstånd af Sturens enka, *Christina Gyllenstjerna*, med våld och list banade sig vägen till Svenska thronen, den han befläckade med de fasligaste grymheter, i synnerhet *Stockholms blodbad* 1520, då rikets förnämste embetsmän, tillsammans öfver nittie personer, halshöggos. Han fördrefs året derpå ur riket, hölls fången i Danmark, och dog 1559.

Hvilka äro Sveriges Regenter under Lutherska tiden?

Gustaf I, af Svenska Adliga familjen *Vasa*, en af Sveriges, ja! en af Europas största och nyttigaste Regenter, som fördref Christian II, upphäfde Sveriges skadliga förening med Danmark, blef 1521 förklarad

för Riksföreståndare, och tvenne år derefter utvald till Konung, afskaffade Påfveväldet, och införde Lutherska Reformationen, återgaf styrka och lif åt rikets hushållning, förbättrade kronans inkomster, utvidgade handeln, slöt förbund med utrikes makter, satte riket på allt sätt i välstånd och aktning, fick arfsrätt till kronan på sina manliga arfvingar, och dog 1560.

Erik XIV, Gustafs son och efterträdare, en lärd men mjeltsjuk Regent, som införde Grefve- och Friherre värdigheten i Sverige 1561, vidtog väl många och goda anstalter till rikets förmån, men förleddes till åtskilliga grymheter och oförsigtiga steg, hvarföre han blef af sina bröder afsatt, tagen till fånge, och dödad 1577. af förgift.

Johan III, Gustafs andra son, som förgäfves ville åter införa Katolska läran, och måste ingå en ofördelaktig fred med Danmark 1570, samt dog 1592.

Sigismund, Johans son, tillika Konung i Polen, och uppfödd i Katolska läran, uppehöll sig beständigt i Polen, bröt sina i Sverige gifna försäkringar, och blef derföre afsatt 1600.

Carl IX, Gustafs yngste son, var en hård, men välmenande och tapper Konung, förde krig med Polen, Danmark och Ryssland, anlade flera städer, lät trycka landslagen, försvarade med ifver den Evangeliska läran, och dog 1611.

Gustaf II Adolf, en klok, tapper och ädelmodig Regent, som deltog på ett lysande sätt i det namnkunniga *Tyska trettieåriga*

kriget, för att försvara sina trosförvandter i Tyskland, hvilka förtrycktes af deras Kejsare Ferdinand II; slöt fred med rikets öfriga fiender, gjorde flera nyttiga inrättningar i landet, såsom Hofrätter, Riks-Collegier och Lärohus m. m., uppmuntrade handeln, fick tillnamn af *den Store*, och stupade segrande, i ett fältslag vid *Lützen* i Tyskland 1632.

Christina, Gustaf Adolfs dotter, var ett ovanligt fruntimmer till snille och lärdom, som befordrade vitterhet och studier, men genom sin alltför stora frikostighet emot gunstlingar, fördjupade riket i skuld, fortsatte Tyska kriget med eftertryck och ära, slöt fördelaktiga freder med Danmark och Tyskland genom den odödliga Riks-Kansleren *Axel Oxenstjerna*, afsade sig regeringen, och dog i Rom, som Katolik 1689.

Carl X Gustaf, Christinas kusin, var en stor hjelte och Konung, som inom få år förde många och lysande krig, erhöll Skåne, Halland och Blekinge af Danmark, i Roskildska-freden 1658, sedan han på isen öfver Bält hotade sjelfva Köpenhamn; han dog 1660.

Carl XI, hans son, utvidgade Konungamakten, blef envåldig 1680, återtog, i den så kallade *Reduktionen*, alla kronogods, som blifvit från kronan afsöndrade, inrättade en beständig krigsmakt och riksbanken, satte hushållningen, statsverket och näringarne i bättre ordning och flor, och dog 1697.

Carl XII, hans son, förde ömsom lyckliga och olyckliga krig under 18 års tid, var en ovanlig menniska, stor hjelte och rättrådig Konung, men försänkte riket i nöd och

farfor, var sjelf en tid fången i Turkiet, och stupade af ett förrädiskt skott, vid Fredrikshalls fästning i Norrige 1718.

Ulrika Eleonora, Carl XII syster, måste emottaga regeringen med en mera inskränkt makt än dess företrädare, emedan den regeringsform, som då uppsattes, tillade Ständerna allena den lagstiftande makten, och ingen ting kunde företagas utan *Råds Råde*; hon afstod 1720 regeringen åt sin gemål Arfprinsen af Hessen:

Fredrik I, då Konungamakten ännu mer inskränktes. Under hans tid uppmuntrades vettenskaperne, utvidgades handeln, och den ännu gällande Svenska lagen utgafs 1736; ett Ostindiskt kompani inrättades, men Sverige afsade sig tullfriheten i Sundet; afträdde till Rysslend Estland, Lifland, Ingermanland, en stor del af Finland m. m. Vettenskaps Akademien stadfästades, Målare Akademien inrättades; Serafimer- och Svärds-Orden förnyades, och Nordstjerne-Orden instiftades, m. m. Konungen dog 1748.

Adolf Fredrik, blef stamfader för en ny Konungaslägt, regerade med mildhet, uppmuntrade vettenskaper och handaslöjder, men började och slöt ett mindre förmånligt krig med Preussen. Dess Drottning, *Lovisa Ulrika*, skyddade på ett utmärkt sätt vitterheten och de fria konsterne. Konungen dog 1771.

Gustaf III, förändrade regeringssättet, återställde Konungamakten 1772, utvidgade religions- och tryckfriheten, uppmuntrade handeln, vitterheten och konsterna, ägde ett ovanligt

ovanligt snille och mycken statsklokhet, förde krig med Ryssland, utvidgade ännu mer Konungamakten 1789, men blef försåtligen mördad 1792.

Gustaf IV Adolf, Sveriges nu regerande Konung, under hvars regering Sverige haft en nästan beständig fred.

TOLFTE ARTIKELN.

Konungariket Preussen.

Hvilka voro dess äldste Inbyggare?

Göter, Alaner, Letter, Vender och *Polackar*. Tyska Ordens riddare, som kallades *Korsherrar*, intogo landet i 13:de seklet, styrde det genom Ordensmästare, men måste sedermera dela det med Polen. Några Markgrefvar af Brandenburg blefvo slutligen Ordensmästare, hvarigenom Preussen sedan 1618 varit förenadt med Kurförstliga huset Brandenburg.

Hvilka äro Preussens märkvärdigaste Regenter?

Johan Sigismund, som förenade Preussen med Brandenburg.

Fredrik Vilhelm den Store, som fick fullkomlig envåldsmakt öfver landet.

Fredrik I, som förklarade Hertigdömet Preussen för Konungarike år 1701, och blef således dess första Konung.

Fredrik Vilhelm I, en stor hjelte och hushållare, som betydligen ökade sitt rikes makt och anseende.

Fredrik II, med tillnamnet *den Ende*, en af de största och ovanligaste Regenter, som någonsin besutit en thron, på en gång lagstiftare, författare, krigshjelte, filosof och sitt folks fader, förde lyckliga krig med många makter, ökade sitt rike med Schlesien och en stor del af Polen, och upphöjde sitt land till ett af de mäktigaste i Europa. Han dog i sitt 75 års ålder 1786, och efterlemnade den bästa krigshär i Europa, en stor skattkammare, och landet i ett blomstrande tillstånd åt sin efterträdande brorson

Vilhelm II, som deltog i Franska Revolutionskriget, men slöt särskilt fred 1795.

Fredrik Vilhelm III, nu regerande Konungen i Preussen sedan 1797, har varit en allmän fredsstiftare emellan de krigande makterna i Europa, och bibehåller sitt land i dess gamla anseende och flor.

TRETTONDE ARTIKELN.

Konungarikena Ungern och Böhmen.

Hvad är att märka om Ungern, och hvilka voro dess äldste Inbyggare?

Pannonier, hvilka underkufvades af Romare, Vestgöter och Hunner. *Ungrarne*, till ursprunget Finnar, satte sig ned här i nionde seklet, antogo Christendom, hvarefter Ungern, i tionde seklet, blef Konungarike, och hade i *Stefan den Helige*, sin första lagstiftare och Arf-Konung. Åtskilliga Förstliga hus regerade detta Konungarike, tills det 1526,

kom under Österrikiska huset, och har dermed sedermera varit förenadt, med bibehållande af sin fria författning och sina riksdagar.

Hvad är att anmärka om Konungariket Böhmen?

Det var i äldsta tider bebodt af Svever och Markomanner, blef ett Konungarike i tionde seklet, då Konungen i Böhmen fick Kurförstlig värdighet, och har sedan 1708 varit den första af de verldsliga Kurförstarne i Romerska riket. I sextonde seklet kom detta rike, på samma gång som Ungern och Schlesien, genom giftermål, under Österrikiska huset, hvarmed det ännu är förenadt.

FJORTONDE ARTIKELN.

Konungariket Neapel och Sicilien.

Hvad är i korthet att anmärka om Neapel?

Det innehades i äldsta tider af Romarne, i femte seklet af Barbarerne, i det åttonde af Saracenerne, i det tionde af Norrmännen, hvilka 1139 upprättade här ett rike, hvars Konungar erkände sig för Påfvens Vasaller, och betalte honom en årlig skatt, nemligen: en hvit häst och 5000 dukater. I fjortonde seklet eröfrade Spaniorerne Neapel, och behöllo det till 1496, då Romerske Kejsaren intog och ägde det till 1734, hvarefter det åter eröfrades af Spaniorerne.

Huru lyder i korthet Siciliens Historia?

I början innehade Grekerne Sicilien, och sedan Romarne. I de följande tiderna hade

denna Ö samma beherrskare som Neapel, men var en tid i Fransmännens våld, och eröfrades, tidigare än Neapel, af Spaniorerne. Sicilien blef år 1734 förenadt med Neapel, hvilka länder sedan den tiden utgjort ett Konungarike, under namn af *begge Sicilierne.*

Hvilken är nu regerande Konungen?

Ferdinand IV, som under Franska Revolutionskriget, varit oroad af Fransmännen, hvilka intogo dess Italienska stater, och gjorde af dem en Republik, då han måste åtnöjas med Sicilien; men genom freden i Amiens 1802, har han återfått sina länder.

FEMTONDE ARTIKELN.

Konungariket Sardinien.

Hvilka äro dess äldste inbyggare?

Kartaginenserne, Romarne och Saracenerne. Ifrån år 1239 hafva Spanien och Österrike ömsom ägt denna Ö, till år 1720, då Hertigen af Savoyen, *Viktor Amadeus* erhöll Sardinien, och Konungatitel deröfver.

Hvilka äro dess efterträdare?

Carl Emanuel, hans son, och en af Europas yppersta Regenter, som satte sitt land i anseende och flor.

Viktor Amadeus II, som i stora egenskaper liknade sin far och företrädare, men förlorade i Franska Revolutionskriget *Savoyen* och Grefskapet *Nizza*, hvilka länder förut hörde under samma kronor.

Carl Emanuel II, som 1798 måste till Fransmännen afträda en annan tillhörighet af Sardinien, nemligen: *Piemont*, som med Frankrike blifvit införlifvad.

Viktor Emanuel, företrädarens bror, och nu regerande Konungen öfver blotta Ön Sardinien.

SEXTONDE ARTIKELN.

Kyrkostaten i Italien.

Hurudan är i korthet dess Historia?

I sjelfva Romerska Kejsaredömets hufvudstad, uppreste sig ett slags andlige Regenter, som i början kallades Biskopar, men i andra seklet *Påfvar*. Deras makt och myndighet tillväxte dagligen, i synnerhet då de, i åttonde seklet, fingo verldslig makt öfver vissa egna länder. Detta Påfvens land kallas *Kyrkostaten*. I sjunde seklet tillvällade sig desse Påfvar ett andeligt allmänt Herravälde öfver hela Christenheten, och påstodo, under Religionens namn, rättighet att af- och tillsätta Christna Konungar och Förstar, hvilka de ville göra till Vasaller under Påfliga stolen. Detta sjelftagna och orimliga välde var grundadt i den tidens djupa okunnighet och vidskepelse, som derföre af Påfvarne och deras Munkar samt andra andeliga med mycken framgång underhölls. De flesta Europas invånare underkastade sig tid efter annan detta Prestvälde, då man undantager de *Grekiska Christna*, hvilkas Öfver-Biskop, kallad

Patriark, bodde i Constantinopel, och som väl utträngdes af *Muhameds* anhängare, men kunde dock aldrig af Påfvarne i Rom underkufvas.

Nämn för mig några af dessa Påfvar?

Bonifacius III, som lefde i 7:de seklet, och först lät kalla sig *Christi Ståthållare på jorden*, och *hufvud för hela Christenheten*.

Gregorius VII, som med en tilltagsenhet utan like, bragte Påfliga myndigheten till en otrolig höjd.

Urban II, på hvars föreställning korstågen började till Orienten, för att intaga Förlofvade landet, hvilka krig voro i det hela olyckliga, men ökade ansenligen Påfvarnes makt.

Bonifacius VIII, som slutligen afsattes, och hvars öfverdåd var alldeles gränslöst, sedan några Reformatorer, såsom *Petrus Valdus*, *Wiklef*, *Johan Huss*, m. fl., som ville sätta en gräns för Påfviska bedrägeriet, och återställa religion i sin renhet, blifvit i fjortonde och femtonde seklerna undanröjde, och en blodig domstol, kallad *Inqvisition*, inrättad i vissa länder, för att uppsöka och straffa kättare. Här kan äfven nämnas, att i trettonde seklet, Påfliga residenset flyttades till *Avignon*, hvarvid oenigheter uppkommo, så att flere Påfvar regerade på en gång. Denna förvirring gjorde, att trenne på en gång varande Påfvar afsattes på ett möte i Costnitz 1414.

Alexander VI, ett missfoster af grymhet och sedeförderf.

Julius II, en krigslysten och våldsam Påfve, som regerade i början af sextonde seklet.

Leo X, som mot penningeafgift meddelade syndernas förlåtelse, åt hvem som ville och kunde betala, hvilket kallades *aflat*, och under hvars regering Doktor *Martin Luther*, med biträde af andra lärda män, såsom *Filip Melankton*, *Ulrik Zvingel*, m. fl. uppsade Påfven all tro och lydnad, verkställde en *Reformation* i religionen, och upprättade en egen församling, som kallades den *Luthersk Evangeliska*, hvari han skyddades af flera mäktiga Förstar, och bland dem i synnerhet Kurförsten *Fredrik* af Saxen.

Clemens XIV, en för sina kunskaper och sitt snille allmänt känd och aktad Påfve, som 1773 upphäfde *Jesuit-Orden*, hvilken inrättades 1540, till ett stöd för Romerska kyrkan, men var farlig, och hatad för sina politiska och omoraliska grundsatser.

Pius IV, som under Franska Revolutionskriget blef afsatt, och dog i landsflykt, sedan Kyrkostaten blifvit eröfrad och förvandlad till en *Romersk Republik*, hvilken sedermera upphäfdes, då nu varande Påfven *Pius VII*, år 1800 blef vald till Påfve, och beskyddad i denna värdighet af Konsul Bonaparte.

SJUTTONDE ARTIKELN.

Konungariket Etrurien.

Hurudan är i korthet dess Historia?

Hetrurien var långt före Romarnes tid ett blomstrande rike, och innehades sedan,

efter Romarnes fall, af Longobarderne, Frankerne, Tyska Kejsarne, m. fl., då landet i sextonde seklet förvandlades till Stor-Hertigdöme, och regerades af det berömda huset *Medicis* tills år 1737, då Etrurien, under namn af *Toskana* eller *Florens*, tillföll Österrikiska huset.

Hvem var dess sista Stor-Hertig?

Ferdinand, Ärke-Hertig af Österrike, som under Franska Revolutions kriget, måste lemna Toskana åt Fransmännen, hvilka likväl slutligen förklarade det för Konungarike under dess gamla namn *Etrurien*, men gåfvo det åt Arfprinsen af Parma, *Ludvik I*, en Infant af Spanien (som dess Konungar alltid böra vara), hvilken dog 1803, lemnande styrelsen åt sin gemål *Maria Lovisa*.

ADERTONDE ARTIKELN.

Italienska Republiken.

Hurudan är i korthet dess Historia?

Den stiftades 1797 af *Bonaparte*, under namn af den *Cisalpinska* Republiken, och formerades af de inkräktade Österrikiska staterna i Italien, jemte en del af Kyrkostaten och Venetianska området; upplöstes väl 1799, då länderna återtogos af Kejsaren, men återställdes följande året, och blef 1801 erkänd som Republik genom freden i Luneville; fick af Bonaparte en ny regeringsform, bestående af en President, ett Stats-Råd af en lagstiftande Corps, styres i Bonapartes namn, som

dess ständiga President, och kallas nu *Italienska Republiken.*

NITTONDE ARTIKELN.

Liguriska Republiken.

Säg mig i korthet dess Historia?

Detta land, som i Romarnes tid kallades *Ligurien*, men sedermera *Genua*, blef i trettonde seklet en fristat, med den tappre medborgaren *Andreas Dorias* biträde, och var mäktigt genom en florerande handel. Detta land tog äfven en känbar del i Franska Revolutions kriget, men fick 1802 under namn af *Liguriska* Republiken en ny konstitution, uppsatt i Paris, och undertecknad af Bonaparte, enligt hvilken en *Doge* presiderar i en styrande Senat, och en *Consulta* finnes af 60 personer, hvilka äro Folkets representanter.

TJUGONDE ARTIKELN.

De Sju Öarnes Republik.

Huru lyder dess korta Historia?

De Öar, af hvilka denna Republik består, tillhörde fordom Venetianska staten, men eröfrades först af Fransmännen under Revolutions kriget, och sedan gemensamt af Ryssar och Turkar, då de 1800 förklarades för en Fristat under de sistnämda makternas beskydd, och med Frankrikes samtycke.

TJUGEFÖRSTA ARTIKELN.

Helvetiska Republiken.

Hvad är att märka om denna Republik?

Helvetien, som sedan kallades *Sveits*, tillhörde i äldre tider flera särskilta Herrar, och i synnerhet Tyska Kejsarne, hvilka förtryckte inbyggarne genom tillsatta fogdar, emot hvilka dessa ingingo förbund och gjorde uppror år 1307, under anförande af en aktningsvärd borgare *Vilhelm Tell*, då grunden lades till en *Fristat*, som med ett odödligt hjeltemod försvarade sin frihet, erkändes i Vestfaliska freden 1648, och äger ännu bestånd. Det så kallade *Sveitserska Edsförbundet* bestod af tretton så kallade *Kantoner*, hvilka utgjorde lika många särskilta stater, och afgjorde sina allmänna angelägenheter på en gemensam Landtdag. Sveits hade nästan oafbrutet fått njuta sin frihet i ett lyckligt lugn, och gjort sig utmärkt för sin tarflighet och sina dygder, då Fransmännen 1798 intog hela landet, förklarade Sveits för *en enda Odelbar Republik*, under namn af *Helvetien*, men förorsakade härigenom misshälligheter och ett olyckligt missnöje inom landet, under beständiga förändringar i styrelsegrunderna. År 1803 blef Sveits, genom Bonapartes åtgärd, åter en af nitton Kantoner *sammansatt Republik*, som liknar i det närmaste dess gamla författning, men är ännu (1804) icke rätt stadgad.

TJUGEANDRA ARTIKELN.

Vallisiska Republiken.

Huru lyder dess Historia?

Den stiftades 1802, då *Vallis* eller *Valliserland* skilde sig från det öfriga Sveits. Denna nya Republik står under Franska, Helvetiska och Italienska Republikernas garanti, och dess utrikes angelägenheter vårdas af dessa makternas sändebud. Den lagstiftande makten tillhör Folkets deputerade till en allmän landtdag, och den verkställande är anförtrodd åt ett Statsråd.

TJUGETREDJE ARTIKELN.

De Förenta Fria Staterne af Norra Amerika *).

Huru lyder i korthet deras Historia?

Dessa Stater utgjorde till större delen Engelska Kolonier, som regeringen anlade 1606, och hvilka blefvo sedermera genom åkerbruk, skeppsbyggeri och handel, ganska mäktiga. Men genom flerahanda förtryck af moderlandet, som ville neka dem fri handel med något annat land än England, gjorde tretton Provinser uppror 1773, och beslöto att med väpnad hand afskudda sig Englands

*) Som dessa Stater hafva mycken gemenskap med Europa, och deras Inbyggare till större delen härstamma från denna verldsdel, har man icke ansett onödigt, att i korthet nämna, huru denna Republik tillkommit.

öfvervälde, och göra sig sjelfständiga samt oberoende af någon makt, i eller utom Europa. Emot dessa stater, hvilka i första delen sid. 245 äro nämde, och som förklarade sig sjelfva år 1776 för en fri och sjelfständig Stat, började England ett krig 1775, som räckte till 1782, under hvilken tid Amerikanerne, genom Republikens odödliga grundläggare *Washington* och *Benjamin Franklin*, hade mycken framgång, och understöddes af Frankrike, Holland och Spanien, tills de, genom freden i Versailles 1783, blefvo af England förklarade för fria och sjelfständiga. Dessa Stater förenades under en *General Kongress*, eller gemensam regering, hvars författning liknar Engelska Parlamentet. Detta fria folk skänkte allraförst frihet åt deras Negerslafvar, och tillät en fullkomlig religions frihet.

TJUGEFJERDE ARTIKELN.

De märkvärdigaste Fredsfördrag i Europa, ifrån Nya Historiens början.

Hvilka äro de förnämsta Freder, som blifvit ingångna emellan särskilta makter i Europa?

Passaviska Fördraget 1552, som Hertig Morits af Saxen tvang Kejsar Carl V att ingå med Kurförsten af Saxen och Landtgrefven af Hessen, oaktadt Kejsaren tagit de sistnämde till fånga; och deri Protestanterne i Tyskland fingo religions frihet.

Freden i Chateau Cambresis 1559, emellan Kejsar Ferdinand I i Tyskland och Henrik II i Frankrike, då den sednare erhöll Biskopsstiftena Mets, Toul och Verdun.

Freden i Vervins 1598, emellan Henrik IV i Frankrike, och Filip II i Spanien, hvilken sednare understödt inbördes oroligheterna i Frankrike.

Vestfaliska Freden 1648, då Tyska tretioåriga kriget slöts emellan Sverige, Frankrike och Tyska Protestanterne å ena, samt Kejsaren m. fl. å andra sidan, sedan Frankrike erhållit Landtgrefskapet *Elsas*, och Sverige, Pomern, Brehmen och Verden, Wismar i Mecklenburg, och 5 millioner Riksdaler. Förenta Nederland förklarades då för en fri Stat; Tyska rikets nuvarande statsförfattning och religionernas jemvigt grundlades, m. m. Genom denna fred erhöllo först de Reformerte enahanda religionsfrihet i Tyskland, som Lutheranerne.

Pyreneiska Freden 1659, emellan Frankrike och Spanien, då Frankrike erhöll Provinsen Artois och flera vigtiga fästningar i de öfriga Nederländska Provinserna.

Freden i Aken 1668, emellan Spanien och Frankrike, då den sednare erhöll Lille och flera betydande fästningar i Flandern.

Freden i Nimvegen 1679, emellan flera af Europas makter, men i synnerhet Frankrike och Holland, då Ludvik XIV erhöll det fordna Burgund i Nederland, och inkräktade sedermera Strasburg och Luxemburg, m. fl.

Ryssvikska Freden 1697, emellan Ludvig

Halland, Blekinge och Gottland; Lübeckarne försonades med penningar, m. m.

Freden i Knäröd 1613, med Danmark under Gustaf Adolfs regering, då Sveriges gränsor återställdes emot en viss summa penningar, och tvisten om tre kronor på det sätt afgjordes, att Danmark fick behålla dem i sitt vapen, men utan anspråk.

Freden i Stolbova 1617, med Ryssland under nyssnämde Konungs regering, då Ingermanland, Karelen och Kexholms Län till Sverige afträddes.

Freden i Brömsebro 1645, med Danmark, under Drottning Christinas regering, då Sverige erhöll Gottland, Ösel, Herjedalen, Jemtland, samt flera års besittning af Halland.

Vestfaliska Freden 1648, under Drottning Christinas tid, som redan är nämd.

Freden i Roskild 1658, under Carl X:s regering med Danmark, då Skåne, Halland, Blekinge, Bohus Län, Trundhem i Norrige, samt Öarne Hven och Bornholm för evärdliga tider afträddes till Sverige.

Freden i Oliva 1660, med Polen, Kejsaren och Brandenburg under Carl XI:s minderårighet, då Sverige behöll Liffland.

Freden i Köpenhamn 1660, med Danmark under samma Konungs minderårighet, då Trundhems Län i Norrige, och Ön Bornholm återlemnades mot några Danska adliga gods i Skåne.

Freden i Kardis 1661 med Ryssland, under

under minderårigheten, då Stolbova freden förnyades.

Freden i Nimvegen 1679, under Carl XI:s regering, med Holland, Tyska Kejsaren och Biskopen i Münster, då den sistnämde erhöll blott en summa penningar.

Freden i Zell 1679 med Lüneburg, under samma Konungs regering, då Sverige afträdde en del af Bremen.

Freden i St. Germain 1679, under samma Konungs regering, med Brandenburg, då Sverige afträdde allt af Pommern, som låg öster om Oderströmmen.

Freden i Fontainebleau och *Lund* 1697, med Danmark, under oftanämde Konungs regering, då frederne i Roskild och Köpenhamn stadfästades.

Freden i Alt-Ranstadt 1706, med Polska Konungen Fredrik August, hvilken Konung Carl XII tvang att afsäga sig Polska kronan.

Freden med Hannover 1719, under Ulrika Eleonora, då Sverige afträdde Bremen och Verden.

Freden med Brandenburg 1719, under samma Drottnings regering, då Sverige afträdde Stettin.

Freden med Danmark 1720, under Fredrik den förstes regering, då Sverige afsade sig Tullfriheten i Sundet.

Freden i Nystad 1721 med Ryssland, under nyssnämde Konungs regering, då Estland, Liffland, Ingermanland och en del af Karelen till Ryssland afträddes.

Freden i Åbo 1743 med Ryssland, under samma Konungs regering, då Sverige måste afträda en del af Finland, med städerne Villmanstrand, Fredrikshamn, fästningen Nyslott m. m. allt intill Kymmene Elf.

Freden i Hamburg 1762 med Preussen, under Adolf Fredriks regering, hvarvid ingenting vans eller förlorades.

Freden i Verelä 1790 med Ryssland, under Gustaf den tredjes regering.

TREDJE KAPITLET.

Ett kort Utdrag af Konsternas och Vettenskapernas Historia.

FÖRSTA ARTIKELN.

Hvad är Lärdoms Historien?

En berättelse om Konsters och Vettenskapers ursprung och fullkomnande genom vissa upplysta och forskande snillens bemödande.

När börjar Lärdoms Historien?

Man har ett ofullständigt begrepp om de konster och vettenskaper, hvilka tilläfventyrs varit kända före syndafloden; men det första folkslag som efter floden gjort sig i denna väg något bekant, äro *Kaldéerne*, hvilka i synnerhet studerade Astronomien. Emedlertid skulle hvar vettenskap nödvändigt blifva ofullkomlig, innan *Skrifkonsten* uppfans.

Hos hvilket folksla[illegible] och Odyssea, hvil-
Egentliga Skri[illegible] varade.
blifvit bekant [illegible] sina Hymner och
r, och bör
[illegible]dan upp [illegible] [illegible]nde och Bac-
[illegible]ten, e[illegible]
sta [illegible]
Eg[illegible] [illegible]us, Mu-
[illegible] och innehol[illegible] sin tid
[illegible] de ting, som man v[illegible] efter vi
[illegible]lertid lärde Egyptierne bokstäfver-
[illegible]uk af *Etioperne*, och Grekerne af Kad-
mus från Fenicien.

Hvar kommo Vettenskaper och Konster allraförst i flor?

Sannolikt i Indien eller Persien. Denna tanka har i sednare tider bland de lärda blifvit mera allmän, sedan dessa länders äldsta religionsböcker *Zend-Avesta* *) och *Vedam*, blifvit nyligen kända i Europa. Förut ansåg man Egypten som konsters och vettenskapers första stamort, och dess inbyggare vinnlade sig äfven tidigt om lärda yrken. Det var af Egyptierne, som Moses blef undervist i flera vettenskaper. Kaldeiske och Egyptiske prester gåfvo undervisning åt flera Greker. Desse reste sedermera tillbaka till deras fädernesland, blefvo der offentlige lärare, och utvidgade med den framgång sina erhållna insigter genom nya uppfinningar, att det var i synnerhet hos *Grekerne*, som flera vettenskaper och konster begynte ernå en viss höjd och ett mera ordentligt skick.

*) Denna skall vara författad af *Zoroaster*, en af jordens första, och af forntidens största Filosofer.

Hvilka äro de äldsta Skrifter, som intill våra tider blifvit bevarade?

Mosis fem böcker, jemte åtskilliga Grekiska skrifter, i synnerhet af *Homerus* och *Hesiodus*.

Nämn för mig de gamla folkslag, som allraförst skriftligen förvarat sina kunskaper, och af hvilka vi ännu äga böcker?

Ebréerne, Kinesarne, Indianerne, Grekerne och Romarne. Persernas och Arabernas kunskaper blefvo äfven utbredda i hela vestra delen af Asien, norra delen af Afrika och det sydliga Europa.

Hafva vettenskaperna under gamla Historiens tid haft några lysande tidehvarf?

Ja, tvenne, nemligen: *Alexander den Stores* och Kejsar *Augusti*.

Hvilka voro de förnämsta offentliga Bibliotek hos de gamla folkslagen?

Biblioteket i Atén, som anlades af Pisistratus.

Biblioteket i Alexandria, anlagdt af Ptolomeus Soter och dess son, Ptolomeus Philadelphus, hvilka inrättade ett slags vettenskaps Akademi, kallad *Muséum*, och samlade der ett Bibliotek, som slutligen bestod af 400,000 volumer (eller böcker hoprullade som landtkartor kring kaflar), men uppbrändes af vådeld under Cesars vistande i Egypten.

Biblioteket i Serapion, i Egypten, som bibehölls ända till år 642 efter C. f., då det uppbrändes af Saracenerne.

Biblioteket i Rom, anlagdt af Augustus. *Ulpianska Biblioteket*, af Kejsar Trajanus.

ANDRA ARTIKELN.

Grekerne.

Hvilka voro Greklands namnkunnigaste lärde, vittre och konstnärer?

I Filosofien:

Tales, som stiftade *Joniska Skolan*, och lärde att det allraäldsta som finnes, är Gud, hvilken har hvarken begynnelse eller ända, men som af vattnet bildat alla varelser i verlden. Hans lärjunge, *Anaxagoras*, var den förste som lärde, att ett förståndigt väsende utredt kaos och ställt allt i den ordning, som vi nu se i verlden.

Pytagoras, som grundlade *Italienska Sekten*, och hade till lärmästare en stor Filosof, *Ferecides*, hvilken var den förste som lärde Grekerne, hvad som Egyptierne före honom trodde, nemligen: *själarnas odödlighet*. Pytagoras, äfven känd för sin lära om själavandringen, öfverförde till Grekerne Österländningarnes Filosofi, och trodde tvenne genom sig sjelf verkande grundprinciper. Han hade många kunskaper i Astronomi, Moral och Fysik, men grundade dem på vissa Aritmetiska tal, och gjorde sig derigenom ganska mörk. Men för allmänheten hade han en begripligare lärmetod, som bildade många stora män.

Xenofanes, stiftare af *Eleatiska skolan*, som lärde, att allt som är till, utgör en och samma varelse, och trodde, att Gud och naturen äro ett och samma. *Parmenides*, *Leucippus* och *Demokritus* utvidgade och rättade sedermera hans system. De tvenne sistnämde antogo, som grundämnen i naturen, ett oändligt antal lefvande Atomer, eller odelbara kroppar af olika storlek och figur, hvilka, i det de från evighet sväfvat i den toma rymden, utan någon viss ordning, men råkat hvarandra, hafva blandat sig tillhopa och utgjort ett slags kaos, hvaraf slutligen denna och andra verldar framkommit. Tvenne namnkunnige Ateister: *Protagoras* och *Diagoras* voro anhängare af denna så kallade *nya Eleatiska skolan*.

Sokrates, en af jordens visaste och dygdigaste menniskor, hvars Filosofi bestod i förklarandet af menniskans pligter, och det som tillskapar goda och nyttiga medborgare. Han blef en Martyr för sin dygd, beskylldes att vilja införa en ny religion, och dömdes, på ett falskt föregifvande af dess fiender, att utdricka en giftbägare, hvilket han med beundransvärd sinnesstyrka verkställde i Atén 400 år för C.

Epikurus, som blef hufvudman för en ny sekt. Han märkte att Demokriti system, innefattade läran om ett oundvikligt öde, och gjorde, för att ej beröfva menniskan sin frihet, dervid det tillägg, att förutnämde Atomer kunde sjelfva efter behag aflägsna sig och närmas. Han medgaf väl Gudarnas varelse, men trodde ej att de bekymrade sig om verlden. I öfrigt är hans moral-system

ganska märkvärdigt, ty han påstod att det högsta goda bestod i vällusten, men satte likväl ej vällusten i annat än kroppens smärtlöshet och sinnets lugn.

Aristippus, Sokratis lärjunge, som föregick Epikurus, stiftade den *Cyrenaiska skolan*, satte det högsta goda blott i sinnlig och verklig njutning, som likväl med måtta borde sökas.

Antistenes, Sokratis lärjunge, hvars anhängare kallades *Cyniker*, påstod, tvertemot den förre, att lycksaligheten endast kunde finnas i ett tarfligt lefnadssätt, och i försakelsen af alla behof, som ej äro naturliga och nödvändiga, emedan man härigenom kunde bibehålla frihet och lugn, utom hvilka ingen lycksalighet gifves.

Diogenes, en öfverdrifven anhängare af Cyniska sekten, hvilken lefde som en usling, beständigt gäckade, och med den skarpaste satir förföljde verldens dårskaper, men äfven sjelf gjorde sig löjlig genom det förakt han visade för sina medmenniskor och deras omdömen.

Heraklitus, som trodde att verldens för sta grundämne var elden, och att allt som är till, deraf framalstras och bör dit återvända.

Plato, ett af jordens största snillen och en namnkunnig lärjunge af Sokrates, hvars filosofi tillika med sina egna satser, han framställde i samtal, som alltid förblifva mästerstycken, innehållande bevis om Guds varelse och försyn, själens andeliga väsende, menniskans pligter och ett lif efter detta. Hans stil är af alla den mest intagande. Hans efterföl-

jare kallas *Akademiska sekten*, emedan han lärde i en nära vid Atén belägen trädgård, *Academia*.

Aristoteles, Platos lärjunge, Alexander den Stores lärmästare, och en af forntidens namnkunnigaste Filosofer, som efterlemnat skrifter i alla filosofiens delar, och har nästan intill vår tid varit ansedd som dess hufvudman. Hans system, under namn af *Skolastiska Filosofien*, följes ännu i Katolska skolor. Han höll sina föreläsningar i en betäckt gång i *Atén*, som kallades *Lycéum*. Hans anhängare kallades *Peripatetici*. Han har skrifvit i Moral, Natur-Historien, Logik, Fysik, Retorik, Poesi, och ökade dessa med en ny vettenskap, nemligen: *Metafysik*.

Strato, en af Aristotelis efterträdare, i inseendet öfver *Lycéum*, men som nekade verldens styrelse af ett förståndigt väsende, och antog ingen annan Gudomlighet än naturen.

Zeno, hufvudman för *Stoiska sekten*, hvars anhängare satte menniskans lycksalighet i dygden, eller den högsta moraliska fullkomlighet. Allt annat ansågo de icke bero af oss sjelfva, utan vara tillfälligt, och böra anses likgilltigt, antingen det medförde vällust eller smärta.

Pyrro, stiftare af *Sceptiska skolan*, hvars hufvudlära var att ingenting är så fullkomligen visst, att icke motsatsen kan bevisas, samt att man således bör tvifla om allt.

I Vitterheten:

Homerus, som lefde omkring 900 år för C., och anses ännu för jordens största skald. Han besjöng Trojanska kriget i tvenne hjelte-

dikter, som kallas *Ilias* och *Odyssea*, hvilka åt våra dagar blifvit bevarade.

Pindarus, bekant för sina Hymner och Segersånger.

Anakreon, för sina skämtande och Baçkanaliska Qväden.

Orfeus, *Bion*, *Moskus*, *Linus*, *Museus* och *Amfion*, hvilka voro för sin tid berömda skalder, men af hvilkas skrifter vi likväl äga föga eller intet.

Sapfo, ett fruntimmer, namnkunnigt för sitt snille, sina ömma kärlekssånger och sitt sorgliga lefnadsslut.

Teokrit, känd för sina Herdedikter.

Esopus, för sina Fabler.

Eschylus, *Sofokles* och *Euripides*, för deras tragiska Skådespel.

Aristofanes och *Menander*, för Lustspel.

Demostenes, för sin Vältalighet, hvaruti ingen ännu öfverträffat honom.

Lucianus, som i qvicka Dialoger förlöjligade sin tids fördomar.

I Historien:

Plutarkus, ett mångkunnigt snille och stor Filosof, känd för sina Lefvernesbeskrifningar öfver Romerska och Grekiska hjeltar, samt för sina smärre filosofiska arbeten.

Herodotus, *Xenofon*, *Tucydides* och *Polybius*.

I Läkarekonsten:

Hippokrates, m. fl.

Galenus, som följde Platos filosofi, och var dessutom en berömd läkare.

I Geometrien:

Euklides, hvars Skrifter ännu utgöra grundvalen för våra Matematiska undersökningar.

Arkimedes, hvilken så fördjupade sig i sina Geometriska idéer, att han icke en gång märkte, när fienden intog en stad, der han vistades.

I Astronomien:

Ptolomeus, en af forntidens största Astronomer och Geografer.

I Målning:

Apelles, *Zeuxis*, *Protogenes*.

I Bildhuggeri:

Fidias, som gjorde Jupiters bildstod, hvilken anses för ett af verldens underverk.

Praxiteles, en namnkunnig bildhuggare.

Hvilka voro de så kallade sju Vise i Grekland?

Solon, *Periander*, *Pittakus*, *Tales*, *Bias*, *Chilo* och *Kleobolus*. Desse voro män af utmärkt anseende, klokhet och myndighet, hvilka vistades på särskilta orter, men lefde ungefär vid samma tid.

TREDJE ARTIKELN.

Romarne.

Hvilka äro de, som bland detta folkslag utmärkt sig framför andra i lärdom, vitterhet och konster?

I Filosofien:

Cicero, namnkunnig för sin Vältalighet och sina förträffliga Filosofiska arbeten.

Seneca den äldre, Neros lärmästare och af Stoiska sekten. Man har qvar flera af hans filosofiska arbeten.

Aurelius Antoninus, Kejsare och Stoik, som på Grekiska språket skrifvit förträffliga Moraliska betraktelser öfver sig sjelf.

Lucretius, en Filosof af Epikureiska sekten.

Plinius, som skrifvit i Natur-Historien.

I Vitterheten:

Virgilius, näst Homerus den störste och namnkunnigaste skald. Han har besjungit herdalefnaden, landtbrukets yrken, och den Trojanska hjelten *Eneas* öden.

Horatius, en skald af ovanligt snille, och bekant för sina Oden och Satirer.

Ovidius, namnkunnig för sina Metamorfoser, Kärlekspoemer, Heroider och Elegier, hvilka sistnämde han skref under sin landsflykt.

Terentius och *Plautus*, för sina Komedier.

Seneca den yngre, för sina Tragedier.

Fedrus, för sina Fabler.
Juvenalis, för sina Satirer *).

I Historien:

Livius, *Sallustius* och *Tacitus*, hvilken sednare är märkvärdig för den djupa filosofi och menniskokännedom, som råder i hans skrifter.

Julius Cesar, som beskref sina egna fälttåg, m. m.

Cornelius Nepos, som skrifvit korta men förträffliga Biografier öfver forntidens största hjeltar, i synnerhet hos Grekerne.

Cato, *Varro*, *Columella*, *Gellius*, m. fl. äro alla berömde Romerske författare.

FJERDE ARTIKELN.

Vettenskapernas tillstånd, ifrån Medeltidens början till våra dagar.

Säg mig i korthet Vettenskapernas och Konsternas öden under denna tid?

Sedan lärda, och i synnerhet vittra yrken under Kejsar Augusti tidehvarf hade hos Romarne hunnit sin största höjd, förföllo dessa efter hand, i samma mån som Staten, och voro nästan alldeles försvunna vid Romerska rikets allmänna förstöring. Med femte århundradet började medeltiden, och den för vet-

*) De fleste af dessa vitterhetens mästare lefde i Augusti tidehvarf.

tenskaperne så kallade *Barbariska åldern*, som räckte till åttonde seklet, under hvilken tid all upplysning förklarades skadlig för religionen och afstannade. Många af forntidens stora upptäckter blefvo då så alldeles förgätna, att de ännu äro okända, och Munkarne uppoffrade de dyrbaraste manuskripter af Grekernes och Romarnes mästerstycken, för att, i den utplånade Skriftens ställe, författa sina så kallade *Legender*. De enda lärde som funnos, voro *Kyrkofäderne*, eller Christendomens skribenter, ibland hvilka må nämnas *Augustinus*, *Hieronymus* och *Krysostomus*. I öfrigt fanns under dessa mörka sekler knappt en enda sjelftänkande och upplyst man, då man undantager en Romare vid namn *Boethius*, och tvenne Engelsmän *Beda* och *Alcuin*. Denne sednare, som lefde i åttonde seklet, blef kallad och med mycken aktning bemött af Kejsar *Carl den Store*, som högligen älskade och gynnade lärda yrken, anlade skolor i Lyon, Paris och Osnabrück, tillsatte flera lärare, hvilka föreställde vettenskaperna på Latinska språket, och sökte på allt sätt att lyfta dem ur deras förfall, samt göra dem behagliga och aktningsvärda; men med denna stora mans död försvann denna skymt af upplysningen, och okunnigheten blef i de följande sekler långt djupare än förut. Från Europa tog lärdomen sin tillflykt i öster, emedan Araberne, hvilka eröfrade Greklands Provinser, förvärfvade sig i samma mån dess kunskaper, och Fysiken, Matematiken och Medicinen voro af dem ganska kända, ända tills Kalifernas regering förstördes af Osmanerne. Konung Alfred i England må emedlertid vid denna tid nämnas inom Europa,

såsom en lika stor idkare och befordrare af lärda yrken, som en förträfflig Regent.

De Akademier, som sedermera inrättades i Paris, Oxford, Basel, Prág, Heidelberg, Bologna, Padua, Salamanca, m. m., och det skydd, som vettenskaperne erhöllo af Påfven Urban V och Kejsar Fredrik II, började dock att småningom upplifva vettenskaperna. Skolastiska Filosofien, som användes på Teologien, var emedlertid länge lärdomens enda föremål. Då Constantinopel intogs, flyktade flera lärda Greker, såsom *Laokaris*, *Krysoloras* och *Bessarion*, m. fl. till Italien, hvarest de emottogos och skyddades af huset *Medicis* i Florens. Härigenom uppeldades hågen, att studera de gamla folkslagens skrifter, hvartill vitterheten och konsternas store befordrare Påfven *Leo X*, hvars tidhvarf är ett af de mest lysande i Lärdoms Historien, mycket bidrog.

Men *Boktryckerikonsten*, uppfunnen i Tyskland år 1440, och *Luthers Reformation* äro likväl vettenskapernas egentlige välgörare. Lärdomen fick nu en annan riktning och ett renare skick. De inhemska språken började odlas. Genom de Grekiska flyktingarnes föregående biträde, och flera upplysta Regenters skydd, blef sextonde århundradet i detta afseende utmärkt framför de andra. I dess början lefde flera lärda män, bland många nationer och de största konstnärer. Vettenskapernas och konsternas ljus har sedermera, och under *Ludvik XIV:des* tidehvarf varit i ett jemt tilltagande, och blifvit ökadt genom de vigtiga och förvånande uppfinningar, som utmärka det adertonde seklet.

Har man i nyare Historien några för vettenskaperna lysande tidehvarf?

Ja, tvenne, nemligen: Påfven *Leo X:des* och Konung *Ludvik XVI:des.*

De förnämsta Lärda och Konstnärer hos särskilta nationer i Europa.

FEMTE ARTIKELN.

Italien.

I fjortonde seklet *).

Dante och *Boccaccio*, tvenne för sin tid stora författare, hvilka, den förre, såsom Skald, och den sednare såsom Sedelärare, genom deras skrifter började Italienska språkets odling.

Guiccardini, en af Italiens största Häfdatecknare.

Jean Gioia, som sammansatte den första kompass.

I femtonde seklet.

Petrarcha, en upplyst Statsman, och en stor Skald, som hedrades nästan till vördnad af sin samtid, och är känd af efterverlden för sitt stora snille och sin lyckliga skaldgåfva, genom hvilken han väckte smaken för forntidens vitterhet, samt namnkunnig för sin ömma kärlek till *Laura*, ett fruntimmer, som han nästan i alla sina skrifter besjungit.

*) I början af detta sekel började *Slagur*, att först blifva bekanta i Italien.

Manutius och *Julius Scaliger*, upplysta författare på sin tid, och verksamme befordrare af de gamlas lärdom och vitterhet.

Finiguerra, som i Italien uppfann konsten att sticka i koppar.

I sextonde seklet.

Vida, en lycklig Skald, och bekant för sin poetik.

Tasso, känd öfver hela Europa af sitt odödliga episka arbete: *La Gjerusalemme Liberata*, men olycklig och förföljd under sin lefnad.

Ariosto, en af tidehvarfvets största Poeter.

Rafael, den största Målare, som Europa ägt.

Mikael Angelo, på en gång en af Europas största Målare, Bildhuggare och Arkitekter.

Corregio, som, näst de nyssnämde, torde i Målarekonsten förtjena främsta rummet.

I sjuttonde seklet.

Machiavello, bekant för sin Teori i regeringskonsten.

Galilei, som utvidgade kunskapen om vårt Planetsystem genom flera upptäckter, och i synnerhet genom den af Jupiters månar.

Cassini, som upptäckte Saturni månar.

Toricelli, som uppfann Barometern.

Malpighi, en stor Naturforskare, som bland de första, gjorde Mikroskopiska observationer på djur och växter.

I adertonde

I adertonde seklet.

Beccaria, ett skarpsinnigt snille, bekant genom sin afhandling om Brott och Straff.

Metastasio, en af Italiens och kanske Europas största Skalder, äfven Filosof, och Teaterskribent.

Michelessi, ett stort snille, som äfven på Svenska språket författat några förträffliga skrifter.

Spallanzani, en stor Anatom.

Galvani, uppfinnare af *Galvanismen* eller Metall-Elektriciteten, som skiljer sig från Glas-Elektriciteten derigenom, att den uppkommer genom tvenne olikartade metaller, som vidröra hvarandra och sättas i verksamhet medelst ett fuktigt ämne.

Volta, som bragt denna upptäckt till större fullkomlighet, och visat dess ofelbara nytta vid åtskilliga sjukdomar.

Canova, en af Europas största Bildhuggare.

Italien, Musikens egentliga fosterbygd, har i sednare tider ägt en *Piccini*, en *Sacchini*, med flera stora Musik-kompositörer.

SJETTE ARTIKELN.

Spanien.

I trettonde seklet.

Lullius, en man som på sin tid ägde mycken insigt i Kemien och Fysiken, men som gjort sig mest namnkunnig för dårska-

pen att vilja göra guld, hvilken konst kallas *Alkemi*, och sysselsatte i början många stora Filosofer, men sedermera endast stora Charlataner.

I sextonde seklet.

Ignatius Loyola, Jesuiternas stiftare.

Cervantes, känd för sin verldskunniga Roman *Don Quichotte*, der han på ett för tidehvarfvet lämpligt sätt förlöjligar alla Riddare äfventyr.

SJUNDE ARTIKELN.

Portugal.

I sextonde seklet.

Camoëns, en Skald af rik inbildningsgåfva, och namnkunnig för sitt Episka poem: *Lusiaden*, der han besjöng Vasco di Gamas sjötåg till Ostindien.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Frankrike.

I tolfte seklet *).

Abaillard, en Filosof med ovanligt snille, som anses för stiftare af den så kallade *Skolastiska Filosofien*, och är dessutom känd

*) Franska språkets första odling må tillräknas ett slags Skalder i Provence, hvilka lefde i tolfte och trettonde seklerna, och kallades *Troubadourer*.

för sin olyckliga kärlek till ett fruntimmer vid namn Heloisa.

Peter Lombard, Biskop i Paris, som bragte den förres Läresätt i ett ordentligt system.

I fjortonde seklet.

Jean de Meurs, som derföre bör nämnas, att han gjorde Musikaliska noter först kända i Europa.

I femtonde seklet.

Muretus och *Josef Scaliger*, kända genom deras verksamma nit för utbredandet af de gamla Folkslagens lärdom och vitterhet.

I sextonde seklet.

Montaigne, en stor och sjelfstänkande Filosof, stiftare af ett eget system i denna vettenskap.

Malherbe, den första egentlige Fransyske skald.

I sjuttonde seklet.

Descartes (Cartesius), en man med ett ganska ovanligt snille, som omskapade hela Filosofien, sedan han börjat med den grundsats, att man bör tvifla om allt, tills öfvertygande skäl finnas, och ingen ting antaga för sant, som ej kan tydligen och klart tänkas. Han blef kallad till Sverige af Drottning Christina, hvilken han undervisade i Filosofien, och dog i Stockholm 1650, sedan han förut länge varit i Holland, och öfverallt förföljd af illska och fanatism.

Mallebranche, en af Cartesii förnämsta efterföljare.

Bayle, af alla granskare den störste och namnkunnigaste, ett stort snille, som filosoferade öfver alla systemer, för att visa deras svaghet.

Gassendus, en stor Filosof, som ville afhjelpa bristerna i Aristotelis lärebyggnad, men sökte, att i stället införa Epikuri Naturs- och Sedelära.

Tuanus, en af Frankrikes största Häfdatecknare.

Casaubon, *Salmasius* och *Tanaquil Faber*, berömde Filologer och Granskare.

Mabillon, en stor Antiqvarius.

Tournefort, hvars system i Naturvetenskapen följdes, intill dess *von Linnés* system utträngde det.

Bourdaloue, *Massillon*, *Bossuet* och *Saurin*, hvilka lefde i detta och följande seklet, samt räknas bland Europas största andelige Vältalare.

Rollin, bekant genom sin Romerska Historia, med flera arbeten.

Fenelon, en vältalig och målande Författare. Hans *Telemaque* är i synnerhet känd.

P. Corneille, en Skald med ett rikt och sublimt snille, och hvars Tragedier ännu anses för Franska Skaldekonstens största mästerstycken.

Th. Corneille, äfven en berömd Tragisk författare.

Racine, en Tragisk Skald, med stort snille och mycken smak. Hans arbeten hafva till en stor del gjort Franska språkets ryktbarhet.

Moliere, en Komisk författare och Aktör af ovanlig qvickhet och styrka.

Dégrais och Fru *Deshouilliers*, bekanta för sina Herdedikter.

Quinault, för sina Operor.

Jean Baptiste Rousseau, en af Frankrikes största Lyriska Skalder, som skrifvit förträffliga Oden och Kantater.

La Fontaine, bekant öfver hela Europa för sina lekande och qvicka Fabler.

Boileau (Despréaux), en Skald, som skrifvit mästerliga Satirer, der han med ovanlig styrka, och en väl träffad bitterhet granskade och förlöjligade sin tids dårskaper.

Rameau och *Lulli*, den förre, författare i Musikens teori, och den sednare bekant för Musiken till de äldsta Franska Operor.

Poussin, *Le Sueur* och *Lebrun*, hvilka räknas bland de största mästare i Målarekonsten.

Girardon, en stor Bildhuggare.

I adertonde seklet.

Fontenelle *), den mest omfattande författare, som Ludvig den XIV:s tidehvarf ägt. Han uppnådde en hos författare ovanlig ålder.

Montesquieu, en af Frankrikes djupsinnigaste tänkare, som granskat Samhällslagarna hos flera tiders nationer i sitt odödliga arbete: *L'Esprit des Loix*.

J. J. Rousseau, Medborgare i Geneve, ett af de ovanligaste snillen och utomordent-

*) De flesta af dessa nyssnämda snillen lefde i Ludvik XIV:s tidehvarf, och njöto hans muntrande beskydd.

ligaste menniskor, som kanske funnits i verlden; hvars skrifter äro lika så sällsynta för deras djupsinnighet, och ofta paradoxa satser, som för deras förtjusande vältalighet. Hans märkvärdigaste arbete kallas *Emile*, och afhandlar Uppfostringsläran.

Bonnet och *Condillac*, skarpsinnige författare i Metafysiken. Den förre är i synnerhet bekant för sin bok: *Systeme de la Nature.*

Voltaire, verldskunnig för sitt fruktbara och vidtomfattande snille. Han har skrifvit i alla ämnen, och förstod i synnerhet att göra dem behagliga. Han lemnade framför allt ingen del af vitterheten oförsökt.

D'Alembert, ett af Europas djupsinnigaste snillen, som utom flera andra förträffliga arbeten, i synnerhet i Geometrien, företog sig, tillika med en annan Fransk lärd: *Diderot*, att med biträde af en Voltaire, Rousseau m. fl. sammanbringa menskliga kunskaperna i ett enda verk, som kallades: *Encyklopedi.*

Helvetius, en stor och djupsinnig Filosof, som bland annat påstod att alla menniskor äro af naturen lika till sina snillegåfvor, och att deras större eller mindre utveckling beror af uppfostran eller andra omständigheter.

Thomas, en upplyst Filosof, lycklig Skald och vältalare, samt en älskvärd menniska. Hans Åreminnen öfver flera stora män, i synnerhet *Descartes* och *Sully*, vittna om hans stora och upplysta snille.

La Condamine och *Maupertuis*, den store Newtons värdige efterföljare i Fysik och Astronomi.

La Lande, en ibland Europas nuvarande största Astronomer.

Buffon, hvars arbete i Natur-Historien gjort hans namn odödligt.

Lavoisier, hvilken i våra dagar, genom de vigtigaste undersökningar, gifvit Kemien ett alldeles förändradt skick.

Fourcroy, en stor ännu lefvande Kemist.

Barthelemy, en namnkunnig Antiqvarius och tillika författare till en förträfflig bok: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce.*

Raynal, en författare af ett djupsinnigt och granskande snille.

Marmontel, *Condorcet*, *Piron*, *Scarron*, *Batteux*, *La Bruyere*, *du Bos*, *Florian*, *Delille*, *Le Brun*, *Laharpe*, Madame *Dacier*, Madame *de Genlis*, m. fl. äro alla stora och namnkunniga författare, ibland hvilka några ännu lefva.

Montgolfier, en stor Naturforskare, som uppfunnit *Aerostatiken*, eller konsten, att uppstiga seglande i luften medelst en kula, som är uppfylld af en brännbar luft.

Blanchard, som betydligen förbättrat denna konst. Han lefver ännu, och har anställt luftresor till mer än en Svensk mils upphöjning öfver jordytan.

Poissonnier, som 1769 uppfann en inrättning, att göra hafsvattnet drickbart för sjömän.

Chappe, uppfinnare af *Telegrafen*, hvarigenom man på ett långt afstånd, och med otrolig hastighet kan genom skrifna

tecken meddela underrättelser till de aflägsnaste ställen.

Baron, hvilken, som Aktör, kan ställas i bredd med Engelske Aktören Garrick.

Monvel, en stor Teaterskribent, och tillika en af Europas största Aktörer.

David, en af våra tiders största Målare.

Gretry, *d'Aleyrac*, *Mehul*, *Cimarosa*, *Cherubini*, m. fl. äro ännu lefvande Musik-Kompositörer.

NIONDE ARTIKELN.

England.

I tredje seklet.

Ossian, af naturen tilläfventyrs ett af jordens största snillen. Hans Skaldestycken, der han besjöng tapperheten och kärleken, äro samlade af *Macpherson*, öfversatta på de flesta språk och beundrade.

I trettonde seklet.

Roger Baco, som uti Kemien och Fysiken gjorde så förvånande upptäckter, att hans vidskepliga samtid trodde honom vara en trollkarl.

I sextonde seklet.

Morus, en upplyst man, som först började Engelska språkets egentliga odling.

Shakespear, en Skald af ett alldèles ovanligt snille, och sitt lands största Teaterskribent.

I sjuttonde seklet.

Frans Baco af Verulam, som började omarbeta gamla Filosofien efter en ny och mera förnuftsenlig metod.

Loke, en af jordens största tänkare, som till en del kullstörtade Cartesii Filosofi genom sin bok: *Försök om menskliga förståndet*, deri han nekade, att menniskan har medfödda begrepp, och erkände ingen annan grund för våra förnuftssanningars visshet än erfarenheten.

Hobbes, en djupsinnig tänkare i Natur- och Folkrätten, som påstod, att alla menniskor af naturen befinna sig i krig med hvarandra, och nekade emellan dem all förbindelse af pligter, utom borgerliga tillståndet.

Hutcheson och *Schafftsbury*, stiftare af särskilta systemer i Filosofien.

Maclaurain och *Simpson*, kände Matematiska författare.

Newton, den störste och namnkunnigaste granskare i Europa af Matematik, Fysik och Astronomi, som genom de mest förvånande upptäckter, grundlade en ny allmän Naturlära, och bevisade, att tyngdlagen är den kraft, som verkar emellan de himmelska kropparne.

Halley, en stor Astronom, som utarbetat teorin om Kometerna.

Harwey, en stor Läkare, som upptäckte blodets omlopp hos menniskan och djuren.

Dryden, en af Englands största Skalder.

Milton, en Skald, som kanske kan sättas i bredd med Homerus och Virgilius, samt

är i synnerhet namnkunnig för sitt poem: *Förlorade Paradiset.*

Butler, en stor Skald, och namnkunnig för sin komiska Hjeltedikt: *Hudibras.*

Tillotson, en stor andelig Vältalare.

I adertonde seklet.

David Hume, en skarpsinnig och stor granskare, som tviflade om allt, och angrep sjelfva grunderna för menskliga kunskapernas visshet. Han är äfven känd såsom en stor Historisk författare.

Clarke, som efterföljde Newtons lärobegrepp i Fysiken.

Robertson, en af Europas djupsinnigaste Häfdatecknare, och i synnerhet känd utom England för sin Historia om Carl V.

Gibbon, som gjort sig ryktbar genom sitt förträffliga Historiska arbete om *Romerska Rikets förfall och undergång.*

Pope, näst Milton tilläfventyrs Englands största Skald, som utom flera andra förträffliga arbeten, är namnkunnig för sitt *Försök om menniskan.*

Thomson och *Young*, tvenne poeter af stort snille och mycken ryktbarhet, bekanta, den förre af sina *Årstider*, och den sednare af sina *Nattliga Tankar.*

Grandison, *Johnson*, *Swift*, *Richardson*, *Home*, *Addison*, *Ferguson*, *Goldsmith*, m. fl. äro alla för sina snillen och kunskaper högst utmärkte författare.

Brown, en stor Läkare, som uppställde ett nytt system i denna konstens Teori.

Cullen, en stor författare i Medicinen.

Harrison, som uppfann *Pendel-Ur*, hvilka utstaka longituden på hafvet.

Jenner, som allraförst gjorde *Vaccinationer* eller Kokoppympningen bekant, hvilket i förra delen är nämdt.

Hales, som uppfann den så kallade *Ventilatorn*, genom hvilken man kan bringa frisk luft i fängelser eller andra rum, der den lätt blir förskämd.

Hogarth, en af Europas största Målare, som föreställde i målningar sin nations seder, och samlade dem i ett enda arbete.

Garrick, Dramatisk författare, och tilläfventyrs den störste Aktör, som varit i Europa.

TIONDE ARTIKELN.

Tyskland *).

I trettonde seklet **).

Albertus Magnus, som gjorde stora upptäkter i Fysik och Kemi.

Gutenberg, *Schoiffer* och *Faust*, Boktryckerikonstens odödlige uppfinnare.

*) Under denna rubrik hänföras äfven de märkvärdiga författare och konstnärer, hvilkas födelseort varit Preussen eller Schweitz.

**) Vid samma tid och af samma nytta, som Troubadourerne voro i Frankrike, funnos *Minnesinger* de första Kärleks-Poeter) i Tyskland, hvilka öppnade spåren af dess vitterhet.

Luther, en mångkunnig man, flitig författare och stor Teolog, men i synnerhet odödligt vördad för den *Reformation* han anställde i religionen, hvarigenom han öppnade ett friare fält för undersökningar i alla ämnen.

Melanchton, en af Luthers förnämsta medarbetare, och en man af stort snille och vidsträckta kunskaper.

Reucklin, en upplyst utbredare af de gamlas lärdom och vitterhet.

I sextonde seklet.

Teofrastus Paracelsus, som var Kemist och Läkare, men är mera ryktbar såsom hörande till nya Platoniska sekten, och såsom en värdig stamfader för vår tids Guldmakare och Fantaster af alla slag.

Vesalius, som gjorde början med Anatomiens studium.

Fabricius, som lade första grunden till Fältskärskonsten.

I sjuttonde seklet.

Leibnitz, en af Europas största Filosofer, och en man af ett omfattande snille. Han anställde en ny reform af hela filosofien, och upprättade ett eget system, der han lade Cartesii lärosatser till grund. Han upplifvade de gamlas begrepp om monaderne, och skref, utom en mängd andra arbeten, sin förträffliga *Teodicé*, der han afhandlar naturliga Teologien, och anser vår närvarande verld för den bästa af alla möjliga verldar.

Pufendorf, en stor man i natur- och folkrättens granskande, som uppställde ett

eget system i dessa vettenskaper, hvilket var ställdt emot Hobbes's satser. Han vistades länge i Sverige, som Professor vid Universitetet i Lund.

Jac. Thomasius, Gronovius och *Grævius*, trenne för sin tid upplyste Filologer och Granskare.

Copernicus, hvars system i Astronomien ännu är det gällande. Han framkom allraförst med den sanningen, att jorden rör sig kring solen, och icke solen kring jorden, hvarföre han af den ännu rådande vidskepelsen måste utstå många förföljelser.

Keppler, en stor man i Naturkunnigheten, som bekräftade Copernici system, och har gjort sig odödlig genom den stora upptäckten af planeternas rörelselagar.

Hevelius, en namnkunnig Astronom, som beskrifvit de fläckar man ser i månen.

Guerike, som uppfann luftpumpen.

Opitz, en af Tysklands första Skalder.

von Canitz, en lycklig Skald, och känd i synnerhet för sina Satirer.

I adertonde seklet.

Christian Wolf, en af Europas namnkunnigaste tänkare, som företog sig en förbättring af filosofien, sökte att meddela den samma visshet som geometriens sanningar äga, och nyttjade derföre samma bevisningssätt.

Crusius, en annan Filosof med sitt eget system, och nästan samtidig med Wolf.

Alexander G. Baumgarten, som troget följde Wolfs system, men skapade, i anled-

ning deraf, en ny vettenskap: *Estetiken*, som är en systematisk teori om de sköna konsterna.

Christian Thomasius, en ganska upplyst man, som ifrade med framgång mot sin tids vidskepelse, och bör derföre vördas, att han sökte göra filosofien populär och nyttig i allmänna lefvernet för alla klasser af medborgare.

Immanuel Kant, vår tids namnkunnigaste Filosof, som sökte kullstörta alla förut varande filosofiska systemer, och uppresa på deras ruiner den så kallade *Kritiska Filosofien*, som söker grunderna för våra förnuftssanningars visshet i kännedomen af våra förnuftsförmögenheter, afsöndrad från all erfarenhet. Hans filosofi *) har gjort ett ovanligt uppseende i Europa, men är föga begriplig för andra än filosofer. Han dog i år (1804).

Fichte, vår samtids bekante sjelftänkare.

Moses Mendelsohn, *Garve*, *Sultzer*, *Eberhard*, *Zimmerman*, *Winkelman*, m. fl. alla utmärkta Filosofer eller Granskare.

Bernoulli, en stor Geometrisk författare.

Euler, en i Fysiken namnkunnig och stor man, som skrifvit förträffliga arbeten, och gjort märkvärdiga upptäckter i denna vettenskap.

Fabricius, *Ernesti*, *Michaëlis*, trenne utmärkta filosofiska Granskare.

Mossheim, *Jerusalem*, *Spalding*, *Zollikofer* och *Reinhard*, namnkunnige författare i religionen.

*) Hans system har, oberäknade alla hans Dissiplars modifikationer, blifvit ganska rubbadt af en nyare Filosof *Bardili*.

Haller, en odödlig författare i Anatomien och Natur-Historien, tillika Poet och ett af verldens universal-genier.

Hufeland, en utmärkt Läkare, författare och Filosof.

Wieland, ett omfattande snille, en lycklig Skald, lika stor prosaisk författare, och en djupsinnig Filosof.

Schiller, ett af Europas största snillen, på en gång Filosof, Historie-Skribent och Skald. Hans skrifter äga ett utmärkt värde, och hans Tragedier och Historiska arbeten äro i synnerhet kända öfver hela Europa.

Joh. von Müller, *Mich. Ign. Schmidt*, *Schröckh*, *Spittler*, *Archenholtz*, *Woltman*, *Becker*, m. fl. äro kända Historie-skribenter.

Fredrik II i Preussen, Filosof, Häfdatecknare och Skald.

Hagedorn, en af Tysklands äldsta märkvärdiga Skalder.

Klopstock, en af Europas namnkunnigaste Skalder, som skrifvit ett religions poem: *Messias*.

Kleist, lycklig Poet, dog i krigstjenst för en kanonkula.

Gellert, bekant för sina Fabler.

Gessner, för sina Idyller.

Rabener, för sina Satirer.

Uz, *Lessing*, *Göthe*, *Voss*, *Gleim*, *Bürger* *), m. fl. alla utmärkt namnkunnige Skalder och författare.

*) De fleste af Tysklands författare, hörande till adertonde seklet, lefva ännu på sina särskilta orter.

Iffland och *Kotzebue*, namnkunnige Dramatiske författare. Den förre är tillika en af Europas största Aktörer, och den sednare äger i hög grad förmågan att uppröra våra känslor.

La Fontaine och *Müller*, utmärkt stora Romanförfattare.

Pestalozzi, namnkunnig för sitt Uppfostrings-Institut i Zürich, äfvensom för sina skrifter i denna väg.

Lavater, en stor menniskokännare, som sökte att af menniskans ansigtes byggnad med säkerhet bestämma dess karakter.

Herschel, bekant genom uppfinningen af de fullkomligaste synglas, hvilka gifvit anledning till stora Astronomiska upptäckter. Han har beständigt uppehållit sig i England.

Mengs, en stor Målare, som i sjelfva Rafaels fädernesland beundrades.

Tyskland har ägt och äger de största Konstnärer och Kompositörer i Musiken, såsom *Graun*, *Glück*, *Haydn*, *Mozart*, *Naumann*, m. fl. jemte en *Kreutzer* och *Rhode*, som äro tilläfventyrs för närvarande Europas största Virtuoser.

ELFTE ARTIKELN.

Nederländerna.

I femtonde seklet.

Lipsius, en upplyst författare och verksam utbredare af de gamlas lärdom och vitterhet.

I sextonde

I sextonde seklet.

Erasmus af Rotterdam, en upplyst Filosof, som icke allenast med framgång ifrade mot sin tids fördomar, utan bidrog äfven genom sina satyriska skrifter emot Katolska presterskapet, ganska mycket till Reformationens framgång.

Spinoza, bekant för sina ateistiska principer, enligt hvilka han påstod, att blott en enda oändlig substans kunde gifvas, af hvilken verldens delar voro modifikationer. Han kallade likväl denna nödvändiga substans *Gud*.

I sjuttonde seklet.

Hugo Grotius, som uppställde ett nytt system i läran om Natur- och Folkrätten, åt hvilka vettenskaper han sökte gifva redighet och klarhet. Han var nyttjad som Diplomatist af Drottning Christina, och uppehöll sig någon tid i Stockholm.

Vossius och *Heinsius*, tvenne för sin tid berömde Filologer och Granskare.

Huygens, en stor Astronom, som upptäckte Saturni ring.

Swammerdam och *Löwenhoek*, berömde Naturforskare, hvilka började att göra mikroskopiska observationer på djur och växter.

Jansen, som uppfann de första Tuber.

Rubens, en af Europas största Målare.

Van Dyk, berömd Målare, och stiftare af den så kallade *Flamanska Skolan*, hvilken gått särdeles långt i målningen af den lägre sammanlefnadens uppträden.

I adertonde seklet.

Boerhawe och *van Swieten*, berömde män i Läkarekonstens teori.

Muschenbroek, en af Newtons värdige efterföljare i Fysiken.

TOLFTE ARTIKELN.

Danmark.

I sjuttonde seklet.

Tycho Brahe, ett af jordens största snillen, och den namnkunnigaste Astronom på sin tid. Han bestridde väl Copernici system, men gaf, genom sina flitiga observationer, anledning åt Keppler till upptäckten af planeternas rörelselagar.

Th. Bartholin, en utmärkt lärare i Medicinen, som ibland andra nya sanningar, bevisade, att bloden bildas i hjertat, och icke i lefren.

Hvitfeld och *Torfäus*, hvilka gjort sig utmärkt förtjente om Danska och i allmänhet hela Nordiska Historien. Den sednare var Isländare.

Johan Gram, en noggrann Häfdatecknare, stor Filolog och Antiqvarius.

Langebeck, äfven utmärkt som Antiqvarius.

Suhm, en utmärkt Historie-skribent, som genom sitt granskande snille skänkt ett okändt ljus åt Nordens häfder.

Pontoppidan, en stor författare i Kyrko-Historien.

Horrebow, en lärd författare i Naturkunnighet och Matematik.

Jac. Winslow, en stor Läkare, och i synnerhet känd af sitt förträffliga arbete i Anatomien.

Hollberg, ett af Europas ovanligaste snillen, på en gång en upplyst Filosof, granskande Häfdatecknare, lycklig Skald, och satyrisk Författare. Hans skrifter gåfvo Danska nationen och språket dess rätta odling, och hans Komedier anses ännu för mästerstycken i sitt slag.

Bastholm, en populär författare i Religionsämnen.

Ewald, en af Danmarks första egentliga Skalder.

Pram, en Skald med en stark inbildningsgåfva, och odödlig genom sin Hjeltedikt *Starkodder*.

Rahbeck, ett omfattande och upplyst snille, hvars många och särskilta arbeten skänkt mycken glans åt Danska Litteraturen.

Baggesen, en utmärkt Skald och äfven Teaterskribent.

Sander, *Hejberg*, *Vessel*, *Storm*, *Bruun*, *Haste*, *Höeg*, *Guldberg*, m. fl., äro snillen och författare af utmärkt förtjenst, af hvilka de fleste ännu lefva.

TRETTONDE ARTIKELN.

Sverige.

Har Sverige haft några för vettenskaperna lysande epoker?

Ja, under Drottning Christinas och Konung Gustaf den tredjes regering.

Hvilka äro de Lärde, Vittre och Konstnärer, som i synnerhet gjort sig kände i vårt fädernesland?

I sextonde seklet.

Olaus och Laurentius Petri *), tvenne utmärkt lärde män och författare på sin tid, samt vördnadsvärde för deras verksamma nit till Reformationens framgång i Sverige.

Johan Skytte, en lärd man och stiftare af Skyttianska Professionen i Upsala.

Johan Bureus, en Polyhistor på sin tid, han ägde i Matematik, Geometri, Astronomi, Mekanik, Kemi, Antiqviteterne, Teologien och Språk-kunskapen mer än vanliga insigter.

I sjuttonde seklet.

Johan Adler Salvius, en lärd Statsman och författare.

*) De Författare, hvilka så väl i denna, som de föregående Artiklarne af Lärdoms-Historien blifvit nämde, och hvilka lefvat under tvenne sekler, har man räknat till det sekel, då de egentligen gjort sig kända genom deras Skrifter. Utgifvaren erkänner gerna, att flere af Litteraturen lika förtjente män kunna vara uteslutne i detta lilla Sammandrag, hvilka rummet icke tillät att införa, eller om hvilka Utgifvaren saknade tillräckliga underrättelser.

Johannes Terserus, en man med grundlig lärdom, och intagande vältalighet.

Anders Rydelius, en af Sveriges största Tänkare och Filosofer.

Erik Odhelius, en af Sveriges lärdaste män, utmärkt stor Teolog och Orientalist.

Olof Svebelius, känd för sina Skrifter i vårt Religionsväsende.

Erik Benzelius den äldre, en lärd man i de Teologiska vettenskaperna.

Magnus Celsius och *Anders Spole*, tvenne af våra största män och författare i de Matematiska vettenskaperna.

Olof Rudbeck den äldre, en man med förundransvärd beläsenhet, och ett sällsynt snille, som utom andra skrifter, gjort sig odödlig genom sitt arbete: *Atlantica*, der han förklarar Sveriges ålder, urgamla utseende och inbyggares härkomst, m. m.

Olof Verelius, en man med en synnerlig insigt i Svenska Antiqviteterna, och mycken smak i Latinska vältaligheten.

Joannes Schefferus, en lärd författare i Sveriges Historia och Antiqviteter.

Örnhjelm (Claudius-Arrhenius) och *Johan Hadorph*, tvenne upplyste män i våra gamla häfder och fornlemningar.

Elias Brenner, en af våra första och märkvärdigaste Antiqvarier, bekant för sitt arbete: *Thesaurus nummorum Sviogothorum*.

Johan och *Johan Fr. Peringsköld* (Peringer), tvenne män, som gjort sig kända för

deras Samlingar i Svenska Historien och Antiqviteterna, äfven som

Erik och *Elias Palmsköld.*

Olof Celsius den äldre, en ganska mångkunnig man, utmärkt Filolog och författare i Antiqviteterna. Han ägde äfven djupa insigter i Botaniken och Sveriges äldre Historia.

Jakob Wilde, född utländning, men en upplyst författare i vår äldre Historia, och bekant för sin *Konungalängd.*

Urban Hjärne, en upplyst man på sin tid i Kemien, Medicinen och Anatomien.

Georg Stjernhjelm, en af Europas största vettenskapsidkare i sitt tidehvarf. Hans rika snille var prydt af de vidsträcktaste kunskaper, ty han var på en gång utmärkt som Matematikus, Häfdatecknare, Granskare, Språkkännare och Filosof. I Svenska skaldekonsten var han ett alldeles skapande snille, och hans *Herkules*, m. fl. läses ännu med beundran.

Anders och *Nils Stobæus*, kände för deras lyckliga Skaldegåfva i Latinska språket.

Haqvin Spegel, ett upplyst snille, nämnkunnig för sina teologiska och poetiska Skrifter, i synnerhet dess andeliga Sånger, tillika med dess *Svenska Ordabok.*

Petrus Lagerlöf, en af de grundlärdaste män på sin tid, lycklig Svensk och Latinsk Poet.

Olof Rudbeck den yngre, en af Sveriges då varande bästa Poeter och Språk-kunnigaste män, särdeles i Österländska Litteraturen.

Johan Runius och *Johan Columbus*, trenne af Sveriges äldsta Skalder.

Erik Dahlberg, den störste man i Fortifikations vettenskapen på sin tid. Som en stor tecknare är han känd af sitt förträffliga arbete: *Svecia Antiqua et Hodierna*, der de märkvärdigaste Svenska städer och slott m. m. äro graverade.

Nikodemus Tessin, en af Nordens största Arkitekter.

Jonas Alströmer, en vördnadsvärd och nitisk Patriot, som äfven skrifvit åtskilligt i vår Landthushållning.

I adertonde seklet.

Anders Rhyzelius, en i många vettenskaper utmärkt lärd och tänkande man.

David Ehrenstråle (Nehrman), en stor Filosof, som var den första i riket, hvilken lärde fäderneslandets egen grundförfattning, eller *Jus Publicum*, skildt från allmänna lagen.

Jakob Benzelius, en grundlärd Teolog.

Henrik Benzelius, ett upplyst snille, och en stor Teolog, som gjorde vidsträckta resor i och utom Europa.

Sven Bælter, en förtjent man i predikovägen.

Anders Knös, en man med vidsträckt Teologisk lärdom.

Nils Vallerius, en upplyst Filosof och förtjent man af Naturkunnigheten.

Per Forskål, en djupsinnig Filosof, men som dog ganska ung.

Anders Celsius, en stor författare i Matematik, och i synnerhet Astronomi.

Sam. Klingenstjerna, *Joh. Fr. Mallet*,

Erik Prosperin, *Joh. C. Wilke*, *Nils Schenmark*, utmärkte författare i de Matematiska vetteuskaperna.

Johan Ihre, en man af ovanlig lärdom och skarpsinnighet, samt tilläfventyrs en af Europas största Filologer.

Jakob Joh. Björnståhl, en Språk-kunnig man, som gjorde vidsträckta utländska resor, för att studera Österländska språken.

Johan Henrik Lidén, utmärkt genom sitt snille, sin lärdom och verksamma nit för vettenskaperna.

Jöran Vallerius, en man som med många Rön i Bergsvettenskapen gagnat vårt fäderneslamd.

Henrik Scheffer, en af Sveriges lärdaste män i Kemien, bekant för sina *Föreläsningar* i denna vettenskap.

Emanuel Svedenborg, en författare med en vidsträckt lärdom i Kemien och Fysiken, m. m., men som på ålderdomen hade sina underliga satser i Religions saker.

Torbern Bergman, en lärd författare i Kemien och Mineralogien.

Sven Rinman, stor författare i Bergsvettenskapen.

Scheele, känd för flera upptäckter i Kemien.

Erik Benzelius den yngre, en lärd man, med vidsträckta kunskaper och behaglig skrifart. Han var en stor kännare af Svenska Historien, Antiqviteterna och Myntvettenskapen.

Erik Norberg, känd för sin Historia öfver Carl XII.

Olof von Dalin, ett af Sveriges största och mest upplysta snillen, som gaf vårt språk ett förut okändt behag, och var på en gång Häfdatecknare, Filosof och Skald. Hans *Svea Rikes Historia* och *Svenska Argus*, böra i synnerhet märkas.

Sven Lagerbring, Sveriges berömdaste Häfdatecknare, och en man, som genom sina trägna forskningar, i synnerhet upplyst Nordens gamla Häfder.

Anders af Botin, en stor och granskande Häfdatecknare med en stark och behaglig stil.

C. R. Berch, känd genom sina arbeten i Myntvettenskapen.

Olof Celsius, en lärd och vitter man; som skrifvit Gustaf I:s och Erik den XIV:s Historia, samt ett förträffligt arbete i Kyrkohistorien.

Henrik G. Porthan, en vitter man, Historieskribent och Filolog.

Joh. Fr. Fischerström, en berömd författare i Landthushållningen, m. m.

Carl von Linné, en af Europas namnkunnigaste lärde i förra århundradet, och en författare som kanske spridt den största glans åt vårt fädernesland. Han är öfverallt i Europa känd för de märkvärdiga upptäckter han gjorde i Natur-Historiens alla delar, i synnerhet Botaniken, der han uppställde ett system, som snart blef med största bifall antagit och följdt.

Roland Martin och *Adolf Murray*, hvilka gjort sig utmärkt kända i Anatomiens studium.

Nils Rosén von Rosenstein, en namnkunnig författare i Medicinen.

Johan Gust. Akrel, en stor och skarpsinnig Lärare i Medicinen.

Gustaf Palmfelt, en stor Skald på sin tid, som öfversatte Virgilii Ekloger och Georgica på Svensk Heroisk vers.

Olof Kolmodin, en namnkunnig Poet, i synnerhet i Andeliga Sånger.

Fruarne *Sofia Elis. Brenner* och *Hedv. Charl. Nordenflykt*, hvilkas poetiska skrifter, författade på ett då föga odladt språk, vittna om deras stora snillen och lyckliga skaldegåfva.

Samuel Älf och *Gustaf Litou*, tvenne namnkunnige Latinska Skalder.

Gustaf Phil. Creutz, ett af Europas lifligaste snillen, och den mest målande Skald, hvars Herdaqväde: *Atis och Camilla*, alltid förblifver ett mästerstycke.

Gustaf den III, hvars Tal, Äreminne och Dramatiska arbeten vittna om detsamma rika snille, som med glans och styrka förde Sveriges spira.

Johan Henr. Kellgren, på en gång stor Filosof och Skald. Hans odödliga Skrifter gåfvo åt Svenska språket dess rätta stämpel af behag och styrka, och hans omfattande snille gjorde allt för att gagna vår Litteratur.

Carl M. Bellman, en lekande och lycklig Skald, med ett alldeles eget snille.

Lidner och *Johan Stenhammar*, tvenne stora och utmärkta Skalder.

Elis Schröderheim, ett ovanligt och vittert snille, äfven Dramatisk författare.

Hårleman, en af våra största Arkitekter.

C. Fr. Adelcrantz, en stor kännare af Arkitekturen och de bildande Konsterna.

Johan Åkerström, en Målare af ovanlig talang.

Louis Deprés, en stor Målare och Arkitekt, född utländning.

Zellbell, en känd Musik-kompositör.

Fastän det är efterverldens rätt att bestämma de stora och vördnadsvärda mäns värde, hvilka ännu lefva, för att med sina snillen och kunskaper sprida glans och nytta åt vårt fädernesland, må dock vördnaden tillåta, att några ibland dem nämnas, hvilka i egenskap af Författare, Lärare eller Konstnärer, utmärka vårt tidehvarf:

Således äga vi i Filosofien: *D. Boëthius*, *M. Fremling*, m. fl.

I Språk-kunskapen: *J. A. Tingstadius*, *M. Norberg*, *S. Ödmann*, *C. Dahl*, *J. Lundblad*, m. fl.

I Naturvettenskaperna: *C. P. Thunberg*, *A. J. Retzius*, *A. Sparrman*, *O. Swartz*, *S. Liljeblad*, *G. Paykull*, m. fl.

I Matematiken och Astronomien: *D. Melanderhjelm*, *H. Nikander*, *N. G. Schultén*, m. fl.

I Kemien och Fysiken: *J. Afzelius*, *J. Gadolin*, *C. P. Ohrling*, *A. Ekeberg*, m. fl.

I Läkarevettenskapen: *O. af Akrel*, *D. von Schultzenheim*, *S. Hedin*, m. fl.

I Geografien: *S. G. Hermelin, D. Djurberg,* m. fl.

I Historien och Antiqviteterna: *J. Hallenberg, C. C. Gjörwell, C. G. Nordin, E. M. Fant, N. H. Sjöborg, P. Tham,* m. fl.

I Vitterheten: *G. F. Gyllenborg, J. G. Oxenstjerna, C. G. Leopold, M. Lehnberg, N. von Rosenstein, G. J. Adlerbeth, A. G. Silverstolpe, N. L. Sjöberg, M. Frantzén,* med flera.

I Målare och Bildhuggare konsterna samt Gravyren: *J. Th. Sergell, L. Masreliez, C. Fr. von Breda, E. Martin, L. Grandel, J. F. Martin, F. Akrell, M. R. Heland,* m. fl.

FJORTONDE ARTIKELN.

Ryssland och Polen.

Hvad är att anmärka om dessa Rikens Lärdoms Historia?

I Ryssland hafva vettenskaperna under Kejsarinnan Catharinas regering njutit mycket beskydd; men fastän flere lärde män blifvit till Ryssland inkallade, och dem med framgång idkat, kunna de likväl så mycket mindre hänföras till Ryska Litteraturens Historia, som deras Skrifter varit författade på deras egna språk. Åtskillige af den Ryska Adeln hafva likväl utmärkt sig, både som beskyddare och lycklige idkare af vettenskaperna. I öfrigt kan man med saknad kännedom af språket, icke fälla något omdöme öfver Rysslands inhemska Litteratur.

Samma svårighet möter äfven i anseende till de fordna *Polackarne*, hvilka likväl icke skola sakna åtskilliga värderliga arbeten i vitterheten.

Nya verlden bör äfven äga ett rum i den allmänna Lärdoms Historien. Således anmärker man i Amerikanska Fristaterne en *Franklin*, vördnadsvärd Statsman, och en af Republikens stiftare, men äfven känd som vettenskaps idkare, genom flera skrifter och vigtiga upptäckter i åtskilliga delar af Fysiken. Han är äfven uppfinnare af ett skönt musikaliskt instrument: *Glas-Harmonika.*

Payne, känd såsom författare till åtskilliga Filosofiska och Politiska Skrifter.

FEMTONDE ARTIKELN.

Hvilka äro de förnämsta Universiteter, som ifrån 7:de århundradet blifvit inrättade i Europa till vettenskapernas befrämjande?

Universitetet i *Cambridge* i England, som stiftades redan i 7:de seklet.

I *Oxford*, i England inrättadt, 895.

I *Paris*, 1200. Denna Högskola var länge den förnämsta i Europa, och man ansågs icke egentligen för lärd, om man ej der studerat.

I *Wien*, 1237.

I *Leipzig*, 1409.

I *Upsala*, 1477.

I *Köpenhamn*, 1478.

I *Wittenberg*, 1502.

I *Utrecht*, 1634.

I *Halle*, 1694.

I *Göttingen*, 1737.

För öfrigt märker man Universiteterna i *Bologna*, *Paduá*, *Salamanca*, *Basel*, *Prag*, *Hejdelberg*, *Jena*, *Berlin*, m. fl.

Vid alla sådana Läresäten, äfven som på flera andra ställen äro offentliga Boksamlingar eller *Biblioteker* inrättade, hvilka förvara äldre och sednare folkslags skrifter och böcker, utom *Naturalie-Mynt* och *Konstkabinetter*, m. m. Bland sådana Biblioteker må nämnas det i *Göttingen*, såsom för närvarande ibland de största.

Nämn för mig några andra vidtagna medel till lärdomens befordrande, och upplysningens allmännare utspridande.

Utom flera *smärre Sällskap*, hvilka hos de flesta Europeiska nationer förenat sig, till särskilta nyttiga syftemål, eller att hvar månad, vecka eller dag från trycket utgifva *Jurnaler* och *Tidningar*, hvarigenom allmänheten skyndsamt underrättas om nya upptäckter, utkomna böcker och märkliga händelser, och en nyttig vettgirighet i flera vigtiga ämnen väckes hos den talrikare men mindre odlade klassen af medborgare; hafva de flesta Europas Regenter, tid efter annan anlagt *Vettenskaps Akademier* och *Lärda Samfund*, hvilka dels utgifva egna afhandlingar, dels belöna Skrifter af erkändt värde.

Ibland dessa samfund märkes i synnerhet följande:

Vettenskaps-Societeten i London, stiftad 1665 af Konung Carl II.

Vettenskaps-Akademien i Paris, inrättad af Franska Stats-Ministern Colbert på Ludvik XIV:s befallning, men nu till väsende och form alldeles förändrad under namn af *National-Institutet i Paris*.

Naturforskande Akademien i Tyskland, inrättad 1652 af *Baschius*, Stads-Fysikus i Schweinfurt.

Vettenskaps Akademien i Berlin, stiftad 1700, af Preussiska Konungen Fredrik I, och förnyad 1740 af Fredrik den Store.

Vettenskaps Akademien i Petersburg, inrättad 1724 af Kejsar Peter den Store.

Vettenskaps Akademien i Stockholm, stiftad 1739 af Konung Fredrik I.

Vettenskaps Sällskapet i Köpenhamn, inrättad 1743 under Konung Christian VI:tes regering, m. fl.

FJERDE KAPITLET.

Mytologien.

FÖRSTA ARTIKELN.

Hvad är Mytologi?

En förklaring af Hedningarnes, i synnerhet Grekernes och Romarnes religion och gudstjenst.

Hvari bestod den?

I tillbedjandet af flera Gudar, åt hvilka de tillegnade särskilta egenskaper.

Månne icke alla Hedningar dyrka flera Gudar?

Jo; men då hvart Hedniskt folkslag merendels har sina egna Gudar, hvilka det skulle blifva för vidlyftigt att uppräkna; vill man endast nämna *Grekernes och Romarnes fabelaktiga gudalära*, emedan dessa folkslag äro de märkvärdigaste, och de dyrkade i det närmaste gemensamma gudar.

Är då deras Mytologi uppdiktad och falsk?

Den har väl i sig sjelf ingen grund i menniskoförnuftet och naturen, men den har likväl merendels en historisk sanning; ty dessa folkslagens Gudar voro oftast af samhället förtjente och utmärkte personer, hvilka under deras lefnad förtjent att af minnet och vördnaden ihågkommas. Grekerne lånte i början dessa förgudade personers namn; och inklädde i Fabler sina begrepp om naturen, hvaraf slutligen ett slags *Gudalära* framkom, som af deras poeter ökades och förskönades, och som äfven var uppfylld af dessa tiders sedelära, klädd i samma sinnliga drägt.

Är Mytologiens kännedom i något afseende för oss nyttig?

Ja, ty utan den kan man åtminstone icke förstå de nämda folkslagens poetiska skrifter, eller rätt känna värdet af deras konstnärers mästerstycken (Antiker), hvilka till en del äro förvarade åt våra dagar, och merendels

dels föreställa Mytologiska personer och handlingar. Dessutom plägar man ännu i poesi, målning och bildhuggeri hämta ämnen ur Mytologiens sinnrika dikter, hvilka man således noga måste känna.

Huru plägar man för redighetens skull indela de gamlas gudomligheter?

Efter deras rang och värdighet, i *Öfver-Gudar, Under-Gudar, mindre gudomligheter och hjeltar.*

ANDRA ARTIKELN.

Öfver-Gudar.

Hvar bodde de?

I *Olympen*, som var ett palats öfver skyarne.

Hvilka voro de?

af Mankönet:

1) *Saturnus* eller *Tiden* (på Grekiska Kronos), som var den äldste ibland alla gudar, son af himmelen och jorden, och afbildad med skördens lia i högra handen, hvilken betecknar den *gyldene tiden*, som troddes tillhöra hans regering, och med en orm i den venstra, som betecknar *tiden*. Om honom har man anfört, att han åt opp sina egna barn lefvande, men att hans hustru undangömde några af dem, så snart hon framfödt dem, hvilka sedermera förjagade sin far, och delade emellan sig himmelen, jorden och helfvetet.

2) *Jupiter* (Zevs), den äldste af Saturni och Reas lefvande söner, som derföre på sin del bekom *himmelen*, och kallades *gudars och menniskors far*. Han föreställes ofta med diadem eller lagerkrans på hufvudet, en blixt i högra handen, emedan han var åskans gud, en spira i den venstra, och med en örn emellan fötterna. Om honom berättas, att han utredt *kaos*, eller ämnet till den ännu oformade verlden, hvilken han sedermera satte i ordning; att han hade krig med jättar, kallade *Titanerne*, och med *Giganterne* eller *Jordens söner*, hvilka bestormade himmelen, men att han med åskviggen straffade deras djerfhet, och störtade dem ned på jorden; att han ofta, i ombytt skepnad, nedsteg från himmelen, såsom då han, af kärlek till *Leda*, förvandlade sig i en Svan, till *Europa* i en tjur, till *Danae* i ett guldregn, och till *Mnemosyne* i en herde, m. m.

3) *Neptunus* (Posidon), Saturni andra son, som fick vattenriket på sin lott, och kallas *hafvets gud*. Han föreställes sittande eller stående i en perle-mussla, dragen af tvenne sjöhästar, och hållande i högra handen en treuddad gaffel, med hvilken han efter behag upprör och lugnar vattnet, samt åstadkommer jordbäfningar nära kusterna.

4) *Pluto*, Saturni tredje son, som vid delningen undfick de dödas rike; hvars gud och konung han är. Han föreställes med en jernkrona på hufvudet, en spira eller ris i handen, och nycklar för att öppna eller tillsluta dödens boningar. Om honom berättas, att, så snart de dödas själar blifvit af *Karon* förda öfver floden *Styx*, dömde han dem,

tillika med trenne domare, och anviste dem efter deras förhållande under deras lefnad, antingen ett rum i *Tartaren* (de onda andarnes boning), eller på de *Eliseiska fälten*, (en ljuflig trakt under jorden, helgad åt de dygdigas skuggor).

5) *Apollo*, Jupiters son med Latona, skaldernas gud, de nie Musernas förman, och i allmänhet en beskyddare af alla snille-verk. Han dyrkades äfven som solens styresman, eller dagens gud, under namn af *Febus*. Han afbildas vanligen med strålar kring pannan, en lyra i handen, lagerkrans på hufvudet, och en korp eller svan vid fötterna. Man finner honom ibland med båge och pilkoger, då han föreställes som segrare öfver draken *Pyton*.

6) *Mars* (Ares), Jupiters son med Juno, krigets gud. Han afbildas i full krigsrustning, med svärd eller spjut, sköld och hjelm; han har en tupp vid sina fötter, och drages i en stridsvagn af ystra hingstar.

7) *Vulcanus* (Hefestos), Jupiters son med Juno, allahanda konstarbetares, men i synnerhet smedernes gud. Han föreställes i sällskap med sina lärlingar *Cykloperne*, arbetande under något eldsprutande berg, såsom Etna, m. fl.

8) *Backus* (Dionysos), Jupiters son med Semele, vinets och glädjens gud. Han afbildas som en skön och blomstrande yngling, med en krans af murgrön och vinref kring hufvudet, en grönskande staf, som kallades *Tyrs*, i ena handen, och ett dryckskärl i den andra, samt ofta en panterhud öfver axlarne.

Om honom berättas, att han lärde folket vinplantering, stiftade nyttiga lagar och handel.

9) *Merkurius* (Hermes), Jupiters son med Maja, gudarnes härold och budbärare, vältalighetens och tillika handelns gud. Han föreställes med en ormstaf, som kallas *Kaducén*, och ibland med en penningpung eller vigtskål i handen, samt med vingar på hatt och fötter.

10) *Janus*, hvilken Romarne tillade, och dyrkade som fredens och årets gud. Han afbildas med tvenne ansigten, (såsom vetande både det närvarande och tillkommande), och en nyckel i handen. Hans tempel i Rom tillslöts i krigstider, men öppnades under freden.

Af Qvinnkönet:

11) *Rea* (Cybele, Ops, Vesta), dotter af himmelen och jorden, Saturni gemål och syster, kallad alla *gudars och menniskors stora moder*, och dyrkad som en sinnebild af den framalstrande naturens kraft, af den husliga sällheten, och af elden. Åt henne var ett tempel invigdt i Rom, der elden, vårdad af kyska prestinnor, beständigt skulle brinna. Hon föreställes med en tornkrona på hufvudet, och en nyckel i handen, med hvilken hon om våren öppnar jordens sköte. Ibland föreställes hon, ridande på ett Lejon, med solen på sin högra, och månan på sin venstra sida, hållande en handpuka till örat, och ibland en fackla i handen.

12) *Juno* (Here), Jupiters gemål och syster, Himmelens drottning, äktenskapets, rikedomens och maktens gudinna, samt en sin-

nebild af den nedra luften. Hon stiftade ofta tvedrägt på jorden, och var ganska svartsjuk på sin man. Hon föreställes med krona och scepter, sittande i en vagn, som drages af af påfoglar.

13) *Proserpina* (Persefone), Plutos gemål, Jupiters dotter med Ceres, drottning i skuggornas rike, och borttröfvad af sin man, då hon en gång plockade blomster. Hon är en sinnebild af det i jorden nedlagda fröet, och afbildas sittande på en thron vid Plutos sida.

14) *Diana* (Artemis), Jupiters dotter med Latona, Apollos syster, skogens och jagtens, men äfven kyskhetens och det ogifta ståndets gudinna. Hon dyrkades af Romarne äfven som en sinnebild af månen; och kallades då *Febe*; samt bar i denna egenskap en halfmåne på hufvudet. Annars föreställes hon i jägare-drägt med båge i handen, och ofta med en jagthund bredvid sig.

15) *Minerva* (Atene), födt ur Jupiters hjerna, konsternas och vettenskapernas gudinna, och äfven krigets beskyddarinna under namn af *Pallas*. Hon ansågs tillika som beskyddarinna af fruntimmers arbeten, såsom väfnad, brodering, m. m., men föreställes merendels i krigsrustning, med hjelm på hufvudet, för bröstet en sköld som kallades *egiden*, hvars åsyn var förstenande, en lans i handen, och en uggla vid fötterna.

16) *Venus* (Afrodite), Jupiters dotter, men född ur hafvets skum. Vulkans gemål, skönhetens och kärlekens gudinna. Hon föreställes oftast alldeles oklädd, med en blomsterkrans kring hufvudet, sittande i en char, dra-

gen af dufvor eller svanar, och åtföljd af sin lilla nakna son *Cupido*.

17) *Ceres* (Demeter), Saturni dotter, Proserpinas mor, åkerbrukets och lagstiftningens gudinna. Hon skänkte menniskan-de första sädeskärfvar, och lärde henne att odla jorden. Hon föreställes med en bindel af ax kring hufvudet, en kärfve under ena armen, och en fackla i handen, med hvilken hon söker sin borttröfvade dotter.

18) *Latona*, Apollos och Dianas moder med Jupiter, hvarföre hon beständigt var blottställd för Junos outsläckliga hämd. Hon dyrkades som en sinnebild af natten, och föreställes som en ung qvinna med ett barn på armen, och ett annat vid handen.

19) *Bellona*, syster till Mars, och af Romarne tillagd, såsom en stridbar gudinna, hvilken vanligen åtföljde krigsgudens vagn, och uppeldade härarnas mod under striden. Hon föreställes med utslagna hår och ett spö i handen.

TREDJE ARTIKELN.

Under-Gudar.

Hvar bodde de?

De vistades på särskilta ställen efter deras olika förrättningar.

Hvilka äro de förnämste?

Cupido (Eros eller Amor), hvilken i början ansågs som alltings grundorsak, men se-

dermera, som en son af Venus och Mars, samt kärlekens unge gud. Han följde alltid sin moder, riktade på hennes befallning sina kärlekgifvande pilar, och föreställes alltid med pil och båge, men ibland med en fackla.

Plutus, rikedomens gud och son af Ceres. Han säges hafva bott i jordens sköte.

Eolus, vädrens gud, som inspärrat de kämpande vindarne i en bergshåla i Tracien, och lössläpper dem efter behag, stående på bergets topp med en spira i handen.

Pan eller *Faunus*, skogens, herdarnes och deras hjordars gud, Merkurs son, och af en skapnad, som liknade en bocks. Han föreställes med en hud, kastad öfver axlarne, och en herdestaf i handen, eller ock en sjurörig pipa, kallad *Syrinx*, som han sjelf uppfunnit.

Eskulap, Apollos son och läkarnes gud, mördad af Jupiter på Plutos begäran, emedan han fråntog den sednare dödens offer. Han föreställes som en gammal man med mild uppsyn, hållande i venstra handen en med en orm omlindad knölig staf, och har vid fötterna en tupp eller en hund.

Nereus, oceanens och jordens son, en väldig hafsgud och stor spåman. Hans förening med *Doris* ansågs som en bild af det ömmaste och sällaste äktenskap.

Amfitrite, oceanens dotter, Neptuns gemål och hafvets drottning. Hon afbildas stående jemte Neptun på en vagn, eller ock ensam på en vagn af musslor, dragen af delfiner, och med en öfver hennes hufvud fladdrande slöja.

Temis, himmelens och jordens dotter, en af Jupiters gemåler och rättvisans gudinna. Hon föreställes med en vigtskål i handen.

Astrea, en dotter af Temis, och äfven rättvisans skyddsgudinna. När menniskorna började att mindre högakta rättvisan, flydde hon åter till olympen.

Hebe, Jupiters och Junos dotter, ungdomens gudinna, och ett ideal af qvinnlig skönhet. Hon förrättade munskänks-sysslan i Olympen, men blef afsatt och förmälte sig sedan med *Herkules*. Hon föreställes som det skönaste fruntimmer i sin blomstrande ungdom, med en krans af rosor och ett drickskäril i handen.

Ganymedes, en yngling af den allraskönaste skapnad, som efterträdde Hebe i den förrättningen att inskänka *nektar* åt gudarne, emedan detta var deras dryck, äfven som *ambrosia* deras mat. Han föreställes kransad med rosor, med ett drickskäril i handen, och en örn bredvid sig.

Triton, Neptuns son och en hafsgud, som bodde i dess djup och återförde, blåsande i en snäcka, de uppsvallande vågorna inom deras gränsor. Han föreställes till ena hälften som menniska, och till den andra som delfin, med purpurröda skullror, och fjäll i stället för hud.

Tetis, Nerei dotter, Akillis mor med Peleus, och en hafsgudinna af den mest lysande skönhet. Hon ansågs som en sinnebild af vattnet.

Iris, regnbågens sinnebild och Junos up-

passerska. Hon föreställes som en skön flicka med vingar, och en mångfärgad klädnad.

Nemesis eller *Adrastea*, nattens dotter och hämdens gudinna, som kufvar de dödligas stolthet och öfvermod, straffar alla brott, men belönar äfven med rättvisa det goda. Hon föreställes med krönt hufvud, och med en ekgren i ena handen, samt en skål i den andra; stundom håller hon ock i sina händer en töm och en aln.

Flora, Zephyri gemål och blomstrens gudinna: Hon föreställes som ett behagligt fruntimmer med blomster i håren, eller en kedja af blommor om lifvet. I handen håller hon ett ymnighets horn.

Silvanus, skogars, ängars och herdars gud, med getfötter och getöron, en krans af blommor kring hufvudet, och en cypressgren i handen.

Morfeus, sömnens son och drömmarnes gud. Han afbildas som en skön yngling, hvilken af nattens händer emottager trenne vallmostjelkar.

Momus, nattens son, dårskapens gud, och en sinnebild af tadelsjukan. Han föreställes med en masque.

Harpokrates, tysthetens gud, hvars bildstod plägade uppställas vid ingången till templen, för att beteckna den tystnad man i helgedomen borde iakttaga. Han föreställes med pekfingret för munnen, och ibland med ett ymnighetshorn i handen.

Boreas, nordanvädrets gud, och en son af Aurora. Han föreställes med mörka vingar, flygande hår och en vid släpande klädnad.

FJERDE ARTIKELN.

Mindre Gudomligheter.

Hvilka ibland dem kunna i synnerhet nämnas?

Nymfer, hvilka voro varelser, som i de gamlas tanka bodde i trän, källor, floder och berg, upplifvade naturen, beskyddade och fägnade menniskorna genom sina oskuldsfulla dansar och löjen. De ansågos som Jupiters döttrar, lekte i gudarnas sällskap, men voro ej odödlige. De förnämste af dem äro:

1) *Oreader*, bergens Nymfer, hvilka följde Diana på jagt.

2) *Dryader*, nymfer som bodde under träden, i synnerhet i ekskogar.

3) *Nereider*, nymfer af den fullkomligaste skönhet och sorgfria varelser, hvilka foro lekande omkring på hafvets yta, ridande på delfiner eller andra sjödjur, och under dans, musik och sång omgåfvo Neptuns vagn.

4) *Najader*, sköna vattennymfer, hvilka bebodde källor, floder och brunnar, samt föreställas der sittande med en vattenkruka i handen.

Tritoner, hvilka hörde till Neptuns hofstat, liknade till ena hälften menniskor, och till den andra fiskar, samt suto på delfiner med en sjömussla för munnen, i hvilken de blåste.

Satyrer och *Fauner*, hvilka voro varelser af både menniskors och djurs skapnad, deras getfötter buro väl en menniskokropp, men de hade spetsiga öron, och ibland en

bocksvans. Desse skogsgudar voro lättsinnige, skalkaktige och utsväfvande; trifdes gerna i sällskap med Backus och kärleksgudar, samt föreställas dansande med en rörpipa och herdestaf i handen, ett getskinn öfver armen, och en mjölk-eller vinkruka. Pan och Sylvanus voro deras styresmän.

Muserna (Pierides), Jupiters och Mnemosynes döttrar, voro sånggudinnor, hvilka utgjorde Apollos sällskap på berget Helikon eller Parnassen. Alla vittra öfningar, musik, sång och dans voro deras yrken; de sjöngo gudarnes lof och bedrifter, och blefvo som Poesiens gudinnor, i sånger och andra skaldestycken som oftast anropade. De voro följande:

1) *Kalliope*, hjeltediktens sånggudinna, och den förnämsta af dessa nie systrar. Hon föreställes med en trompet, omkring hvilken lagerqvistar linda sig, och med en murgrönkrans på hufvudet.

2) *Klio*, Historiens sånggudinna. Hon afbildas med en rulle eller bok i ena handen, och en griffel i den andra, samt bredvid henne de äldre Grekiska Historie-skrifvares arbeten.

3) *Erato*, beskyddarinna af kärlekens ömma sånger. Hon föreställes med en lyra i handen.

4) *Talia*, sånggudinna, för alla Lustspel eller Komedier, hvilken föreställes med en komisk mask.

5) *Melpomene*, sånggudinna för Sorgspel eller Tragedier. Hon föreställes med en tragisk mask i ena handen, och en klubba el-

ler en dolk i den andra. Ibland har hon äfven ett svärd vid sidan.

6) *Terpicore*, danskonstens uppfinnerska och beskyddarinna. Hon föreställes i en dansande ställning.

7) *Euterpe*, tonkonstens, och i synnerhet alla blåsinstrumenters gudinna. Hon föreställes med twenne flöjter.

8) *Polymnia*, vältalighetens och sångens gudinna, samt fabelns uppfinnerska. Hon afbildas med en lagerkrans kring hufvudet.

9) *Urania*, astronomiens sånggudinna. Hon föreställes i en lutande ställning, och hållande i ena handen en cirkel på en jordglob.

Gratier (Chariter), Jupiters döttrar och behagens trenne gudinnor, nemligen: *Aglaja*, *Talia* och *Eufrosyne*, hvilka utgjorde kärleksgudinnans beständiga sällskap, umgingos med Amor och Muserne, voro prydda med täckhet och älskvärdhet, som var oskiljaktig från deras väsende, och som de äfven meddelade åt sina dyrkare. De föreställas alltid tillhopa, med armarne lindade om hvarandra och dansande eller gående.

Parcer (Merer), nattens trenne döttrar, och lifvets gudinnor. De kallades *Kloto*, *Lakesis* och *Atropos*. De råda öfver menniskans hela lifstråd, hvilken de spinna och förlänga eller afkorta efter behag, öfverse hennes öden från vaggan till grafven, och äro stränga och obevekliga. Kloto håller ländan, Lakesis spinner tråden, och Atropos afklipper den med sin sax.

Furier (Eumenider), nattens döttrar och trenne plågoandar, vid namn *Tisifone*,

Megära och *Alekto*, hvilka utförde gudarnes straffdomar, särdeles efter döden, men åstadkommo i den öfre verlden, krig, mord och smittosamma sjukdomar. De afbildas med ett förskräckande utseende, ormflätadt hår, och i händerna dolkar och facklor.

Penater, hvilka Romarne dyrkade som skyddsandar för en viss familj, provins eller stad.

Larer, som hos de Romare voro husgudar, hvilkas helgedomar och bildstoder man uppställde i sjelfva husen.

Maner, dem Romarne ansågo för de aflidnas vålnader, eller deras själars skyddsandar, åt hvilka man offrade vid farliga företag.

Cykloper, jordens söner och Vulkans gesäller i allahanda smiden. De förfärdigade åskviggarne och andra vapen åt Jupiter, och föreställas med ett enda stort öga i pannan, samt med en ful och ofantlig kroppsbyggnad.

Zefyrus, Auroras son och vestanvädrets sinnebild.

Hesperider, nattens döttrar, hvilka bebodde Oceanens aflägsnaste stränder, och hette *Eglé*, *Erytia* och *Aretusa*.

Psyche, en flicka som blef upptagen bland gudarne, och är bekant för sin olyckliga kärlek till Amor, med hvilken hon likväl slutligen blef förmäld.

FEMTE ARTIKELN.

Hjeltar och Halfgudar.

Hvad förstås med hjeltar?

Denna titel skänkte Grekerne dem, som gjort sig ryktbara genom stora och vackra gerningar, och hvilka man sedermera efter deras död ofta räknade bland gudarne.

Hvilka voro halfgudarne?

Sådane, som antingen hade till far en gud, eller till mor en gudinna.

Hvilka äro de märkvärdigaste bland de gamles hjeltar och halfgudar?

Herkules, son af Jupiter och Alkmene, den berömdaste af forntidens hjeltar, hos hvilken man förenat den högsta kroppsstyrka, klokhet och dygd. Hela hans lefnad är en kedja af underbara gerningar, ibland hvilka i synnerhet märkes de så kallade *tolf Herkulis storverk*. Han var äfven en upplyst vän och beskyddare af vettenskaper och konster, blef sedermera förmäld med Hebe, och föreställes med en ovanligt stark kroppsbyggnad, en lejonhud på axlarne, och en klubba i handen.

Kastor och *Pollux*, tvillingsöner af Jupiter och Leda. Deras namn och bedrifter bland Argonauterne voro ryktbara, och deras broderliga vänskapsband oupplösligt. De sattes slutligen bland stjernorna, och lysa den ena dagen på himmelen, men äro den andra dagen i undra verlden.

Minos, Jupiters son med Europa, en stor lagstiftare och rättvis Konung i Creta, hvar-

före han efter sin död blef vald tillika med sin bror *Radamantus*, och en annan vid namn *Eakus* till domare i underjordiska riket.

Minos, den förres sonson, en stor hjelte, som befriade Medelländska hafvet för sjöröfvare, hade många öden, och ägde en underjordisk byggnad på ön Creta, kallad *Labyrinten*, der det namnkunniga vidundret *Minotaurus* var instängdt, hvarom mera längre fram.

Perseus, Jupiters son med Danae, en ryktbar hjelte och äfventyrare, men känd för sin vishet och godhet. Han var utrustad med Plutos hjelm, Merkurs vingar, Minervas sköld och Vulkans svärd. Med det märkvärdiga Medusas hufvud, som han skilt från dess kropp och alltid förde med sig, gjorde han många underbara saker. Ifrån honom härstammade Herkules.

Jason, en stor hjelte, som stod i spetsen för det namnkunniga Argonautiska tåget, och är äfven bekant för sin otrohet emot sin gemål *Medea*, den hon likväl hämnades, på det sätt att hon förgiftade sin medtäflerska, mördade sina egna barn, flög bort genom luften, och lemnade Jason i den yttersta förtviflan.

Teseus, en hjelte och Konung, som i Herkuls sällskap, utförde många lysande bedrifter, och ibland annat lyckades, att med sin älskarinnas *Ariadnes* tillhjelp öfvervinna Minotaurus.

Kadmus, Europas bror, en stor krigshjelte, som dödade den Castaliska draken, af hvars kringströdda tänder beväpnade män

uppväxte, med hvars tillhjelp han grundlade och uppbyggde Tebe. Han införde skrifkonsten från Fenicien, och har gjort sitt namn odödligt genom skolors inrättande, samt handelns och sjöfartens införande bland Tebanerne.

Akilles, son af Tetis och Pelé, en af forntidens största och ädlaste hjeltar, som under Trojanska kriget gjorde sitt namn oförgängligt, och öfvervann i ett envige den stora hjelten *Hektor*, hvarigenom han hämnades *Patrokli* död, som var hans vän.

Paris, en Prins af Troja, utmärkt för sin skönhet, kroppsstyrka och sitt snille, men namnkunnigast för det gyldene äplet, som åstadkom Trojanska kriget. Händelsen var denna: då Tetis och Pelé, Akillis föräldrar, firade sitt bröllop, hvarvid alla gudarne voro närvarande, inkastades i sällskapet ett gyldene äple, med påskrift: *till den skönaste*. Paris, som blef vald till domare, tillerkände det åt Venus, hvaröfver Juno och Minerva grufligen hämnades. Venus lofvade honom derföre den skönaste maka, och förskaffade honom tillfälle, att bortföra den sköna *Helena*, Konung Menelai gemål i Lacedemon, hvarigenom Trojanska kriget och stadens förstöring förorsakades. Han dödade Akilles, men stupade sjelf för den hämnande hjelten *Filoktets* pilar.

Eneas, kärleksgudinnans son med Ankises, var en af de tappraste hjeltar i Trojanska kriget, som efter Trojas fall länge irrade omkring, men kom slutligen till Italien, och grundlade der ett rike, hvaraf det Romerska sedermera uppkom.

Hektor,

Hektor, en stor krigshjelte, och af ovanlig kroppsstyrka. Han hade öfverbefälet öfver Trojanska tropparne, och envigen med Ajax, Diomedes och Nestor, m. fl., men dödades af Akilles, som släpade honom med sig efter vagnen. Hans gemål *Andromake*, anföres som ett mönster af qvinnlig dygd.

Ulysses, Konung i Itaka, en vältalig man och stor krigshjelte, som deltog med Grekerne i Trojanska kriget, utförde många stora saker, men utstod på återresan otaliga skeppsbrott och faror. Han uppehöll sig länge under vägen på *Calypsos* ö, hvilken gudinna han älskade, men kom slutligen hem till sin trogna gemål *Penelope*, och sin son *Telemak*.

Agamemnon, Konung i Grekland, som hos Grekerne förde öfverbefälet i Trojanska kriget, men ville, för att blidka gudarne, offra sin egen dotter *Ifigeni*. Hans gemål var Klytemnestra.

Orestes, Agamemnons son, och *Pylades* tvenne mönster af vänskapens fasta förtrolighet. De ville en gång uppoffra sig för hvarandra, och en förundransvärd täflan uppkom derigenom emellan dem.

Eakus, som för sin vishet och rättrådighet fick namn af den *bäste bland Konungar*. Han herrskade öfver ön Egina, blef dyrkad efter döden som en halfgud, och förmådde allena, att vid allmänna faror blidka gudarne.

SJETTE ARTIKELN.

Vidunder.

Hvilka af dem äro de märkvärdigaste, som de gamlas Fabel-lära diktat?

Medusa, hvars hår och gördel bestodo af ormar, och hvars blick förstenade hvar lefvande varelse, som den träffade. Perseus afhögg detta hufvud, gjorde dermed många underverk, men skänkte det sedermera åt Minerva, som insatte det i sin sköld *Egiden.*

Pegasus, en vingad häst, aflad af Neptun och Medusa, som med ett slag af sin fot förorsakade en källa på berget Helikon, och for sedan opp till Olympen, der han underhölls på Jupiters stall.

Cerberus, var en hund, som vaktade ingången till det underjordiska riket, och hade trenne hufvuden. Detta vidunder, som en gång hämtades opp på jorden af Herkules, men blef sedermera tillbaka fördt, tillät hvar och en att gå in i Tartaren, men hindrade alla att gå ut.

Minotaurus, ett vidunder, som var till hälften menniska, och till hälften tjur, samt bodde i labyrinten på Creta. Åt detta villdjur offrades länge sju gossar och sju flickor ifrån Aten af utmärkt skönhet, till dess Teseus dödade det.

Centaurer, voro egentligen ett vildt Folkslag i Tessaliens bergsbygd, som ständigt nyttjade små hästar, och hvilka dikten således skapade till vidunder, som afbildas ifrån hufvudet till naflen som en man, men det öfri-

ga af kroppen som en häst. Öfver venstra armen hängde en lejonhud, och i högra handen höllo de en trädstam, med hvilken de stridde. Ibland dessa märkes *Chiron*, en vis och lärd Centaur, som uppfostrade flera af gudarne och deras söner, såsom Eskulap, Akilles, Herkules, m. fl.

SJUNDE ARTIKELN.

Tempel och Orakel-svar.

Hvilka äro de märkvärdigaste ibland dem?

Saturni tempel i Olympia och Rom. De åt honom helgade fester kallades i Rom *Saturnalia*, och voro deraf märkvärdiga, att vid deras firande, en fullkomlig jemlikhet rådde; slafvarne voro fria och betjentes af sina husbönder, skänker utdelades, och man öfverlemnade sig endast åt glada känslor.

Jupiters tempel i Olympia, der hans staty stod af elfenben och guld, som ansågs för ett af verldens underverk, och var förfärdigad af *Fidias*. Hvart fjerde år höllos till hans ära de namnkunniga olympiska spelen.

Oraklet i Dodona, som stod i en eklund, och var helgadt åt Jupiter, som der ofta rådfrågades.

Jupiters tempel på Capitolium i Rom, der hans fest kallades *Jovis Statoris fest.*

Neptuni tempel på Istmus, der de *Istmiska spelen* firades till hans ära, likasom i Rom de *Circensiska*, hvilka äfven kallades *Consualier.*

Apollos tempel i Delfi, Argos och Rom, m. fl. Till hans ära firades *Pytiska spelen* vid Delfi, och vid Rom de *Sekulariska*; det *Delfiska oraklet* är af alla det namnkunnigaste och mest besökta i forntiden. Der satt prestinnan *Pytia* på en trefotad stol öfver en rykande håla, och upptäckte, under konvulsiva ryckningar, Apollos kunskap om menniskornas tillkommande öden.

Backi tempel och fester på ön Naxos, Elis, Teben, i Atén, m. fl. Hans fester kallades *Bacchanalia* och *Orgia*, hvarvid flera utsväfningar och bullersamma uppträden föreföllo.

Jani tempel i Rom, som öppnades, då en fullkomlig fred inträffade. Vid denna fest lössläpptes fångne gäldenärer, och borgenärerne fingo sin betalning ur den allmänna skattkammaren, m. m.

Junos tempel i Argos, Samos, Sparta, Mycene, Kartago och *Rom*, m. fl. Hennes fester kallades *Heræa* eller *Junonia*.

Dianas tempel i Efesus, var ett af verldens underverk, som förvarade hennes bildstod, och till hvilket man gjorde valfarter från aflägsna länder. En niding *Herostratus*, tände eld derpå, för att göra sitt namn odödligt, men Efeserne uppbyggde templet å nyo, med uppoffrande af alla deras rikedomar, långt präktigare än förut.

Minervas tempel, kalladt *Partenon i Atén*, der hennes fester kallades *Panatenæer*.

Venus's tempel i Pafos på ön Cypern i Rom och på Sicilien, m. fl.

Ceres fester i Grekland, som kallades

de *Tesmoforiska*, vid hvilka hon dyrkades som lagstifterska, och de *Eleusinska*, som höllos icke långt från Atén.

ÅTTONDE ARTIKELN.

Floder och Berg.

Parnassus eller *Helikon*, ett namnkunnigt berg i Beotien, der de nio Muserne sammankommo under Apollos styrelse, för att öfva sig i vittra yrken. Temis hade äfven der ett Orakel.

Aganippe, en källa på berget Helikon i Beotien, helgad åt Muserna, och hvars vatten gaf ingifvelse till poesi.

Hipprokren, en annan källa på samma berg, hvilken Pegasus uppslog, då Muserna en gång sammanstämde i sång och musik, så att sjelfva berget hoppade af glädje.

Lete, glömskans flod i den nedra verlden. Ur denna flod drucko de aflidnas själar ett fullkomligt förgätande af deras förra lefnad.

Akeron, sorgens flod, och hvars bittra vatten, hopsamladt af de olyckliga dödligas tårar, måste först öfverfaras af de aflidnas själar.

Styx, en flod i Tartaren, öfver hvilken färgmannen *Karon* förde de aflidnas skuggor. Gudarne svuro vid denna flod, och den som bröt en sådan ed, blef utsluten ur deras församling.

Kocytus, en underjordisk flod, som utgöt sig i Akeron, och låg vid Tænarum i Grekland, der man i forntiden trodde ingången vara till Tartaren.

FEMTE AFDELNINGEN.

Naturalhistorien.

Hvad är Naturalhistoria?

En vettenskap som lär oss de allmänna och enskilta kännemärken på alla naturalster.

Hvad förstås med Naturalster?

Alla de kroppar, som finnas på och uti vår jord, sådana som de kommit ur Skaparens hand, och icke genom menniskors åtgärd undergått någon väsendtlig förändring.

Huru indelas dessa kroppar?

I organiserade och oorganiserade.

Hvad menas med de organiserade?

Kroppar, försedde med lifskrafter, kärl, ådror och andra organer, som äro dem nödvändige, så väl till mottagande af bestämda safter, som till näringsmedlens förvandling och affödans frambringande.

Hurudana äro de oorganiserade?

De äro kroppar utan lifskraft, och hvilkas upphof och tilltagande härrör från egentligen så kallade mekaniska lagar, nemligen: genom en delarnas yttre tillsättning. Sådane äro *Mineralierne.*

Huru mångfaldige äro de organiseråde kropparne?

I allmänhet betraktade af två slag, nemligen:

1) De som medelst trådlika kärl, hvilka

de äga vid nedra ändan af sin kropp, insuga enkla näringssafter, utan märkelig villkorlig rörelse; och

2) De som genom en öppning vid öfra ändan af kroppen, medelst villkorlig rörelse, mottaga de af flera slag bestående näringsmedel.

De förre äro *Växterna*, de sednare *Djuren*.

Af denna anförda indelning af de naturturliga kropparna i organiserade och oorganiserade, och af de förra åter i tvenne slag, uppkomma de så kallade *tre naturens riken*, under hvilka alla naturalier föras; af dessa innefattar det första *Djuren*, det andra *Växterna*, och det tredje *Mineralierna*.

FÖRSTA KAPITLET.

Om Djuren.

FÖRSTA ARTIKELN.

Om Djur i allmänhet.

Hvad är ett djur?

En lifvad och med själ begåfvad varelse, som oaktadt dess skiljaktiga bildning alltid äger *mun*, genom hvilken kroppen ernår sin föda, som medelst villkorlig rörelse, utan undantag, hämtas ur naturens riken.

Hvad är djurets föremål och bestämmelse?

Att detsamma, alstradt af sin like, och närdt på ett med dess sammansättning öfverensstämmande sätt, må tillväxa och omsider kunna fortplanta sig.

Huru näres ett djur?

De nyttiga delarne af näringsämnena blifva genom otaliga rörlika kärl uppsugna i magen och tarmkanalen, och föras till kroppens särskilta delar. Härigenom befordras deras tillväxande, hvilket fullkomnas på en för hvar bestämd tid.

Hvad är att märka vid växandet?

Kropparnas *reproduktions kraft*, eller den märkvärdiga egenskapen, att af sig sjelfva åter ersätta alldeles förlorade eller stympade kroppsdelar. Detta, som är en af naturens visaste inrättningar, sker antingen på vanligt sätt genom ombyte af hud, skal eller fjäder, liksom löffällningen hos växterna, eller på ett mera utomordentligt sätt, genom återhelandet af öppna sår eller förnyandet af mistade delar; en egenskap särdeles märkbar hos de med kall blod försedda djuren.

Huru tillkomma nya organiserade varelser?

Genom förmågan att fortplanta sitt slägte, hvilket verkställes på tvenne sätt, dels enkelt af vissa enskilta varelser, såsom hos *polyperne* medelst afsöndrade delar; dels genom parning af tvenne till könet åtskilde, af hvilka den ena kallas *hane*, och äger sädesvätska, och den andra *hona*, som har ägg, hvaraf fostret utbildas, antingen utom mo-

dern, såsom hos de egentligen *äggläggande* djuren, eller inom henne, såsom hos de djur, hvilka *föda lefvande ungar.*

Huru åtskiljas i allmänhet djuren?

I så kallade fullkomligare eller djur med röd blod, såsom de däggande, foglarna, fiskarna och amfibierna; och de så kallade ofullkomligare eller djur med hvit blod, såsom insekterna och maskkräken.

Hvad förstås med blod?

Den med den afsöndrade näringssaften blandade vätskan, som flyter i ådrorna. Vanligen röd är han än varm, som hos de däggande djuren och foglarna, än kall, som hos fiskar och amfibier. Hos insekterna och maskarna saknar denna vätska alldeles den röda färgen, och torde äfven hos dessa förtjena samma namn.

Hvad är som utgör djurens lif?

Att denna vätska, hvad färg eller grad af värme den må äga, under sitt omlopp i kroppen, erhåller medelst andedrägten beständigt ny tillsats af en lifvande luftart, hvilken, dermed blandad, befordrar omloppet, och underhåller lifvet.

Hvilka organer bidraga till djurens villkorliga rörelse?

Musklerna. Dessa utgöra hos djur med röd blod det egentliga köttet.

Hvilken är den märkvärdigaste muskel hos djuren?

Hjertat; hufvud-driffjädern till blodets

omlopp. Detta slår af sig sjelf ungefär 4,500 gånger i timmen. Viljan som herrskar öfver de flesta öfriga kroppens musklar, förmår intet öfver denna.

Hvarigenom få musklerna kraft att röra sig?

Af *nerverna.*

Hvarifrån komma de?

Från hjernan och ryggmergen.

Hvartill tjena nerverna vidare?

Att genom *sinnena* meddela *själen* de yttre intrycken på djuriska kroppar.

Hvilka själsförmögenheter synas djuren äga gemensamma?

Föreställningskraften, uppmärksamheten, äfven som minnet och inbildningen. Menniskan är ensam i besittning af *förnuftet*, då deremot *instinkten* eller natursdriften är egen för de öfriga djuren. Hos menniskan finnas få spår häraf, utom parningsdriften.

Hvad är instinkt?

Förmågan hos djuren, att af en medfödd ovillkorlig, inre drift, utan all underrättelse, företaga sig saker som syfta på eget och slägtets bibehållande. Hit må äfven föras de konstiga anlag, som vissa djur äga af naturen, att bygga, fånga sitt rof, vårda sina ungar, o. s. v.

Hvad är förnuft?

En egen riktning af menskliga själens samtliga krafter. Genom besittningen häraf får menniskan företräde för den öfriga djuri-

ska skapelsen, och blir oinskränkt herrskare deröfver.

Hvaraf bevises det?

Af förmågan att kunna använda de medskapade föremålen, täma de fruktansvärdaste djur, göra de aflägsnaste klimaters alster inhemska, för att hämta nytta af dem, inrätta dem till de konstigaste förrättningar, m. m.; men tydligast synes detta öfvervälde i bruket af de hemtamda djuren, dem menniskan till uppfyllandet af sina behof, alldeles betagit deras naturliga frihet.

Huru indelas djurriket beqvämligast?

I sex klasser efter det Linnéska systemet, nemligen:

1. De däggande djuren.
2. Fåglarna.
3. Amfibierna.
4. Fiskarna.
5. Insekterna.
6. Maskarna.

ANDRA ARTIKELN.

Däggande Djur.

Hvilka äro de däggande djurens kännemärken?

Att de hafva varm röd blod, föda lefvande ungar, och i synnerhet äro med färre eller flera bröst försedda, medelst hvilkas mjölk honorna nära sina ungar. De flestas kroppar äro besatta med hår af olika färg, längd och styfhet; några få äro beklädda med benhårda fjäll eller skal.

Hvar vistas de däggande djuren?

Större delen lefva på jordytan, flera i träden, några under jorden, andra både i vatten och på landet, och ändtligen en del endast i vattnet.

I hvilka delar synas dessa djur mest åtskilda?

I följe af deras olika sätt att bebo jorden, och nära sig, äro ock tänderna olika skapade. I allmänhet äro fötterna fyra. Menniskan endast har två, men tillika två händer, då Aporna deremot äga fyra händer. På de djur, som vistas tillika både på land och i vatten, äro tårna med en hinna förenade. Hos flädermössen äro de på framfötterna ganska långa, med en emellan dem utspänd hud. Hos sjödjuren äro fötterna danade till rodd, och på valfiskarna snarlikna de fiskarnas fenor; dock är stjertfenan horisontel. Några hafva hela hofvar, andra hafva dessa klufna. De flesta gå på tårna, men några, såsom menniskan, apan, björnen och elefanten på hela fotsålan. Dessa rörelseverktyg, äfvensom tänderna tjena djuren äfven till vapen.

Hafva alla däggande djur tänder?

Alla, utom myrbjörnen, myrkotten och några valfiskar, äro med dessa näringsredskap försedda. Man delar dem i framtänder, betar och oxeltänder. Utom dessa finnas också hos några, till ex. hos elefanten, stora utstående tänder och hugg-tänder, såsom hos vallrossen. Oxeltänderna äro jemväl efter djurens olika födämnen, på olika sätt bildade.

De kött-frätande äga kronan inskuren och skarp; de gräsfrätande bred och fårad, och hos dem hvilka nära sig, liksom menniskan, utur både djur- och växtriket, äro de midtpå intryckta och rundade i kanten.

Finnas äfven andra vapen hos djuren?

Ja, somliga hafva horn på hufvudet af olika antal, form, läge och sammansättning, än ihåliga, än täta, benaktiga, fastvuxna eller årligen affallande och återväxande.

Äga dessa djur någon annan utvertes märkvärdig del?

Sådan är ofta svansen, en fortsättning af gumpbenet, och af flerfaldig skapnad och nytta. Än tjenar den till värjande medel mot besvärande yrfän, än hos andra, i stället för hand, att fasthålla sig eller fatta dermed, eller till kroppens lyftningar eller jemnvigtens underhållande. Dessutom finnas hos somliga äfven särdeles påsar af olika bestämmelse. Aporna, t. ex. och några mössarter äga kindpåsar till födans gömmande; och honan af påsdjuren har en säcklik utvidgning under buken, i hvilken ungarne döljas.

Hvad är att märka vid de däggande djurens fortplantning?

De flesta större gräsätande äro vanligen på en gång endast med *en* unge drägtige; andra åter, såsom rofdjuren, gnagrarne och svinen framföda flera tillika.

Lifsfrukten förenas med modern medelst den så kallade efterbörden, som ofta är olika danad. Hos menniskoslägtet bildar den

en enkel stor moderkaka, i det ställe, att den hos djur med klufna klöfvar, delar sig i flera små särskilta, men sins emellan förenade kärl.

Hvad anmärka vi om dessa djurens nytta, i anseende till menniskan?

Deras olika bildning, stora läraktighet, styrka och andra egenskaper göra dem på mångfaldigt sätt brukbara för menniskan. Inga äro henne till omedelbart bruk och nyttjande, samt för hennes sjelfbestånd så oumbärliga som dessa, ehuru hela folkslag kunna fylla sina nödvändigaste behof, genom användandet af ett enda djur, såsom Lappen af renen, Grönländaren af skälen, Aleuten af hvalfisken, m. m. I allmänhet består nyttan för menniskan af de däggande djuren i följande: till foror, jordbruk, jagt, föda, kläder, redskap, konstnärs arbeten och hushålls-förnödenheter, gödningsämnen och läkemedel.

Kunna de äfven vara skadliga?

Ehuru ingen enda synes hysa gift, utom i rasande tillstånd, såsom hundslägtet, kunna flera vara menniskan både medel- och omedelbarligen förfördelande, såsom de större rofdjuren; farliga för henne sjelf, och de mindre, såsom förödande de nyttigare djuren, eller genom åverkan på växter, säd, trädfrukter eller matvaror.

Huru har man bjudit till att indela de däggande djuren i klasser, och huru sker det bäst och naturligast?

Många Naturforskare hafva försökt att

uppgifva särskilta indelningssätt och systemmer. *Aristoteles* grundade redan sin delning på tårnas och klornas olikhet, och denna har i sednare tider blifvit af somliga bibehållen. Von Linné valde tänderna till grunden för sin indelning, som likväl åstadkommer här och der onaturliga söndringar eller sammanslagningar af djur, hvilka naturen synes hafva förenat eller åtskilt. Vi välja derföre följande, af en upplyst naturkännare, bestämda ordningar i denna klass:

1. *Tvåhandade:* menniskan.

2) *Fyrhandade:* apan, makis.

3) *Trögfotade*, med inga framtänder, få tår på framfötterna, men försedda med långa krokiga naglar. Hela deras kroppsbyggnad förråder, vid första blicken, tröghet och långsamhet: tröggångaren, myrbjörnen, armadillen, m. fl.

4) *Vingfotade*, hvilkas framfötter bilda hudlika vingar. Fingrarna äro utan tumme, längre än hela kroppen: flädermössen.

5) *Gnagare;* vidlyftig ordning af djur, som nära sig merendels af sådana växtämnen, hvilka de gnaga med deras dertill särdeles inrättade skarpa ofvan och nedan ensamme stående framtänder: ikornen, mössen, haren, bäfren, m. fl.

6) *Rofdjur;* rifvande eller köttfrätande däggande djur, med käggellika framtänder: hunden, katten, björnen, skälen, uttern, mården, pungdjuren, mullsorken, m. fl.

7) *Helklöfvade*, försedda med hofvar och tvära framtänder i öfra och nedra käken: hästen, åsnan, m. fl.

8) *Nöt;* idislande, och som äga klufna, med hofvar klädda fötter, samt inga framtänder i öfra käken: kamelen, fåret, geten, oxen, hjorten, m. fl.

9) *Bestar;* stora, oformliga, bröstfulla, eller tunnhåriga djur: elefanten, noshörningen, nilhästen, sjökon, svinet, m. fl.

10) *Hvalar*, inga fötter, utan i deras ställe fenor. Fisklik men horisontel stjert, för öfrigt samma hufvudkarakter, som de däggande djurens: valfisken, kachelotten, tumlaren, m. fl.

TREDJE ARTIKELN.

Fåglar.

Hvad äro Fåglar.

Djur med varm röd blod, som lägga ägg, och äro med fjäder betäckta; äga två fötter, två vingar och en hornaktig näbb.

Hvad är om fjädrarna att märka?

De tillhöra endast foglarne, de inväxa i deras hud i ordentliga rader (en qvinconce) samt släppas någon tid på året, vanligen om hösten, då nya åter framväxa. De största äro i vingarne och stjerten. De förra kallas *vingpennor*, med sina täckfjädrar; de sednare *stjertpennor.* Några få, såsom pingvinen, sakna vingpennorna; i det stället några andra, såsom kasuarn, äga inga stjertfjädrar.

Huru

Huru kunna fåglarna flyga?

Det beror af deras inre kroppsbyggnad. Besynnerligen danade luftrymmen finnas här och der fördelta i kroppen, merendels i förening med lungorna eller med strupen. Dessa luftrymmen utgöras af de håligheter, som finnas dels i underlifvet, dels under axlarna och huden, och hvilka, medelst inandandet i lungorna, fullpumpas med luft. Dessutom äga fåglarna merglösa ihåliga ben, såsom vingbenen och sjelfva hufvudskålen, hvilka äfven som de med dem förenta pennor kunna efter fågelns behof fyllas med luft, eller uttömma densamma. Härigenom vinna fåglarna förmögenhet att flyga. Blott några, såsom strutsen, kasuarn, pingvinerne, m. fl., kunna det icke.

Hvad är att märka om fåglarnas fötter?

De äro mycket olika efter de särskilta ställen, som blifvit fåglarna till vistelseort bestämda. De flesta lefva i träden, en del på vattnet, färre ensamt på jorden, men ingen enda under densamma. Största delen äger fria osammanhängande tår. Ett enda slägte äger två, några tre, och de flesta fyra, af hvilka, då de stå framåt, och den fjerde bakåt vända, fötterna kallas *spatserfötter;* men *klif fötter,* då två tår stå framåt, och två bakåt. Fågeln kan ock villkorligt vända en tå framåt till de tvenne öfriga, eller bakåt. Då den medlersta tån är fastvuxen vid den ena sidotån, äger fågeln *gångfötter,* och om baktån alldeles felar, *springfötter.* Hos de fåglar som icke äga fria tår, äro de antingen

endast nedtill (halflyckte), eller ändå till spetsen genom en simhinna förenade (lyckte). Andra åter hafva tårna sammanfattade med en smal flikig hud, hvilken på *vadfötter* är jemn i kanten, eller inskuren, som på de *utklippte*.

Äga foglarne tänder?

Ingen fågelart äger sådana, utan födan sönderkrossas eller delas med näbben, eller ock slukas den hel. Hos de fågelarter, som lefva af frön och svälja dem osöndrade, komma de icke genast i magen, utan blötas först i den körtelfulla kräfvan, och gå sedan i magen, som är mycket muskulös, och så stark, att nötter och kärnor af somliga kunna krossas. Många sluka utom födan stenar och sand, för att befordra matsmältningen.

Tillhör foglarna någon särskilt egenskap?

Ja, de så kallade sångfåglarne äga ett ganska mångfaldigt läte, i följd hvaraf de ofta förträffligen pipa, fastän ej egentligen sjunga, emedan sång synes vara en menniskan förbehållen egenskap. För denna orsak tjena dem de ofvannämda luftrymmen, och sammansättningen af deras strupe, hvilken hos dessa icke är liksom hos de däggande djuren och amfibierna blott fästad vid öfra ändan eller vid tungroten, utan delas i två särskilta halfvor vid båda ändarna af luftröret. Denna bildning ger papegojor, starar, domherrar och trastar förmåga, att efterapa menniskorösten, och fängslade sångfåglar, att härma sång och musik.

Hvad är att märka om deras fortplantning?

Fåglarne lefva en del parvis tillsammans,

en del i månggifte, och paras merendels om våren. Honorna tillskapa då mer och mindre konstiga nästen, hvarest 1 till 50 eller flera ägg, efter särskilta arters natur, läggas. Fostrets utbildande, som sker i moderlifvet hos de däggande djuren, måste hos fäglarna ske genom kläckning, åstadkommen genom en ägget under bestämd tid meddelad varme, antingen *naturligt* genom fågelns liggande på äggen, eller *med konst* af menniskor eller andra djur. Äfven finnas dertill inrättade kläckmachiner, såsom ugnarna i Egypten.

Huru sker kläckningen?

Ägget består af gulan och hvitan, och äger dessutom tvenne vigtiga hinnor: nafvelhuden under skalet, och den som omger gulan och sammanhänger med fostrets tarmkanalen. Den förra tjenar i stället för lungorna, och den sednare till föda, medelst gulan, förtunnad genom hvitan, som dermed blandas. Hos ett ägg, som till kläckning beredes, föregår då den förändringen, att först visar sig den lilla rörliga punkten, eller det ännu outbildade hjertat; sedan efter olika tid, fostrets gelé-lika kropp, derpå blifva fjädrarna synliga, omsider öppnas ägget, för att ge ungen luft; strax ger han ljud ifrån sig, och innan kort utkryper. Kläckningstiden beror för öfrigt af fågelns art och klimatet.

Hvilken är nyttan af fåglarna?

Den är ganska vigtig i naturens hushållning. Åt menniskan tjena de dels till föda, genom köttet, fettet, äggen o. s. v. Dels begagnas skinnet, fjädrarna och pennorna till prydnad, kläder och andra förnödenheter;

äfven bidraga de till förtärande af insekter, ohyra, odjur, äfven vidriga djurlemningar; samt befordra fortplantandet af både djur och växter. Således flyttas fiskrommen till aflägsna ställen af sjöfåglarna, som med sina afskräden omsider göra sjelfva klippan bördig, och växtfrön utplanteras af andra, såsom muskotnöten af dufvor på Danda. Ja, fåglar kunna, tämde äfven inöfvas till sysslor i hushållet, såsom falken till jagt, den Kinesiska pelikanen till fiskfångst, vingtaggen till hönsvård, m. fl.

Kunna ock fåglarna vara skadliga?

Roffåglarna äro det genom våldet på andra nyttiga djur, äfven som småfåglarne kunna förfördela sädesarterna, vinrankorna och fruktträden. Men giftiga arter finnas icke i denna klass.

Huru indelas fåglarna beqvämligast?

Ehuru fåglarnas bildning är i allmänhet mest enformig, så hafva dock vissa kroppsdelar, såsom näbben och fötterna, danade efter olika lefnadsart och näringssätt, gifvit anledning till klassifikation af deras slägter, grundad på tårnas skapnad, benens betäckning, o. s. v. Bäst torde vara, att dela fåglarna i *Landfåglar* och *Vattenfåglar.*

De förra bestå af 7 ordningar:

1) *Hökar*, med krokiga och starka näbbar, mest med korta, starka, knöliga fötter, och stora, böjda, hvassa klor: gammen, falken, höken, örnen, m. fl.

2) *Papegojor*, med korta fötter, och oftast ganska stora, tjocka, merendels ihåliga näbbar: papegojor.

3) *Hackspettar*, med korta fötter, medelmåttiga, långa och smala näbbar, och dels maskformig, dels trädlik tunga: kolibri, hackspetten, göktitan, m. fl.

4) *Skator*, med korta fötter, medelmåttigt lång, temmeligen stark, ofvanpå upphöjd näbb: korp, kråka, gök, paradisfågel, m. fl.

5) *Sparfvar*, med korta fötter; en mer eller mindre kägelformig, spetsad näbb af olika längd och tjocklek: sångfåglar, lärkan, trasten, sädesärlan, svalan, talgoxen, m. fl.

6) *Höns*, korta fötter; ofvanpå något upphöjd näbb, bevuxen vid roten med en köttig hud: dufvan, orren, tjädern, påfågeln, kalkon, m. fl.

7) *Strutsar*, fötter med 2 eller 3 fria tår. Landtfåglar, oskickliga till flygande, för bristen af vingpennor: strutsen, kasuarn, dudu.

De sednare eller Vattenfåglarne bestå af:

8) *Vadare*, med långa ben, lång cylinderlik näbb, och merendels lång hals: tranan, snäppan, svärtan, storken, flamingo, m. fl.

9) *Gäss*, simfågel med roddfötter; en trubbig med hud öfverdragen, i kanten mest fintandad näbb, som slutar sig vid spetsen af öfra käken med en liten hake: gåsen, måsen, lomen, pelikanen, pingvinen, m. fl.

FJERDE ARTIKELN.

Amfibier.

Hvad slags djur äro Amfibier?

De som hafva kall, röd blod, och som andas genom lungorna. Benen i kroppen icke verkliga, utan broskaktiga.

Hvilken bildning äga de i allmänhet?

En tvåfaldig: antingen fyrfotade, eller fotlösa, med en lång cylinderlik kropp.

Hurudan är deras betäckning?

Den yttre är mångfaldigare än hos djuren med varm blod. Några äga ett hårdt skal, eller ock äro betäckta med små sköldar eller fjäll. Några åter äro nakna, eller hafva en med slem öfverdragen hud.

Hvarföre kallas de amfibier?

Emedan de flesta äga gemensamt både vatten och land till ställe, ehuru flera äfven finnas, som lefva blott antingen på landet eller i vattnet.

På hvad sätt fortplantas de?

De flesta lägga ägg, som ofta hänga kedjevis tillsammans, ehuru flera ibland ormarna icke lemna äggen ifrån sig, förrän de deri befintliga, ungar blifvit fullkomligen bildade.

Hvad är det mest märkvärdiga vid amfibierna?

Deras ofta giftiga försvarsmedel, giftgaddarne, hvarmed en del äro försedde; deras förmåga, att länge lefva utan föda; deras e-

genskap, att af sig sjelfva åter ersätta förlusten af förlorade kroppsdelar, och deras besynnerliga fortplantningssätt; det slags förvandling, som några undergå, innan de blifva fullkomligen utbildade, och ändteligen deras långsamma tillväxt och ofta höga ålder.

Hvad är nyttan af amfibierna?

Den är enkel för menniskan, dels till föda, såsom sköldpaddor, grodor, ödlor, dels till konstarbeten och läkmedel.

Äro de äfven skadliga?

Ja, en del genom sin storlek och glupskhet, såsom krokodiler och vattenormar, andra genom sitt gift, hvilket i ingen annan djurklass är så häftigt och farligt.

Huru indelas denna klassen?

I två ordningar:

1) *Krälande*, med fyra fötter: sköldpaddor, grodor, ödlor.

2) *Ormar*, utan rörelseverktyg.

FEMTE ARTIKELN.

Fiskar.

Hvad äro fiskar för slags djur?

Sådana som, försedda med röd kall blod, röra sig, medelst verkliga fenor, och andas genom gälar i stället för lungor.

Hvar är deras hemvist?

I vattnet, der de stundom, såsom lek-

tiderna, flytta sig hoptals till andra ställen. Några kunna också lefva någon tid på det torra, såsom ålen, och några få i varma mineral-källor.

Hurudan är deras bildning?

Denna är vida mångfaldigare än i de begge förra djurklasserna, än å begge sidor sammantryckt, än på bredden platt nedtryckt, än rund, än mångkantig; men hos alla förenas hufvud och stjert omedelbarligen, utan någon egentlig hals.

Hvilken är deras betäckning?

Största delen äger fjäll, som ofta visa den skönaste teckning och vackraste färgor. Några få hafva dessa sköldlika, eller äro beklädda med ett knöligt skal.

Hvilka äro deras rörelse-verktyg?

Fenorna, som efter behag kunna röras, och hvilka efter deras olika läge kallas ryggfenor, bröstfenor, bukfenor, gumpfenor och stjertfenor. Den sistnämda, jemte rygg- och gumpfenan, bruka de som styre, och bröstfenorna som åror, i det element de lefva. Utom fenorna äga ock friskvatten-fiskar en simblåsa, som genom en kanal förenas med magen och svalget, och tjenar i synnerhet till fiskens sänkande och uppstigande.

Äga ock fiskarna yttre sinnen?

Jemte ögonen, hvilkas byggnad är ganska besynnerlig, hafva de en stark hörsel och lukt.

På hvad sätt fortplantas de?

Utom några få, som föda lefvande ungar

sker det genom ägg, eller rommen, som af honan lägges merendels ofruktsam, men hvaröfver hannen sedermera utgjuter sin mjölke. Förundransvärd är också fiskarnas förökningsförmåga, då till ex. hos flundran kan räknas öfver en million ägg.

Undergå fiskarna någon förvandling?

Icke egentligen; men då de komma ur ägget äro ännu icke deras fenor utbildade, hvilket dock sedan småningom sker.

Lefva fiskarna länge?

I förhållande till deras kropps storlek vinna somliga en hög ålder; karpen till ex. kan lefva öfver hundrade år.

Hvad är nyttan af fiskarna?

De tjena mest till föda, och detta är så mycket vigtigare, som en stor del af menniskoslägtet lefver endast af dem, såsom flera af öboerna i stilla Oceanen. Men äfven för den kultiverade delen af jordklotet, är fiskfångsten af största betydenhet. Härom vittnar den af sill och kabeljo tillräckligen. Tranen erhålles genom kokning af sillen, är också användbar i hushållet, äfven som flera delar af fisk äro nyttiga både för konsterna och i medicinen.

Kunna ock fiskarna vara skadliga?

Roffiskarna äro det ofta genom sin glupskhet, såsom hajen i verldshafvet, och gäddan i friska vattnet. Några befinnas också giftiga

Huru indelar man bäst fiskarna?

I tvenne hufvudafdelningar, nemligen:

I. *Broskaktiga*, som icke äga ben i kroppen.

II. De som äga dem, eller de egentliga fiskarna.

De förra äro:

1) Fiskar utan gälar, med lungor försedda: nejonögon, rockan, hajen.

2) Med gälar och lungor tillika: stören, hafsnålen.

Dessa båda ordningar hafva under namn af halffiskar blifvit förda till amfibierna.

De sednare äro:

1) *Fotlöse*, utan bukfenor: ålen.

4) *Strupfisk*, bukfenorna sittande framför bröstfenorna: torsk, lake, m. fl.

5) *Bröstfisk*, bukfenorna under bröstfenorna: flundran, abborren, makrillen, m. fl.

6) *Bukfisk*, bukfenorna bakom bröstfenorna, eller dem och gumpfenan: laxen, gäddan, sillen, braxen, m. fl.

SJETTE ARTIKELN.

Insekter.

Huru skiljas Insekterna från de förra djurklasserna?

Derigenom, at de icke äga röd blod, utan i dess ställe en hvitaktig vätska. De gam-

le kallade dem derföre blodlösa. De utmärka sig ock särdeles genom deras märkvärdiga känsloorganer, *spröten*, som de bära på hufvudet, samt genom deras flerfaldiga, ledfulla, hornaktiga fötter.

Hvaraf hafva insekterna sitt namn?

Deraf att de, då de fullkomligen äro utbildade, äga hufvud, bröst och bakdel, liksom med inskärningar åtskilda, och dessa delar, hos några, likasom med en tråd sammanbundna.

Hurudan är deras betäckning?

Mångfaldigare än hos andra djur. På somliga liknar den ett hornaktigt pansar, som ersätter de hos dem bristande benen. Andra betäckas med fina hår, o. s. v.

Äga också insekterna sinnes-organer?

Ganska märkvärdiga; särdeles synens och känselns, hvilken sednare tilldelas dem medelst de ofvannämda spröten.

Hvar uppehålla sig insekterna?

Allestädes ofvan och under jorden; men merendels har naturen bestämt vissa tillhåll för hvart slag, antingen på djur eller växter. Få lefva i vattnet, som deremot är tillhållsorten för den följande djurklassen.

Hurudan är deras hushållning?

De flesta lefva hvar för sig; några få i sällskap, andra helt ensamma, såsom spinlarna. Många bygga undransvärda boningar, i synnerhet de som lefva i samhälle, såsom myrorna, bien, getingarna, m. fl. Deras sätt

att nära sig, är icke blott inrättadt för deras uppehälle, utan hufvudsakligen till förtärande af den organiserade naturen, såsom växter, djurs kroppar, m. m. En stor bestämmelse, till hvars uppfyllande insekternas dels stora förökelse, dels oförlikneliga förtärings och smältningsförmåga bidrager. De redskap med hvilka de förskaffa sig födan, äro ock mera flerfaldiga, än i någon annan djurklass.

Huru fortplantas insekterna?

De flesta genom ägg, som på bestämd ort kläckas. Somliga läggas äfven i kroppen på andra lefvande insekter eller deras larver. Några få föda tillika lefvande ungar, såsom bladlusen.

Hvad är vidare härvid märkvärdigt?

Insekternas förvandlings-hisoria. Icke en enda vingad insekt kommer omedelbart ur ägget, utan alla måste vid vissa skiften af deras lefnad på något sätt förvandlas. Först då de komma ur ägget, kallas de skråpukar *(larver)*, med outbildade kroppar, som blott nära sig och växa, men äga ingen fortplantnings-förmåga. Sedan ombildas de till *puppor*, som antingen röra sig efter behag, eller tillbringa denna perioden likasom i en dödssömn. Slutligen vid en för hvar bestämd tid timmar den sista förändringen, då insekten fullkomnad till alla sina delar, utkryper ur sitt fängelse. Få öfverlefva denna tidspunkten länge, nästan blott för att para sig och dö; emedan de som skråpukar eller puppor redan uppfyllt sin bestämmelse.

Hvad är nyttan af insekterna?

Den omedelbara af dem är mycket enkel; men den andel som de hafva i naturens hushållning, är obeskriflig. Ogräset qväfves genom dem i sjelfva grodden; luften renas genom deras åtgärd, att förtära obehagliga djurlemningar, och jorden vinner härigenom tillfälliga gödningsämnen. Andra befordra växternas befrödning på ett märkligt sätt. Somliga tjena till föda, som kräftor, gräshoppor, m. fl. Somliga åter bereda, i följe af deras natur, särskilta användbara ämnen i hushållningen, till ex. biet håningen, silkesmasken silket; kosjonell-insekten sin färg, galläpple, lacca, manna, m. fl., danas af hvar sitt skridfä, hvilka ämnen äfven som spanska flugor, myror, m. m. äro af bekant nytta.

Äro äfven insekterna skadliga?

Så mycken nytta de i visst afseende göra, så skadliga kunna de ock blifva. En del anfalla åkrarna, ängarna, trädväxterna, frukträden, boningshusen, husgeråd, kläder, böcker, lifsmedel, utom det att de ofta innästla sig, som ohyra på menniskor och andra djur, äfven ofreda dem, med hvilka de äro närmast beslägtade; och ändtligen några, såsom skorpionen, för sitt gift, fruktansvärda.

Hvilken indelning af insekterna är den lättaste?

Den efter Linnéska systemet i 7 ordningar:

1) *Skalbaggar*, kroppen merendels med en hornaktig beklädning, vingarna vika sig

Hvad är nyttan af mask-kräken?

Snäckdjur och koraller göra utan tvifvel samma nytta i hafvet, som insekterna på jordytan, att förtära alla öfverflödiga och onyttiga ämnen, och att likasom förvandla dem. Flera äro dessutom tjenliga till föda för menniskor, andra lemna färgor, såsom purpursnäckan, purpur; bleckfisken, bleck; skäggmusslan en art silke, andra perlor, o. s. v. Den röda korallen är en vigtig handelsvara i Ostindien, och flera snäckor tjena på sina orter i stället för gångbart mynt, prydnader, redskap, konstarbeten och nytta i hushållet, såsom genom bränning förvandlade till kalk. Ändtligen är blodigeln ett vigtigt föremål i kirurgien.

Befinnas också maskarna skadliga?

Sådana äro de som inhysa sig i djurens kroppar, såsom *tarm-maskarna.* Snäckor förstöra växterna, skeppsmasken fartyg och dammar, o. s. v.

Huru indelas mask-kräken?

I sex ordningar:

1) *Tarmmaskar,* kroppen lång, naken, utan märkligen synbara leder: tagelmask, daggmask, binnikemask, m. fl.

2) *Blötmaskar,* naken blöt kropp med tydliga, ofta talrika ledamöter: snigeln, bläckfisken, hafsnäslan, m. fl.

3) *Skalmaskar, Snäckdjur,* enkla, med kalkhus klädde. De åtskiljas i två hufvuddelar, nemligen: skalen och de deri befintliga djuren.

djuren. De sednare äga en flerfaldig bildning och likna blötmaskarna. Skalen bestå i början af ett dels hinnaktigt, dels fastare, hornlikt väsende, som småningom erhålla sin hårdhet genom den i skalen efter hand deponerade kalkjorden. Flera äro för sin sammansättning och postlins lika yta, sina sköna färgor, samt sin teckning märkvärdiga. Efter antalet och bildningen af skalen, delas denna ordning i följande:

1. *Mångskaliga.*
2. *Tvåskaliga*, eller musslor.
3. *Enskaliga*, eller snäckor med bestämda vridningar.
4. *Enskaliga*, utan dessa vridningar.

4. *Skorpmaskar*, kroppen skroflig, eller med en skorpa öfverdragen: sjöstjernan, sjöborren, m. fl.

5. *Koraller*, sammansatta djur, polyper, som bebo de kalkartade korallstammarna, som de sjelfva byggt, och fastsitta vid de samma: rör- stjern- tratt- grop-korall, sjökork, m. fl.

6. *Djurväxter*, nakna sammansatte utan hus: sjöpennan, trollmasken, m. fl. Till dessa räknas ändtligen de så kallade *Infusionsdjuren.*

ANDRA KAPITLET.

Växterne.

Hvad är Örtkunskap (Botanik)?

Det är en vettenskap, som underrättar oss om växterna och deras delar, och som efter en viss metod lär att indela dem.

Hvad är en växt?

En organiserad kropp utan själ, men som lefver, och som utan villkorlig rörelse, medelst rötterna insuger en med dess bestånd öfverensstämmande näringssaft.

Hurudan är växternas sammansättning (organisation)?

Den består af egentligen så kallade *kärl*, och af den emellan dem liggande, likasom af små blåsor bestående, väfnaden.

Huru många slags kärl äga växterne?

Förnämligast två slag, *saftkärl* och *luftrör*. Af de förra äro spiralkärlen märkvärdigast, med hvilka de sednare äro skruflikt omgifna.

Huru urskiljer man växternas delar?

Efter deras förrättningar, i dem som höra till växtens sjelfbestånd och till dess fortplantning.

Hvilka äro de förra?

Rötterna, växternas allmännaste näringsredskap, som hos en stor del förlängas i *stam* eller *stjelk*. Begge äro ytterst betäckta med en fin hud, under hvilken *barken* och *safven*

ligga, af hvilka den sednare består hel och hållen af saftkärl. Derunder ligger det *träaktiga ämnet*, och dels emellan detta, dels i synnerhet längs efter midt i stammen, den så kallade *mergen*. Stammen delar sig i grenar, dessa åter i mindre, som äro med *blad* besatta, äfven bestående af lika delar som rot och stam.

Hvilken är nyttan af bladen?

De äro detsamma hos växterne, som lungorna hos djuren. De insuga genom deras yta den för dem passande luften, som hos dem förvandlas, och hvaraf det öfverflödiga åter bortdunstar.

Hafva bladen någon rörelse?

De förändra stundom sin ställning vid vissa tider och tillfälligheter. En del sänka eller sammanlägga sig mot natten, och detta kan liknas vid sömnen hos djuren. En del hafva en dem liksom egen rörelse, att t. ex. leda sig efter ljuset, eller att under vidrörandet ombyta sin riktning, såsom Mimosa. Lika tydligt märkes detta under blomningstiden hos några växters befrödningsdelar. Dock synes detta bero af en blott retbarhet hos växten, och icke vara en villkorlig rörelse, som den djuren visa. Ingen enda växt är funnen med en sådan. De som ansett växterna äga själ, hafva utan tvifvel gått för långt.

Undergå näringsämnena någon förändring hos växterna?

Hos många en ganska märkelig. Somliga innehålla en mjölkaktig frätande saft; andra ge gummi, harts, mjöl, fett, socker, vax, olj

ja, m. m. till hvilka omständigheter, ehuru de bero mest af växtens natur, jordmån och klimat kunna mycket bidraga.

Äro alla klimats växtalster lika?

Nej; ty liksom hvar jordmån fått sina bestämda åboer, så äga särskilta klimat sina vissa växtarter. Försynen synes hafva tilldelat de för menniskans nytta vigtigaste växter egenskap, att vänja sig vid främmande luftstrek och särskilta jordmåner, såsom jordpäronen, hvilka, ehuru bördiga från *Chili*, nu mera äro spridda kring hela verlden. Märkvärdigt är emedlertid, huru ganska stora örtslägter ensamt på vissa ställen af jordklotet förekomma, der åter hela familjer af andra alldeles saknas. Ändtligen synas en del lefva helt ensamme, då deremot andra hoptals betäcka jord- eller vattenytan.

Huru mångfaldigt är växternas fortplantnings-sätt?

Genom rötter och grenar, ögon, lökar och frön.

Hvad är att märka om det första sättet?

Detta har likhet med Polypernas hos djuren. Grenar och qvistar kunna fatta rot, då de nalkas jorden. Konsten har genom afläggningar efterapat denna egenskap.

Huru sker fortplantning genom ögon?

Dessa, som utgöras af de små knoppar, som särdeles om hösten finnas sittande bredvid bladstjelkarne på träden, och öppnas om våren, träffas mest under de kallare luftstreken, affalla äfven sjelfva hos några, samt gro

under tiden liksom frön. De visa tydligast sin förökande egenskap vid ympning och okulering, då de enligt konstens reglor till andra stammar fogas.

Än sättet genom lökar?

De hafva mycken öfverensstämmelse med *ögonen*, men finnas omedelbarligen vanligtvis under jorden vid roten, såsom hos de egentliga liljeväxterna, dessutom fortfar stammen att växa och föder ögat, då deremot lökväxten bortdör årligen ända ned till roten.

Hvilket är ändtligen det allmännaste fortplantnings-sätt?

Medelst blomman, som efterföljes på ett eller annat sätt af frukten. Den förstnämda, af hvad skapnad den må vara, ensam sittande eller förenade flera tillsammans, äger på det så kallade fruktfästet åtskilliga på olika sätt bildade delar, som, tillhörande särskilta kön, hafva i anseende till bestämmelse och förrättning mycken likhet med djurens fortplantningsdelar, från hvilka de dock skilja sig märkligen såsom icke medfödda och varaktiga, utan de måste beständigt på nytt bildas.

Hvilka äro växtkönens särskilta delar?

Honans sitta mest midt i blomman, och kallas *pistillen*, som består af fruktämnet, stiftet och märket. *Fruktämnet*, som sitter antingen under blomman eller inom densamma, innehåller fröna, liksom äggstocken hos djuren. *Stiftet* sitter der ofvanpå, och på dess ända *märket*.

Omkring dessa honans delar sitta *han-*

narne eller de så kallade *ståndare*, hvilka bestå af *strängarne* och de på dem hvilande *knappar*. Desse hysa ett slags mjöl, som består af ganska fina blåsor, hvilka innehålla ett oändligen fint doft, som liknas vid hansäden hos djuren.

Äro dessa delar oumbärliga för växternas fortplantning?

Alldeles. De utgöra den egentliga blomman hos växten. Vanligen omgifvas de (ehuru de någon gång finnas helt och hållit bara och obetäckta) af en yttre och inre omklädning. Den förra får namn af *blomfoder*, och den sednare af *blomkrona*, begge på mångfaldigt sätt till skapnaden föränderliga. De kunna ibland saknas begge eller endera af dem, äfven som det så kallade *håningshuset*, eller ett gömme, särdeles tillhörande blomkronan hos somliga växter, hvari en söt saft samlas.

Huru sker befröandet?

Det nämda mjölet af hannknapparna fäller på honans märke, då det synes öppna sig, och sprider sitt fina doft, hvilket genom stiftets gångar nedtränger i fruktämnet, och gör de der förut befintliga och hittills ofruktbara frökornen bördiga. Beröfvas en blomma före befrödningstiden någon af dessa väsendtliga delar, så blir den, liksom ett utskurit kreatur, ofruktsam.

Förhålla sig dessa köns delar lika hos alla växter?

Hos de flesta äro de begge tillhopa i samma blomma, som då kallas *tvåkönad*.

Hos några finnas könen i åtskilda blommor, ehuru på samma stam, såsom i sambyggare klassen, till ex. hasseln, valnöten, gurkorna, m. fl. Andra hafva trefaldiga blommor i en och samma art, nemligen: särskilta hann- och hon-blommor, och tillika tvåkönade, till ex. asken, mollan, m. fl. Ändtligen finnas några, vanligen *tvåbyggare* kallade, hvarest könen likt de med röd blod begåfvade djurens, finnas särskilta i blommor på olika stammar. Till dessas befröande fordras blåst, äfven åtgärd af insekter eller konsten, till ex. hampan, humlan, dadeln, m. fl.

Är detta fortplantningssätt lika hos alla?

Hos alla de fullkomligare växterna äfven som hos mossorna är det så; men hos lafvarne och de öfrige algerne synas de åtskilja sig; emedlertid fela ännu noggranna undersökningar härom. En större skymning betäcker hittills de sista som blifvit räknade till växtsystemet, nemligen: svamparne; man gissar att de föreställa helt och hållit blott nakna fröredningsdelar.

Hvad sker efter befröandet?

Sedan blomman blifvit på ofvannämda sätt befröad, affalla några af dess nu mera öfverflödiga delar, och det bördigt gjorda fruktämnet börjar svälla, och småningom fortskynda de ofta talrika fröna till mognad. Deras skapnad, äfvensom fröhusets, hvari de inneslutas, är äfven så mångfaldig, som sjelfva blommans. Fröna af sig sjelfva kringsprid- da eller utsådda, äga en egen drift, att vid groningen skjuta en del nedåt hvaraf roten danas, och en uppåt för den tillkommande

stammen. Till närande af den unga växten, tjena *hjertbladen*, som förut utgjorde fröets hufvudmassa.

Finnas också frön, som icke äro i fröhus inneslutna?

Ja, stundom äro de helt bara, stundom betäckta eller inneslutna i ett träaktigt eller kanske stenhårdt skal, som då kallas *nöt*. Men om fröna äro omedelbart öfverdragna med en saftig eller köttig yta, så heter det bär, oaktadt aldrig så stort. De så kallade *kärnfrukter* och *stenfrukter*, tillskapade af ett mer eller mindre löst köttämne, som omger ett kärnhus eller en nöt, utgöra en ganska ansenlig familj i växtriket.

Hvad är att märka om växternas ålder?

Hos somliga kan den sträcka sig till århundraden, likt ekens och apeträdets i Senegal; hos andra knappt öfver timman, såsom flere bland svamparne. Växterne kunna således allmännast delas i *mångåriga*, *tvåriga* och *sommarväxter*, af hvilka de sistnämde dö ut vid slutet af deras första sommar.

Hvilka fördelar skänker växtriket?

Utom det stora inflytande, som växterne äga på luftkretsens förändringar, ger växtriket mångfaldiga näringsmedel åt djur och menniskor, drycker, kläder, bränsle, byggnings- och andra ämnen för konstnärer och handtverkare, färgstofter, skrifmaterialer och ändteligen medicinal-växter.

Hvari bestå näringsmedlen?

Foderväxterne äro djuren förbehållna.

Menniskan deremot hämtar en otrolig mängd ämnen, som dels utan, dels med tillredning kunna användas. Bland de förra äro fikon, dadlar, pisang, brödfrukter, kastanier, kokosnötter, m. fl., bland de sednare, rötter, såsom potates, ärtskockor, rofvor, morötter, batatas, yams, casava, m. fl. och talrika grönsaker. Af sädesarterne utom de vanliga äfven majs, bohvete, hirs, ris, och af andra växternas delar, såsom mergen af sagupalmen, smör af smörträdet, m. fl. Flera slags kryddor, socker, olja, ätticka, m. m.

Hurudana äro drickämnena i växtriket?

Flerfaldiga. Den omogna kokosnöten ger ett klart, smakligt vatten, och då nöten mera mognat, förvandlas detta liksom till mjölk. Vinaktiga drycker lemna drufvan och vinpalmen, att icke nämna andra rusande tillredningar, såsom bränvin, arack, rom, kava, öl, m. m., och det allmänna bruket af té, kaffé och chokolad.

Hvilka äro ämnen till kläder?

Sådana äro bomullen, linet, hampan och nässlorna. Ny-Zeländska sidenlinet, barken af mulbärs samt brödfrukt-trädet, m. fl.

Gifvas ock växter, dugliga till bränsle?

Utom alla de trädslag som vanligen användas, finnas ock på vissa trakter enskilta arter för samma ändamål; såsom ljungen på hedarne, torfven af kärrmossan, och tufstarren, m. fl. Härtill kunna ock kol, tunder, fnöske, luntor, m. fl. föras.

Byggningsmaterialer, hvilka äro de?

Oräkneliga trädesarter till hus och skeppsbyggnad, äfven bamburöret i Ostindien, samt palmlöf, säf, halm till taktäckning, m. m.

Hvilka äro de användbara saker för konstnärer och handtverkare?

Alla trädslag som nyttjas af snickare, svarfvare, ebenister, vagnmakare, tunnbindare, m. m., äfven till vapen af Indianer och Vildar. Bark-arter till garfverierna; skalen af många frukter till husgerådsaker, att förbigå kork, färgstofter, gummi, harts, beck, tjära, kimrök, talg och vax ur växtriket, oljor, soda, pottaska, m. m., och skrifmaterialer af palmblad och papperssäfven, utom dem som af lin och andra växter blifva tillredda.

Äro också medicinalierne mångfaldige i växtriket?

De allratalrikaste. Kännedomen om dem har utgjort de äldsta folkslagens hela kunskap om läkmedlen, äfven som hos många af dem, som nu befolka jorden.

Hvilka äro de skadlige växterne?

Hufvudsakligen ogräset och de giftiga örterne.

Huru kunna växterne bäst indelas?

Växterne i allmänhet betraktade, kunna anses utgöra 8 stora familjer, nemligen, *palmerna, gräsen, liljorna,* de egentliga plantorna, som innefatta träd eller mer och mindre varaktiga örter, ormbunkarne, massorna, algerne och svamparne. Genom betraktande

af hjertbladens olika förhållande och antal hos alla dessa, hämtas otvifvelaktigt den naturligaste indelning af växterna, och denna har äfven blifvit mästerligen af *Jussieu* uppgifven, hvarigenom en liksom naturlig kedja eller harftråd emellan alla växter är uppdagad. Denne tänkaren värdiga metod skulle säkert vinna ett mera allmänt bifall, om den icke förutsatte en mera vidsträckt kunskap hos begynnare, och om den förenade samma lätthet och fattlighet, som den *Linnéska sexual-metoden*, hvilken ibland de många växtsystemer, som man försökt att uppställa allt sedan *Cæsalpins* tid, blifvit allmännast antagen och nu öfverallt följes. De förut nämda befrödnings verktygen, samt deras särskilta antal och förhållande sins emellan är härtill grunden, och det så, att klasserna äro bestämda efter ståndarnas antal, och efter deras förhållande i anseende till läge och förening med pistillerna. Ordningarne åter äro antagne mest efter dessa sednares antal.

v. Linné uppställer således växterna i 24 klasser. För att beqvämligare fatta denna uppställning, indelas klasserna efter ståndarnas och pistillernas förhållande, antingen dessa äro *samsittande* eller *åtskilde*.

De förra åter i

I. Oskyllda: hos hvilka ståndarne äro med ingen deras del hopvuxna och antingen *lika stora*, såsom i

1. klass. *Enmänningar*, en hanne eller ståndare ihop med en eller flera honor.

2. klass. *Tvåmänningar*, 2 ståndare.
3. — *Tremänningar*, 3 ståndare.
4. — *Fyrmänningar*, 4 ståndare.
5. — *Femmänningar*, 5 ståndare.
6. — *Sexmänningar*, 6 ståndare.
7. — *Sjumänningar*, 7 ståndare.
8. — *Åttamänningar*, 8 ståndare.
9. — *Niemänningar*, 9 ståndare.
10. — *Tiemänningar*, 10 ståndare.
11. — *Tolfmänningar*, 12-20 stånd.
12. — *Tjogmänningar*, mer än 20 ståndare fästade vid blomfodrets inre sida.
13. — *Mångmänningar*, många ståndare fästade på sjelfva fruktfästet.
Eller *Olika stora*, som äga 2 ståndare alltid kortare än de andra.
14. — *Tvåväldige*, 4 ståndare.
15. — *Fyrväldige*, 6 ståndare.

II. Slägtingar, då ståndarne med någon deras del ihophänga, antingen sins emellan eller med pistillen:

16. klass. *Samkulle*, ståndare i en gemensam kropp sammanvuxna.
17. — *Tvåkulle*, ståndare i en eller två stammar förenade.
18. — *Mångkulle*, i flera stammar.
19. — *Svågrar*, ståndare hopväxta med knapparne liksom till en.
20. — *Tvetydige*, ståndarne med honans kropp sammanväxte.

De sednare eller *Åtskilde* utgöras af:

21. klass. *Sambyggare*, när ståndare och pistiller finnas i särskilta blommor på en och samma stam.

22. — *Tvåbyggare*, på särskilta stammar.

23. — *Månggifte*, der både tvåkönade och särskilta hann- och honväxter af samma slägte tillika gifvas.

Och slutligen

24. klass. *Lönngifte*, hos hvilka blomningen och befrödningen är icke lika synbar och märklig, som hos växterna ur de förra klasserna.

Vid den 21, 22 och 23 klassen är att anmärka, att deras slägter, torde hända, kunde med mera skäl ibland de förra klasserna införas, sedan man ibland deras slägters arter funnit många, som voro berättigade till rum i de sednare klasserna, men hvarigenom arternas naturliga samband säkert söndrades. Upptäckten af tvåkönade blommor i de sistnämda bestyrker dessutom klassernas reduktion. Emedlertid må tills vidare ofvananförda metod följas.

Huru igenkännes en växt efter den Linnéska metoden?

Man träffar till ex. en blomma, som har sex ståndare och en pistill. Således visar hon genast den klass och ordning till hvilken hon hör. För att igenfinna dess slägt i systemet,

öppnas den sjette klassen, hvars slägters blommor äro dels försedda med något slags blomfoder, dels alldeles bara. Nu synes den funna blomman höra till dessa sednare, samt äger sex blomblad förenade i klocklik form sittande nedom fruktämnet, som icke äger något *stift*. Detta kännemärke bestämmer *Tulpan-slägtet*. Den klockformiga blomkronan skiljer det från den dermed närmast befryndade *Yucca*, hvars blomblad äro vidöppna och utbredda. För att ändtligen igenfinna arten, jemför man alla de arters beskrifningar som höra till tulpan-slägtet, då om t. ex. på den tulpan-arten man funnit, bladen äro lansettformiga, blomman lutande, och dess blomblad i toppen äfven som strängarna nedtill ludna, så är den *Skogs-tulpanen* (Tulipa sylvestris L.), skild från den vanliga arten i trädgården, som har uppstående blomma, bara blomblad, och bredare blad, äfven som ifrån de Siberiska, som bära 2 blommor på stjelken, med endast två smala blad, och slutligen den Afrikanska, som utmärkes af många blommor på flerbladig stjelk.

SJETTE AFDELNINGEN.

Kemien.

1. Hvad är Kemien?

Den är en vettenskap, som lär oss känna väsendtliga beståndsdelarna i de naturliga kropparna ifrån alla naturens riken på vår jord. Kemien undervisar således om sättet

att skilja beståndsdelarna ifrån hvarandra, och erhålla dem hvar för sig, hvilken förrättning kallas *Analysis*. När nu en kropp blifvit på detta sätt sönderdelad i sina beståndsdelar, så bör också en dylik kropp kunna sammansättas af de funna beståndsdelarna, om eljest analysen skall anses för riktig. Förrättningen att sammansätta kroppar, kallas *Synthesis*, och utgör ett bevis på analysens riktighet. Då utslagen i alla fall öfverensstämma, bestyrka de hvarandra inbördes. Begge ådagalägga ock den verkan, som kropparna, och i synnerhet de enklare ibland dem, äga på hvarandras minsta delar.

2. *Huru kallas denna verkan, och hvad förstås dermed?*

Den kallas i allmänhet *dragkraft* (*Attractio*), och yttrar sig i ett sträfvande hos kropparna, att nalkas hvarandra. Den allmänna dragkraft, hvarmedelst himlakropparna verka på hvarandra, och hvilken de på jorden varande kroppar i massa utöfva sins emellan, kommer här icke i fråga. Med dragkraft menas på detta ställe den benägenhet (*Affinitas*), som de enkla kropparna äga att ingå en nära och innerlig (kemisk) förening med hvarandra, och det efter en viss och bestämd ordning, som fått namn af *attraktionslagar*. Kemiens idkare hafva sekler igenom bemödat sig att utveckla de enkla kropparna, och att utröna deras attraktionslagar. På detta sätt har Kemien blifvit en städad vettenskap, som består i kännedom och tillämpning af dessa lagar, för att åstadkomma de naturliga kropparnas sönderdelande och sammansättning, samt att äfven frambrin-

ga sådana nya föreningar, som förut icke i naturen finnas, och likväl äro af mycken nytta i det allmänna lefvernet.

3. Hvad förstås med enkla kroppar?

Sådana som med kemiska vettenskapens tillhjelp ännu icke kunnat söndras i flera eller enklare beståndsdelar. Egentligen att tala, gifvas icke några enkla kroppar i naturen, emedan allt hvad der finnes, är materia, och all materia kan ej begripas annorlunda än som sammansatt. Det är således i vår förmåga att sönderdela eller icke sönderdela, som denna skillnad emellan naturliga kropparna grundar sig, och icke i kropparna sjelfva.

4. Hvad förstås med sammansatta kroppar?

Alla de, som med kemisk konst säkert låta sönderdela sig i enklare beståndsdelar, än de sjelfva äro.

5. Äro alla sammansatta kroppar lika sammansatta?

Nej, vid kropparnas analytisering befinnas några lemna två, andra tre eller flera enkla beståndsdelar. Några kroppar låta sönderdela sig dels i enkla, dels i ännu sammansatta beståndsdelar, andra åter i bara sammansatta beståndsdelar, hvilka då böra vidare dekomponeras. I mineralriket finnas således visserligen stenarter, som äro mer och mindre sammansatta. Detsamma äger också rum i växt- och djur-riket, der den ena delen ofta är mera sammansatt, än en annan i samma växt eller djur.

6. Huru

6. Huru många äro de enkla ämnen eller kropparna?

Under kemiska vettenskapens upparbetning och tillväxt, hafva de icke annat kunnat, än vara föränderliga till antal och namn; och jemväl i våra tider är man ej till alla delar ense derom. Af ålder har man vetat tala om de fyra elementerna, nemligen: *luft*, *eld*, *jord* och *vatten*. Om denna uppgift rätt förstås, så är den ej mycket skild ifrån de kroppar, som nu för tiden anses för enkla, nemligen: *det brännbara ämnet*, *varmen*, *ljuset*, *luften* och *vattnet*. Om rena jordarter, rena lutsalter och rena syror funnos i naturen, så skulle de ock kunna räknas till enkla ämnen, emedan de äfven, likasom de förstnämda, höra alla tre naturens riken gemensamt till; men som dessa sist uppräknade icke finnas sådana i naturen, utan med konst beredas, och bringas till enkla, så komma de att få sitt rum på annat ställe. Emedlertid skall här nedanföre vid hvart och ett ämne anföras, hvad man nu för tiden hyser för tankar om den ena eller den andra af de uppräknade och flera andra kroppar, i afseende på deras upptagande ibland sammansatta eller enkla ämnen.

7. Hvad är det brännbara ämnet?

Det är det allrafinaste ämne, som vi ännu känna: det är oändligen mycket lättare än luften, och kan således icke vägas i vår luftkrets, i hvilket afseende det kan sägas icke hafva någon tyngd eller vigt. Det kan icke erhållas ensamt, men det förorsakar de

tydligaste och märkvärdigaste förändringar i kropparna, med hvilka det förenas eller ifrån hvilka det afsöndras. Tillika med några få andra ämnen ingår det till myckenhet i alla brännbara kroppar, såsom: oljor, fettmor, kådor, hartser, kol, svafvel, grafit (blyerts), m. fl. Dess närvaro i större eller mindre myckenhet, eller i särskilta föreningar är troligen orsaken till olikheten i färgor och lukt. Med ett ord: det är det så kallade *Flogiston*, om hvars verklighet (existens) tvifvelsmål blifvit i sednare tider framkastade: och likväl gifves icke någon brännbar kropp utan detsamma.

8. Hvad är varmen eller varmeämnet, som ock får namn af värme (värmet)?

Varmen (caloricum eller materia caloris) är ett ganska fint, flytande (fluidum), osynligt ämne, som icke kan erhållas för sig sjelf, och hvarken i det tillståndet, eller i förening med andra kroppar äger någon vigt i vår luftkrets. Den söker att utbreda sig jemt öfverallt: genomtränger alla kroppar, och ingår i deras sammansättning, såsom en beståndsdel, i hvilken händelse det utgör kropparnas kapacitet af varme, som hos hvar och en är olika, och får namn af bunden varme. Utöfver denna del af varme, äga alla kroppar förmåga att antaga ett öfverskott, hvilket då säges ingå i dem i obundet tillstånd. I begge dessa fall, är varmen att anse som ett allmänt upplösningsmedel på våta, och i synnerhet på torra, vägen för alla kroppar: och i det sednare fallet utvidgar den kropparna, i samma mån som den ymnigare intränger. Den första varmegraden innefattar icke allenast luftkretsens

medelvarme, som håller sig omkring 15 grader, på Svenska eller Celsii termometer, utan ock den, som djurens kroppar äga, och kallas digestionsvarme, omkring 60 grader och deröfver, så vida den användes till ämnens macerationer och dylikt. Den andra varmegraden är den omkring 100, hvarvid vattnet kokar, och lika som alla öfriga flytande (liquida) ämnen bringas till att gå öfver i ångor (vapores), och får namn af destillationshetta. Derefter vidtager sublimations eller tredje varmegraden, och går ända till 300 grader, då alla flygtiga (volatilia) ämnen af torrt lynne uppstiga och sätta sig i sammanhängande form (sublimat), då tenn och bly smälta, och kunna skiljas (segras) ifrån andra metallblandningar, hvari de utgöra någon betydligare del. Vid den fjerde varme-graden, som är glödnings-, och kalcinationshettan räknad till 500 graden, förvandlas alla växt- och djur-ämnen till kol, om de hållas i slutna kärl, och luftarterna (gaser) framkomma, samt några metaller smälta och några förbrännas (kalcineras). Smältningsgraden är den femte, då de mest strängsmälta och eldfasta kroppar blifva flytande, och hettan i glas- och postlins-ugnar skattas till 800 eller 1000 grader. För brännspeglar anses dock hettan vara ännu starkare. De sednare starka eldgrader kunna säkrast mätas med Wedgwoods pyrometer, hvilken består af flera lerkulor, af eldfastaste lera gjorda, och så blandade med andra ämnen, att de smälta vid vissa eldgrader. Alla kroppar antaga icke varmeämnet lika lätt, ej heller behålla det lika länge, eller meddela det lika fort åt andra. Häraf uppkommer skillnaden emellan

kroppar, som hastigt fortplanta varmen, och äro goda varmeledare, samt dem, som göra det svagt och långsamt, och få namn af oledare. Starka varmeledare förekomma vår känsla alltid kallare, än de svaga, så snart de hafva lägre varmegrad (temperatur), än vi sjelfve, emedan de förre hastigare och starkare beröfva oss varmen, än de sednare. Metaller äro således starka varmeledare, men trädsorter svaga, äfvensom halm och dylika. Trähus och halmtak äro derföre varmare om vintern och svalare om sommaren, än hus och tak af metall skulle vara. Kläder, som blifvit gjorda af ull, hår, silke, fjäder och pelsverk, erkänna vi såsom varma, emedan dessa svagt afleda, men starkt qvarhålla och samla den ur kroppen gående varmen. Starkt färgade kläden afleda varmen lätt, och derföre är en röd skarlakansrock kallare än en grå vallmarsrock, då allt annat är lika. Då halm viras omkring pumpstocken, fryser ej vattnet deri, så framt kölden ej blir utomordentlig. En måttlig grad af varme, som likväl är större än den vår kropp äger, förorsakar den lika så angenäma, som allmänt erfarna känslan. Köld deremot uppväcker en obehaglig känsla, och uppkommer deraf, att den oss omgifvande luften och andra kroppar hafva mindre varmegrad, än vi äga sjelfva, i följe hvaraf vårt, i jemförelse mot dem, innehafvande öfverskott af varme söker att meddela sig åt dem, hvarigenom köld hos oss uppkommer i samma mån, som vår kropp ej hinner beständigt ersätta denna förlust. Det instrument, hvarmed varmens och köldens grader mätas, kallas termometer, och är på annat ställe beskrifvet.

9. Hvad är ljuset eller ljusämnet, som ock för korthetens skull kallas lyse?

Det är också ett fint, flytande ämne, som innehåller orsaken till den känsla och förmögenhet hos oss, som kallas syn. Det kan icke underkastas någon vägning, och säges för samma orsak, som de föregående, icke äga någon vigt. Det uppkommer allmännast igenom solens inflytande på vår luftkrets och på de vid jordytan varande kroppar, hvilka, icke mindre än sjelfva jorden, igenom solstrålarnas åverkan undergå märkbara förändrigar, då de jemföras emot dem som erfaras, när kropparne utestängas ifrån ljuset. Ljus uppkommer också, då brännbara kroppar försättas i brand: det är ock alltid tillstädes, der mycken varme finnes, likasom varme alltid kännes, der ljus är i ymnighet ihopsamladt. Ljuset sprider sig åt alla kanter, och utgår i räta linier ifrån hvar lysande punkt, hvilka kallas ljusstrålar. Det äger en förundransvärd hastighet, som är många resor större än ljudets, och uppgifves till 30,000 Svenska mil på en sekund. Det går igenom genomskinliga kroppar, men opaka kasta det tillbaka, fast på olika sätt, då ytan är plan, konvex eller konkaf. På samma sätt förhåller det sig ock i dessa delar med varmen, hvilken derföre synes vara nära slägt med ljuset, ehuru vi ej ännu känna beskaffenheten af denna slägtskap. Ljusets öfriga egenskaper höra ej till detta ställe, att närmare utreda.

10. Hvad är luft?

Luften utgöres af det fina, rörliga och osynliga ämnet, som under namn af luftkrets

omgifver vår jord. I detta lufthaf uppehålla sig alla djur och växter på jordens yta, såsom fiskarne vistas i vattnet. Denna atmosferiska luft är omkring 850 gånger lättare än vattnet, och består icke af ett enda, utan af tvenne hufvudsakliga slag af sammanblandade luftarter, af hvilka den ena utgör omkring ¾ af luftens volum och kallas *skämd luft* eller *azot*, och den andra intager den återstående fjerdedelen, och kallas *lifsluft*, eller *oxygen*. Dessutom finnes i luftkretsen någon liten del luftsyra, åtminstone vissa tider af året, och stundom någon ännu mindre del af brännbar luft, eller som den ock kallas *hydrogen*, att ej räkna vattenångor och flera mera tillfälliga utdunstningar, som uppehålla sig deri, samt att alldeles förbigå det elektriska och magnetiska ämnet, hvilka cirkulera i luften, utan att till deras natur ännu vara rättligen kända: hvilka alla tillhopa sällan utgöra öfver en hundradel af luftens rymd. Barometern är det instrument, hvarmed luftkretsens tyngd och förändringar iakttagas.

11. Hvad är Azot?

Det är den del af atmosferiska luften, som utgör största delen deraf, och som, då den ensam insupes i lungorna, hastigt utsläcker lifvet, likasom ett brinnande ljus strax slocknar, då det föres in i sådan luft. Det är för dessa orsaker, som denna luftart på Svenska blifvit kallad qväfve, eller skämd luft. Den är något lättare än den atmosferiska luften.

12. Hvad är Oxygen?

Det är den luftart, som utgör minsta an-

delen eller på det nogaste 0,27 af vår luftkrets här nedre på bottnen af lufthafvet. När den är ensam och ren, kunna djur lefva tre gånger till så länge deri, som i vanlig atmosferisk luft, och ett glödande kol eller sticka finnes deri brinna med största häftighet och hetta, samt med ett förblindande sken. Af dessa verkningar inser man lätt orsaken, hvarföre denna luftart fått namn af lifsluft och eldsluft. I kraft af den något större tyngd, som denna luft äger emot massan af den atmosferiska luften, håller den sig ymnigast näst öfver jordytan, der den ock bäst behöfves både till djurens och växternas trefnad, hvilka sednares frön igenom denna luftarts tillkomst kunna bringas till skyndsammare grodd och större frodighet. Om ren oxygen användes till att underhålla blåsröret, blir eldgraden så stark som den möjligen kan erhållas. Vid större blåsningar kan ock hettan på detta sätt ökas till den grad, som åstundas, och ugnsmurarna kunna uthärda, om nemligen oxygen i åstundad och behöflig mängd kan anskaffas. Ehuru det kan vara nyttigt att, i vissa omständigheter af opasslighet, nyttja denna luftart i sitt rena tillstånd, så har den likväl befunnits skadlig för en frisk menniska att länge inandas ensam, emedan den afsätter för mycken hetta i bloden. Verkan deraf bör ock vara sådan, då man föreställt sig basis i eldsluften vara upplöst i varme, och på detta sätt hålla sig i luftform, såsom oxygen. Vid all förbränning är det ovillkorligen nödigt, att den brännbara kroppen och oxygen råka hvarandra, och att den sednare i erforderlig mängd äger fritt tillträde; ty i annat fall sker antingen ingen eller ofullkomlig af-

bränning. Huru dessa kroppar härvid verka på hvarandra, om nemligen lyset och värmet förut finnas tillredda i den brännbara kroppen och oxygen, samt blott befrias ifrån sina förra band, eller om de danas under förbränningen, på hvad sätt, som man möjligen kan föreställa sig, det är väl ej ännu med visshet afgjordt; men det är i alla fall säkert, att varme och ljus vid förbränning alltid uppkomma och frambringa det, som kallas *eld*. Slutligen bör ock här anmärkas, att eldsluften tros ingå såsom ett grundämne i syrorna, hvilka således uppkomma, då basis (substratet) i denna luftart förenar sig med basis (substratet) i syrorna, som naturligtvis i hvar och en syra är olika. För denna orsak är det, som eldsluften fått namn af *oxygen*, eller det surgörande ämnet, och på Svenska blifvit kallad *syre*, eller *syrgas*.

13. Hvad är brännbar luft eller hydrogen?

Den är en osynlig och genomskinlig luftart, som har en frän lukt, något liknande hvitlök. Den släcker ett brinnande ljus, som föres deri, och är ej tjenlig att inandas, om ej i vissa fall, såsom läkmedel, då den ock med annan vanlig luft måste utblandas. Fylles en flaska med brännbar luft, och en brinnande sticka eller ljus föres till öppningen, så fattar denna luftart eld, och brinner med låga. Om vatten varsamt inhälles på ena sidan af öppningen, så att luften ständigt uppdrifves till beröring med yttre luften, så brinner den brännbara luften beständigt, så länge något deraf är qvar. Blandas brännbar luft och eldsluft tillsammans och antändas, så afbrinna de med stark smäll. Detsamma hän-

der ock i sin mån om atmosferisk luft tillblandas, och i alla fall böra dessa försök med varsamhet anställas. Vid denna afbränning i dertill enkom inrättade kärl erhålles vatten, hvilket man i följe deraf förmenar vara sammansatt af dessa luftarter, eller deras baser (substrater), dem man begge anser såsom af varmeämnet upplöste, och i luftform försatte. För denna orsak är det, som brännbara luften blifvit kallad *hydrogen*, och på Svenska *väte*, *vätgas*. Denna gasart är 16 gånger lättare än atmosferiska luften, hvari den således uppstiger. Denna egenskap har gifvit anledning till de bekanta aerostatiska machiner och *luft-ballöner*, hvilka äfven stiga opp i höjden, om luften i dem igenom varme förtunnas, och kan bibehållas i det tillståndet. Vid brännbara ämnens kolning, eller då de upphettas i slutna kärl, uppkommer en mängd brännbar luft, hvilken blifvit samlad i smala rör, der den vid ändarna kunnat antändas och nyttjas att upplysa gator och rum om nätterna, i de så kallade *termolamporna*. Den medföljande starka lukten gör någon svårighet vid deras allmännare bruk, och härrör ofelbart af någon medföljande i ångor bragt tjära, hvaraf skenet också blir starkare i dessa lampor, än ren brännbar luft kan åstadkomma.

14. *Hvad är vatten?*

Vatten är en flytande genomskinlig vätska (liquidum), som, då det är rent, icke har någon lukt eller smak. Det är öfver 800 gånger lättare än atmosferiska luften, och en geometrisk kubik tum vatten väger i det närmaste 2 lod, eller en kanna (q. skålp. Vid frys-

punkten, som på termometern utmärkes med o, stelnar vattnet, eller som vi kalla det fryser till is. Vid 100 graders varma kokar vattnet och uppstiger i ångor, hvilka, då de afkylas, åter falla ihop till vatten. Vattnet är det stora allmänna upplösningsmedlet i naturen på den våta vägen, likasom varmen och elden på den torra. Såsom nyss nämdes tros vattnet våra sammansatt af 0,15 väte, och 0,85 syre. Men som denna uppgift icke ännu är fullkomligen bevist, eller allmänt erkänd och antagen, så räknas vattnet här ibland de enkla kropparna.

15. Hvilka äro sammansatta kroppar?

Till sammansatta kroppar höra alla de öfriga, som finnas i de tre naturens riken på vår jord, nemligen: så väl de oorganiska i *Stenriket* (som äfven kallas Mineralriket), som ock de organiska kropparna i *Växtriket* och *Djurriket;* och det icke allenast i anseende till deras antal, hvarefter de i Natural Historien uppräknas och beskrifvas, utan ock i anseende till hvar och en organiserad kropps särskilta delar. I alla dessa kroppar gifvas ganska många grundämnen, som höra de tre rikena gemensamt till, och för större redighet och korthets skull hufvudsakligen upptagas under det riket, som ostridigt är det äldsta bland dem alla, samt hvarest också dessa ämnen gemenligen ymnigast finnas, nemligen under Sten- eller Mineralriket.

16. Hvad förstås med Mineral- eller Stenriket?

Till detta naturens rike räknas alla de kroppar, som utgöra ytan af vår jord, och

tjena till botten, hvarpå växterne lefva och djuren röra sig, samt för öfrigt finnas under denna yta, så långt ned i jordens innandöme, som vi kunna komma, och hvilket hittills ej sträcker sig längre än till 8 à 900 alnar i de djupaste grufvor. Och som dessa kroppar utgöra ett betydligt antal, samt äga särskilta egenskaper, så hafva de blifvit indelta i vissa flockar, för att med ordning kunna afhandlas. Vettenskapen om de Mineraliska kropparnas läge, egenskaper och beståndsdelar, så vida de tillsammanstagna bilda den fasta delen af jordklotet, kallas i allmänhet *Mineralogi*, men får namn af *Oryktognosi*, då det kommer an på, att genom bestämda och tillräckliga kännetecken i ordning ställa mineralierna, under tjenliga och fastställda namn.

Mineralriket.

17. *Huru fördelas vanligen de mineraliske kropparne?*

De indelas i fyra flockar, hvaraf den I. afhandlar *Salter;* II. *Stenarter;* III. *Brännbara ämnen;* IV. *Malmer*, och de deraf frambragte *Metaller*. Såsom bihang följer derefter *Förstening ar af växter och djur*, eller deras *aftryck* i sten, hvilka med ett ord kallas *Petrifikater;* äfvensom de ämnen, hvilka de eldsprutande bergen uppkasta, sedermera intaga sitt rum under namn af *vulkaniska produkter*.

1. *Salter.*

18. *Hvad är Salt?*

Salt är i allmänhet en sådan kropp, som är löslig i vatten, och lemnar följaktligen smak på tungan, då den upplöses af saliven. Denna smak är olika hos särskilta salter, hvilka dessutom fordra mer eller mindre vatten till sin upplösning, eller äro mer och mindre lättlösta. Läran om Salterna kallas *Halurgi.*

19. *Huru indelas Salterna?*

I *Alkalier* och *Syror*, samt sådana, som uppkomma af deras inbördes förening, och således till hela sin sammansättning äro saliniska, samt kallas *neutral-salter. Medel-salter* äro åter de, hvari alkalier eller syror blifvit förenade med jordarter, och kallas *jordiska medel-salter*, eller med metalljord, och få namn af *metalliska medel-salter.*

20. *Hvarpå igenkännas Alkalierne?*

De lösas lätt opp i vatten, och hafva en lutaktig smak, samt förändra de flesta blå växtsafter till gröna, de gula till bruna, och kunna erhållas i torr form. De äro af tre slag, nemligen: *Pottaska*, *Soda* och *Ammoniak.* De två första kallas eldfasta, emedan de kunna uppglödgas och smältas, utan att förflygtigas; men det sistnämda har fått namn af flygtigt alkali, emedan det redan vid lindrig varme uppstiger och förflyger.

21. *Hvad är Pottaska?*

Det är det lutsalt, som finnes i askan efter förbrända löfträn och andra växter. Det erhålles, då askan utlutas med vatten, som

upplöser och utdrager lutsaltet. Den således vunna luten inkokas till torrhet, och sedan det torra, bruna lutsaltet blifvit uppglödgadt och under omrörning bränt i en dertill inrättad ugn, framkommer ett hvitt, torrt salt, som är *pottaska* och vanligen blifvit kalladt *alkali vegetabile*, eller i sednare tiden *kali*. Spår till detta alkali finnas äfven i Mineralriket, såsom i fältspat, leucit, i varma källvattnet vid Geyser på Island och flera andra föreningar. Det ställes i främsta rummet, emedan det är starkare, än de andra alkalierna. Pottaskan drager snart fuktighet till sig ur luften och blir alldeles flytande (deliquescerar). Det insuper derunder luftsyra, och kan förena sig dermed ända till mättning, hvarefter det anskjuter i viss ordentlig form (kristalliserar), och deliquescerar ej så lätt i detta tillstånd. Det kallas då *mildt alkali* eller *pottaska*, emedan det ej är så skarpt och frätande, som då all luftsyra tages derifrån, medelst osläckt kalk. Det får då namn af *kaustik pottaska*, emedan den förtär alla växt- och djuriska ämnen, som komma deri. Kaustik pottaska, upplöst i vatten, kan ock bringas till kristallisation: kristallerna förorsaka stark köld, då de upplösas i vatten, och om is tillika inblandas, stelnar qvicksifvret, hvilket dertill fordrar några och 40 grader under fryspunkten. Lerjorden upplöses af kaustikt alkali på våta vägen eller i vatten upplöst, och med qvarts smälter det både som mildt och kaustikt, samt utgör dermed det, som kallas *glas*.

22. *Hvad är Soda?*

Det är ett annat slags lutsalt, som erhålles

ur askan efter hafsväxter, och några som växa nära vid hafvet, och det på samma sätt, som angående pottaskan är anfördt. Det finnes på några ställen i Afrika med luftsyra förenadt, i form af en skorpa på jordytan, och hitkommer under namn af Thronasalt. Då det är mättadt med luftsyra, anskjuter det lätt, och när det blir torrt, faller det sönder till pulver (fatescerar). När luftsyran skiljes derifrån med osläckt kalk, blir detta alkali äfven kaustikt, men alltid något svagare än pottaskan, och är jemväl i detta tillstånd benäget att deliquescera. Med kisel- och lerjorden förhåller det sig lika som pottaskan. I andra egenskaper skiljer det sig åter tillräckligen derifrån, såsom nedanföre skall nämnas. Det har förut blifvit kalladt *Alkali Minerale* eller *Soda*, men i nyare skrifter kallas det *Natron*, såsom ett kortare namn, hvarigenom det lätt skiljes ifrån kali eller pottaskan.

23. Hvad är Ammoniak eller flygtigt alkali?

Det är också ett lutsalt, som har en stickande lukt, sådan som stinkspiritus, och tål ej de lägsta varme-grader, innan det förflyger, hvarföre det måste förvaras i väl tilltäppta kärl. Det är mycket lättlöst i vatten, och förenar sig lätt med luftsyra, i hvilket tillstånd det kallas mildt alkali volatile, anskjuter i kristaller, och kan erhållas i torr form, men drager likväl fuktighet åt sig. När det blifvit kausticeradt med osläckt kalk, är det mycket frätande, och antager då alltid flytande form. Det kan igenom varme bringas i gasform, som bibehåller sig i kölden och är brännbar. Då elektriska gnistor gå derigenom, sönderdelas ammoniaken i brännbar luft

(väte), och skämd luft (azot), hvilka man i följe deraf anser för dess beståndsdelar. Ammoniakens förnämsta säte är väl i djurriket, men den finnes också både i mineral- och växtriket, i synnerhet i sotet efter brännbara kroppars förbränning.

I sitt kaustika tillstånd, eller då luftsyran blifvit skild ifrån alkalierna, äro de mestadels att anse för enkla kroppar, såsom i det föregående (6) blifvit anmärkt, emedan de två eldfasta ännu ej kunnat söndras i enklare delar, men om alkali volatile kan upplösas i de nämda tvenne ämnen, så är det väl troligt, att de andra alkalierne äfven äro sammansatta, ehuru de ej ännu kunnat dekomponeras. Häraf är klart, att det ej är så orätt, om de enkla kropparna sägas vara mer och mindre enkla, och att det i sig sjelf är likgilltigt, hvad ordning som följes vid deras (så väl, som vid alla andra kroppars) uppställning, allenast deras rätta natur kan lätt och redigt inhämtas efter de säkra kunskaper, som derom för hvar tid äro att tillgå.

24. Hvilka äro Syrornas kännemärken?

Syror äga alltid en sur smak, och hafva stor benägenhet att förena sig med vatten, hvarföre de ock alla förekomma i flytande form. De förändra äfven blå växtsafter till röda. De äga en utmärkt förmåga, att förena sig med många andra kroppar, och tjena derföre till kraftiga hjelpmedel vid kroppars sönderdelning, hvilket ock kan sägas om alkalierna. Syrorna hafva äfven blifvit ansedda för enkla kroppar, ända till sednare tider, då det surgörande ämnet (syret, oxygen)

eller basis i oxygen förmenas ingå förening med hvar och en syras urämne (radical) eller surblifvande (acidifiabla) del. Syrorna äro mer och mindre skarpa och frätande: de starkare angripa och förstöra nästan alla slags ämnen, och böra derföre med mycken försigtighet handhafvas, de svagare kunna deremot utan fara nyttjas till invertes bruk i medicin och matredning.

25. Huru indelas Syrorna, och hvilka äro de?

Syrorna indelas beqvämligast efter naturens trenne riken. Till mineralriket höra då:

1) *Vitriolsyra*, som i allmänhet är den starkaste af alla, och tillredes antingen af jernvitriol, hvaraf hon fått sitt namn, eller medelst detonation af salpeter med svafvel, för hvilken orsak den ock kallas *Svafvelsyra* (acidum sulphuricum). Har ingen lukt.

2) *Salpetersyra* (acidum nitricum, qväfsyra) kommer dernäst i styrka, har en frän egen lukt, och erhålles af salpetter, som blandas med jernvitriol och glödgas.

3) *Saltsyra* (acidum muriaticum eller salis), drifs ock ur koksalt med vitriolsyra eller med vitriol, och har en egen, ej obehaglig, lukt. Denna syra får andra egenskaper, om hon blandas med manganes (brunsten), och öfverdestilleras vid svag eldgrad. Hon erhålles då i luftform, hvilken lätt förenas med vatten, och har den egenskapen att förtaga alla vegetabiliska färgor. Hon har blifvit använd till linne och bomullstygers blekning, och kallas derföre bleksyra (acidum muriaticum oxygenatum), emedan någon större till-

kommen

kommen andel af syret förorsakat denna förändring i saltsyran. Men bleksyran har dock icke den hufvudsakliga egenskapen af syra qvar, att reagera som syra, eller att göra blå växtsafter röda, samt har en egen högst genomträngande lukt, men ingen sur smak.

4) *Fluss-spats syra* (A. fluoricum) erhålles ur fluss spaten, fräter glas och upplöser kiseljorden. Luktar något likt saltsyran.

5) *Boraxsyra* (A. Boracicum) fås ur Borax; har förut blifvit kallad sal sedativum. Smaken är svagt syrlig, och syran antager i vanliga varmegrader fast form, samt fordrar mycket vatten till sin upplösning. Den smälter i eld till klart glas, och kan med vattenångor göras flygtig.

Utom dessa Mineralsyror äro fyra andra, som föras till de metalliska, nemligen: Arseniksyra, Molybdensyra, Tungstens- eller Wolframs-syra, samt Cromiumsyra, och skola på sina ställen blifva närmare kända.

Till vegetabiliska syror hänföras nu för tiden:

6) *Ättiksyra* (A. acetosum), som erhålles igenom vissa vegetabiliska ämnens gäsning, hvaraf uppkommer Vinättika, Ölättika, Ciderättika. Trädsyra, som fås vid kolningar är väl ej annat än en vidbränd (empyreumatisk) ättika.

7) *Vinstenssyra* (A. tartarosum) beredes af vinstenen, som afsätter sig i vinfaten.

8) *Sockersyra* (A. sacchari) eller *Acetosel-*

syra (A. oxalicum), hafva förut utgjort två, men äro nu befunna vara en och samma syra.

9) *Citronsyra* (A. citricum) finnes i citroner, kersbär och vinbär.

10) *Äplesyra* (A. malicum) finnes ymnigt i äplen, och sparsammare i andra sura fruktsafter.

11) *Benzoësyra* (A. benzoicum) afskiljes genom varme ifrån benzoë, storax och flera balsamiskt luktande växtämnen, i form af ångor, som under afsvalningen antaga prismatisk skapnad.

12) *Bernstenssyra* (A. Succinicum) finnes i Bernsten, och skiljes derifrån på samma sätt, som benzoësyran ifrån benzoë, hvilken syra denna nog liknar; är flyktig och brännbar, men luktar ej så väl som benzoësyran, och förlorar småningom sin hartsaktiga lukt, allt som hon befrias ifrån oljaktiga delar.

13) *Kamfertsyran* är troligen en särskilt syra, kristalliserar i aflånga tärningar, och danar neutral- och medelsalter, hvilka lätt anskjuta.

14) *Galläplesyra* (A. gallicum) drages medelst utlakning i vatten ur galläplen, och anskjuter i gulgrå nålar, som lätt lösas i kokhett vatten och fälla jernet svart ur dess upplösningar. Denna syra är således en hufvudingrediens i bläck, och har i öfrigt en hopsnörpande (adstringent), syrlig smak.

Ibland Djuriska syror upptagas:

15) *Fosforsyra* (A. phosphoricum) har ingen lukt, smälter till glas i elden och vät-

skar sig i luften. Hör egentligen till Djurriket, men träffas ock i de andra.

16) *Myrsyra* (A. formicum) utsprutas af myrorna som en fin dunst, och kan af dem utdragas med vatten. Den har en ej obehaglig lukt, jemte en angenäm syra, men är benägen att förstöras under destillation.

17) *Talg- eller Fettsyra* (A. sebacicum) vinnes genom destillation af djurfettmor. Är klar, ofärgad, rykande och af skarp lukt och smak.

18) *Mjölksyra* (A. lacticum) finnes jemte ättiksyra i löpnad mjölkvassla; liknar mycket äplesyra, och ger genom destillation en flyktig syra, lik vidbränd vinstenssyra.

19) *Mjölksockersyra* (A. saccholacticum) erhålles i form af hvitt pulver, då mjölksocker kokas med saltpettersyra, och är svårlöstare i vatten, än oxalsyran, som tillika frambringa: smälter och pöser i eld, hvarvid ångor uppstiga, som likna benzoësyran i lukt.

20) *Djuriska syran* (A. Zooticum) som utvecklas ur alla djuriska delar.

21) *Blåsestenssyra* (A. lithicum), som i kallt vatten är nästan olöslig, men löses något i varmt: har föga smak, och anskjuter i kristaller, antager af saltpetersyra vacker röd färg. Under förstöring i eld ger hon ångor af ammoniak och blodlutssyra.

22) *Slemsyra* är en ofullkomlig och bränd syra, som fås då socker, örtslem eller gummiarter, hvit stärkelse, m. fl., destilleras. Den är flyktig, dekomponeras vid stark eld, sätter

röda fläckar i huden, och har en stark och behaglig lukt af brändt socker.

23) *Berlinerblå-* eller *Blodlutsyra* (A. prussicum) är den svagaste af alla syror, har nästan ingen smak, men vidrig lukt, lik bittermandlars. Uppkommer, då blod och andra djuriska ämnen brännas, och smältas med alkali: äfven erhålles den i gasform, då dessa ämnen destilleras, och uppsupes lättare af lutvatten, än af bara vatten.

När härtill lägges *Luftsyran* (A. aëreum), som hör icke allenast alla naturens riken till, utan äfven träffas i luftkretsen, så finnes syrornas antal vara ansenligen stort. Den kallas ock *Kolsyra*.

26. Hvad menas med Neutralsalter?

Dermed förstås det salt, som uppkommer, då en syra förenas med ett alkali, till dess syran ej kan taga åt sig mera, då hon säges vara mättad. Detsamma gäller ock om alkali. Profvet på deras inbördes saturation är det, att det upplösta saltet finnes hvarken reagera på syra eller på alkali, det vill säga, att blå växtfärger blifva ej röda af öfverskottssyra, eller gröna af öfverflödigt alkali. Det uppkomna saltet får ock helt annan smak och egenskaper, än hvardera ingrediensen hade förut. De anskjuta ock i särskilta gestalter hvart och ett, hvilket här ej kan för ämnets vidlyftighets skull anföras.

27. Hvilka och huru många äro då Neutralsalterna?

Det är klart, att som alkalierna äro 3, och syrorna 22, så uppkomma 22 Neutralsal-

ter med hvart alkali, det vill säga 66 med dem alla tre, men som det blefve för vidlyftigt att afhandla dem alla, så skola endast de allmännaste och nyttigaste här nämnas. Neutralsalterne kunna efter syrorna indelas på följande sätt:

Vitriolsyra, mättad med pottaska (kali eller alkali vegetabile), ger ett salt, som kan kallas *Potassinum sulphuricum* eller *kali vitriolatum*, och brukas i läkarkonsten. Det kallades förr *Tartarus vitriolatus*. Det kan på Svenska få namn af *vitriolsyradt kali* eller *pottaska*.

Vitriolsyra, förenad till mättning med *Natron* (soda eller alkali minerale), ger *Natrum sulphuricum*, *soda vitriolata*, som är ett förträffligt laxermedel, och kallas på Apoteken *Sal mirabile glauberi*.

Vitriolsyra, med ammoniak (flygtigt alkali) mättad, ger *ammoniacum sulphuricum*, som förut kallades *Sal secretum glauberi*, och brukas ännu icke till något synnerligt.

Saltpetersyra, till mättning förenad med kali, frambringar den vanliga prismatiska saltpetern (nitrum), som så mycket tillverkas och brukas, i synnerhet vid krutberedningen. Den kan kallas kali nitricum, såsom hvar och en nu lätt kan finna af beståndsdelarna.

Saltpetersyra med *Natron* ger också en sort saltpeter, som anskjuter i romber eller sneda kuber, finnes ej till någon mängd.

Saltpetersyra med *Ammoniak* är ock en art saltpeter, som ej heller finnes till någon mängd eller brukas. Den är mycket flygtig i eld.

Saltsyra med kali (kali muriaticum) mättad, ger det förr så kallade sal digestivum sylvii, som brukades i medicinen. Med bleksyrad kali fås ett salt, som smäller, då man slår derpå, och gör starkare krut, men angriper mera gevären, än saltpeter.

Saltsyra med *Natron* utgör det allmänt bekanta och brukade *koksaltet (Natrum muriaticum)*, som vanligen kallas *Sal commune* eller *koksalt*. Det finnes i hafsvattnet, i åtskilliga källvatten och i hela berg, samt får derefter olika namn.

Boraxsyra med *Natron* öfvermättad, eller så att det sednare är rådande, utgör ett mycket nyttigt salt, som kallas borax (Natrum Boracicum).

Vinstenssyra gör med *kali* ett salt (kali tartarosum), som sätter sig i vinfaten, och brukas så väl i medicin, som i konsterna, under namn af *Vinsten*, *Cremor tartari*, *Tartarus tartarisatus*. I de två förra råder syran.

Fosforsyra med kali utgör ett salt, som ingår i urin efter menniskor. *Natron* frambringar med denna syra ett eget neutralsalt, som fordom kallades Sal perlatum, och nu för tiden brukas mycket såsom laxermedel, emedan det smakar bättre och verkar lika med Sal glauberi. Ammoniak finnes ock med fosforsyra i urin.

Flera Neutralsalter anföras icke på detta ställe, emedan de merendels alla antingen ej finnas i naturens riken, utan endast med konst beredas, eller ock till stor del nyttjas blott i medicinen. Dessa neutralsalter bestå endast

af två ingredienser, en syra och ett alkali, och kallas för den orsaken dubbla neutralsalter. Man kan vidare föreställa sig salter sammansatta af tre fullkomligt saliniska ämnen, såsom: två alkalier med en syra, två syror med ett alkali: och då sådana sammansättningar ske, så länge möjligen låter sig göra med tre alkalier och 24 syror, så finnes lätt, att en mängd trefaldiga neutralsalter på det sättet skola uppkomma. Ett par sådana salter kan vara nog att nämna: det ena finnes också i urin, och det andra är med konst gjordt, nemligen:

Fosforsyra med *Natron* och *Ammoniak* förenad, som utgör det så kallade *Sal microcosmicus*. Det erhålles jemte Sal perlatum, då urin inkokas långsamt till siraps konsistens, och deliquescerar icke, ej heller fatiscerar, som Sal perlatum gör.

Vinstenssyra, med *Kali* och *Natron* till mättning förenad, utgör det så kallade *Sal seignette*, som i förra tider brukades mycket i medicinen.

Hvad som blifvit anfördt om trefaldiga neutralsalter, det kan ock sägas om fyra- och flerfaldiga: hvarigenom antalet af neutralsalters föreningar blir ännu större. Prof på ett sådant fyrfaldigt salt är det, då till

Borax, upplöst i varmt kokande vatten, så mycket stött *vinsten* lägges, eller tvertom, att solutionen blir fullt neutraliserad. Detta salt består af *vinstens* och *boraxyra*, samt *kali* och *natron*. Det är lindrigt laxerande. Det bör ej kokas hårdt vid evaporation till anskjutning.

28. *Hvad förstås med Medelsalter?*

De äro sådana salter, som kunna, lika som de föregående Neutralsalterna, vara dubbla eller tre- fyra- och flerfaldiga, men i första händelsen eller då de äro dubbla, det är, blifvit sammansatta af tvenne ingredienser, bestå de till exempel af ett helt och hållit saliniskt ämne (alkali eller syra), och ett annat, som icke i sig sjelf eller egentligen är af den naturen, men blifver det igenom föreningen med saliniska ämnet. Sådana osaliniska ämnen, hvilka här kunna komma i fråga, äro jordarter och metalliska kalker. Medelsalterna äro mer och mindre lättlösta; men de, som fordra öfver 200 gånger sin egen tyngd vatten, för att upplösas, föras ibland stenarterna.

29. *Huru indelas då Medelsalterna?*

I jordiska och metalliska, eller sådana som hafva en jordart eller en metallkalk till basis, och blifvit upplöst af och förenad med det saliniska ämnet. Som dessa saliniska kroppar åter äro af två slag, antingen *alkalier* eller *syror*, så är klart att hvardera klassen af medelsalter vidare får tvenne afdelningar, nemligen den förra eller de jordiska medelsalterna i alkaliska eller sura jordiska, och de metalliska medelsalterna lika så i alkaliska eller sura metalliska medelsalter.

30. *Hvilka och huru många äro de alkaliska Jord-Medelsalterna?*

De äro egentligen så många, som det gifvas gånger alkalier och jordarter, det vill säga: 27 särskilta slag, emedan jordarterna äro nie, och alkalierna tre. Men om dessa slags

föreningar är ännu föga eller icke med bestämdhet utrönt, som kan förtjena att här anföras, hvarken på den våta upplösnings- eller torra smältnings-vägen. Det enda exemplet af sednare slaget, hafva vi redan nämt (21), nemligen glastillverkningen, hvartill endast alkalier kunna nyttjas. Tages för mycket alkali till glaset, så vittrar det och vatten löser opp sjelfva kiseln tillika med alkali: och på detta sätt erhålles den så kallade *liquor silicum.*

31. Hvilka och huru många äro de sura Jordsalterna?

Som syrorna äro 24, och jordarterne nie, så äro dessa slags jordsalter 216; men en del af dessa medelsalter räknas till stenarterna, och en annan del af dem är ännu ej tillräckligen utarbetad, eller ock ej till något bruk använd. Således återstå endast några få, som här kunna nämnas, de hafva ock alla öfverskott af syra, nemligen:

Vitriolsyra förenad med *Talkjord*, eller det så kallade Engelska saltet (Bittersalt), som brukas till laxermedel.

Vitriolsyra med *lera* utgör Alun, som till många behof användes och är allmänt bekant.

Saltpetersyra med *kalk* förenad, finnes i luten vid saltpeterkokning, och är ett deliquescent salt. Detta salt, inkokadt till torrhet, och sedan uppglödgadt eller ställdt i solen, lyser i mörkret. Det har blifvit kalladt Phosphorus Balduini.

Saltsyra med *kalk* är äfven ett sådant salt, som ej låter bringa sig till anskjutning, och fuktar sig i luften. När detta salt blifvit inkokadt till torrhet, och sedan upplöses i vatten med tillagd is, kan så stark köld åstadkommas, att qvicksilfver stelnar. Det kallades förr Oleum calcis eller Sal ammoniacus fixus. Det finnes i hafsvatten och i saltpeter-lut.

Saltpetersyra med *talkjord*, finnes på begge ställen, och är tillika ett deliquescent salt.

Flere salter af detta slag äro dels ej nog kända, dels ej nog märkliga för att här anföras. Lika som af de alkaliska jord-medelsalterna, kunna äfven tre-fyra-eller flerfaldiga sammansättningar göras af dessa sura jordmedelsalterna; och på detta sätt blir jordiska medelsalternas antal ännu större.

32. *Hvilka och huru många äro de alkaliska metall-medelsalterna?*

Då Metallerna utgöra ett antal af 24, som nedanföre skall visas, så äro 72 sådana salter möjliga att ihopsätta. En stor del af dem äro både gjorda och undersökta, men få bland dem likväl befunna af så betydlig nytta i det allmänna lefvernet, att de här förtjena omtalas. Ett enda må dock nämnas, nemligen:

Alkali volatile, eller ammoniak med *koppar*, som ger mycket vacker blå upplösning, och torde kunna nyttjas till lavering.

33. *Hvilka och huru många äro de sura Metall-medelsalterna?*

Till följe af syrornas och metallernas antal äro dessa dubbla metall-medelsalter 576

särskilta slag. Ibland dem kunna följande förtjena att till en början kännas:

Vitriolsyra med *koppar* mättad lemnar ett blått salt, som är allmänt kändt under namn af blå eller cyprisk vitriol.

Vitriolsyra med *jern* ger ett grönt salt, som kallas grön eller jern-vitriol, och af allmänheten orätt fått namn af kopparrök.

Vitriolsyra med *zink* ger hvit vitriol, eller den vanligen så kallade Galizensten.

Ättika med *bly* mättad frambringar det så kallade Blysockret, som har söt smak, men bör för allting ej förtäras. Bly ger med alla syror söta upplösningar, som äro alla för helsan skadliga. *Blyhvitt* tillredes ock med ättika och är blyjord, med litet ättika och kanske mera luftsyra försedd.

Ättika med *koppar*, utgör den vanliga *Spanskgrönan*. När kopparjorden är fullt upplöst i ättikan, kristalliserar den, och kallas gemenligen, fast orätt, destillerad Spanskgröna. Det lyckas ej att göra Spanskgröna, utan med lemningar efter vindrufvor och vinbergningen.

På annat sätt göras flere mineralgröna färgor af koppar, och gulå af bly, hvilken sednare kallas *Mengel*. Flera medicinska hithörande salter kunna här icke få något rum.

Begge slagen af förenämda medelsalter, kunna också vara tre- fyra- eller flerfaldiga, eller bestå de förra eller alkaliska af två alkalier och en metall, eller ett alkali och två metaller: och de sednare af två syror och en

metall, eller en syra med två metaller. På samma sätt uppkomma ock fyr- och flerfaldiga salter, på hvilka man sjelf kan i anledning häraf uppställa sig förteckningar. Några metaller lösas icke i en syra, utan fordra två. Sådana äro guld och platina, hvilka fordra en blandning af saltpetersyra och saltsyra, eller i den sednares ställe koksalt. Detta upplösningsmedel har derföre fått namn af *Aqua Regis*, eller kungsvatten, emedan guldet anses för kungen ibland metallerna. Kungsvatten löser nästan alla metaller, och deraf uppkomma trefaldiga sammansättningar och äfvenväl fyrfaldiga, då koksalt tages till kungsvattnet i stället för ren saltsyra. Af de förra är Tennsolution i vanligt skedvatten, eller som den kallas Tennkomposition, ett prof och brukas till färgning med konsjonell; ty skedvattnet håller alltid litet saltsyra. Af de sednare eller fyrfaldiga salterna kan exempel tagas af guldsolution, som göres med skedvatten och koksalt, och lika så med de andra metallerna; ty här finnas saltpetersyra, saltsyra, natron och guld, eller hvad metall som blifvit upplöst. Det gifves ockå andra salter, som bestå af ett neutralsalt (eller en syra och ett alkali) med en metall, och sådant är *kräkpulvret*, hvilket göres af vinsten och antimonii kalk, flera att förtiga.

Af allt detta synes, huru vidlyftig Halurgien är, såsom innefattande nära 1000 särskilta salter, utan att upptaga de tre- och flerfaldiga, som äro möjliga att göra, eller att nämna, huru mycket häraf ännu återstår att närmare utarbeta, och till allmän nytta använda.

34. *Hvad är det, som hör till andra floeken af Mineralriket.*

Det är Jord- och Stenarterna, det vill säga icke allenast den finaste jord och sand, utan ock alla stenarter, ehvad de äro lösa eller hårda. Ty den finaste sand är icke annat, än en liten sten, af hvad slag den ock må vara. De största berg äro ock sammansatta af sådana jordpartiklar, på åtskilliga sätt sammanfogade: och fördenskull får hela denna Flock ett allmänt namn af

Jordarter.

35. *Hvad förstås med Jord?*

Med Jord förstås en fast (solid) kropp, som antingen redan förekommer i pulverulent form, eller kan bringas till pulver: och som, utom de i början uppräknade, alla kroppar, som finnas i naturen, äro sammansatta, så erhålles ock af dem flera särskilta jordarter, hvilkas gemensamma egenskaper äro, att vara torra, fasta, pulverulenta, till färgen hvita, några med, andra utan smak och lukt, de smälta ej heller ensama i strängaste eldgrad: allt så vida de äro rena och oblandade med hvarandra, eller med andra ämnen. De hafva ej heller hittills i detta tillstånd kunnat sönderdelas i flera beståndsdelar, ej heller förvandlas i hvarandra, och äro så vida för enkla och sjelfständiga kroppar att anse (6), såsom ock redan är nämdt.

36. *Hvilka äro dessa särskilta Jordarter?*

De äro nu för tiden nio, och hafva följande särskilta namn och hufvudegenskaper;

1) *Strontianjord* (så kallad efter stället, der den först fans i Skottland) löses klart opp i öfverskott af vitriolsyra, och kan fällas derur med tillslaget vatten, i hvilket tillstånd denna jord har skarp lutsmak, är löslig i 100 delar vatten, och anskjuter i dendritiska kristaller, om upplösningen varit mättad. Strontianjorden löses jemväl i andra syror, och kan bringas till kristaller. Då dessa upplösas i Spiritus vini, och stickor eller papper doppas deri flera gånger, och få torka emellan, brinna de med en skön karminfärgad låga, hvilket ingen annan jordart gör.

2) *Kalkjord* (calx) har en bitter, varm och lutaktig smak: drager efter hand fuktighet och luftsyra åt sig ur luften, fordrar 700 gånger sin tyngd vatten till upplösning. Löses af syror, och gör mindre lättlösta föreningar.

3) *Tungjord* (barytes), är märklig för sin stora egentliga tyngd, som är omkring fyrdubbel emot vattnets, har bitter, lutaktig smak, hårdnar med litet tillblandadt vatten, upplöses af 100 gånger sin vigt vatten, och afsätter sig i kristallform vid vattnets bortdunstning, samt har starkaste attraktion till de flesta syror, äfven framför alkalier. Denna och de tre föregående jordarter, kallas *alkaliska jordarter*, emedan de i många mål något likna alkalierna.

4) *Talkjord* (Terra muriatica) har förut hetat Magnesia alba eller Bitterjord. Den är mycket lätt, fin och len för känslan, till utseende nog lik stärkelse, föga löslig i rent vatten, har lindrig alkalisk smak. Löses af alla syror, och gör merendels lättlösta salter.

5) *Ytterjord* (Yttria) är en jordart, som ej löses af kaustik pottaskklut, ej heller af eldfast alkali i smältning. Den löses i vitriolsyra, och ger dermed ett salt af egen figur, som är lättlöst. Har sitt namn af Ytterby vid Waxholm, der stenarten, hvari jorden finnes, först fans af Öfverste-Löjtnanten och Riddaren *Arrhenius*.

6) *Glysinjord* (Glysina) har också i sednare tider blifvit upptäckt. Den kännes klibbig på tungan, löses i alla syror (utom fosforsyra och luftsyra) och ger med dem salter, som hafva sötaktig, lindrigt sammandragande smak, och hvarur den fullkomligen fälles med kaustikt alkali volatile (ammoniak). Glysinjorden upplöses af milda (luftsyrade) eldfasta alkalier, och äfven af mild ammoniak. Ytterligare erfarenhet skall visa, om dessa två sistnämda verkligen äro egna jordarter.

7) *Lerjord* (Alumina) kännes len emellan fingrarna, häftar vid tungan, och gör med vatten en seg blandning, som låter forma sig och svårligen genomtränges af vatten; remnar och skifrar sig under hastig torkning, men minskar endast rymden, då den får långsamt torka: låter bränna sig till en af de hårdaste kroppar man känner. Löses af de flesta syror, och äfven af eldfasta alkalier på våta vägen.

8) *Cirkonjord* (Circonia) fans de sednare åren i Circonen eller, som den allmännare kallas, Jargon och fick deraf sitt namn. Den kallas ock *Hyacintjord*, emedan den äfven finnes i Hyacinten. Denna jord löses i syror, och de deraf uppkomna salter hafva adstrin-

gent smak. Den låter ej förena sig med luftsyra. Af lutsalterna löses den ej på våta vägen, endast af Borax på den torra. Denna jordart liknar närmast leran.

9) *Kiseljorden* (Silica), är sträf och hård för känslan, och gör strimor uti, samt slipar metaller och glas. Löses ej af andra syror än fluss-spatssyra. Genom smältning upplöses kiseljorden af eldfasta alkalierna, och gör *glas* (30).

Af dessa jordarter äro alla hittills kända stenar sammansatta, aldrig mindre än två, men ofta fyra eller fem på en gång tillhopa, och ändå andra ämnen dertill; dock merendels alltid så, att en är hufvudsakligen rådande, eller åtminstone i den mängd, att dess egenskaper meddelas åt hela sammansättningen, hvarföre också hela indelningen derpå grundas; de öfriga ämnen som ingå i stenarterna nämnas här icke ofta, emedan det skulle blifva för vidlyftigt.

37. *Huru indelas då Jord- eller Stenarterna?*

De kunna alla på nyssnämde grunder föras till någon af de uppräknade arterna, och således uppkomma naturligen nie slägten. Dessutom tillåta jordarterna en hufvudfördelning i tvenne klasser, utan att likväl på något sätt rubba den förra. En stor del stenarter finnas till sin sammansättning, så jemt och fint blandade och förenade, att det omöjligen af utseendet kan annat synas, än att de bestå af ett enda ämne, ehuru flere verkligen finnas deri. I andra stenarter deremot upptäcker

blotta

blotta påseendet en blandning och hopfogning af flera ämnen. De sednare har man kallat *Hällearter*, emedan de utgöra fasta hällar och berg, som uppsticka öfver jordytan, och intränga till dess innandöme, samt anses för att bidraga till dess fasthet och sammanhang, likasom benen i djurkroppen, samt äro således först tillkomna. De förra kunna åter till en åtskillnad kallas *Bergarter* (ordet i en trängre bemärkelse taget), emedan de finnas uti och öfver Hällearterna i *gångar*, *lager* (flötser), *körtlar* eller på hvad annat sätt de kunna förefalla Dessa bergarter måste likväl först afhandlas, emedan de stenarter, som ingå i hällearternas sammansättning, böra derigenom förut blifva kände.

Som det är omöjligt, att så författa en beskrifning, eller så förstå densamma, att en lefvande och fullständig kännedom på detta sätt erhålles af hvad natursämne som helst, och dertill nödvändigt fordras, att hafva dessa ämnen för ögonen: så är klart att man tillika bör se eller sjelf göra sig små samlingar af salter, af jordarter, af malmer och af allting, som man vill riktigt och grundligt känna. Detta är både nöjsamt och gagnande arbete.

Bergarter.

1. *Strontianslägtet.*

Strontianjorden med luftsyra förenad, utgör en grönhvit stenart, som kallas *Strontianit.*

Anm. Då en starkare syra, såsom saltpetersyra eller saltsyra, drypes på denna stenart, så

uppkommer en fräsning, förorsakad deraf, att den starkare förenar sig med strontianjorden och utdrifver luftsyran, såsom svagare, hvilken går bort i luftform. Sådan fräsning uppkommer alltid, hvarest luftsyra utdrifves, såsom med andra luftsyrade jordarter och alkalier, i synnerhet i torrt lynne, finnes. Då mycket vatten tillkommit, sker väl detsamma, men fräsningen skönjes då icke.

När denna Jordart finnes förenad med vitriolsyra, uppkommer den så kallade *Schüzit*, som ock fått namn af *Celestin*.

2. *Kalkslägtet.*

Detta är ett lika så nyttigt, som ymnigt stenslag. Kalkjorden är alltid förenad med någon syra, hvaraf anledning hämtas till redig indelning af de flere hithörande arter, ibland hvilka följande äro de förnämsta.

A) Kalkjord med luftsyra förenad. I detta tillstånd utgör denna sammansättning, hvad som allmänneligen kallas Kalksten, och förekommer i åtskilliga lynnen, hvilka kunna indelas i nedannämde förändringar, såsom:

a) Kalk med minsta inblandning af andra jordarter. Sådan förekommer kalken, i det närmaste ren, och det

1. I pulver-form, fin och len, såsom kalksand, och kallas Bleke eller Bergmjölk, med åtskilliga nuanser af hvitt.

2. Lös, dock så, att den håller att skrifva med, såsom krita.

3. Tät, hård kalksten, hvaraf de mesta

marmorarterna äro, som låta polera sig och äga åtskilliga vackra färgor.

4. Fjällig kalksten, ibland hvilka också marmorarter finnas. Brukas ock såsom tillsats på masugnarna, och kallas Limsten. Dolomiten är en art deraf.

5. Kornig kalksten eller kalksaltslag, sådan som den ifrån Salberg.

6. Bladig, af tunnare och tjockare skifvor, och kallas pappers-spat, och argentine, när den glänser.

7. Kristalliserad eller anskjuten i viss reguliér form, såsom i romber, då den kallas kalkspat: i pyramider, då den får namn af svintänder: i kolumner, af åtskilliga färgor och klarhet, *Dubbelsten*. Det är ännu ovisst om *Arragoniten* och *Spargelstenen*, höra med mera skäl hit eller till Apatiten.

8. Stalaktit och Stalagmit är en skorp- eller droppsten af kalk, lösare och hårdare, trådig eller kristallinisk. Sätter sig i hvalf och hålor. Den som faller vid varma bad, kallas *Sprudelsten*, då den är trådig, eller ock sammangyttrad, tät, af åtskillig färg; men *Pisolit*, eller *Oolit*, då den finnes i form af små hopväxta ärter eller ägg.

Anm. Alla dessa kalkstenar fräsa med syror. Då de brännas, går luftsyran bort, och kalkjorden förenar sig med varmeämnet, samt kallas då *bränd* eller *osläckt kalk*. Slås lagom mycket och kallt vatten derpå, så faller brända kalken sönder, under det ansenlig hetta

uppkommer, i det kalkjorden super åt sig vattnet, och släpper varmen, som bringar vattnet i ångor, hvilka åter spränga sönder stenen. Härvid uppkommer äfven ofta ljus i mörkret. Kalken säges nu vara *släckt*, och blir äfven sådan, om den får ligga länge i luften, men det går långsamt. *Syrkalk* är den släckta kalken, som länge förvaras i täppt grop. Dess bruk till murning är bekant. Den släckta, så väl som den osläckta kalken, insupa fuktighet och luftsyra ur luften och hårdna. Begge kunna ombrännas, när de legat för länge, och blifva då lika goda, som efter första bränningen. Ny-bränd kalk löses i vatten, såsom förut är anfördt (36,2), allramest om den kokas dermed. Detta vatten kallas *kalkvatten*. Då det får stå i öppet kärl, tager kalkjorden till sig luftsyra, och blir riktig kalk igen, som utgör en skorpa på hela ytan. Om den sönderbrytes, faller den ner till botten, och en ny uppkommer, så länge någon kalk är qvar i vattnet. Så snart kalkjorden förenat sig med luftsyran, blifver sammansättningen olöslig i vatten.

b) Kalk genomträngd af bergfettma. Den kallas *orsten*, *stinksten*, emedan den luktar illa då den rifves. Är tät, grynig och kristalliserad. Den hvitaste och renaste kalk brännes ofta deraf.

c) Kalk blandad med andra jordarter.

1. Med Talkjord blandad, finnes kalken både i sandform och stenhårdnad, samt äfven kristalliserad i den så kallade *bitterspat* eller *talkspat*.

2. Kiseljorden utgör ofta så stor del i kalken, att sammansättningen slår eld emot stål. Sådan är den romboidaliska *flintkalken* ifrån Fontaineblau i Frankrike.

3. *Mergel* uppkommer, då lerjord är med kalken blandad. Den kallas *kalkmergel* eller *lermergel*, efter som den ena eller den andra är rådande. Då petrifikater tillika ingå deri till någon myckenhet och finhet i sammansättningen, kallas den *Lumachella*.

4. Då brunsten och jernkalk till den mängd äro blandade med kalken, att den deraf uppkomna stenen svartnar efter uppglödning, och ej drages af magneten, så kallas den *Brunspat*: den är ock merendels spatig (romboidalisk) till formen.

B) Kalkjord med vitriolsyra förenad. Denna förening är allmänt känd och nyttjad under namn af *gips*. Den är tät eller grynig, och af hvit färg, samt får heta *alabaster*: trådig kallas den *alabastrit*: kristalliserad genomskinlig kallas den *marienglas*. Då gipsen blifvit lagom bränd och malen till pulver, samt blandas med vatten till tjock välling, har den egenskap att genast hårdna, hvarföre den nyttjas till att aftaga medaljer, bilder och dylikt, samt till tak inuti rum.

C) Kalkjord med Fluss-spatssyra mättad. Den stenart, som häraf uppkommer, kallas *fluss-spat*. Den lyser i mörkret, när den uppvärmes inemot glödgning, och det ofta med de skönaste färgor. Finnes också vacker grön, blå, violet, gul, och merendels

alltid kristalliserad. Fluss-spatssyran fans först i denna stenart, och har sitt namn deraf. *Klorofan* lyser med sköpaste gröna färg.

D) Kalljord med Boraxsyra förenad. Stenarten, som häraf uppkommer, kallas *Boracit*, finnes endast kristalliserad, sittande i andra stenar, och är sällsynt. Talkjord finnes tillika deri, upplöst i samma syra.

E) Kalkjord förenad med Fosforsyra. Denna sammansättning är något mera allmän, och finnes i sandform, eller tillhårdnad, grynig och kristalliserad, med namn af *Apatit*, eller *Fosforit*. Alla slagen gifva gerna ett sken ifrån sig, då de pulveriserade släppas på varma kroppar.

Den ifrån Spanien kommande *Crysoliten* hör hit, såsom bestående af 54 delar kalk, och 46 delar Fosforsyra.

F) Kalkjord med Tungstens- eller Wolframssyra. Denna stenart har märkligen stor tyngd, och har blifvit kallad *Tungsten* för den orsaken. Är hvitgrå, brun, samt sällsynt.

Alla kalkarter äro så lösa, att de skafvas lätt med knif. Fluss-spaten är nästan den hårdaste, och gipsarterna lösast.

3. *Tungjordsslägtet.*

Ännu äro icke mer än tvenne hufvudsakliga sammansättningar bekanta af detta slägte, nemligen:

A) Tungjord med luftsyra förenad, som utgör den efter uppfinnaren Withering så kal-

lade *Witheriten*, en hvitgul, kristalliserad, tung stenart, och tillika sällsynt.

B) Tungjord med Vitriolsyra mättad, i den så kallade Tungspaten, som förekommer tät, bladig, spatig, trådig, nålformig. I *lefverstenen* utgör tungspat 38, kiseljord 33, alun 22, gips 7, och bergolja ½ procent.

4. *Talkjordsslägtet.*

Till detta slägte, som är nog vidlyftigt, räknas följande Stenarter, hvilka alla äro mer och mindre hala och glatta, samt lösa. De kunna indelas på följande sätt:

A) Talkjord med Kiseljord blandad och förenad. Sådant är det rätta *Sjöskummet*, som brukas till tobakspiphufvuden. Det flyter på vattnet. I denna och följande arter är talkjorden med eller utan luftsyra, som dock i förra fallet med andra syror igenom fräsning ej alltid kan upptäckas. På samma sätt är det med den kalkjord, som i dem kan tillika ingå.

B) Talkjord med Kalkjord och Jernockra. Denna stenart är blå eller olivegrön, af lerjords hårdhet, och funnen vid Tionville. Kallas Kalcimurit.

C) Talkjord med Lerjord, Kiseljord, samt litet Kalkjord och Jernockra. Kloritarterna höra till denna afdelning. Deras färg är grön, mörkare och ljusare, stundom gröngul. Sammansättningen är jordaktig, lös, fjällig, och dessa fjäll gå genast af, då de böjas. Då man andas på eller väter stenen, luktar den lera, eller som nyss uppsatta kakelugnar.

D) Talkjord med Kiseljord, Lerjord, stundom Kalkjord, Fluss-spatssyra och helt litet Jern. Af detta slag är *Talk*, som är grå, gul, svart, och mer eller mindre tät, finare och gröfre, samt stundom skifrig, då den kallas *Talkskifer*. *Grytsten* eller så kallad *Tälgsten*, höra till dessa talkarter, hvari talken ofta är kristalliserad, fjällig, glimmerlik.

E) Talkjord med Kiseljord, någon Lerjord och Kalkjord, litet Jern och nog vatten. Ibland dessa stenarter är *Späckstenen* lösast, så att streck kunna göras med *Brianzonerkritan* och *Såpstenen*. *Nefriten* (njursten) är något hårdare, svart, blåaktig, får stundom namn af *Jade* eller *Amanzosten*. *Bilsten* eller *Yxsten*, hvaraf de vilda göra sina redskap, är af denna art. *Serpentinen* är hårdast, af fin sammansättning och med vackra färgor.

F) Talkjord med Kiseljord, Kalkjord, Lerjord, Tungspat och Jernockra. Här får den mjuka *Amianten* och de böjliga *Asbestarterna* sitt rum, äfven som *Bergpapper*, *Bergläder*, *Bergkork*: stundom likna dessa arter träd eller lin, och kallas *Bergträd*, *Berglin*.

Cyanit är en hvit och blåaktig stenart, som i det mesta kommer nära till asbestarterna, och kallades förr Sappar.

G) Talkjord med Kiseljord, Kalkjord, Lerjord och Jernockra. Af dessa ämnen bestå de nu så kallade *Strålstensarterne*, hvilka äro stråliga, sköra, och kännas sträfva, samt förorsaka en obehaglig stickning och

klåda i huden. De kommo förr under namn af Binda, Asbest eller Stråskörl, och utgöra nu flera förändringar, som äro mer och mindre glänsande.

H) Talkjord med Kiseljord, Kalkjord, Jernockra, Luftsyra och vatten. Dessa hafva fått namn af *Tremoliter*, äro trådiga och stråliga, men med tvära afskärningar. De flesta bland dem gifva ett fosforiskt sken, då de rifvas med en hård kropp, i mörkret.

5. *Ytterjordsslägtet.*

Af detta slägte känna vi ännu blott en enda stenart, som fått namn af *Gadolinit*, emedan Professor J. Gadolin först upptäckte den nya jordarten deri. Adjunkten Ekeberg har sedan funnit Ytterjorden deri utgöra 55½, Kiseljorden 23, Gluisinjorden 4½, Jernockra 16½, samt ½ procents förlust i luftsyra och vatten. Sjelfva stenen är svart, becklik, glänsande, sittande i Fältspat (36,5).

6. *Glusinslägtet.*

Denna nya Jordart är af Vauquelin funnen i

A) Peruanska Smaragden, i hvilken Glusinjorden utgör 13, Kiseljorden 64,60, Lerjord 14, Kalkjord 2,56, Cromiumkalk 3,50, fuktighet och andra flygtiga delar 2,34 procent. Förmodligen ingår också samma jordart i alla smaragder. I

B) Beryll och Aquamarin, hvilka hålla Glusinjord 8, Kiseljord 69, Lerjord 21, och Jernockra 1½ procent, men icke någon Cromium. Smaragden är grön, och Beryllen

blågrön, äfven som Aquamarin drager mer och mindre i sjögrönt. Beryllen är räfflad: Smaragden slät.

7. *Lerjordsslägtet.*

Det är af vidsträckt nytta i allmänna lefvernet, och kan beqvämligast indelas i tvenne afdelningar, då till den förra räknas de lerarter, som låta uppmjuka sig, sönderfalla i eller insupa mer eller mindre vatten: och till den sednare de lerarter, som äro hårda, samt ej låta uppmjuka sig i vatten.

Till första Afdelningen föras:

A) Ren Lerjord, naturlig Alunjord, som knappt håller någon Kiseljord, men väl litet luftsyra.

B) Postlinslera (Kinesernas Kaolin). Deri utgör Kiseljorden ofta 20-60 delar, Lerjorden 19-60, Talkjord 12, och Tungspat ofta 7 delar. *Piplera* är af samma förhållande.

C) Allmän Lera af åtskillig hårdhet. Härunder begripas vanlig *Krukmakare-* och *Tegel-lera,* samt *Stourbridger-leran',* tillika med blå och gulgrön *Lerskiffer,* som finnes i lager och är förebådare till Stenkol; äfven *Brandskifer,* med bituminösa delar genomträngd. Alla dessa hänga fast vid tungan, då de äro torra, och hålla ofta blott 14 delar Lerjord med 66 delar Kiseljord, jemte Jernjord, såsom Tegel-leran, hvilken ändå låter dräja sig. Den blir röd efter bränningen, hvilket kommer af Jernjorden. *Valkleran* (smectis) kännes fet, hänger vid tungan, och faller lätt sönder i vatten. Den håller 51 Kiseljord, 25

Lerjord, 3 Kalkjord, litet Talkjord, Jernjord och vatten. *Cimoliten* gör med vatten en tjock välling, som tager oljefläckar ur sidentyg.

D) Finare Lerarter af olika hårdhet. Sådana äro: *Stenmergen*, både den lösa, som hänger starkt vid tungan, och den hårdare. Begge poleras med nageln och kännas feta och lena: *Bolus* och *Terra Lemnia* eller *sigillata*, hafva flera förändringar i färgen, men samma beståndsdelar som Valkleran, blott med någon åtskillnad i proportionerna.

E) Färgande Lerarter äro blandningar af Lerjord med Kiseljord och Jernkalk, dels af röd färg, såsom *Umbra*, eller af gul färg, såsom *Kyllerfärg*, hvilken igenom bränning blir röd, och kallas *Engelskt rödt*: dels ock af grön färg under namn af *Terre verte*, hvari också Nickelkalk och Brunsten funnits ingå.

Till andra afdelningen af Lerarterna, som ej uppmjukas i vatten, höra följande:

F) Lerarter tjenliga till Aluntillverkning. Utan att mer än nämna *Alunhalltig jord* och *Alunsten*, förekommer här den vanliga *Alunskifern*, som jemte Lerjorden, håller Jern- och Kiseljord, samt Kalkjord och Svafvelkis. Alunskifern är merendels genombiten med bergolja, så att den kan tjena till att elda med, hvarföre den ock kallas *Brännskifer*. Alun uppkommer ock merendels deri först efter bränning. Den förut anförda *Brandskifern* (c) finnes också tillhårdnad, och bör i det fallet föras till denna afdelning.

G) Lerjord med Fosforsyra, skall utgöra en art röda kristaller ifrån Valenza i Spa-

nien, hvilka smälta med pösning som Borax, blifva hvita och flyta på vattnet.

H) Lerjord med Fluss-spatssyra. En sådan förening har nyligen blifvit känd ifrån Grönland, och kallad *Kryolit*, hvari Klapproth funnit 56 delar Lera, 41 Natron och resten består af Fluss-spatssyra och vatten.

I) Glimmer är en allmän stenart, som består af Lerjord 41, Kiseljord 28, Talkjord 20 och Jernjord 14 delar, och så innerligen förenade, att sammansättningen är ofta genomskinlig och böjlig, utan att snart gå utaf. Den låter klyfva sig i helt tunna skifvor, och brukas till fönster, lyktor och dylikt under namn af *Ryssglas*. De små fjäll deraf kallas *Kattsilfver* eller *Kattguld*, allt som de äro hvita eller gula, men alltid glänsande. Den svarta kallas *Skimmer*. Alla slagen finnas kristalliserade. *Pinit* och *Micarell* äro kan hända artförändringar häraf.

K) Hornblende är äfven nog allmänt, af svart färg och merendels kristalliseradt. Det luktar som lera, när det vätes eller man andas derpå. Flere förändringar gifvas deraf. *Skillerspat* är en deribland och skiftar med hvitt sken, när den vrides emot dagen. *Hornblende-skifern* har ofta sidenartig glans, är gråblå eller grönsvart, och brukas till taktäckning, då den är tunnskifrig.

L) Trapp finnes också nog ofta. Är en hårdnad lera, som håller någon Kiseljord, Kalk och Jern, samt har gråblå eller purpursvart färg, som i ytan vittrar till brun. Den faller gerna i qvadriga stycken, hvadan den formerar liksom trappor i berget, samt kan

brukas till murning. Namnet är utan tvifvel taget af denna egenskap. Den fina trappen är ofta nyttjad till *Probersten*, äfven som flera andra stenarter. *Vakke* är ofta icke annat än grof trapp, som vittrar i luften till grå.

M) Lerskifer: den är af åtskilliga färgor, men mest svart. Brukas till byggnader och till tak, allt som den faller sig tunn eller tjockskifrig. Den som är tjenlig till skriftaflor är fin, och kallas *Grafölit*.

N) Hårdspat. Denna äger mycken hårdhet, och har derföre blifvit, fast orätt, kallad Demantspat. Dess hufvudsakliga beståndsdel är dock Lerjord.

O) Agalmatolit. På Svenska vill detta namn säga detsamma som *Bildsten*. Denna stenart nyttjas ock, att deri utskära alla slags bilder, emedan den är lös. Den liknar nog Späcksten, men har andra beståndsdelar.

P) Safir. Efter nyaste analyse består denna ädla stenart, som har blå färg, af 97½ delar Lera, ½ del Kiseljord, 2 delar Jernockra.

Q) Krysoberill. Denna ädla stenart kommer ifrån Brasilien, och består af 1.1½ delar Lerjord, 6 delar Kalkjord, 18 Kiseljord, och 1½ Jernkalk.

8. *Cirkonslägtet.*

Detta slägte har sitt namn af Cirkonen, som mest finnes på Ceylon och der kallas Jargon. Den innehåller, såsom redan är anfördt, en ny och egen jordart, och som den ännu icke blifvit funnen mer än i en stenart till, så kunna endast tvenne förändringar af detta slägte anföras, nemligen: sjelfva

A) Cirkonen, hvilken finnes dels i små korn utan viss figur, dels kristalliserad, och har en ganska stark glans, sedan den blifvit slipad: är i hög grad half genomskinlig, och brukas på vissa orter under sorgetiden. Cirkonjorden utgör deri 68 delar, Kiseljorden 31½, och Jern- och Nickelockra ½ del.

B) Hyacinten, som ofta kommer från Ceylon, och efter Klapproths försök håller 70 procent Cirkonjord, men icke någon Nickel. En vidlyftigare beskrifning derom får icke här väntas (36, 8).

9. *Kiselslägtet.*

Utom de förut omtalta kännemärken, som tillkomma Kiseljorden, äro de hithörande stenarter merendels alla utmärkta för sin egenskap, att elda mot stål, att rifva glas, och att eljest hafva betydlig hårdhet, eller till utseende likna sådana. Dessa arter skola som kortast uppräknas, ty mera tillåter ej rummet: och man kan åtminstone derefter göra små samlingar, samt på det sätt lära känna dessa, så väl som de öfriga.

A) Qvartsarter. Qvartsens färg är allmännast hvit, men finnes också blå, röd, begge sällsynta: äfvenså grön, och kallas Praser. Qvartsen finnes dels i massa utan viss figur, dels kristalliserad i så kalla de *Quartskristaller*. Fin och klar, genomskinlig qvarts kallas *Bergkristall*, och finnes anskjuten i ganska ordentliga och klara kristaller. Då kristallmassan har violett färg, kallas den *Ametistfluss*, och kristallerna *Ametister*: då de åter finnas rökiga, brunaktiga, få de

namn af *Röktopaser.* När qvartsen finnes blandad med gul glimmer, kallas den *Avanturin*, som slipad blir vacker, och eftergöres med konst. Hit hör *Kiselskifern*, hvarmed den rätta proberstenen eller Lapis Lydius är nära slägt, och kallas *Basanit.*

B) Hälleflintorna hafva vackra färgor, och kunna nyttjas till många prydliga arbeten, då de slipas. De kallas af Tyskarne *Hornstein.*

C) Flintarterna äro både mångfaldiga och förut väl kända. Dit höra *Brynstensskifer* och *Polerskifer.*

D) Fältstensarter hafva sitt namn deraf, att de allmänt förekomma på fälten. Den vanligaste formen är den romboidaliska, och sådan är den egentliga *Fältspaten*, hvilken har åtskilliga färgor, och ibland finnes (opalisera) skifta med de skönaste, under namn af *Labradorsten.* Den renaste Fältspaten kallas *Adularia* eller Månsten, och finnes både i oredig massa och kristalliserad.

E) Zeolitarter igenkännas på deras egna kristallisationssätt och förhållande i smältning för blåsröret. *Ichtyophtalm*, *Prenit*, *Petalit* och *Spodumen* äro alla särskilta stenarter, hvilka här endast nämnas, såsom nära slägt med, men alldeles ej detsamma, som Zeolit.

F) Skörlarterne hafva svart färg, och äro räfflade långs efter kristallerne, som äro opaka, och få namn af *Stångskörl;* men då de äro genomskinliga med flera färgor, kallas de *Turmaliner* eller ädel Skörl, som är elektrisk, då den värmes, hvadan han kallas *Ask-*

blåsare. Skörlit är skörlartad Beryll. Siberiska Rubinskörlen eller *Rubelliten* är ej skörl, utan närmare Brunspat. Den ifrån St. Gotthard är en Titanit. *Augit* eller så kallad Vulkanisk skörl, hvilken sedermera nämnes *Pyroxene*, samt *Aphrizit*, *Staurolit*, *Chiastolit*, *Akanticon* eller *Epidote*, Thumerstein eller *Axinit*, komma dels att höra under, dels nära intill Skörlarterne. På samma sätt är det med *Scapoliten*.

G) Granatarter innefatta egentligen det bruna Granatberget och kristallerne, som äro dodekaëdriska eller med flere sidor, äfven som den ädla rosenröda klara Granaten eller *Karbunkeln. Almandin* föres till en egen art, likasom *Kockolit* och *Melanit*, hvilken sednare är svart, jernhaltig. *Vesuvian* utgör ett särskilt genus, och torde med mera skäl höra till Talkslägtet, likasom *Olivin*.

H) Jaspisarterne äro alltid, äfven i de tunnaste kanter, opaka, af åtskilliga ofta vackra färgor. Den röda glasiga kallas *Sinople* eller af Tyskarne *Eisenkisel*. Bandjaspis, Postlinjaspis och Egyptiska Flintan med dendriter uti, och den gröna Orientaliska, som kallas *Heliotrop*, då den har gula, gröna och blodröda fläckar, äro alla förändringar af Jaspis.

I) Beckstensarterne äro ock temmeligen hårda, samt hafva en glans, som liknar beck, äfven som brottet. *Meniliten* hör dertill.

K) Obsidian är ej detsamma, som *Islandsagaten* eller *Lavaglas*. Den förra är svart eller gråsvart, och mörkgrön i mycket tunna kanter

kanter, smälter med skumning till hvit eller grå slagg, och är becklik. Den sednare är svart, af skåligt brott med ringlar såsom glas, och smälter svårligen, men stilla, för blåsröret. Dessa äro opaka, men *Hyaliten* är genomskinlig och hvit: den kallas ock orätt Lavaglas.

L) Pimpstensarterne flyta nästan på vattnet: de äro icke mera ansedda för vulkaniska produkter, än Obsidian-arterne: åtminstone är det ännu tvetydigt.

M) Lazulit eller den så kallade *Lapis Lazuli*, ger den vackra och beständiga blå färgen, som kallas *Ultramarin*, och beror hufvudsakligen af jern. Sådan är ock *Indicoliten*, som är mera strålig och finnes vid Utö.

N) Lepidoliten är af fjällig textur, med vacker Lilas färg, hvaraf den i början kallades Lilalit. Finnes vid Utö, äfven af grå färg, perlfärgad eller hvit. Håller Kali 4 och Manganes och Jern $\frac{3}{4}$, hvaraf dess färg beror, och tillika Kisel $54\frac{1}{2}$, Lera $38\frac{1}{4}$, Vatten $2\frac{1}{2}$ procent.

O) Krysoprasen består också hufvudsakligen af Kisel, har ett tätt, matt brott, med hartsaktigt eller resinöst utseende och en len äple- eller ljusgrön färg, som tillskrifves en del Nickelkalk, hvilken ingår deri, jemte spår på Kalkjord, Lerjord och Jernjord, samt nära två procent vatten.

P) Opal finnes af flera förändringar. Den vanliga är gulhvit eller vaxgul, och kallas i sednare fallet *Vaxopal*. Den ädla är ljusblå, ofta opak, men också genomskinlig och spelar med regnbågens färgor, olika då den håll-

les emot eller ifrån dagen. *Halbopal* är af åtskilliga färgor, och utgör ett medium emellan Opal och Beckstén. *Holtzopal* liknar förstenadt träd. *Hydrofan* är en i ytan vittrad Opal, som lagd i vatten blir genomskinlig och spelar med färgor. *Perlsten* är en kalcedonartad Opal, och *Girasol* en molnig, skiftande kalcedon eller Bergkristall, som stundom har stjernor.

Q) Kalcedon är allmännast mjölkfärgad, den blå kubiska är rar. *Kacholong* är en artförändring. Grön Kalcedon kallas *Plasma*. Röd är den vanliga *Karniolen*, och kallas *Sarder*, då den går öfver i gult. *Onyx* och *Sardonyx* äro blandade af flera olikfärgade hvarf af dessa förenämda varieteter, och hvaraf de rätta antikerna äro gjorda. De så kallade *Kattögon* äro en förändring af onyx, som få en skimrande glans, då de slipas.

Agat är icke någon särskild stenart, utan en blandning af de förenämda, tillika med Jaspis, Hälleflinta, Qvarts, och flere, på det sätt, att några ställen i sammansättningen äro genomskinliga, andra åter opaka. Häraf uppkommå nästan oändliga variationer af Agater, som få namn af Kalcedonagater, Karniolagater, Jaspisagater, o. s. v., allt som den ena eller andra arten är rådande. Mossagater, Fästningsagater och Stjernagater, hafva blifvit uppnämda för likhetens skull med sådana saker.

R) Topas är en ädel sten, med gul färg, fallande i rödt. Den finnes ock hvit, och kommer, likasom de andra ädla stenarna, både ifrån Orienten och Occidenten, hvaraf skillnaden uppkommit emellan Orientaliska

och Occidentaliska. Topas fås äfven ifrån Saxen och Siberien. *Peridot* är en förändring, som faller i grönt, och består af Talkjord 51, Kiseljord 38, Jernkalk 9, förlust 2 procent: den bör således få rum ibland Talkslägtet, lika som *Safiren* är ställd ibland Lerarterna. Safiren opaliserar ibland, och kastar ljuset ifrån sig i form af en stjerna, och kallas derföre Stjensten (Asterias).

S) *Rubinens* hufvudfärg är röd, men får olika namn efter särskilta nuanser deri. Den orientaliska är karminröd. *Spinellen* är mörkröd; *Ballass* rosenröd; *Rubicell* hyacintröd, fallande i gult. *Rubicellen* har funnits bestå af Lerjord 86 procent, Talkjord $8\frac{1}{2}$, Cromiumsyra $5\frac{1}{4}$. Så vida alla Rubiner hålla så mycket Lerjord, så är klart att de ej höra till Kiselarterna, om vid indelningen största mängden af en beståndsdel skall afgöra stället.

T) *Demanten* är den hårdaste och briljantaste, men tillika den i eld minst beständiga bland ädla stenar. Den förflyger eller liksom brinner opp i öppen glödgningshetta, utan att lemna någonting efter sig. Luftsyra har erhållits vid dess afbränning i slutna kärl, och för dessa orsaker har demanten blifvit förvist, såsom en kolart, till brännbara ämnen. Den finnes af flera färgor: hvit, blå, röd, svart; men den rena vattenfärgen är den dyrbaraste.

Hällearter.

Desse äro så tydligen sammansatte af två eller flera bland de förenämda Bergarterna, att det vid första påseendet märkes. De ut-

göra också hela massor och berg i jorden, så att de verkligen förtjena namn af Hällearter (Saxa). De tillåta flera afdelningar. Den första innefattar dem, som hafva sina beståndsdelar någorlunda jemt blandade, utan att någondera kan anses för hufvudmassa för de andra. De allmännaste arter deribland äro följande:

1) *Granit*, hvari *Quarts*, *Fältspat* och *Glimmer* ingå, om hvarandra blandade och hopväxte, till en mer och mindre kornig sammansättning. Hvar och en af dessa beståndsdelar kan ock vara mer och mindre kristalliserad, samt den ena stundom utgöra någon större del af sammansättningen än den andra, hvaraf olika arter och färgor i Graniten uppkomma. Ibland finnes ock endast två af Granitens vanliga beståndsdelar tillsammans, ibland åter flera än de tre förenämda, och ofta i begge fallen helt andra bergarter, än som allmänneligen höra Graniten till. I alla dessa händelser, får Graniten olika namn, hvilka här blefve för vidlyftigt att uppräkna. Dessutom finnes en hel hop tillfälliga ämnen ingå i Graniten, hvilka på samma grund förbigås. När Qvartsen, Fältspaten och Glimmern äro skiftevis blandade med hvarandra, kallas Hällearten *Gneis*, som är i synnerhet malmförande för ädla metaller, och hålles för den ädsta bergarten näst efter Graniten. *Sjelffrätstenen* eller Finska *Rapakivi* består af Fältspat och Glimmer, samt faller sönder efter hand.

2) *Sienit* har kornig sammansättning, och består af Fältspat, Hornblende och Qvarts.

Den sistnämnda utgör gemenligen minsta delen, och Fältspaten är oftast så nära inblandad med Hornblendet, att den färgas deraf, samt har tätt och ej bladigt brott. Den brukas, likasom Graniten, till byggnader och bildhuggeri.

3) *Grönsten* har sina beståndsdelar: Hornblende och Glimmer, oregelbundet sammanväxte och vittrar sönder i luften. Den har ock, lika med Sieniten och Glimmerskifern, flera tillfälliga ämnen inblandade. Vid Tackjernsblåsningar tillsättes Grönsten såsom Fluss.

4) *Glimmerskifer* eller den vanligen i Bergslagerne så kallade *Ställstenen*, håller Qvarts och Glimmer med hvarandra blandade, och det i mångfaldigt förhållande, samt merendels i skifrigt tillstånd. Den så kallade *Gelenckquartsen* eller elastiska stenen ifrån Brasilien, håller ganska litet Glimmer. När Granater finnas i Glimmerskifern, får den namn af *Norrka*. Både Norrka och Glimmermerskifer brukas till Qvarnstenar, när deras blandning af beståndsdelarna sådant medgifver. Till ugnsmurningar är Glimmerskifern för sin eldfasthet både tjenlig och mycket brukad. Äfven för sin beständighet i luft till Takskifer.

Den andra afdelningen af Hällearterne utgöres af dem, som hafva en hufvudmassa, hvari andra bergarter äro inströdda i större och mindre korn eller delar. Af sådan beskaffenhet är

1) *Porfyr*, hvars grundmassa allmännast är brun Jaspis eller Hälleflinta, hvari små kristaller af hvit Fältspat äro temligen jemt och

tätt inbäddade. Både grundmassa och prickar kunna vara af åtskilliga andra ämnen och färgor, hvadan också lika många arter af Porfyr uppkomma. I den vanliga bestå prickarne ofta af qvartskorn, stundom af Kalkspats-Jernmalms- och Svafvelkis-gryn och flera andra, men utgöra sällan någon mängd. Porfyren får alltid namn efter grundmassan, och brukas till hvarjehanda arbeten i Arkitekturen och till möblering.

2) *Gråsten*. Hufvudämnet deri är en mer och mindre hård Lera, hvari Hornblende och Fältspat blifvit inblandade, och det förra ofta utgör så betydlig och införlifvad del med hufvudmassan, att sammansättningen får ljus- eller mörkgrön, ända till svart färg. Den allmänna Gråstenen har ljus- eller mörkgrå grundmassa, och medför åtskilliga tillfälliga ämnen, liksom de öfriga till denna afdelning hörande stenarter. Den förvittrar starkt i luften, och är mycket malmförande, äfven för ädla metaller.

3) *Basalt* består af en grundmassa, som närmar sig till Trappämnet (hvarföre några också anse Basalten för anskjuten Trapp) och innehåller fläckar af kristalliseradt eller okristalliseradt Hornblende. Basaltbergen utmärka sig med kägelformig skapnad, och med sina mer eller mindre ordentliga pelare, som hafva flera eller färre än fem sidor, och bestå af flera stycken, som falla konvext och konkavt i hvarandra. Striden om deras uppkomst igenom eldens eller vattnets verkan har gifvit anledning till Vulkanisters och Neptunisters sektnamn. Basalten håller Jernmalm af polarisk magnetism och äfven Kali.

4) *Mandelsten* (Amygdaloides). Jernhaltig lera utgör hufvudmassan deri, och öfvergår som oftast till Trapp och Basalt. I denna grundmassa äro större eller mindre körtlar eller mandlar af åtskilliga ämnen inblandade, såsom: Kalcedon, Jaspis, Stenmerg, Kalkspat, m. fl. Den finnes således af många förändringar.

5) I *Porfyrskifern* förmenas bottenmassan vara en egen, gul- eller gröngrå stenart af grofgnistrigt brott med inströdd, genomskinlig och till en del kristalliserad Fältspat, i något gröfre fläckar, än i Porfyren. Enstaka stycken deraf hafva mycken likhet med vanlig Porfyr.

Den tredje afdelningen på Hällearterna, innefattar de arter deribland, hvilka tillkommit igenom uppflamning i vatten. Deribland förekommer:

1) *Sandsten.* Denne består af finare och gröfre korn eller sand af Fältspat, Hälleflinta, men förnämligast af Qvarts, hvilka med hvarjehanda ämnen, såsom Kalk- eller Lerjord, blifvit hoplimade till fast sten, som finnes i lager och nyttjas till hvarjehanda bekanta behof.

2) *Breccia.* Dermed menas en sammansättning, hvari stycken af stenar blifvit hoplimade af samma eller annan stenart. Det finnes lätt, att mångfaldiga förändringar af detta slägte måste uppkomma, och få sina namn derefter. *Puddingsten* kallas i synnerhet en sammanfogning af runda kiselstenar i kiselämne. *Variolit* har Trapp eller Wacke till

grundmassa, hvari runda stycken af Kalk- eller Späcksten äro inbäddade.

38. *Hvilka ämnen höra till tredje Flocken i Mineralriket?*

De Brännbara ämnen, hvilka kunna antändas och brinna, gifva derunder varme och ljus ifrån sig, samt lemna aska efter afbränningen. De hithörande arterna skiljas också i flera smärre afdelningar, för att så mycket lättare kunna göras kända.

De renaste brännbara ämnen eller jordfettmor räknas till första afdelningen, och deribland bör *Nafta* allraförst ihågkommas. Den är klar och hvit, som vatten, med genomträngande, ej obehaglig lukt, och framsilar ur klippor och lerarter i Persien och på Sicilien, ur Mont Festin vid Modena och vid Miano i Parma. När den igenom luftens åverkan blir gul, brun och svart, kallas den *Bergolja*. Får denna olja mera tjockna, blir deraf *Bergtjära*, och omsider *Bergbeck*, hvilket, då det är halfhårdt, kallas *Malta* och, då det finnes elastikt, utgör en sort mineralisk kautschuck.

Nästa afdelningen intaga de *Kolaktiga ämnena*, hvilka hafva flera grader af brännbarhet, såsom: Kol med stenämne (Anthracolit) eller Kohlenblende: Kol med mindre stenämne, hvilka komma närmast öfverens med Jordkol (Peat), och tyckas vara så rent kolämne, som naturen kan frambringa det, samt lemnar endast 7 procent aska qvar: Kol med ymnigare del Malta eller Jordbeck, såsom: *Cannelcoal*, *Splentcoal*, *Ribbancoal*, eller

de vanliga stenkolen. Växtkol finnas ock i jorden, dels af träd, dels af torf eller jordkol. *Grafit* (Blyerts) är åter ett mineraliskt kol, med Jernockra blandadt.

Till en annan afdelning höra Växt- och Jordhartsiga ämnen, såsom: *Gagat* (Kolm), hvilken brinner med grön låga, och håller mycket stenämne. Dess färg är också ren svart och brottet strimigt. Sedan kommer *Bernsten*, som uppenbart är af vegetabiliskt ursprung, ehuru den ofta brytes på 100 fots djup i jorden, eller uppkastas vid hafsstranden i Pommern och Skåne. Den är gulbrun, sällan grön och hvit: blir elektrisk, då den gnides.

Svafvel utgör sista afdelningen ibland brännbara kropparna i Mineralriket. Det förekommer dels rent, kristalliseradt, dels i förening med andra ämnen: och när det sker med Metallerna, kallas sammansättningen *Kis*. Svafvel har af ålder blifvit ansett för en sammansatt kropp, bestående af vitriolsyra, mättad och förenad med *Flogiston*. Sedan man nekat Flogistons existens, så blef nödvändigt att göra Svaflet till enkel kropp, hvilken igenom oxygens tillkomst blir svafvelsyra, och således denna syra (så väl som alla andra syror) en sammansatt kropp. I förra fallet åter, eller då Svafvel antages för att vara en sammansatt kropp, förtäres dess brännbara del af oxygenen, under afbränningen, och syran framkommnr derefter såsom enkel kropp (24).

39. Hvilka ämnen höra till fjerde Flocken af Mineralriket?

Metaller och deras Malmer.

40. Hvad förstås med Metaller?

Metaller, i deras fullkomliga tillstånd, äro de tyngsta kroppar, som vi ännu känna: de hafva då en egen glans, som utmärker dem, och en egenskap, att under vissa villkor kunna smältas i eld, utan att förstöras, ehuru de i sig sjelfva äro en art brännbara kroppar, så vida Flogiston antages att vara en beståndsdel i dem. Efter denna supposition är Metallen sammansatt af den metalliska jorden (som för hvar Metall är särskilt) och af Flogiston. I öppen eld förbrinner detta ämne under eldsluftens tillkomst, och metalliska kalken eller jorden är enkel eller ensam qvar. Anses Metallen åter för enkel kropp, som under bränningen tager basis i oxygen till sig, så blir den metalliska jorden (eller den deraf så kallade oxiden) en sammansatt kropp. Af denna tillkomst af oxygen förklaras orsaken till Metallernas ökning i tyngden efter kalcinationen eller afbränningen (12). Detsamma låter sig ock lika lätt utreda, i den händelsen Metallerna antagas för sammansatta, och Flogiston i dem ingår (7). Ty detta ämne är så mycket lättare än sjelfva luften att, sedan det bortgått, den metalliska jorden väger mer, än metallen vägde förut, då den dermed var förenad. Den hade ock då större egentlig tyngd, emedan dess partiklar kunde närmare nalkas hvarandra, och utgöra en tätare kropp, än metalliska kalken kan blifva, hvars egentliga tyngd också befinnes mindre.

Ädla Metaller kallas *Platinà*, *Guld*, *Silfver* och *Qvicksilfver*, för det de alldeles icke, eller icke lättligen förbrännas i starka-

ste eldgrader, och emedan deras kalker igenom blotta glödgningen kunna bringas till metalliskt lynne (det är: reduceras), utan all tillsats. Alla de andra Metallerna kallas *oädla*, emedan de lida mer och mindre afbränning, samt fordra tillsats af brännbart ämne, om de från kalkform skola tillåta öfvergång (reduktion), till metalliskt tillstånd. De nyss uppräknade, tillika med Koppar, Jern, Tenn och Bly, få namn af *hela* Metaller, emedan de låta hamra och smida sig till stänger och bleck, samt draga sig till trå: de öfriga kallas deremot *halfva* Metaller, emedan de icke äga dessa egenskaper.

41. *Hvad menas med Malm eller Malmer?*

Man förstår dermed det lynne, hvari Metallerna finnas i naturen, med stenarter omgifna och blandade. I detta hänseende förekomma Metallerna i Mineralriket under åtskillig gestalt, dels i deras fullkomliga lynne, då de kallas *Gedigna*, dels med hvarjehanda ämnen förenade, såsom: Svafvel, Syror, m. m., då de sägas vara mineraliserade, dels ock i kalkform eller oxiderade. I alla dessa fall finnas de med hvarandra blandade. De uppräknas här i följande ordning, tillika med namnen på de förnämsta af deras malmer.

A) Platina är tyngst ibland alla Metaller, då den är fullkomligen ren. Dess Gravitas Specifica är 20,980, då vattnets antages för 1,000. Den finnes i Peru, och är nyligen funnen äfven i Ryssland, men ännu är ej säkert bekant, i hvad lynne den på begge ställen förefaller. Det vet man, att guldet på förra stället skiljes derifrån dels genom vask-

ning, dels genom amalgamation. Till Europ kommer Platina i form af små fjäll eller korn

B) Guld finnes *Gediget*, och då merendels blandadt med Silfver eller andra Metaller. Mineraliseradt eller med Svafvel förenadt finnes det tillika med Jern i gyldisk Svafvelkis: äfven med koppar och flere andra Metaller. Rent Gulds egentliga tyngd är 19,000.

C) Qvicksilfver har en egentlig tyngd af 13,581. Det finnes Gediget, rent eller med Silfver blandadt (amalgameradt) och kristalliseradt. I *Cinnobern* är det med Svafvel förenadt. Det förekommer också i kalkform i *Leberertz*, samt med Vitriols- och Saltsyra mättadt, kristalliseradt. Qvicksilfret är så lättsmält, att det ej stelnar, förr än temperaturen är några och 40 grader under fryspunkten: och då låter det smida sig som Bly. Så snart kölden åter minskas, smälter det igen, och blir flytande. Det kokar vid 300 graders varme, uppstiger i ångor, hvilka åter falla tillhopa till Qvicksilfver, då de afkylas. På detta sätt renas Qvicksilfver igenom destillation, ifrån andra eldfasta metaller.

D) Silfver träffas Gediget, och kallas bergfint, ehuru det merendels är blandadt med andra metaller. Dess Gravitas specifica är 10,474. Mineraliseradt med Svafvel allena, kallas det *Glasertz*, som låter skära sig med knif: kommer Antimonium och litet Arsenik, Koppar och Jern dertill, uppkommer *spröd Glasertz*. *Äkta Weisgülden* håller Bly, tillika med försvafladt, antimoniehaltigt Silfver. Försvafladt Silfver med koppar kallas *Glantsertz*. *Rothgülden* är försvafladt Silfver med antimonium

och vitriolsyra, och ger rödt pulver. Med saltsyra förenadt ger Silfver *Hornertz* eller Luna Cornea, som låter tälja sig som horn. Flera föreningar att här förtiga.

E) Kopparens färg är röd, och dess egentliga tyngd 8,584. Den finnes gedigen. Försvaflad koppar kallas *grå Kopparmalm* eller *grått Kopparglas:* när jern tillkommer, blir färgen gulgrön, och malmen kallas *Kopparkis,* hvilken blir purpurfärgad, blå och röd, allt som svaflet och jernet minskas och kopparens mängd ökas. Antimonium med försvafled koppar, hvartill Bly och Silfver tillfälligtvis kommit, kallas *Fahlertz.* Arseniksyrad koppar kallas för sin färg *Olivenertz.* Luftsyrad kopparkalk kallas *Malachit,* då den är grön; *Lazur* eller bergblått, då den är blå; *rödt Kopparglas,* då den är röd. Saltsyrad koppar har funnits i Peru.

F) Jernets gravitas specifica är 7,778. Frågan: om gediget Jern gifves, tros nu vara afgjord på den bejakande sidan. Jern finnes försvafladt i den allmänna gula *Svafvelkisen,* som nyttjas till svafveltillverkning, då den håller mycket Svafvel, och hvaraf sedan göres *grön Vitriol* och *Rödfärg.* Under kalkform finnes Jernet i *Sjö-* och *Myrmalmer,* samt andra *Ockror* och *Jernstenar,* ofta kristalliseradt i kuber, i brun, röd och svart *Glaskopf* (Blodsten, Haematit): under glimmerlik gestalt i *Jernglimmer* eller våra så kallade *Torrstenar,* som ock gifva rödt pulver, då de rifvas, och af hvilket slag *Smirgeln* är: i våra stålgrå *Jernglanser* eller engångna Jernmalmer, som gifva svart pulver, och dra-

gas mer och mindre af Magneten: samt ändtligen i svarta, rika *Qvickstenar*, som dragas starkt af Magneten eller äro sjelfva Magneter. Det är egentligen dessa, som med kompassen kunna upptäckas. *Spatig* eller *hvit Jernmalm* (Stahlstein), håller luftsyrad kalk och manganesia tillika med Jernet. Tackjern, Stål och Stångjern smältas och beredas af Jernmalmerna, och göra tjenst likasom för tre särskilta Metaller.

G) *Tenn* har ej blifvit funnit gediget. Dess egentliga tyngd är 7,296. Försvafladt tenn med koppar utgör *Tennkis*. I kalkform förekommer det på sina ställen ymnigt i *Zvitter* och *Zinngraupen*, som äro dess vanliga Malmer.

H) *Bly* har ej heller med säkerhet funnits gediget. Dess gravitas specifica är 11,352. Försvafladt bly kallas *Blyglans*, hvari Silfver gemenligen, och Guld ibland, ingår. Blykalken finnes ofta luftsyrad och kristalliserad med hvit eller grönaktig färg, under namn af *Blyspat*. Den gröna är ock stundom fosforsyrad. Bly förekommer ock med Arseniksyra, Cromium- och Molybden- samt Vitriolsyra förenadt.

I) *Zink* är den första halfmetallen, hvars egentliga tyngd är 7,190. Metallisk Zink brinner i öppen eld, och lemnar en hvit kalk, som kallas *Nickt*, ty den är mycket lätt. Zink kan ock öfverdestilleras i metallisk form. Försvaflad zink med jern kallas *Blende*, som har åtskilliga färgor, samt håller ibland Silfver eller Guld. Det brännes eljest och nyttjas såsom tillsats jemte kopparen till messing,

under namn af *Galmeja*. Zink-kalken är ock hvitgul, hård, och tjenar till samma ändamål, samt kallas *Zinkspat*. Gedigen zink är väl omtald, men verkligheten ej bevist ännu.

K) Antimonium finnes deremot Gedigen vid Salberg, men är ganska rar. Försvaflad antimonium är strålig, concentrisk, hvadan den blifvit kallad *Spetsglas* (Antimonium crudum kallas det, ur malmen utsmält). Fjäderlik kallas den *Federertz:* röd Antimonium är nålformig, böjlig, torde medföra Arsenik. Antimonikalken finnes ock med saltsyra och fosforsyra förenad.

L) Arsenik metallen finnes gedigen, och dess gr. sp. uppgifves till 5,753, men för den smällta och renade till 8,308. Den Gedigna kallas *Scherben-kobolt*, håller ofta Silfver, stundom Guld: med Jern förenad utgör den *Marcasit* eller *Misspickel*. Försvaflad Arsenik är antingen gul (Rausgelb, Operment) eller röd (Realgar): med Jern och Silfver uppkommer *Weisertz*. Den hvita arsenik-kalken är, likasom sjelfva metallen, flygtig i eld och igenkännes på sin hvitlökslukt. Dess rök är lika skadlig för hälsan och lifvet, som Metallen och dess kalk, hvilken senare kan bringas i form af en egen och eldfast syra (25).

M) Wismut finnes ock gedigen. Dess gr. sp. är 9,822, då den är ren. Försvaflad Wismut kallas *Wismutglans* eller *Witmuskis*. Wismutockra, med eller utan svafvel, finnes kristalliserad gul, gulgrön eller grå.

N) Kobolt har en egentlig tyngd af 8,538, då den är ren utsmält. Försvaflad Kobolt, med eller utan Arsenik, kallas *Koboltglans*

eller *Kobolt-kis*, och är på åtskilligt sätt kristalliserad. Koboltkalken är antingen svart, lös, och kallas *Koboltmulm*, eller röd med Arsenik förenad i *Koboltblyte*. Kobolt och Arsenik, med eller utan Jern eller Nickel, kallas grå *Speiskobolt*. Koboltkalken ger i smältning med glas-sats blå färg derpå, och nyttjas derföre mycket på postlin, kakelugnar till blå emalj.

O) Nickel har väl, som de flesta bland Metallerna, hvit färg, men den faller i grått med någon rödhet. Dess gr. sp. är 9,000. När den är ren, tros den vara smidig; men svårigheten är, att bringa den dertill. Försvaflad Nickel med Arsenik, Jern och ofta Kobolt, kallas *Kupfernickel* för sin likhet i färgen med Koppar. Nickelkalk finnes både Arsenik- och Vitriolsyrad, och har för sig sjelf grön färg.

P) Manganesium är den första bland de i sednare tider upptäckte Metaller. Dess gr. sp. är 6,850. Malmen dertill innehåller Manganesen i kalkform, och kallas *Brunsten*: brukas i glassatser och glasurer, samt att gifva eldsluft och tillreda bleksyra. Den ger ett karmosinfärgadt glas, starkare eller svagare, som den tillsättes mer eller mindre.

Q) Molybdenum har funnits äga gr. sp. af 7,500. Den erhålles af Molybdena (Bladblyertz), som är försvaflad Molybdenkalk: Ren Molybdenkalk har många egenskaper af syra, men är flygtig i öppen eld, och anskjuter i nålformiga kristaller, då eldgraden är lagom afpassad. Molybdensyradt Bly är redan omtaldt.

R) *Uranium* är en i sednare åren upptäckt Halfmetall, hvars gravitas specifica är 6,440. Är nog mjuk att kunna skäras med knif. Den finnes i Peckblende tillika med försvafladt Bly och Jern, samt litet Kisel. I kalkform finnes den luftsyrad, och anskjuten med vacker grön och gul färg.

S) *Schelium* kallas ock *Wolframium*. Dess egentliga tyngd uppgifves väl till 17,600, men den behöfver bekräftelse. Försvaflad finnes den tillika med Jern och Manganese i *Wolfram*. I kalkform har den några egenskaper af syra, och ingår i det tillståndet i Tungsten (37, 2 F.). Det förra namnet må denna Halfmetall bära af vår odödlige Schele.

T) *Tellurium* är lätt reduoerad och mycket skör, dess egentliga tyngd är 6,115. Den finnes gedigen i förening med Guld, Silfver och Jern, samt äfven försvaflad tillika med de förenämde och Bly, i begge fallen utgörande Guldmalmerna vid Nagyag i Ungern, och Facebay i Transsylvanien. För blåsröret brinner denna Metall med liflig blå låga, som är grön i kanterna.

U) *Titanium* har ännu ej kunnat bringas i fullt metalliskt tillstånd, men dess öfriga egenskaper instämma deri, att den bör få ett rum ibland Metallerna. Titanium är hittills endast funnen i kalkform i röda skörlen (Titanit) ifrån öfra Ungern: i Jernsand ifrån Menakan i Cornwall (Nigrin), samt i Jernmalmer till större och mindre del, äfven som i Qvarts och Flintkalk, ifrån Arendal i Norrige. En del Svenska Jernmalmer hålla den också.

af blad (*Biblioliter*) eller af frön (*Spermoliter*), dels ock verkligen förstenade frukter (*Carpoliter*) eller träd (*Lithoxylon*).

Förstenade Djur få namn af *Zooliter*, och indelas i förstenihgar af *fyrfotade Djur* (Tetrapodoliter), antingen hela, såsom: Mammut, Rinoceros, Elefanter: eller deras tänder, ben, horn, hufvud: af *Fåglar* (Ornitoliter), så väl Vadare som Simfåglar: af *Amfibier* (Amfibioliter), Sköldpaddor och Krokodilarter: af *Fiskar* (Ichtyoliter), så väl hela, såsom: Stör, Lax; som deras delar: tänder (Glossopetrer, Bufoniter), ryggknotor och ben: af *Insekter* (Entomoliter), såsom *Hummer* (Gamarroliter), Trilobiter: af *Maskar* (Helmintoliter), så väl Skalmaskar (Conchilioliter), som Skorpmaskar (Crustacei). Skalmaskarnas försteningar indelas sedan i *Snäckförsteningar* (Cochliter), hvartill höra Lenticuliter, Nautiliter, Ammoniter, Ortoceratiter, Belemniter, Muriziter, Strombiter, Turbiniter, Trochiliter och Dentaliter, samt i *Musslors* försteningar (Conchiter), såsom: Ostraciter, Chamiter, Mytiliter, Telliniter, Anomiter, Gryfiter och Hysteroliter. Till Skorpmaskarnas försteningar räknas *Echiniter* (både deras kärna och taggar), och *Djurväxter* (Zoophyter), såsom: Enchriniter, Pentacriniter, Entrochiter, Astroiter och Skrufstenar. Till Maskpetrifikater föras också *Corallerne* (Coralliter), och indelas i Fungiter, Madreporiter, Tubiporiter och Milleporiter. Af fyrfota Djur, af Amfibier och Fiskar, samt äfven Snäckor finnas sådana arter förstenade, som ännu ej träffats lefvande i naturen.

Vulkaniska Produkter.

43. *Hvad är det för Stenarter, som de eldsprutande bergen uppkasta?*

Då den underjordiska elden utbrister med lågor och rök, igenom mynningarna af eldsprutande bergen, uppkastas tillika dels åtskilliga oförändrade stenarter, dels sådana, som undergått större och mindre grad af smältning och kallas *Lavor*. Dessa sednare komma egentligen i betraktande, såsom vulkaniska produkter, hvilka icke allenast, efter de smälta stenarternas natur, kunna vara af särskilta slag, utan ock indelas efter det utseende i brottet, hvarunder de förekomma, och härrör af en början eller fullkomligare smältning. Af det sednare slaget är den täta Lavan, som ofta uppflödar i den myckenhet, att den som en ström öfvertäcker och begrafver städer och landskaper. På denna Lava flyter en annan, som är mer och mindre porös och svampaktig. I begge slagen finnas kristallisationer af vissa stenarter, såsom: *Olivin*, hvilken är förut nämd (37, 90, G.): *Leuciten* eller hvita Granaten, hvilken sällan finnes i andra Lavor än Vesuvii, och håller Kali 21, Lerjord 24, Kisel 54 delar: och *Sommiten*, som blifvit kallad hvit Skörl, och finnes i Lavans kaviteter kristalliserad i groupper, från berget Somma vid Vesuvius. Den följer Vesuvianen åt, som sitter i sjelfva Hällearten: äfven som basaltiskt Hornblende, Trippel och Pimpsten stundom finnas i Lavan. Den täta Lavan är svart eller grå, låter slipa sig, och brukas till hvarjehanda arbeten. *Islandsagaten* är ännu bättre smält och glasig, samt opak, som

de förra Lava-arterna. *Marekanit* är ett mera genomskinligt Lavaglas. Svafvel och Salmiak sublimeras också upp vid Vulkanet. Jern ingår äfven i all Lava. Mycken aska eller fin jord uppkastas ur Vulkaner, som öfvertäcker landet på långt afstånd. Den grofva askan eller vittrade Lavan brukas till Cement vid murningar under vatten, och får namn af *Terra Pouzzolana* eller *Trass*. *Trippel* är väl ej annat, än en genom underjordisk, dock ej vulkanisk, eld hårdnad, kikelblandad och jernhaltig Lera.

Växtriket.

44. *Hvilka äro de sammansatta kroppar, som höra till Växtriket?*

Ibland Växtrikets tillhörigheter, räknas såsom Kemiens föremål, icke allenast alla de växter, som i Botaniska systemet upptagas, utan ock hvar och en af deras delar, men i synnerhet alla de ämnen, som af växterne erhållas antingen sjelfmant eller såsom följder af tillställda operationer på dem, såsom: digestion, kokning, bränning, kolning, destillation, gäsning och förruttnelse.

45. *Hvad är det för ämnen, som Växterna sjelfmant lemna oss?*

Utan att nämna deras väsendtliga delar, såsom rot, stjelk, blad, blommor, frukt och frön, hämtas af dem kådor (gummata), hvilka de utsila, och safter, som rinna ifrån dem genom en ganska ringa åtgärd af inskärning eller borrning, såsom laka ur Björk och ur Lönn, hvilken om våren erhålles.

46. *Hvad för ämnen erhållas af Växterna genom digestion och kokning?*

Då vatten eller annan vätska, såsom spiritus, slås på sönderskurna torra växter eller deras delar, och denna blandning ställes någon tid i täppta kärl med digestions värme (8), utdrages derur allt hvad dessa vätskor förmå upplösa och taga till sig af saliniska, slemaktiga (mucilaginösa), såpartade, kådaktiga (gummösa) eller resinösa, samt färgande delar. Då likören derefter förblifver genomskinlig, med vacker färg, kallas den *Tinktur*; men tjockare, och med mindre hög färg, får den namn af *Essens*, och af *Elixir*, då den är ännu tjockare, mörk och nästan ogenomskinlig. *Maceration* undergå växterne, då de längre tid blötas, och det vid en lägre temperatur af 30 grader och derunder. Genom *kokning* erhålles ur dem dekokter, som, då de inkokas till siraps stadga, heta egentligen extrakter.

47. *Hvad erhåller man af Växterna genom prässning?*

Af hela växterna, och i synnerhet af deras frukter och rötter, utkramas på detta sätt åtskilliga safter och vinmust, samt oljor. Sockersaften erhålles på samma vis ur sockerrören. Genom malning erhålles *Mjöl* ur sädeskornen, som innehåller *Lim* (gluten), *Stärkelse* (Amylum), *Mucilago* och *Sockerämne*, (hvilka skiljas åt, om vatten får rinna öfver deras deg). Mjöl är fördenskull ett till föda ganska tjenligt ämne.

48. *Hvad förstås med Växternas bränning, och hvad vinnes dermed?*

Då torra växter antändas i fria luften, så brinna de med låga och varme, och tjena således att förvara oss mot kölden. Alla deras brännbara och flyktiga delar blifva dervid förskingrade, och uppstiga i rök; endast askan blir qvar, som utgör en liten del af dem, och består till större delen af Kalkjord, Kiseljord, Talkjord, någon Manganesia och Jernkalk, samt Alkali (21,22). Om röken samlas efter tjärfulla växter, erhålles *Kimrök*, och eljest *Sot*.

49. *Hvad är Kolning?*

Då växterna inneslutas i sådana kärl, att de deri kunna utställas för uppglödgning, och deras flygtiga delar afskiljas och samlas, utan att yttre luften får tillkomma, så erhålles under hela operationen en myckenhet brännbar luft, ett syrligt, vidbrändt vatten, vidbränd olja, tjära och flera andra ämnen, efter hvar och en växts beskaffenhet. Återstoden (Residuum) af växten är svart, och utgör det, som kallas *Kol*. Det går ungefär till på samma sätt vid kolmilor, då veden kolas, utom det, att luften till någon del insläppes, och att röken der får fritt gå sin väg igenom draghålen, samt att veden uppvärmer sig sjelf.

50. *Hvad menas med Destillation?*

Dermed menas i synnerhet den förrättning, då flytande (Liquida) ämnen uppkokas i sådana kärl (Retorter), att deras ångor kunna inledas och samlas droppvis i ett annat förelagdt kärl (Recipient), på det vätskan måtte erhållas renare och starkare, än den var

förut, i det den skiljes ifrån gröfva partiklar. Eldgraden håller sig härvid omkring kökningspunkten, och går ej till glödgning (8). På samma sätt kunna flygtiga metaller öfverdestilleras (41, C. J.), och äfven torra ämnen, för att få liquida eller andra flygtiga delar ifrån dem.

51. Hvad är Gäsning och Förruttnelse?

Den yttrar sig genom en invärtes rörelse i växternas hela sammansättning, och märkes tydligast, då de till någon mängd sammanföras, samt syftar ej på mindre än deras upplösning och förstöring. De växter eller deras delar, som hafva ymnigt mjölämne, och i synnerhet det sockeraktiga derutaf, visa största benägenhet att gäsa, och ådagalägga tydligast dess fortgång. Sådana äro söta frukter och säd, som då de utprässas eller söndermalas, samt hållas i jemn varme omkring 20 grader, tillika med en viss myckenhet vatten, taga större varme till sig, pösa opp, betäckas med skumm, afskilja en myckenhet luftsyra, och förlora sötman, i hvars ställe en skarp, varmande och retande smak uppkommer. Om söftningen då destilleras, erhålles *Bränvin* (Spiritus, Alkohol), hvarföre ock denna gäsning kallas Vingäsning (fermentatio spirituosa). Men om detta ej sker, utan sötningen får fortfara att gäsa med 30 graders varme, så öfvergår den till syra, och gifver *Ättika*, för hvilken orsak denna fått namn af *sura* gäsningsgraden. Om gäsningen icke nu hämmas, så försvinner vid lindrig varmegrad småningom den sura smaken, alla flygtiga delar skingras, och en obehaglig stank uppkommer, under det *förruttnelsen* verkställes.

Då är en svart aska eller växtjord (Svartmylla) qvar, som blott till färgen skiljer sig ifrån askan efter bränning, emedan den förra har någon mera fettma af växten i behåll. Då Alkohol destilleras med syror, fås *Eter*, som luktar väl, löser resiner, feta oljor och vax, samt är flygtig och brännbar.

52. Hvilka äro Växternas hufvudsakliga och ännu sammansatta beståndsdelar?

Då de, som icke redan blifvit nämde, tilläggas, äro de följande: 1) *Extraktivt* ämne, som genom infusion eller kokning med vatten erhålles. 2) *Växtslem* (Mucilago), som hårdnar, då det utflyter genom barken, och kallas då Kåda (Gummi), samt löses af vatten. 3) *Harts* (Resina), mer och mindre hård och luktande, brinner med låga, löses ej af vatten, men lätt af Alkohol och Oljor. *Balsamer* äro med benzoësyra förenade hartser, som deraf hafva angenäm lukt. *Kådhartser* innehålla både Gummi och Resina, och rinna ur vissa växter, då de såras, i form af en oklar saft (lake), som hårdnar i luften med tiden. Den spänstiga Kådan (Caoutschouk) uppkommer på samma sätt af Kaoutschouk trädet i Cayenne, och flerestädes i Vestindien, men skiljer sig i många mål derifrån. 4) *Växtlim* (Gluten), som finnes ymnigast i hvete, är segt och smidigt, så länge det är fuktigt, och ser ut som en af trådar och hinnor sammanväfd kropp: fäster som lim vid hårda kroppar, löses ej af vatten, hårdnar då det torkar, och kan sedan ej uppmjukas af vatten. 5) *Satsmjöl* (Faecula) eller *Stärkelseämne* finnes ymnigt i mjölaktiga rötter och

sädeskorn, upplöses ej af kallt vatten, men väl af hett vatten, och ger en limaktig blandning (stärkelse). Rena bottensättningar äro af Bryonia alba, Arum Maculatum och Gladiolus: af Jordpäron (Solanum tuberosum), af Manjoc (Iatropha Manihot), *Sagu* af Cycas circinalis på Malacca, en art med Ormbunkarne nära beslägtadt Palmträd: Salep af Orchis *Morio* och *mascula*. 6) *Växtsyra*, som innehålles i växternas så kallade *väsendtliga salter*, eller eljest af växtriket frambringas, och förut äro uppräknade (25). 7) *Ägghvitämne*, som uplöses af alkalier och stelnar i kokande vatten, finnes ej mycket i växterna; men dessmer i Djurriket. 8) *Olja*, som håller sig flytande vid lindrig varmegrad, fattar eld och brinner vid en högre, och skall genast närmare utredas. Med alkalier förenade utgöra de såpa och tvål. 9) *Trädämne*, som är trådigt (fibröst) och utgör det fasta grundämnet i växterna, ymnigast i de hårda. 10) *Bark-* eller *Garfämnet* löses i vatten, och förenar sig med djurs lim till ett olösligt ämne, samt är för den orsaken tjenligt vid läders garfning och beredning. 11) *Kamfert*, som hvarken är kåda, harts eller stelnad fin olja, utan eget växtämne, med stark smak och lukt. Den finnes i åtskilliga flygtiga oljor, några växter och ymnigast i lagerträdet (Laurus Camphora). 12) *Luktämnet* (Spiritus rector) dunstar ut ifrån Växterna, och uppsupes af vatten, då luktande örter dermed destilleras. 13) *Färgande ämnet* är fästadt vid åtskilliga bland de uppräknade beståndsdelarna i växterna, och får deraf olika egenskaper, att lösas i vatten eller af Alkalier, eller af Oljor och Alkohol.

Det finnes alltid benäget att fästa sig vid Lerjord, Tungjord och hvita metallers Kalker. Bland färgande bottensättningar får här blott nämnas *Indigo*, som beredes af Indigofera och Isatis tinctoria: *Lacmus* af Croton Tinctorium, så mycket man ännu vet, eller snarare af Lichen Roccella och Perellus, ensamma eller blandade, samt *Orleana* af Bixa Orleana. Det *Sömngifvande* (Narcotiska) ämnet är ett eget väsende. — Alla dessa ämnen finnas icke på en gång i alla växter, eller alltid till lika mängd i samma växters delar: och änskönt en växt kan noga kännas till sina beståndsdelar, så blir det ändå alltid omöjligt, att af dem kunna frambringa en dylik växt, emedan naturens sätt att organisera är vida öfver vår förmåga. Ibland de mineraliska kropparna kunna en hel hop sammansättningar eftergöras, men naturens fullkomlighet kan ej heller der till alla delar uppnås.

53. *Huru många Kådor kunna förnämligast uppräknas?*

Ibland Gummata nämnas följande: 1) *Gomme de Pays* (Gummi cerasorum Officinale) flyter ur Aprikos, Päron- och Körsbärsträd: är hvit, gul eller rödaktig. 2) *Gummi Arabicum* hämtas ifrån Mimosa Nilotica i Egypten, Arabien och Senegal. 3) *Gummi Dragant* eller *Adragante* rinner ur Astragalus Tragacantha, ifrån Orienten och östra Europa. Många växter gifva en med Gummi likartad mucilago, såsom: rötterna af Althaca, Malva, m. fl., hvilkas Extrakter med vatten gifva Gummi, då de inkokas.

24. Hvilka Hartsiga ämnen äro allmännast kända?

Af detta slag äro: 1) *Opobalsamen* eller den så kallade *Mecca Balsam*, hvilken och får namn af Judisk, Egyptisk, Syrisk: är flytande, gulhvit, bitter, med citronlukt och flyter ur Amyris Opobalsamum. Den ifrån Canada hämtas af Pinus Balsamea och den Peruanska af Myroxylon peruiferum. 2) *Copahu* eller *Copaivebalsam* flyter ur Copaifera Officinalis, med gulhvit färg, bitter, skarp smak och aromatisk lukt, hårdnar med tiden. En annan sämre sort kokas ur grenarne, tjock som håning. 3) *Terpentin* ifrån Chio, hvitgul i blått fallande, flyter ur Pistacea Terebinthus. *Venedisk Terpentin* flyter ur Pinus Larix, brukas ensam eller försatt med Alkali fixum under namn af Starkeys tvål. *Strasburger Terpentin* göres af Grankåda, och ordinär Terpentin, af Tallkåda. Pix Burgundica är Terpentin tillhopasmält med Tallkåda: residuum efter Terpentins-kokningen är den vanliga Harts och Harpösen. *Beck* är en mörkgul saft, som utsilas genom barken på Pinus Picea, och hvaraf göres Colophonium och Kimrök. *Galipot* är en resina af Spanska Tallen (Pinus Pinea), som har söta frön, liknande mandlar. 4) *Tacamahaca* är en hård Resina af Fagara Octandra ifrån Curacao i Amerika. 5) Elemi-resina tages i fast form af Amyris elemifera. 6) Anime fås i runda stycken af Hymenea Courbaril ifrån Brasilien och kallas Resina Occidentalis. 7) *Copal* kallas deremot Resina Orientalis, och fås af Copalifera ifrån Mexiko, men efter andra af Rhus Copallinum. 8) *Mastix* (Cyprisk Ter-

57. *Huru indelas Oljorna, och hvilka äro de?*

Oljorna indelas i allmänhet i två slag, de som äro feta, och kunna ej öfverdestilleras utan att förstöras, samt prässas ur växterna, eller sådana som låta utan förändring öfverdestillera sig (på hvilket sätt de ock mest erhållas), samt kallas derföre, så väl som för sin starska lukt skull, flygtiga eller ock essentiela Oljor. Några af dem vinnas likväl äfven genom expression, såsom Cedéréssens af Citrus Medica, Bergamo af Citrus Aurantium. De feta Oljorna äro åter af tre slag. Till det första slaget höra de finare Oljorna, som stelna i köld, tjocknas långsamt och göra såpa med syror, samt äro: 1) *Olivolja* eller Bomolja, hvilken prässas af Oliver, det är: frukten af Olea Europaea. Stelnar vid 5 till 6 graders värme, och härsknar på 12 års tid ungefär. Den som prässas först, kallas *Jungfruolja*: den af omogna Oliver kallades af de gamla *Omphancine*. 2) *Mandelolja* stelnar vid fryspunkten, och skämmes snart. Fås ur mandlar efter Amygdalus communis. 3) *Rofolja* prässas ur frön efter Colsa (Brassica arvensis), Rapsat (Br. Napus), Rofvor (Br. Rapa) eller andra kålsorter. 4) *Behenolja* af mandlarna efter Hyperanthera Moringa ifrån Orienten och Ostindien, stelnar vid 15 graders varme. — Till andra slaget af feta Oljor, höra de torkande (siccativa), som hårdna och äro på den grunden tjenliga till Fernissor. Sådana äro 1) *Linolja*, som prässas ur Linfrö efter Linum Usitatissimum. 2) *Nötolja* af Nötkärnorna efter Juglans Regia och Corylus Avellana. 3) *Neglikolja* af Cariophyllus

lus Aromaticus och kanske af Myrtus Pimenta. 4) *Valmo-olja* af frön efter Papaver album, som ej är sömngifvande. 5) *Hampolja* fås af frön efter Cannabis sativa, och är mycket torrkande. — Till tredje klassen af feta oljor räknas de smöraktiga, såsom 1) *Kakao-olja* af bönorna efter Theobroma Cacao, hvaraf Chokoladkakor beredas. 2) *Smörträdets* (Cocos butyracea) frukt ger dylik olja, då den stötes och lägges i vatten. 3) *Grön Smörolja* erhålles af frukten efter Laurus nobilis. 4) *Gul Smörolja* af frukten efter Myristica eller Muskatnötter. 5) *Växtvax* är ock af denna art, fast hårdare. Det fås af Myrica Gale, och i Amerika af Myrica cerifera, och på Goda Hopps Udden i Afrika af Myrica ilicifolia. Fnaset eller fröhuset på Björk och Popelträd ger litet sådant vax.

Flygtiga Oljor finnas nästan i alla luktande växter, och det dels i hela växten, såsom: i Angelica Archangelica; dels i roten, såsom: i Inula Helenium (Ålandsrot), Dictamnus albus, Centaurea Benedicta: eller i stammen, såsom: i Sandelträd (Santalum album), Laurus Sassafras och Tallen (Pinus Sylvestris): eller i barken, såsom: i Kanelen (Laurus Cinnamomum): eller i bladen, såsom: på Citronmeliss (Melissa officinalis), Pepparmynta (Mentha piperita), Malört (Artemisia absinthium): eller i Calyx af blomman, såsom: Rosor (Rosa moschata), Lavendel (Lavandula Spica): eller i Blombladen, såsom: Kamomill-olja af Matricaria Chamomilla, Pomerans (Citrus Aurantium): eller i frukten, såsom:

Kobeber (Piper caudatum), Peppar (Piper nigrum), Enbär (Juniperus communis): eller i fröna, såsom: Muskot (Myristica moschata), Anis (Pimpinella Anisum), Fenkol (Anethum Fœniculum) och de flesta Umbelliferæ. De åtskiljas sinsemellan 1) igenom mängden, som fås; 2) igenom consistencen: Lavendel- och Rute-oljan (Ruta graveolens) äro mycket flytande: andra deremot ganska stadiga, såsom: den af Rosor, Persilia (Apium Petroselinum), Kardbenedikt och Ålandsrot; 3) i anseende till färgen: några hafva ingen färg; somliga äro gula, såsom Lavendel; andra äro mörkgula, som Kanel; eller blå, såsom Chamomilolja; eller sjögröna, såsom: den af Persilia och Cayaput (Melaleuca Leucadendra). 4) Efter *Tyngden;* ty några flyta på vattnet, såsom de flesta Franska, andra sjunka, såsom: den af Saffafras, Kryddneglika, och de flesta öfriga utländska. Detta är dock olika efter klimaterna. 5) Efter *lukt och smak.* Den sednare är ofta olika i essentiella oljan och växten: Malört är bitter, men ger mild olja: äfven så Peppar. — Dessa slags oljor äro af ganska stort antal, så att de ej här kunna samfält anföras.

Anm. Såsom organiska kroppar, hafva Växterna en mera inyecklad sammansättning än Mineralierna, men Djuren öfvergå Växterna derutinnan.

Djurriket.

58. *Hvad förstås här med Djurämnen?*

Alla delar af djurens kroppar, så vida de underkastas Kemiska försök, till att utröna

deras beståndsdelar. Då djurämnen undergå förstöring, antingen igenom bränning, kolning och destillering med eldens tillhjelp, eller igenom förruttnelse, så förhålla de sig i många mål lika som växterna, men skilja sig hufvudsakligen ifrån dem dermed, att de vid dessa operationer lemna en myckenhet Ammoniak (Alkali volatile), samt en mera stinkande och vedervärdig lukt, än växterna. Djurkroppar öfvergå ock hastigt till förruttnelse, sedan lifvet i dem upphört, emedan de två första gäsningsgraderna, nemligen: den spirituösa och sura gäsningen för sig gått, under Djurens tillväxt och lefnad, eller utgöra det djuriska lifvet. Alla kroppsdelar visa i lika försök på det hela enahanda förhållande, blott med någon åtskillnad i beståndsdelarnas antal eller mängd (proportion).

59. *Huru indelas de sammansatta ämnen i Djurkropparna?*

I hårda, mjuka och flytande kunna de i allmänhet fördelas. De första utgöra de fasta delarna, såsom Ben, Horn, Hår och dylika ämnen. De andra innefatta de trådiga och limaktiga delarna: och till de sista höra vätskorna i djurkropparna. Dessa vätskor äro dessutom af två slag: antingen sådana, som omlöpa i kroppen, och tjena på ett eller annat sätt till dess vidmakthållande, eller ock skräder kroppen dem efter hand ifrån sig, så snart de ej vidare äro den samma till någon nytta.

60. *Hvilka äro de flytande ämnen af förra eller närande slaget?*

Dertill räknas 1) *Blod*, af hvilken alla

andra så väl fasta, som flytande delar i Djuren danas. Den är vanligen röd till färgen, och har hos menniskan, fyrfotade djur och fåglar, vid pass 40 graders varme: har lindrig lukt och mild sötaktig smak: låter blanda sig med vatten, stelnar i köld, och söndrar sig, då den får stå orörd, i trenne beståndsdelar, nemligen: den *hvita vasslan* (serum album), den *röda vasslan* (serum rubrum) och *Fiberämnet*. Den hvita vasslan förenas lätt med kallt vatten, men stelnar i kokhett, då den stelnande delen, som kallas *lympha coagulabilis* eller *ägghvit-ämnet* (albumina), kan skiljas ifrån de öfriga beståndsdelarna, som upplösas i varmt vatten, och finnas vara *lim, luftsyrad soda* och *koksalt*. Den röda vasslan, eller det färgade ämnet i bloden, kommer för öfrigt till alla delar öfverens med den hvita, i anseende till sin sammansättning. *Fiberämnet* utgör egentligen den stelnade delen i *blodkakan* (cruor sanguinis), som afskiljer sig, då bloden får stå orörd. Då vasslan blifvit väl aftvättad, har det hvit färg och trådlik sammansättning: upplöses af Syror och rena Alkalier, men ej af vatten eller Alkohol: hårdnar och krusar sig under torkning i varmt rum, men ruttnar fort i fuktig luft.

2) *Mjölk* är en hvit vätska af lindrig angenäm lukt och söt smak, sammansatt af en tunn *vassla, ostämne* och *fet olja*, hvilka äro med hvarandra blandade och upplöste till en emulsion. *Vasslan* består af vatten, som innehåller ett sött sockerlikt ämne (*Mjölksocker*) i upplösning, jemte *Benjord* (det är: fosforsyrad Kalkjord), hvilken här finnes ym-

nigare, än i någon annan djurvätska, och tyckes vara ämnad att meddela åt späda djur, som näras af mjölk, en tillräcklig myckenhet grundämne till ben. *Ostämnet* är den stelnade delen af löpnad mjölk, som, befriad ifrån all blandning af olja och vassla, är ett klibbigt ämne, till alla egenskaper likt ägghvita. *Oljan* afskiljes till det mesta sjelfmant, då mjölken får stå, och samlas i form af grädda på mjölkens yta. Medelst sqvalpning afskiljes gräddan ännu fullkomligare ifrån ostämnet, och framkommer såsom *Smör*, hvilket har mera stadga och är ännu en sammansatt kropp, lika som alla de öfriga anförda ämnen, hvari mjölken och bloden, med flera, låta sönderdela sig.

3) *Galla* är en såpartad, tjock vätska, af grön eller gulaktig färg och bäsk smak, upplöses lätt af vatten, och finnes bestå af en fet, stadig olja (som närmast liknar hvalrav) och soda, förenade med ägghvitämne.

4) *Djurfett* är en olja af mer eller mindre fasthet, och innehåller en egen syra, som redan blifvit anförd (25, 17). Flera slag af djurfettmor äro allmänt bekanta, såsom: *Talg*, *Ister*, *Tran*, *Hvalrav* (Sperma Ceti, fås ur hufvudet på Hvalfisken, Physeter macrocephalus, m. fl. arter deraf, och sitter emellan den hårda och veka huden kring hjernan och ryggraden), *Benmerg*, *Öronvax*, *Desman* och *Moschus*, (två välluktande fettmor ifrån Zibetkatten (Viverra Zibetha) och Moschusdjuret (Moschus Moschiferus). *Ambra* är en dylik fettma, som hämtas ifrån en Hvalfiskart (Physeter Macrocephalus). *Bäfvergäll* utsilas ifrån

körtlarna vid ljumsken på Bäfvern (Castor Fiber), och har en obehaglig lukt.

61. *Hvilka äro de flytande sammansatta ämnen, som Djurkropparna afsöndra?*

Deribland kan nämnas 1) *Urinen*, som afsilas merendels igenom njurarna, är mer och mindre färgad och skarp, samt af skiljaktig beskaffenhet icke allenast hos särskildta, utan ock hos ett och samma djur, efter deras föda, ålder och tid, då den afskiljes. Den består till största delen af vatten, som är såpartadt och har upplöst åtskilliga salter, samt hos menniskan ofta håller fri Fosforsyra, jemte fosforsyrad Soda, Ammoniak, Kalkjord och Talkjord: Koksalt, Salmiak, Blåsestenssyra, Benzoësyra (mest hos Barn), Gelé- och Ägghvitämne, samt ett eget ämne, som ger färg och lukt, utgör största delen deri, men är ännu ej fullkomligen väl kändt. Hos fyrfotade djur, hvilka lefva af växter, finnes urinen innehålla föga eller ingen Fosforsyra, utan i dess ställe ymnig Benzoësyra. Af Fosforsyra beredes *Fosforen*, som är konstens produkt. Den göres lättast på det sättet, att bly löses i ättika eller skedvatten, och med denna upplösning, som slås i urin, erhålles en fällning, som samlad blandas med kolstybbe och destilleras i väl täpta kärl, så erhålles Fosforus, som fattar eld i fria luften, och lyser i mörkret. 2) De öfriga flytande ämnen hos Djuren, såsom: *Spotten*, *Magsaften*, *Ledvattnet*, *Tårarna*, *Snoren*, *Svetten* och *Utdunstnings-ämnet*, m. fl., hafva ännu ej blifvit noga undersökte. I några af dem, såsom *Tårarne*, är ett särdeles slem funnet, före-

nadt med vatten, soda, samt fosforsyrad soda och kalkjord. I *Ledvattnet* har man, utom några salter och ägghvitämne, funnit ett annat, som mycket liknar ägghvita, men i flere omständigheter tyckes vara väsendtligen skildt derifrån.

62. Hvilka äro de mjuka delarna i Djurkropparna och deras beståndsämnen?

De mjuka kroppsdelarna utgöra Djurens organer, och äro hufvudsakligen sammansatta af tre ämnen: 1) *Fiberämnet*, som finnes i form af sammanfogade trådar i köttmusklarna och sjelfva köttet: är i vatten oupplösligt, men löses deremot lätt af syror och kaustika alkalier. Emellan kött-trådarna finnes dessutom en ägghvitaktig vätska, gelatina, fet olja, ett eget extraktivt ämne, och en saltartad materia. I *Fethinnan*, *Huden*, *Naglar*, *Horn*, *Hår* är Fiberämnet rådande, och tillika ingår mer och mindre gelatina deri, samt någon benjord. 2) *Ägghvitämnet* (Albumina) finnes i djurens hvita och böjliga delar, såsom: hinnor, senor, brusk: det upplöses af alkalier, stelnar i varme, och förekommer i mer eller mindre fast form. 3) *Lim* (gelatina) finnes, jemte ägghvitämnet, i Djurens hvita organer, hvarifrån det lätt afskiljes medelst upplösning i varmt vatten. Upplösningen tjocknar under afsvalningen, och deraf kommer, att de flesta hvita organer genom kokning med vatten kunna bringas till gelé. Det fälles ur sin upplösning med barkämnet (52, 10).

63. Hvilka äro de fasta delarna i Djurens kroppar?

Sådana äro *Benen*, hvilka innehålla ym-

nigast af fosforsyrad Kalkjord eller så kallad *Benjord*, som ligger inmängd i mjukare delar af organisk byggnad. Dessa mjuka delar upplösas till gelé, när benen kokas i vatten, då äfven mycket fett afsöndras. Detta är orsaken, hvarföre ben kunna tjena till *soppkokning*. Tänderna bestå också till största delen af benämne, som tillika är med glasartad skorpa öfverdragen.

64. *Hvilka färgämnen hämtas ifrån Djurriket, och hvilka brukbara retande och inflammerande ämnen finnas der?*

Bland de förra eller färgande ämnen förtjenar *Konsionellen* att först nämnas, såsom hvaraf den sköna scharlakans färgen erhålles med tillsats af Tennsolution. Färgen följer med en insekt (Coccus Cacti), som till den ändan samlas. Coccus Polonicus har samma färgämne, och håller sig på Scleranthus annuus, Hieracium Pilosella, Arbutus uva ursi, Potentilla verna, reptans, m. fl., men finnes ej i tillräcklig mängd. Grana Chermes eller äggen af Coccus Ilicis gifva ock rödbrun färg. Sepia officinalis (Bläckmasken) ger svart salt. De gamlas Purpur gjordes af flera snäckors safter, men i synnerhet af Murex ramosus och flere species af samma genus. Den finnes ock i Buccinum Lapillus.

Det skarpa och retande, som finnes i Spanska flugor (Cantharis), utgör väl ett eget ämne, äfven som det i Tibastet (Daphne Mezereum), hvilket ibland växterna har dylik verkan, att inflammera huden, åstadkomma blåsor, och utdraga en serös vätska.

Anm. De uppräknade ämnen ur de tre Naturens riken utgöra, såsom man ser, ett stort antal. Att lära känna dem, är det första steget till vår kunskap om Naturen, och utgör Natural-Historiens föremål. Men att upptäcka så väl deras närmaste som enklaste beståndsdelar (elementer), att utröna dessa elementers förhållande till hvarandra, och verkan på andra kroppar, samt den egna ordning och lagar, de dervid iakttaga, m. m., dermed sysselsätter sig Kemien, såsom ock redan (1, 2, 3) blifvit anfördt.

65. Hvilka äro då dessa verksamma ämnen, hvaraf Kemien betjenar sig vid kroppars undersökning och sammansättning?

De igenfinnas lätt, då man hämtar tillhopa, hvad som derom i det föregående finnes på sina ställen antecknadt. Det är icke allenast de egentligen så kallade enkla ämnen (6), hvilka naturligen finnas sådana, utan ock de, som med konst bringas dertill, hvilka härvid komma i fråga. De förra äro till antalet fem, nemligen: det *Brännbara ämnet* (7), *Varmen* (8), *Ljuset* (9), *Luften* (10) och *Vaitnet* (14). De sednare äro af flere slag, såsom: *Alkalier* 3 (20, 21, 22, 23), *Syror* 24 (24, 25), *Jordarter* 9 (36) och *Metaller* 24 (41). Dessa ämnen utgöra tillhopa ett antal af 65 och kunna förökas med några, som äro mycket verksamma, ehuru de verkligen äro sammansatta ämnen i kemiskt afseende, såsom: *Alkohol, Eter* (51), *flygtiga Oljor, feta Oljor* (57), och jemväl *Svafvel* (38). Således blifver hela antalet 70 särskilta ämnen, som kunna verka på, det är: ingå förening med

hvarandra och det efter vissa lagar, samt utgöra egna sammansättningar, så väl på väta eller upplösningsvägen, som på torra eller smältningsvägen. Om icke mer än 42 ämnen antagas såsom verkligen enkla, och de förenas två och två med hvarandra, så uppkomma deraf 861 sammansättningar, hvaraf knappast hälften ännu är någorlunda känd: och om de 70 på lika sätt två och två kombineras, så uppkommer deraf ett antal af 2315 möjliga föreningar. Föreställer man sig sedan dessa ämnen förenade tre och tre, eller fyra och fyra, o. s. v., så blir myckenheten så stor, att man hissnar vid blotta uppnämnandet deraf. Ifrån denna sida kan man redan dömma, huru vidsträckt Kemiska vettenskapen är, som för öfrigt ligger till grund i Naturens hela hushållning, så väl som i alla vettenskaper konster och näringar, som sysselsätta sig med de naturliga kropparnas användande.

66. *Hvad är det för en ordning, som dessa Kemiska verkmedel iakttaga, då de upphäfva eller åstadkomma föreningar?*

Den är intet annat än attraktionskraften, om hvilken förut (2) är nämdt. Derom kan endast det allmännaste på detta ställe anföras, emedan samma ämnen vid olika varmegrader i denna del förhålla sig ganska olika, och det ännu mer vid smältnings- och de högre upplösningsgraderna. Att i korthet gifva ett tydligt begrepp om detta hufvudstycke i Kemien, framställas Syrorne, såsom ägande det största och allmännaste inflytande på de öfriga i föregående fråga nämnde ämnen. Till Syrorna hafva Alkalierna den starkaste attraktion, deref-

er komma Jordarterna, och sist Metallerna: det vill så mycket säga, som att Syrorna hafva minsta benägenhet för Metallerna, dernäst en starkare för Jordarterna, och den största för Alkalierna. Häraf följer, att om en syra upplöst en metall, till full mättning, eller så mycket den kan taga till sig, och en jordart sedermera tillsättes i denna upplösning, så öfvergifver syran den upplösta metallen, som således faller ner (praecipiteras) i form af ett fint pulver, och förenar sig i stället med den tillsatta jordarten, tills den deraf blir mättad, och all metalloxiden blifvit fälld. Om nu Alkali tillkommer i denna jordupplösning, så tager syran genast och hellre alkali till sig, än jordarten, och släpper i följe deraf denna sednare, som fördenskull faller ner i pulverform. Syran är nu förenad med alkali, och utgör ett neutralsalt, hvilket ej är så lätt att decomponera. Det låter likväl göra sig på det sättet, att en annan syra tillslås, somhar starkare attraktion till alkali, än den först nyttjade syran har, eller ock, om ett annat alkali tillsättes, som förmår taga syran ifrån det först nyttjade alkali. Detta grundar sig derpå, att det ena alkali kan utdrifva det andra, och den ena syran den andra, det är: deras attraktions krafter till ett och samma ämne äro olika. Ibland alkalierna är Pottaskan starkast, dernäst Soda eller Alkali minerale, och Ammoniaken svagast. Ibland syrorna är, i allmänhet att tala, Vitriolsyran starkast, dernäst Saltpetersyran, derefter Saltsyran, o. s. v. När nu till slut den starkaste syran blifvit förenad med det starkaste Alkali, så skulle tyckas, som de icke kunde åtskiljas; men attrak-

tionslagarnas närmare kännedom har äfven funnit utvägar dertill, dels igenom andra ämnen, som i högre varmegrad undfå starkare dragkraft, dels igenom fördubblade dragkrafter, hvilket dock här blefve för vidlyftigt att afhandla. Med *Jordarterna* och *Metallerna* är lika så beskaffadt, att de nemligen icke hafva lika stor benägenhet för en och samma syra, utan kunna skilja hvarandra ifrån gjorda upplösningar deruti. På samma sätt hafva Syrorne starkare eller svagare dragkraft till samma Jordart eller Metall. I allmänhet tager Tungjorden första rummet, dernäst Kalkjorden, så Talkjorden, och Lerjorden sista rummet i attraktion till Syrorna. För de nya Jordarterna är den ännu icke så noga utrönt, att den här kan nämnas. Några Jordarter taga också ofta företrädet ifrån Alkalierna; men med dessa jemte flere härvid förefallande Anomalier är ej tjenligt, att på en gång öfverhopa en begynnare. Hvad Metallerna i denna omständighet angår, bör endast nämnas att *Zinken* fäller Jernet, *Jernet* fäller Kopparen och *Kopparen* fäller Silfret, och det alltid i metallisk form, ur deras upplösningar i Syror, såsom de hvilka allmännast förefalla.

67. Hvilka äro de allmänna Upplösningsmedlen?

Varmen och *Elden* (8) kunna anföras i första rummet, emedan alla kemiska förrättningar ske i en viss grad af varme, och befordras i en större varmegrad, allt efter hvart och ett ämnes natur. I smältningsgraden blifva Metallerne så upplöste af hettan, att de flyta som vatten, och kunna gjutas i hvad

orm som åstundas. *Vattnet* (14) är ock naturens allmänna upplösningsmedel: det är också af vidsträckt inflytande och verkan i Kemien: det upplöser åtskilliga Salter, Kådor, samt andra extraktiva, slemaktiga och geléaktiga ämnen. *Syrorna* äro upplösningsmedel för Alkalier, Jordarter och Metaller, såsom vi redan hört. *Alkalierna* äro upplösningsmedel för Oljor och alla feta saker (och derpå grundar sig Tvål och Såp-tillverkningen): för Svaflet (af hvilken sammansättning Svafvellefver uppkommer), för Jordarterna (i synnerhet på torra vägen i glas- och slaggsmältningar), samt äfven för Metallerna i deras kalkform eller oxiderade tillstånd. *Alkohol* eller Spiritus Vini rectificatissimus löser väsendtliga Oljor, Kamfert, Hartser, Såpor, och äfven en hop Salter. *Eter* löser dessa ämnen ännu starkare, och tillika Guld- och Platinakalk. *Väsendtliga Oljor* (57) lösa åtskilliga Hartser och jemväl Svafvel. De feta Oljorna (57) upplösa några feta ämnen, och derjemte Svaflet fullkomligare och lättare än de väsendtliga Oljorna göra, samt en del Metallkalker. *Svaflet* tjenar till upplösningsmedel för alla Metallerna i smältningsvägen (38), i synnerhet då det blifvit försatt med Alkali, eller utgör den så kallade *Hepar Sulphuris*.

68. *Hvilka Kärl äro de tjenligaste för Kemiska operationers anställande?*

De af *glas* äro oundgängliga för alla sådana tillfällen, då syror skola nyttjas. För smältningar brukas *diglar*, dels af sand och ler gjorda, dels af blyerts och ler förfärdigade. Till vissa behof göras ock diglar af Silf-

ver, och helst af Platina. En närmare skrifning härom, så väl som öfver ugnar verktyg, anses här för öfverflödig af sa[...] grund, som förut (66) är nämd, i synne[...] som detta, så väl som allt det öfriga af [...]mien, lättast inhämtas igenom eget åskå[...]de och verklig handläggning dervid.

SJUNDE AFDELNINGEN.

Astronomien *).

Hvad är Astronomi?

Det är en vettenskap, som underrätt[...] oss om stjernorna, om de gå eller stå still[...] om deras vägar och rörelselagar, storlek oc[...] afstånd.

Stå icke alla stjernor stilla?

Nej! Somliga hafva rörelse, och kall[...] *Planeter (Vandrare)*, somliga kallas ock *K[...]meter* af *Coma* hår, emedan de antingen s[...]nas ludna eller hafva långa svansar. Beg[...] gång märkes deraf, att de, ifrån den ena t[...]den till den andra, ändra sin ställning i an[...]seende till nästgränsande stjernor, liksom et[...] gående djur ändrar sitt afstånd ifrån kroppar[...] som äro i grannskapet. — Till skillnad ifrån

*) De uträkningar af Planeternas rörelser och afstånd m. m., hvilka i detta Kapitel förekomma, rätta den hvilka i förra Delen tilläfventyrs oriktigt blifvit up[...]gifna öfver samma ämne, hvilket Utgifvaren anser s[...] skyldig att anmärka, till undvikande af all beskyll[...] för motsägelse i detta fall.

Vandrarne kallas de stillastående stjernorna *Fixstjernor*, och deras orörlighet märkes deraf, att de alltid hafva samma belägenhet och afstånd sig emellan, liksom stenar och buskar på ett fält.

Äro vägar på himlahvalfvet för Planeterna?

Det gifves icke något himlahvalf, än mindre vägar derstädes: himlahvalfvet, som vi se, är icke annat än en rymd, i hvilken här och der stjernorna vistas, (liksom fåglar eller bållar i luften); och hvilken rymd visar oss dessa stjernor, liksom skogen i horisonten visar oss träden; vi se dem utgöra en cirkel omkring oss, men de utgöra derföre icke något sammanhängande.

Flyga då Planeterna i rymden?

Nej! De äga inga vingar, utan befinnas runda som klot, samt drifvas af en egen kraft i ordentliga, i det närmaste cirkelformiga vägar, omkring större klot eller kroppar, såsom medelpunkter, liksom en häst springer för linan, omkring den medelpunkten, som håller linan.

Hvilka äro dessa större Klot eller Kroppar?

I den trakt af rymden som vi känna, är *Solen* medelpunkt för planeternas rörelse, men af solens likhet med fixstjernorna, synes som hvar och en af dem äfven vore medelpunkt för en planet-klase, eller som det kallas, ett *Planetsystem*. Om åter i rymden finnas än större kroppar, ikring hvilka hela Solsystemer, det vill säga, flere solar eller fixstjernor med sina planeter röra sig, ankommer på en aflägsen framtid, att besanna eller förkasta.

Har Solen någon rörelse?

Den rubbas litet, då flera planeter vistas på en sida, men återtager sitt rum, när planeterne fått en annan ställning. Om hon, likt planeterna röres ikring någon stor mörk kropp, såsom några vilja gissa, ankommer, som sagdt är, på framtiden att utfinna.

Rubbas fixstjernorna på samma sätt, som solen?

Man har sett somliga försvinna, somliga ändra sitt sken, och deraf slutat, att, ehuru de icke ändra stället, de likväl hafva någon rörelse.

Anser man solen som en Fixstjerna?

Ja.

Men hon är ju ganska stor emot dem?

Endast större till utseende; vore solen så långt borta som fixstjernorna, syntes hon icke större än någon af dem. — En stor fågel i luften synes på långt håll icke större än en fjäril, och på samma sätt förminskas alla kroppar till utseende på större afstånd; somliga försvinna alldeles.

Huru många Planeter vandra kring solen?

Nie, som vi känna.

Hafva de några namn?

Den som går solen närmast, kallas *Merkurius*, den derhäst *Venus*; längre bort vandrar *vår Jord*; än längre bort en som kallas *Mars*, så *Ceres*, *Pallas*, *Jupiter*, *Saturnus* och *Uranus*.

Är

Är vår Jord en planet, vandrande kring solen?

Ja!

Men vi se ju solen och hela himmelen dagligen röra sig kring jorden?

Det ser så ut; men om man sitter i en väderqvarn under det hon vrides omkring, tycker man horisonten vrida sig kring qvarnen, och henne stå stilla. Om en sådan qvarn vore byggd på ett skepp, vreds omkring såsom förut, och skeppet tillika fördes omkring en holme i en stor sjö, skulle en sittande person i qvarnen finna, icke allenast holmen utan hela horisonten vända sig kring qvarnen, skulle finna holmen hafva en dubbel rörelse, en kring qvarnen, och en kring skeppet. — På samma sätt förhåller det sig med jorden; hon vänder sig kring sin axel, och vandrar tillika kring solen; och vi tycka, att solen emedlertid har en dubbel rörelse, en daglig och en årlig.

Men efter denna beskrifning borde solen alltid synas lika hög på himmelen?

Alldeles; men låtom oss ännu fortsätta liknelsen, sätta oss i qvarnen, och antaga henne litet lutande mot skeppet eller sjön, samt att hon röres liksom förut; jemväl att en cirkel är dragen rundt omkring henne, på alla sidor lika aflägsen ifrån taket och axeln alltid pekande åt norr, så pekar cirkeln på norra sidan öfver holmen, och på den södra under; likaså pekar Jordens eqvator om som-

maren eller på södra sidan under, och om vintern eller på den norra öfver solen.

Hvad är Axel, hvad är Eqvator?

Om man har en boll eller liten glob, sticker en nål midtigenom bollen och dess medelpunkt, låter vidare bollen vända sig kring nålen, kallas nålen bollens *Axel*, punkterna på bollens yta, der hon utkommer kallas *Poler*, och cirkeln som delar bollen midt i tu mellan polerna, kallas *Eqvator*.

Kan man likna Jorden vid en boll?

Ja! man kan äfven dermed förklara alla jordens rörelser: om man ritar en någorlunda stor cirkel på ett bord, ställer ett ljus i dess medelpunkt, för bollen i cirkeln på det sättet, att axeln litet lutar mot bordet, och alltid pekar åt norr, samt under förandet låter bollen vända sig kring axeln, så pekar dess eqvator på norra sidan öfver ljuset, (om ljuset icke är högre eller lägre än bollens medelpunkt), och på den södra under; och bollens alla sidor komma efter hand under vändningen skiftvis framför ljuset och i skuggan. — Likaså förhåller det sig med Jorden: — hon är rund som en boll eller ett klot, vandrar kring solen en gång om året, vänder sig kring axeln en gång i dygnet, håller axeln litet lutad åt norr, hvarigenom dagar och nätter, samt årstider uppkomma, *Dag* på den sidan som solen upplyser, *Natt* på den andra; *Sommar*, då solen synes på norra sidan om eqvator; *Vinter*, då hon synes på den södra; *Vår* och *Höst*, då hon synes till öster och vester eller framför.

Huru kan man säga att Jorden är rund; hon är ju platt?

Det tyckes så vara, så långt vi kunna se; om man lägger en linal på ett klot, rör han väl klotet egentligen icke mer än i en pnnkt; men om klotet är någorlunda stort, synes han likväl åtfölja ytan ett litet stycke, hvilket då tyckes utgöra en rät linie; vóre en lineal lagd på samma sätt på jorden, skulle den, i anseende till jordens ofantliga storlek, åtfölja henne flera mil, och af den orsaken, emedan vårt sigte icke kau sträcka sig öfver några mil, tycka vi att jorden är platt; men vi blifva likväl underrättade om hennes verkligen runda form af skuggans skapnad, som hon kastar på månen, vid en förmörkelse.

Ja Månen! förklara mig, hvarföre kan så ständigt ändrar sitt utseende?

Om vi återtaga den omtalte bollen, föra honom kring ljuset, och föreställa oss tillika, att en mindre boll eller liten kula under detsamma föres kring honom på samma sätt, i en cirkel, som är någorlunda jemgående med bollens väg, så finnes, att ljuset kastar sitt sken på kulan under vandringen, så väl som på bollen; att kulan mellan bollen och ljuset vänder sin mörka sida åt bollen; sin hela ljusa sida åt honom, då han är mellan ljuset och henne; slutligen att hon visar sidan åt bollen mer och mindre upplyst, allt efter som hon är närmare eller fjermare ljuset. — Likaså omskiftar månens sken; månen vandrar kring jorden liksom kulan kring bollen och upplyses af solen på samma sätt, som hon af ljuset. Då månen är mellan solen och jorden, vän-

der han till jorden sin mörka sida och synes icke; säges då vara i *Ny*, och kallas äfven i den ställningen *Nymåne*, emedan han derefter begynner lysa på nytt. — Då jorden är mellan månan och solen, vänder månen sin hela ljusa sida åt jorden, och kallas *Fullmåne*. — Då han är i andra ställningar, synes han mer och mindre upplyst, allt efter belägenheten, och då han är på sidan eller till hälften upplyst, säges han vara i sitt *Qvarter*, i *det första* på högra sidan af jorden, i anseende till solen, och i *det andra* på den venstra, emedan han på dessa ställen anses såsom vistande i fjerdedelarne af sin cirkelbane. Stundom händer, då månen är mellan solen och jorden, att han bortskymmer solen mer och mindre efter omständigheterna, och det är just då, som *Solförmörkelse* säges inträffa; stundom blifver ock *förmörkelse i Månen*, då jorden mellan honom och solen borttager ifrån honom mer och mindre af solens ljus, eller kastar på honom mer och mindre af sin skugga. På sin kringvandring ifrån *Ny* till *Ny*, tillbringar månen vid pass 29½ dygn, och derifrån hafva vi fått *Månadsräkningen*; *Veckoräkningen* åter ifrån tiden emellan de förnämsta skiftena, nemligen: *Nymånen*, *första Qvarteret*, *Fullmånen* och *sista Qvarteret*, hvilken tid är omkring 7 dagar, och en dag i veckan (Måndagen) har af månen fått sitt namn; men de öfriga dagarna, af de öfriga sex Planeterna, som af de gamla voro kända.

Kände de gamle icke alla Planeterna, som nu för tiden omtalas?

Nej! de gamla räknade blott sju.

Hvilka voro de?

Månen, Solen, Merkurius, Venus, Mars, Jupiter och Saturnus. De gamle ansågo jorden för medelpunkten, och trodde, att utom Månen, äfven Solen, Mars, Jupiter och Saturnus vandrade kring henne, Solen med Merkurius och Venus vandrande kring sig. Denna inbillade sammansättning kallades efter en Egyptisk Astronom, som beskrifvit henne, det *Ptolemeiska systemet;* men den sammansättning som nu erkännes, der Solen är medelpunkten, kallas efter en Preussisk Astronom, som var påfinnare, det *Copernikanska.*

Voro Ceres, Pallas och Uranus den tiden icke till?

Jo! men dessa Planeter äro dels så små, dels så långt borta, att de gamle, som icke hade några tuber eller synglas, icke kunde se dem.

Hafva Planeterne dagar, nätter och årstider likasom Jorden?

Ja de vandra kring solen på samma sätt, vända sig hvar och en kring sin axel, och hålla den alltid lutad emot sin väg, jemväl alltid åt en viss punkt på himmelen, och deraf följa samma företeelser på dem, som på jorden.

Äro då Planeterne mörka kroppar, hvilka liksom månen blifva upplyste af solen?

Ja!

Huru vet man att Jorden och Planeterne vandra kring solen?

Att Merkurius och Venus vandra kring

henne, ser man likaså klart, som man ser en häst springa för lina kring karlen, som håller linan. Att jorden äfven går ikring solen, befinnes af en liten cirkel, som fixstjernorna, i synnerhet de i *Ekliptikans poler*, årligen synas göra, och som härkommer af ljusets och jordens förenade rörelser.

Hvad kallar man Ekliptika?

Den väg, som jorden årligen vandrar kring solen, och hvilken liksom jordens eqvator, då hela rymden anses för en ihålig glob, äfven kan sägas hafva sina poler. Jorden fullbordar denna väg, eller återkommer till samma punkt igen, på en tid af 365 dagar, 5 timmar, 48 minuter och 48 sekunder, en tid som man kalla: ett år, och som i all tidräkning utgör måttstocken. Med jordens eqvator eller dagjemnings linja formerar ekliptikan en vinkel af 22 grader, 28 minuter och några sekunder; indelas för öfrigt i 12 lika stora vägstycken, som kallas: *Gumsen*, *Oxen*, *Tvillingarne*, *Kräftan*, *Lejonet*, *Jungfrun*, *Vågen*, *Skorpion*, *Skytten*, *Stenbocken*, *Vattumannen* och *Fiskarne*. Då jorden ingår i vågen, eller solen synes ingå i gumsen, inträffar *Vår-dag-jemningen* och våren begynner; när jorden ingår i stenbocken är solen högst på himmelen, och *Sommarsolståndet* infaller. När jorden ingår i gumsen är *Höst-dag-jemning*, och höstens början; då hon ingår i kräftan, begynnes vintern och *Vinter-solståndet* inträffar, då solen är lägst på himmelen.

Hvad kallar man Grader, Minuter och Sekunder?

Om en cirkel delas i 360 lika delar, kallas hvar del en *grad*, hvilken åter innehåller 60 lika delar, som kallas *minuter*, och vidare minuten 60 lika delar, som kallas *sekunder*. En timme delas ock i 60 *minuter*, och en sådan minut i 60 sekunder, men till skillnad ifrån de förra, kallas dessa sednare *tids-minuter* och *sekunder*.

365 Dagar utgöra ju ett År?

Ja! i allmänhet räknar man 3:ne år å rad 365 dagar på hvartdera; men för att icke förlora de 5 timmar, 48 minuter, 48 sekunder, som emedlertid årligen blifvit förbigångna, och det 4:de tillsammans utgöra 23 timmar, 15 minuter, 12 sekunder, så tilläggas det 4:de året en dag, som ungefärligen fyller den förlorade tiden, och gör ett tillskott på året, samt i jemförelse med trädens skott, gifver året namn af *Skottår*.

Men man har ju då tillagt för mycket, som med tiden gör ansenligt öfverskott?

Det gör så, men derföre insättes icke någon Skottdag på det hundrade året 3:ne sekler å rad, utan endast det 4:de, hvarigenom årsräkningen temligen nära återkommer till den punkt af solens omlopp, der den började fyra sekler förut.

Huru länge vandrar hvar och en af de omtalte Planeterna kring solen?

	År.	Dag.	Tim.	Min.
Merkurius vandrar på		87,	23,	14.
Venus		224,	16,	41.
Jorden	1,	—	—	—
Mars	1,	321,	16,	29.
Ceres	4,	222,	14,	—
Pallas	4,	223,	—	—
Jupiter	11,	312,	23,	45.
Saturnus	29,	159,	18,	41.
Uranus	83,	52,	4,	—

Huru länge vända de sig kring sina axlar?

	Dag.	Tim.	Min.	Sek.
Solen vänder sig på . . .	25,	10,	—	—
Merkurius	—	24,	5,	—
Venus	—	23,	21,	—
Jorden	—	23,	56,	4.
Mars	—	24,	39,	—
Ceres	obekant.			
Pallas	obekant.			
Jupiter	—	9,	55,	—
Saturnus	—	10,	16,	15.
Uranus	obekant.			

Huru vet man att de vända sig kring sina axlar?

Af fläckarne som de äga, och som ändra sin ställning, samt återkomma efter viss tid på anmärkt ställe.

Har Solen äfven fläckar?

Ja! men de äro föränderliga, komma och försvinna; somliga behålla likväl sin form och sin plats så länge, att man af dem kan finna

solens rullning kring axeln, ehuru detsamma med denna tids goda instrumenter äfven finnes af vissa ljusa fläckar, som äro beständiga, och glänsa starkare än det öfriga solens ljus.

Hvarifrån komma de mörka fläckarne?

Somliga mena att de äro *Vulkaner*, somliga skum eller slagg, som genereras af elden, somliga moln, somliga att solen har tvenne Atmosferer, en mörk inunder, och en ljus ofvanpå, hvilken stundom öppnar sig och viser den mörka.

Hvarifrån komma de ljusa fläckarne?

De menas vara höjder, som hafva ett öfverträffande sken.

Hvad är Atmosfer?

Den luft som vi andas, och som omgifver hela jorden, kallas sammantagen i massa *Atmosfer*. Af sin egen tyngd blifver hon tjockare eller tätare nertill, så att foglar kunna flyga, och moln simma i henne; högre upp är hon allt tunnare och tunnare, och öfverst obeskrifligt tunn.

Hafva de öfriga Planeterna äfven Atmosferer?

Ja!

Huru vet man det?

Jo! Jupiter, Mars och Saturnus synas ibland klarare, ibland mörkare, ibland hr och der öfverdragna med fläckar, som försvinna; Ceres och Pallas synas ibland liksom

ludna, ibland åter klarare, så att man kan upptäcka kroppen omgifven liksom af en ljus dimma. Venus och Merkurius hafva märkts omgifna med ljusa ringar, då de vandrat förbi solen; vid månens brädd hafva stjernor märkts halka, då de af honom blifvit bortskymde. Dessa omständigheter yppade sig icke, om de nämde Planeterne icke hade Atmosfer. Hvad Uranus angår, slutar man af jemförelse, att den äfven är med atmosfer begåfvad.

Men i Månen synas inga moln?

Nej! hans atmosfer är så tunn, att den inga moln kan bära.

Hvad äro Månens fläckar?

De ljusa äro höjder, som upplysas först och sist, äfven mest af solen, liksom hon morgnar och aftnar upplyser höjder på jorden. De mörka finnas vara dälder, och tros äfven utgöra haf eller vatten. Höjderna, dälderna och håligheterne kunna mätas, och finnas större än någon höjd eller hålighet på jorden.

Hafva de öfrige Planeterne sådana ständiga fläckar på ytan?

Ja! på Jupiter, Saturnus och Mars synas sådane; Jorden säges ock af Luftseglare synas ständig. Af likhet slutar man sedan till fläckar hos de öfriga Planeterna.

Hafva de andre Planeterne månar?

Ja! Jupiter har fyra; Saturnus sju, och tillika tvenne Ringar innanför dem och inom hvarannan; Uranus har sex Månar; men

omkring de öfriga Planeterna har icke någon ännu kunnat upptäckas.

Huru långa omloppstider hafva dessa Månar?

	Dag.	Tim.	Min.
Jupiters första måne vandrar omkring honom på	1,	18,	28.
2)	3,	13,	18.
3)	7,	3,	59.
4)	16,	18,	45.

Saturni Månars omlopp?

Ringarne	—	10,	32.
1) Månen	—	22,	40.
2)	—	32,	53.
3)	1,	21,	18.
4)	2,	17,	44.
5)	4,	12,	25.
6)	15,	22,	54.
7)	79,	7,	47.

Urani Månars omlopp?

1)	5,	21,	25.
2)	8,	17,	1.
3)	10,	23,	4.
4)	13,	11,	5.
5)	38,	1,	49.
6)	107,	16,	46.

Vända Månarne sig äfven kring axlar?

Ja! vår Måne vänder sig kring axeln på samma tid, som han synes göra ett slag kring himmelen, nemligen: på 27 dagar, 7 timmar, 43 minuter, och af vissa fläckar som man sett på de större Jupiters och Saturni månar, har man funnit att de äfven vända sig kring sina

lar på samma tid, som de göra sina omlopp. Af likheten har man sedermera slutit, att Urani, samt de öfriga Saturni och Jupiters månar göra detsamma.

Vet man huru långt Planeterne äro borta?

Ja! man har funnit deras medel-afstånd ifrån solen vara följande:

	Svenska Mil.
Merkurs	5,553000
Venus	10,377000
Jordens	14,347000
Mars	21,860000
Ceres	39,741000
Pallas	39,753000
Jupiters	74,644000
Saturni	136,880000
Urani	273,766000
Månens ifrån Jorden	35,489

Huru kan man mäta så stora afstånd?

Genom jordens diameter, som man igenom verklig afmätning känner, och hvilket sedermera tjenar till basis för afståndets afmätande till solen, och detta vidare till att finna Planeternas afstånd.

Känner man Solens och Planeternas storlek?

Ja! Solens diameter utgör . . 133347 mil.

Merkurs	487 —
Venus	1147 —
Jordens	1196 —
Mars	622 —
Ceres . .	mindre än Månens.
Pallas . .	mindre än Månens.
Jupiters	12996 —

Saturni . . . . . . 11941 mil.
Urani. . . . . . 4382 —
Månens . . . . . . 327 —

storlek är Jorden till Solen, som 1 till 1,384,462.

. . . Merkur . . 1 — $\frac{64}{1000}$.
. . . . Venus . . 1 — $\frac{89}{100}$.
. . . Mårs . . . 1 — $\frac{14}{100}$.
. . . Jupiter . . 1 — 1281.
. . . Saturnus . 1 — 995.
. . . Uranus . . 1 — 80$\frac{49}{100}$.

Pallas och Ceres synes vara mindre än Månén, men äro icke ännu väl afmätte. Månen är $\frac{1}{49}$ emot Jorden.

Kan man mäta Stjernornas afstånd?

Nej! om de endast voro 206,380 gånger eller ock dubbelt så många gånger längre bort än hela diametern af jordens orbita, som är 28,694,000, så kunde afståndet mätas med nu varande fina instrumenter, hvarmed halfva och fjerdedels sekunder kunna determineras; men distansen är så omätlig, att 2,8694000 mil icke utgöra mer, i anseende till densamma, än en fin omätlig punkt.

Huru kan man då upptäcka den lilla cirkel, som Fixstjernorna synas göra, under det Jorden fullkomnar ett omlopp kring solen?

Denna cirkel tillkommer af ljusets rörelse ifrån stjernorna, under det jorden vandrar kring solen, såsom redan sagdt är; när tvenne rörelser sammanstöta, blifver verkan i *diagonalen*, och diagonalen utpekar här efter hand den omtalta cirkeln.

Huru vet man att ljuset framfar liksom en annan rörlig kropp?

Man vet det icke allenast af den omtålta cirkeln, utan äfven deraf, att Jupiters månars förmörkelser synas hända senare då Jorden är längst ifrån Jupiter, än då hon är honom närmast.

Huru fort vandrar ljuset?

Så fort att det efter gjorda observationer och uträkningar icke använder längre tid under sin fart ifrån solen än åtta tidsminuter.

Huru lång tid ungefär behöfver det då för att fara ifrån stjernorna?

Om ljuset far med lika hastighet ifrån stjernorna som ifrån solen, skulle det använda $3\frac{7}{10}$ år på vägen ifrån en, som icke vore öfver 206,000 gånger längre bort än solen. Men äro de som synas 12 gånger mindre än de största, (som visst äro 1,000,000 gånger längre bort än solen), äfven 12 gånger längre bort, så använder ljuset på vägen ifrån dem 188 år. Äro de som icke upptäckas förr än med en tub, som förstorar 3000 gånger, äfven 3000 gånger längre bort, än de sistnämnde, så skulle ljuset hafva användt 564,000 år, på vägen ifrån dem innan de kunde ses. Detta är väl allt gissningar, men beviser likväl oändligheten af rymden, och oändligheten af Skaparens makt.

Kunna stjernorna räknas?

Lika så litet, som man kan räkna träden i en skog, hvilken synes rundt ikring horisonten; likväl hafva Astronomerne antecknat

och till sina ställen på Kartor utstakat omkring 50,000 stycken, samt indelt dem i vissa trakter, nu för tiden 102 till antalet, hvilka de kallat *Konstellationer*, och gifvit vissa namn, än af Sago-Hjeltar, än af Djur, än af Verktyg, m. fl., och på Kartorna tecknat trakterna med den figuren, som namnet gifvit tillkänna.

Huru kan man utstaka hvar stjernas rum på Kartan?

Man vet alltid när det är middag, eller när solen är i meridian, och huru högt hon då är öfver horisonten. När en stjerna efterkommer till meridian, anmärker man äfven hennes höjd öfver horisonten, och tillika på en klocka tiden som förflutit emellan hennes och solens gång öfver meridian; den förflutna tiden förvandlas i båge, hvarigenom man har stjernans afstånd ifrån solen, och genom observationen afståndet ifrån polen eller eqvator, således stjernans rätta plats på himmelen. På detta sätt determineras alla stjernors rum.

Hvad är Meridian?

En Cirkel, som går igenom polerne och min zenit.

Hvad är Zenit?

Punkten på himmelen öfver mitt hufvud.

Hvad äro Kometerne för kroppar?

De äro icke annat än planeter, men vandra i så aflånga kretsar omkring solen, och använda på dem så lång tid, att ibland några och åttatie kometer, som man observe-

rat, man icke ännu sett mer än en återkomma. Den syntes åren 1305, 1380, 1456, 1607, 1682 och 1759, har således en period af 75 till 76 år, hvilken varierar i anledning af dragningar och rubbningar, som han lider under vägen af andra himlakroppar.

Draga Himlakropparna hvarannan?

Ja emellan dem är en *dragningskraft*, som aftager eller ökar sig i en viss proportion, allt efter som de äro stora och långt ifrån hvarannan. Denna dragningskraft gör, att både planeter och kometer under sitt lopp hållas i ordentliga gångar kring solen; gångar, som kallas *Ellipser*, och äro aflånga figurer, men, hvad planeterna angår, likväl ganska litet afvika från cirklar.

ÅTTONDE AFDELNINGEN.

Samhällsläran.

Kan man antaga, att menniskan alltid lefvat i Samhälle?

Nej! Man föreställer sig henne i menniskoslägtets barndom, ensam irrande omkring, för att mätta sin hunger och släcka sin törst, utan annat samband med sina likar, än det, som ett närvarande fysiskt behof knöt emellan könen, eller en uppkommande fara vid djurens bekrigande gjorde nödvändigt.

Hvilka voro menniskans äldsta näringssätt?

Efter en tid, tillbragt i skuggan af det

träd,

träd, som bar dess föda, och vid brädden af den källa, som svalkade dess törst, efter denna tid, delad emellan lystnaden, njutningen och hvilan, blef hon troligen genom slägtets förökande inom en krets och otillräckligheten af naturens sjelfmanta alster, nödsakad att söka sitt uppehälle med våld eller list. *Jagten* och *Fisket* voro således hennes äldsta näringsfång; men småningom lärdes hon äfven af behofvet, att framalstra vissa födande växter, samt att tämja vissa djur, och använda dem till sitt uppehälle. På detta sätt blef menniskan ifrån Jägare eller Fiskare, *Jordbrukare* och *Herde*, i hvilken sistnämda egenskap hon först vande sig vid en stillare och beständigare sammanlefnad.

Ifrån hvad tid kan man räkna Samhällsinrättningens början?

Ifrån den stund, då åkerbruket blef menniskans förnämsta näringssätt. Ett för alla gemensamt behof, att, skyddade för andras våldsamhet, njuta frukten af deras möda, gaf anledning till *äganderätt* öfver jorden, hvars helgd fordrade öfverenskommelser och *lagar*, öfver hvilkas efterlefnad en beständig *regering* måste vaka: ett närmare umgänge emellan menniskor bidrog till utvecklingen af deras begrepp, lärde dem att hafva uppmärksamhet för andras behof, och födde en tålsamhet och förfining, som förljufvade sammanlefnaden. Häraf uppkom äfven en täflan i omtanka och idoghet, som åter medförde en annan skillnad emellan menniskorna, än som bestod blott i deras olika naturdaning, den

nemligen emellan rika och fattiga, mäktiga och beroende. På detta sätt uppkom först Husbonde makten, och den ena menniskoklassen måste sjelfvilligt köpa sitt bröd genom uppoffringen af sina krafter och sin naturliga frihet till den andras tjenst. — Här finna vi början till de stora och märkvärdiga förändringar, som försatt vårt slägte i dess närvarande tillstånd, och sådan är den på Historien grundade målning af menskliga behofvens verkan under ombytta näringssätt.

Hvad förorsakade således egentliga öfvergången till Samhällsinrättning?

Nödvändigheten af en utom samhället omöjlig säkerhet för egendomsrätten: och (för att nyttja en stor författares uttryck), den som först sade: denna jordlapp är min, var äfven den första inrättaren af Borgerligt Samhälle.

Hvad förstås med Borgerligt Samhälle?

Ett förbund, hvarigenom menniskorna, till vinnande af en inbördes säkerhet, öfverlåtit hvar enskilts personliga försvarsrätt till en sammansatt styrelsemakt, bestämd till vårdandet af deras gemensamma väl efter öfverenskomna, stadgade föreskrifter.

Hvar afhandlas menniskans rättigheter, såsom Statsborgare?

I *Stats-Rätten* (Politiken), som bestämmer styrelsens och Statsborgarnes ömsesidiga förhållanden, samt innefattar samhällets *grundlagar*, eller dem som stadgar regeringssättet i ett samhälle.

Af hvilka delar består Samhälls-styrelsen?

Den indelås i *Lagstiftande*, *Lagskipande* och *Verkställande* makterna; af hvilka den första stadgar, den andra tillämpar, och den tredje verkställer lagar och beslut.

Kunna ej dessa särskilta grenar af Samhälls-styrelsen anförtros i samma händer?

Ehuru, efter förnuftsgrunderna till all Samhällsförfattning, de alltid böra i begreppet vara åtskilda, äro de likväl stundom antingen alla eller till en del förenade, efter regeringssättens olikhet.

Hvilka åtskilligheter räknar man i regeringssätten?

Antingen innehar folket, än helt och hållit, än blott en del deraf, högsta makten; eller styr en enda, likväl efter bestämda och orubbliga lagar; eller herrskar en ensam, utan annan regel eller lag, än sin vilja. Efter dessa grunder indelas regeringssätten i det *Republikanska*, *Monarkiska* och *Despotiska*. Det republikanska regeringssättet är vidare, antingen *Demokratiskt*, då hela folket innehar högsta makten, eller *Aristokratiskt*, då makten är hos en del af folket.

Styras då alla Samhällen efter något visst af dessa regeringssätt?

I allmänhet kan hvar särskilt styrelse hänföras till något af dem; men ofta finnes den sammansatt af åtskilda slag, eller förlorar den, under tidehvarfvens lopp, sin egentliga natur, och öfvergår till främmande eller motsatta egenskaper.

Undergå Regeringssätten ej på annat sätt förändringar?

Jo; ofta kan den rådande styrelsen på en gång omstörtas genom så kallade *Revolutioner* eller *Statshvälfningar*, hvilka då äro följder, antingen af en allmän öfvertygelse om nödvändigheten af Statsförfattningens förändrande, af striden emellan delade tänkesätt, eller af enskiltas tilltagsenhet.

På hvad sätt bör Regeringssättets förfall och undergång förekommas?

Det tillhör en vis lagstiftning, att förknippa hvar enskilts väl med det allmännas, så att ingen kan finna sin fördel i samfundsbandets upplösning. Till detta ändamål fordras: att Medborgaren bör vara skyddad till person och egendom, samt äga lättade utvägar, att genom flit och omtanka vinna sin utkomst; att brott emot enskilta böra beifras, såsom förbrytelser emot det allmänna bästa, samt dygd och personlig förtjenst njuta anseende och belöning.

Hvar lär man grunderna till en så inrättad Lagstiftning?

I en vettenskap, kallad *Natur-Rätt* (Jus Naturæ), som innefattar de yttersta grunderna till allt hvad, i afseende på menniskors yttre förhållanden emellan hvarandra, måste erkännas för *rätt*, och således kan blifva föremål för en yttre tvingande Lagstiftning.

Hvad skiljer denna vettenskap från den egentliga Sedeläran (Etikan)?

I den sednare bedömmas våra gerningar,

såsom ställda inför samvetet och en alltseende domare; i den förra betraktas de blott i anseende till deras yttre följder och verkningar på våra likar. Således finner man, att *Pligter* och *Rättigheter* betraktas ur olika synpunkt i dessa begge vettenskaper.

Hvad förstås med pligt och rättighet i Natur-Rätten?

Pligt är den tvingande kraften af en lag, som är rättesnöre för mina yttre gerningar; *Rättighet*, hvad som i stöd af lag är tillåtit, såsom ett medel att fylla en pligt. Begreppen om pligt och rättighet äro således alltid motsvarande: och så snart jag fordrat såsom rättighet, hvad som ej kan anses såsom medel att fylla en pligt, har jag sträckt min fordran för långt.

Hvad är kännemärket på en efter rätta grunder inrättad lag?

Lagen måste vara sådan, att hvar och en handlande person skulle vilja erkänna den för allmänt gällande lag. På denna grund är ej annat *rätt*, än det som efter en allmänt gilltig lag kan stå tillsammans med allas väl.

Huru förklarar Natur-Rätten våra rättigheter och pligter?

Genom utveckling af grunderna för våra rättigheter, meddelar hon oss bestämda och orubbliga rättesnören för de motsvarande pligterna.

Äro dessa Rättigheter af åtskilda slag?

Ja, de rättigheter som i Natur-Rätten fö-

rekomma, kunna indelas i *ovillkorliga* (absoluta) och *villkorliga* (hypotetiska) rättigheter: de förra, sådana som menniskan äger, betraktad blott såsom menniska eller en förnuftig varelse, hvilka således äro lika för alla menniskor, och oskiljaktiga från hvar och en person, samt de senare åter, som förutsätta något särskilt förhållande, t. ex. det af egendomsherre, far, husbonde, o. s. v.

Hvari bestå de ovillkorliga rättigheterna?

I rättigheten till *personlig säkerhet, frihet* och *heder*. Häri innefattas rättigheten, att ej skadas till lif och lemmar, att ej oskyldig angripas eller straffas för brott; rättigheten, att, utan andras förfång, få använda sina krafter till sin fördel, efter eget godtfinnande; samt hvar och ens rättighet, att skyddas för andras anfall på dess goda namn och rykte. Dessa rättigheter äro hufvudgrunderna för alla i Borgerliga Samhällen stiftade lagar, till skyddande af medborgares säkerhet för våld och orättvisa, till befordrande af den borgerliga friheten, och till bestraffande af illskans eller förtalets anfall på menniskors heder.

Huru långt sträcker sig vår Rättighet till lifvet?

Den berättigar oss att afvärja allt ondt, som tillfogas vårt lif eller skadar dess bestånd; men innefattar ej någon dispositionsrättighet öfver lifvet, hvilken skulle vara stridande mot menniskans natur och bestämmelse. Att beröfva sig sjelf lifvet, är äfven i moraliskt afseende ett brott; och blott då, när menskliga värdet fordrar en så dyr uppoffring, blir

denna rättighet tänkbar. — Rättigheten til lifvet är äfven *inalienabel*, d. v. s., kan ej möjligen öfverlemnas åt andra; ty den skulle då blifva rättighet *öfver* lif (jus vitæ et necis).

Således strider denna rättighet emot de i Samhällen stadgade dödsstraff?

Nej; grunden till dödsstraffens loflighet är densamma, som hvar och en enskilts rätt, att med uppoffrande af en annans lif, bevara sitt eget, när nödvändigheten det fordrar. På samma sätt bevisas styrelsemaktens rättighet öfver medborgares lif i krig, då denna rättighet är ett nödvändigt medel till statens skyddande.

Förlorar menniskan ej sin naturliga frihet genom Samhällsinrättningen?

Att den frihet menniskan utom samhället äger, att ensam vara sin egen domare och försvarare, ej kan förenas med samhällsinrättningen, förefaller lätt begripligt; men egentligen kan hon ej sägas hafva förlorat annat, än sin enskilta försvarsrätt, hvilken hon afstått emot en säkerhet för sina rättigheter, som hon förut alldeles saknade. Således har menniskan vunnit ganska mycket, då hon bortbytt sin naturliga frihet emot den *Borgerliga.*

Hvad är Borgerlig frihet?

Efter en stor författares uttryck, består den i rättigheten, att ej lyda annat än antagna lagar, i hvilkas stiftande man deltagit, och hvilka äro gemensamma för alla. Men dels är denna frihet endast tänkbar i repu-

tighet beror på författningarna om arrester-
gar, om brottmåls-processen, o. s. v.

3) *Att hvar och en, utan hinder af a*
dra, må få använda sina krafter till
förmån, efter egen insigt, och såsom h
för sig bäst finner. Denna rättighet, som
rätta principen för alla ekonomiska förfa
ningar i ett samhälle, strider således em
alla så kallade monopolier, eller uteslutan
rättigheter till idkande af ett yrke eller n
ringsfång; men deraf följer ej, att sådana m
nopolier i ett land, der de äro gällande, b
ra upphäfvas, hvilket ofta kunde medfö
rubbning i sjelfva samhällsinrättningen, o
således en vida skadligare verkan, än de
lägenheter, som med dem äro förenade.

4) Den rättighet, som innefattas und
namn af *Tankfrihet.* Den indelas i rättighe
ten, att, utan tvång och förföljelse, få fö
sin enskilta öfvertygelse, då man derigeno
ej skadar eller förolämpar någon, hvilket
afseende på religions-öfvertygelsen, får nam
af *samvetsfrihet*, samt rättigheten, att yppa
och meddela sina tankar åt andra, rättighe
ten att upplysa andra, och af dem upplysas
eller *tankfrihet* i egentlig och inskränkta
bemärkelse, som äfven kan kallas *underså*
ningsfrihet. — Tankfriheten beror på reli-
gions-stadgarna och tryckfrihets-författningar-
na i ett land.

I hvad mån kan rättigheten till heder, blif-
va ett ämne för lagarnas tvångsrätt?

I samma mån, som enskiltas försvarsrätt
uppmanas af andras anfall på deras heder.

Så länge man ej skadar någon, bör man anses oskyldig; och således är den brottslig, som dömmer en oskyldig såsom skyldig, samt vanställer och förtyder andras egenskaper och afsigter. Menniskan behöfver för sin lycka och framgång i samhället ett gynnande omdöme af sina likar: och således bör den, som söker beröfva en annan detta omdöme, af lagarna tilltalas. — Gränsen för lagarnas åtgärd härvid är svår att utstaka; men att öfverlemna försvaret af hedern åt hvar och en enskilts makt, vore en farlig princip.

Hvad återstår att afhandla, sedan vi nu genomgått de ovillkorliga rättigheterna?

Efter den indelning vi antagit, förekomma nu de *Villkorliga* (Hypotetiska) rättigheterna, eller sådana som nödvändigt förutsätta något särskilt förhållande eller ingångna förbindelser emellan menniskor, och hvilkas ämnen ligga utom vår person.

Huru betraktas dessa rättigheter?

Efter deras särskilta ämnen betraktas de, antingen såsom rättigheter till *ting* utom oss, eller såsom rättigheter i afseende på *personer:* och enligt denna ordning bör man först göra sig begrepp om rättigheter till *ting* och deras beskaffenhet.

Hvad rätt äger menniskan till Ting utom henne?

Ting betraktas, så vida vi kunna äga rätt till dem, antingen såsom existerande utan vår och någon mensklig åtgärd, eller såsom tillkomna och producerade af menniskor.

I sednare fallet äga vi, i följd af vår nat
och ovillkorliga rättighet till våra krafters
anspråk på Tingen, såsom en verkan af
sa krafter; men för vår rätt till ting, e
rande utan vår åtgärd, måste grunden
annorstädes.

Ting af sistnämde art kunna ej
början hafva tillhört någon enskilt, med
dras uteslutande; och således finner man
ven efter samhällens inrättning, att all
eller fast egendom ansågs gemensamt ti
hela familjer, men icke några enskilta.
före har man föreställt sig menniskorna
turligen ägande en *gemensam besittning*
öfver tingen, innefattande en naturlig rä
tillegna sig någon del deraf. På denna g
har jorden blifvit ansedd för en gemen
egendom, och således blifver frågan:

Huru har någon del af jorden kunnat
va ansedd för enskiltas egendom,
rätt att derifrån utstänga andra?

Så länge besittningsrätten öfver jor
var gemensam, fordrades blott en inkr
ning (*Occupatio*), för att tillegna sig
stycke deraf; men denna rätt kunde ej
rum utan inskränkning, och måste säl
hafva någon regel, så vida hvar och en
få behålla sitt, och ej omsider den enas
gendom utvidgas på bekostnad af den andr
En allmän tillegningsrätt är ej tänkbar,
så vida den föreställes öfverensstämma
med en allmän förenad vilja; och utan
denna vilja erkänner något för min egendom
kan jag ej derföre hafva någon fullkomlig s
kerhet. Det är således först genom Borger

ga samhällsinrättningar, som denna säkerhet för egendom, eller verklig *ägande rätt* uppkommer.

Hvad är ägande rätt?

En rättighet, bestämd efter idén om en allmän förenad vilja, och försäkrad genom samhällsinrättningen, att, med andras uteslutande, använda och disponera tingen.

Bör man anse denna rätt nödvändig för Samhällsinrättningen?

Man har gjort inkast emot dess nödvändighet, och i ägande rätten trott sig finna orsaken till menniskornas olika lott, elände, laster, o. s. v. Det är sant, att ifrån den stund, då hvar och en hade intagit sitt, och derföre erhöll säkerhet, det vill säga, då lagar för ägande rätt stiftades, måste äfven en olikhet emellan menniskor uppkomma, och beständigt ökas genom sättet att använda egendomen. Men i ett samhälle, der egendomssäkerhet ej fans, skulle menniskan, saknande all utsigt af vinst genom sitt arbete, förlora alla driffjädrar, all uppmuntran till idoghet, och således skulle alla försök, att införa jemlikhet i egendom, ehuru de kunde äga en yttre stämpel af menniskokärlek, endast tjena till lättingens gynnande på den närande samhällslemmens bekostnad.

Gifvas några allmänna villkor för ägande-rättens öfverensstämmelse med rätts grunder?

Lika så orimlig, som en jemlikhet i egendom är, lika så nödvändig är en allmän lik-

het i medlen till dess förvärfvande. F. villkoret för ägande rätten är således: *a: ka gynnande utvägar skola vara* öppn. *för hvar och en, att söka sin utkoms:* Men det gifves äfven en menniskoklass, : naturen eller olyckan beröfvat förmågan, förvärfva sitt uppehälle. Den vanföre, maktlöse bör derföre, på andras bek nad, erhålla medel till sina behofs fyllan och ehuru det vore stridande mot all r att den ena skulle utkräfva hvad han be ver af den som mera äger, hafva likväl garna rätt, att taxera den, som kan bid: till underhåll för sina nödlidande likar. *de som ej äga krafter, att nära sig* s *va, dock ej skola lida nöd,* är följaktl: *Andra* villkoret för ägande rätten.

Har den naturliga inkräktningsrätten : deles upphört genom äganderätten?

I allmänhet måste man antaga en mome ifrån hvilken en viss landssträcka *tillhör* visst folk, utan att vidare någon del de kan inkräktas: och denna moment *inträ* då lagar för ägande rätten stiftas. Men gifves dock tillfällen, då inkräktning *inom* samhälle äger rum, såsom t. ex. om ett m: streck i ett land upptäckes, så kan *ett* såd dittills okändt ting ej räknas till den vid s hällets inrättning en gång för alla inkräkta egendom, utan tillfaller genom inkräktnin rätt, upptäckaren, då ej lagarne stadga när särskilt derom, och, såsom vanligen sker, fö behålla någon del deraf åt det allmänna. M: finner äfven ting, öfvergifna af ägare, oc som således kunna anses utan ägare. *Dess*

kunna också tillegnas; äfvensom hittade ting, sedan en viss laglig ordning med dem blifvit följd, tillfalla upphittaren.

Hvad innefattar ägande rätten?

Den innebär 3:ne särskilta rättigheter, som kunna afsöndras ifrån hvarannan, nemligen: rättigheten att *draga nytta* af egendom, att *bruka*, och att *disponera* den. När alla dessa rättigheter finnas förenade, är ägande rätten *full;* och blott i kraft af den sistnämda rättigheten, kan man afsöndra eller afstå sin rätt, antingen hel och hållen, eller till en del.

På hvad sätt förvärfvas ägande rätt?

I Samhället måste all rätt till ting härledas ifrån förra ägarens, och alla rättigheter, som innebära minskning i en annans rätt, uppkomma genom den öfverlemnandes dispositionsrätt och vilja. En rätt till ting, förvärfvad utan begifvande af den, som förut ägt dem, kan ej förenas med samhällsinrättningen. *Öfverenskommelse* är således hufvudvillkoret för all rätt till ting.

Hvad är öfverenskommelse?

Ett begifvande mellan två eller flera personer, hvarigenom några lemna eller utlofva, några mottaga hvad som förut räknades till deras rättigheter, som lemna eller utlofva.

Till en öfverenskommelses gilltighet fordras:

1) *Frivilligt och otvunget bifall å ömse sidor.* Deraf följer äfven i allmänhet, att en öfverenskommelse genom gemensamt samtycke kan upphäfvas.

2) *Att det, hvarom öfverenskomme ingås, skall, med bestånd af rätt och pe sonligt värde, kunna bortlemnas*, d. v. att det skall vara i den öfverlemnandes väl af hans krafter kunna disponeras, och det ej skall innefatta en afsägelse af hans afhändliga rättigheter. Till ex. om jag till annan upplät hvad som tillhörde tredje ma rätt, eller om jag lemnade en annan oi skränkt rätt, att befalla mig till hvad h ville; så ägde öfverenskommelsen i begge de sa fall ingen gilltighet.

3) *Att den lofvande eller emottagan skall äga den mognad och erfarenhet, so gör honom skicklig, att disponera om s bästa.* Således böra lagarna utstaka de vi kor, under hvilka man anses för sin eg målsman; och här finna vi grunden till de samhällen stiftade lagar om omyndiga, o. s.

Hvad är verkan af en öfverenskommels som uppfyller dessa fordringar?

I allmänhet förvärfvas derigenom rätti heten, att tvinga en annan till *utlemnan* af hvad man betingat; äfvensom den öfve lemnande får en motsvarande rätt, att tvi den mottagande. Rättigheten till utbek mande af något emot en viss (jus ad rem), drar således blott öfverenskommelse; men rättigheten emot hvar man öfver något, e *sakrätt* (jus in re), är sjelfva *öfverlemnan* (traditio) ett nödvändigt villkor. Denna sk nad är nödig att känna vid lagarnas tillä ning, för att afgöra, hvem som verkligen ägare af något; och har gifvit anledning

de i samhället vidtagne stadganden och bruk, i afseende på egendoms öfverlemnande.

Hvilka olikheter förekomma vid öfverenskommelse om ting?

Jag kan bortlemna det som är mitt, utan att derföre begära något slags ersättning; jag kan fordra något, som jag anser jemngodt med det som bortlemnades, och jag kan vid bortlemnandet fästa vissa villkor eller förmåner. I anledning häraf skilja Juristerne de handlingar, hvarigenom en rättighet flyttas ur en, i annan hand, eller så kallade *Kontrakter*, i *Contractus Benefici* och *Contractus Onerosi*, de förra utan fordran af något jemgodt eller några villkor å den öfverlemnandes sida, de sednare, förenade med en dylik fordran. I förra fallet är således öfverlemnandet och mottagandet på hvar sin sida; i det sednare på begge sidor.

Af de Kontrakter, som komma under namn af *Benefici*, känna vi egentligen ej annat, än *Gåfva*. Bland det sednare slaget åter förekomma *Byte* och *Köp*. Byte är ett kontrakt, hvarigenom ting mot ting, vara mot vara utbytes, då det ena erkännes jemgodt med det andra. Egentligen fordras ej till detta kontrakts gilltighet annat, än frivilligt bifall å båda sidor, och en af lagarna erkänd behörighet hos dem som ingå det; men vid en utdelande rättvisa, uppstår äfven den fråga: om den ena lemnat något verkligen jemngodt med det mottagna? om den ena ej bedragit den andra? Eller, om man vill

framställa denna fråga ur en allmän synpunkt: Gifves någon beständig relation, något visst förhållande mellan olika varor? Finnes någon allmän måttstock för deras värde? — En varaktig grund till detta förhållande ligger verkligen i sakernas natur. Mängden af det arbete, en vara fordrar, för att blifva tjenlig till sitt ändamål, är den enda naturliga måttstock för dess värde: och kännedomen häraf är ett nödigt villkor, för att kunna bringa den så kallade Finans-vettenskapen i ett redigt sammanhang.

Emellan *Byte* och *Köp* är den skillnad, att igenom det förra lemnas en vara mot en annan, utan att man rättar sig efter någon fastställd måttstock för deras värde; då genom det sednare åter en vara lemnas mot en annan, till hvilken man hänför alla andra varors värde, och hvilken således kan anses för en representant af dem. Denna vara får namn af *penningar.* I den mån varubyte blef allmännare idkadt, fann man äfven nödvändigheten af en allmän varu-representant. Dertill valdes sådana varor, hvilkas nytta ägde företräde framför andras; och således finna vi hos nationer, som ägde herdelefnaden till deras yrke, att boskap var deras penningar, såsom till ex. fordom i Sverige, hvilket finnes af våra lagar, der *fä* har samma bemärkelse, som penningar. Men småningom har man dertill antagit vissa metaller, dels för deras fasta beståndsdelar, hvarigenom de äro mindre underkastade nötning och förstöring, dels för deras inre värde och delbarhet, samt lättheten att förvara och transportera dem. Guld och i synnerhet silfver har

derföre blifvit valdt till penningar, och fått namn af *mynt*, då det utmärkes genom en af högsta makten åsatt prägel.

Allmänna regeln för köp är densamma, som för byte, eller att penningarne skola vara jemgoda med varan, som för dem lemnas. På denna grund är den brottslig, som lemnar falska penningar eller sådana, som ej innehålla det värde de böra. — I öfrigt ankommer på styrelsemakten, att söka bibehålla ett jemt förhållande mellan penningar och varor, att derigenom förekomma dyrhet, befordra lätthet i rörelsen o. s. v.

Hvilka kontrakter återstå ännu att anmärka?

Sådana, som skilja sig ifrån de ofvananförda, derigenom, att endast en ofullständig ägande rätt transporteras på en annan ifrån den, som har fullkomlig äganderätt öfver något. Dessa äro *lån*, *försträckning* *), *hyra*, *lega*, *arrende*, o. s. v., hvilka alla deri öfverensstämma, att en lemnar till andra rättigheten, att nyttja och bruka, men förbehåller sig sjelf dispositionsrätten. Med dem är något villkor, eller någon betingad förmån förenad; utom hvad *lån* och *försträckning* angår, hvilka möjligen kunna vara derförutan, och i sådan händelse föras till *Contractus Benefici*.

Vidare fordras, att de ting, som genom dessa kontrakter förvärfvas, måste återställas.

*) Lån och försträckning anses väl i allmänhet för synonymer; men emellan dem är likväl en vedertagen skillnad, då lån anses röra *res non fungibiles*, och försträckning *res fungibiles*.

Men ting äro antingen sådana, som
nom nyttjande förstöras (res non fung
eller sådana, att de ej kunna använda
att förloras (res fungibiles). Således
blott de förra återställas sjelfva, såd
lemnades; hvaremot de sednare måste
ställas, genom lemnande af något af s
slag, som anses jemngodt med det er
Om jag till ex. försträcker en annan en
ma penningar, fordrar jag ej att återfå
ma myntstycken, utan andra penningar
jag erkänner lika goda.

Genom de kontrakter, vi nu omtalt
värfvas rätt till ting, såsom öfverlemnad
en viss existerande ägare. Men i ett sa
le, der ej något kan vara utan ägare, de
anses intagit, måste den fråga uppkomm

Till hvem skall en döendes egendom verlemnas?

Sedan egendom började få något bestä
värde för menniskor, och äganderätten
ställdes genom allmänna lagar, måste nå
ordning äfven utstakas för inkräktande
en döendes egendom. Rättigheten, att, n
andras utslutande, tillträda en döendes q
låtenskap, af lagarna förvarad åt några vi
kallas i allmänhet *Arf.*

Före samhällsinrättningen och äfven
dess början, då hvar familj lefde tillsamm
för sig, tillföll arfvet efter en döende de n
maste slägtingarne, eller barnen. Om en
gendom kom ur familjens hand, utan att n
gon viss deribland lemnat sitt samtycke, äg

han rätt att återfordra densamma; hvilken rätt sedermera fått namn af *Bördsrätt.*

Hvad man egentligen kallar *Arf* (successio ab intestato) är en rätt för den döendes närmaste anhöriga, utan afseende på hans enskilta önskan och vilja. Men lagarna kunna äfven tillåta honom, att under dess lifstid disponera sin egendom efter döden: och den rättighet, som derigenom förvärfvas, kallas (*testamentsrätt* (successio per testamenta). Då menniskan naturligen har omtanka för sitt och de sina i framtiden, och äfven sträcker denna omsorg öfver sin lefnads mål, då hennes idoghet derigenom får en ny och stark väckelse, är det både billigt och klokt, att, genom fastställda lagar, lemna hvar och en denna dispositionsrätt öfver sin egendom. Detta kontrakt förklaras bäst, såsom en *gåfva*, fästad vid villkoret af den gifvandes lifstid: och genom denna förklaring äger det rum, utan att stöta begreppet om rätt.

Kunna äfven kontrakter om ting ingås, som, utan att innefatta medel till förvärfvande deraf, dock medföra rättigheter och skyldigheter?

Ja, såsom sådant bör nämnas det kontrakt, som inbegripes under namnet: *Depositum*, det är då en lemnar något i en annans förvar, med bibehållande af full rätt deröfver, och den andra förbinder sig, att, utan någon motsvarig rätt till nyttjande deraf, i samma tillstånd som han emottagit, återlemna det. När detta kontrakt är behörigen ingångit, men det anförtrodda tinget blifvit skadadt, eller den förvarande ej vill återlemna

det; böra lagarna utkräfva den lidandes rätt. Men i allmänhet utstaka de ej något straff för missbruk af sådant gods, emedan det ej tillhör dem, att spara en förnuftig varelses omtanka och varsamhet i sitt förtroende. — Detta kontrakt gäller äfven för tings transporterande från en till annan ort, under förbindelse för mottagaren, att oskadde framföra dem; hvilket kallas *Frakt.*

Utom alla dessa kontrakter gifves äfven andra, hvarmed ändamålet blott är att erhålla säkerhet för redan ingångna kontrakters fyllande. De komma under namn af *Accessorii*, till skillnad ifrån dem vi hittills framställt, och hvilka deremot kallas *Principales.* Af detta slag anmärker man:

1) Det kontrakt, som består i öfverlemnande af något ting, såsom depositum, men med rättighet att deri hålla sig skadeslös för det principala kontraktets brytande: såsom *Pant.*

2) Invisning i en annans egendom, med rättighet att komma i besittning deraf, om ej det principala kontraktet uppfylles; eller *Inteckning*, hvilken dock endast äger rum i afseende på fastighet eller fast egendom.

3) Det kontrakt, hvarigenom tvenne personer utsätta något visst att betalas af endera, så framt han bryter det förut ingångna kontrakt; hvilket kallas *Vite;* och

4) Den handling, hvarigenom en, som ingår ett kontrakt, öfverenskommer, att antaga en annans försäkran för kontraktets gilltighet

[illegible] las
[illegible] tes-
[illegible]

[illegible] ter
[illegible] gen

[illegible] on-
[illegible] till
[illegible] sig
[illegible] ån
[illegible] nde
[illegible] dif-

[illegible] *få*
[illegible] *om*

[illegible] digt
[illegible] elva
[illegible] fö-
[illegible] lott
[illegible] elva
[illegible] ven
[illegible] ans
[illegible] ty
[illegible] *äl,*
[illegible]

[illegible]

[illegible] om
[illegible] om
[illegible] när
[illegible] dat
[illegible] el-

ler när den, som ej gódvilligt sörjer för
bestånd, tvingas till en verksamhet, hvari
nom han ej ligger andra till last. Att ej
känna gilltigheten af denna tvångsrätt, sk
innefatta en förklaring, att ej vilja bid
till samhällets ändamål, hvilket fordrar,
den brottslige bör godtgöra den skada h
gjort, genom en tvungen uppoffring af si
krafter för det allmänna, och att lättin
bör drifvas till arbetsamhet och omsorg
sitt uppehälle. På dessa grunder hvila äfv
de i samhällen vidtagne författningar em
Tiggerier.

Huru förvärfvas och huru långt sträc
sig dispositionen af andras krafter?

Emellan enskilta fordras, till förvärfvand
af rättighet till bruket af andras krafter, a
denna rättighet måste vara grundad på den
frivilliga begifvande. Det kontrakt, hvarig
nom en förbinder sig till arbete för en a
nans räkning, kan vara mer eller mindre v
sträckt, så vida det rör ett visst arbete, elle
alla krafters bruk, och i anseende till de
längre eller kortare tid, hvarpå det är slutad
Således kan den, som lemnat dispositione
af sina krafter till en annan, under den ti
kontraktet varar, anses fästad vid den andra
med äfventyr att återfordras, om han öfve
gaf honom: och ehuru sådant kunde syna
innefatta full dispositionsrätt öfver en annan
person, bör det likväl ej anses stridande mo
rätts begrepp, då kontraktet är frivilligt in
gångit, då det är slutet på viss inskränkt tid
och då de, som arbeta för andra, äga ett li
ka anspråk på lagens beskydd mot sina hus

bönder, som de maktägande. Häraf följer, att en *Husbonde* kan äga en rätt öfver dess egentligen så kallade *Tjensthjon*, som ej i allmänhet äger rum öfver dem, hvilka lemna deras arbete till en annan. För att förklara möjligheten af en husbondes rätt, att straffa eller aga sitt tjensthjon, måste man föreställa sig honom, såsom en af dem frivilligt vald beskyddare, och såsom ansvarig för deras företag och göremål. Då han således med skäl kan anses varande i faderns ställe, bör ej lagen hos tjensthjonen försvara en uppstudsighet, oförenlig med den omsorg och det ansvar, som åligga deras husbonde. Detta är den enda grunden till husbönders större makt öfver deras tjensthjon; hvilken dock ej bör sträckas längre, än ändamålet fordrar, d. v. s., så vida en verklig föräldra-omsorg och ansvarighet äger rum.

Hvad skillnad bör man anmärka vid framställandet af rättighet till personer?

De rättigheter, hvilka vi nu afhandlat, kunna benämnas *allmänna* villkorliga rättigheter, d. ä. sådana, som väl förutsätta något villkor, men för hvilka det ej fordras något särskilt af naturen härledt förhållande till andra menniskor. Ifrån dessa bör man åtskilja de villkorliga förhållanden, som uppkomma af naturens inrättning och bestämma de *särskilta* rättigheter, hvilka nu följa i ordningen.

Under hvad synpunkt betraktas dessa rättigheter?

Såsom följder af naturen, som delar menniskorna i två kön, eller af de särskilta för-

hållanden, uppkomna genom denna delni[...] som äga rum emellan *Föräldrar* och *Ba*[...] Den första naturinrättning, som här förek[...] mer, är således grundad i skillnaden eme[...] könen och den inbördes drift, som samm[...] för dem.

Hvad fordras af lagarne, i afseende [...] *detta könens förhållande?*

För samhällsordningens bestånd och [...] dernas helgd, måste lagarna utstaka vissa [...] kor för tillfredsställandet af den böjelse, s[...] förenar könen: och de böra dervid vårda [...] allenast enskilta personers rättigheter, [...] äfven menskligheten derpå beroende allmä[...] na rätt.

Det kontrakt, som medför en laglig [...] fredsställelse af böjelsen emellan könen, [...] kallas *Äktenskap*, förutsätter ett frivillig[...] fall å ömse sidor: och allt våld i detta af[...] ende är ett inbrott emot menskligheten [...] Ett sådant kontrakt bör medföra jemlikhe[...] rättigheter. Det ena könets herravälde öf[...] det andra, äger ingen annan grund, än s[...] kans rätt, och utesluter äfven möjligheten [...] den husliga lycksaligheten. Dock hindrar [...] detta, att den ena kan handla för den a[...] dra, att mannen är hustruns *målsman.*—Ä[...] tenskap bör afslutas med statens vettskap o[...] bifall; hvarföre det ej får ingås i *hemligh*[...] Vidare bör det slutas emellan blott 2 pers[...] ner; och således måste *månggifte* anses *ola*[...] ligt. I de stater, der lagarna tillåtit månggi[...] te, har qvinnokönet alltid varit i *träldom* [...] och månggifte strider äfven lika mycket emo[...] naturens inrättning och äktenskapets ändamå[...]

Detta kontrakt är så vida skiljaktigt ifrån
dra öfverenskommelser, att det ej kan upp-
vas genom ömsesidigt samtycke. Barn,
ilka erhålla sin varelse af äktenskap, skul-
genom ett sådant upphäfvande lida till sina
tigheter och sitt anspråk på vård och upp-
tran; men för kontrakter är en allmän- re-
l: att de ej få ingås eller brytas till en tre-
e persons förfång. Dessutom fordra statens
l och sedernas helgd, att ej äktenskap får
ytas efter kontrahenternas godtfinnande. Då
rst när äktenskapets ändamål ej vinnes, så-
m när det å någondera sidan brytes, bör
t upplösas; men dertill fordras alltid en åt-
rd af den allmänna rättvisan. — Härvid bör
ock skiljas emellan det föregående kontrakt,
varigenom tvenne personer lofva att äkta
varannan, eller *Trolofning;* och det full-
ordande kontrakt, som sker genom ceremo-
ier, af lagarna föreskrifna; eller *Giftermål.*
ill det förra kontraktets upplösning fordras
j annat än ömsesidigt bifall.

I öfrigt förbjuda lagarne äktenskap i vis-
a slägtskapsleder, emedan sådant skulle haf-
a en skadlig verkan på menniskornas sedlig-
et, och äktenskap i vissa fall, såsom i upp-
och nedstigande linier, förfelar dess ändamål
ller slägtets fortplantning.

Hvilka gränsor böra utstakas för Föräldrars och Barns ömsesidiga rättigheter?

Då föräldrar äro orsaken till sina barns
istans, äga de äfven en naturlig pligt, att
rda dem, så länge de ej sjelfva äro dettill
st[illegible] [illegible]h för öfrigt göra dessa varelser i

den belägenhet de försatt dem, så nöjda
lyckliga, som de kunna. Detta är den
turliga grunden för barns rättighet emot
föräldrar.

Till föräldrapligtens fyllande är nöd
att barnen skola anses tillhöra sina föräld
och ej, utan deras tillåtelse, kunna dem fr
tagas. Men då ingen kan förbindas, att
ja för andras barn, måste lagen äfven ha
rätt, att tvinga föräldrar till sina egna ba
vårdande och försörjande, så vida de
kunna. Denna omsorg sträcker sig äfven
hän, att barnen af föräldrarne böra upp
stras till gagnande samhällslemmar; ty d
på beror statens styrka och väl. I följd de
äga föräldrar en rätt, att disponera öfver s
barn och deras gerningar, så vida den
nödvändig för *Uppfostran*; men denna r
måste någon gång upphöra, och barnen a
ses ansvariga för sig sjelfva. Lagarna bo
derföre bestämma en viss tid i, den mån
damålet för uppfostran är vunnet, då ba
böra anses myndiga, och föräldrarnes tvång
rätt öfver dem slutar; hvilken tid i allmänh
inträffar, när barn äro i stånd att vårda o
försörja sig sjelfva. Det beroende och de fö
bindelser, som barn sedermera underkas
sig, i afseende på sina föräldrar, äro den e
skilta tacksamhetens offer mot en välgörar
men kunna ej blifva föremål för lagarna.

Härvid uppkomma äfven de frågor: kun
na barn, så länge de äro omyndiga och u
der föräldrars vård, besitta någon egendom
Tillhör det, som barnen kunna förvärfva
dem sjelfva eller föräldrarna? — Ostridigt ka

egendom anses tillhöra barn; men förvaltningen deraf bör ankomma på föräldrarna. Afgörandet af den sednare frågan beror åter helt och hållet af föräldrarna, så länge omsorgen för barnen på dem hvilar.

Alla de rättigheter vi nu lärt oss att känna, medföra nödvändigt en rätt, att afvärja alla inbrott, all inskränkning deruti; ty i annat fall försvann all säkerhet, allt beskydd för våra rättigheter. Häraf uppkommer således den rättighet, som kallas *Försvarsrätt*: och fråga måste uppstå:

Huru långt sträcker sig, och på hvad sätt utöfvas denna rätt inom Samhällen?

En loflig försvarsrätt är den, som består i motstånd emot en varelse, som har afsigt att skada mig. Men om utöfningen af denna rätt låge i enskiltas makt, och således styrkan skulle afgöra deras rättigheter, försvann äfven i och med detsamma all säkerhet för rättigheter. All rätt skulle således upphöra att blifva gällande och utträngas af *Näfrätten* eller den starkastes rätt.

Vid inträdet i Samhället måste menniskan öfverlemna sin enskilta försvarsrätt åt lagarne, och anse sig underkastad dem, utom vid de tillfällen, då hon ej är i belägenhet, att kunna påkalla lagarnas beskydd, då till ex. hon är nödsakad, att mota ett anfall emot sitt lif. Den egentliga försvarsrätten i samhällen ligger således hos lagarne; och till ändamålets uppfyllande fordras af dem

1) Att de noga utstaka hvad hvar oc får kalla sitt, och medföra visshet om de i denna egenskap beskydda, d. v. s lagarne äro fullständiga och gällande.

2) Att om något kommit ur rätta äg hand, detsamma återställes, eller förluste sättes med något erkändt motsvarigt af som vållat skadan.

3) Att den som uppsåtligen skadat, straffas, det är, jemte aftvungen ersättn sättas ur stånd att skada.

Brott kallas den skada, som anses dra mer än skade-ersättning, *Straffrät* gens rätt och åtgärd härvid.

Hvad är att iakttaga vid straffens u kande och tillämpning?

Det är icke straffens hårdhet, utan ras oundviklighet och öfverensstämmelse m brottens natur, som bidrager till allmän enskilt säkerhet. De öfverensstämma m brottens natur, då de afmätas efter deras flytelse på denna säkerhet, och innefatt för särskilta brott tjenligaste medel, att d från afskräcka andra. Men strafflagarne b äfven vara så inrättade, att sjelfva straffet anledning till den brottsligas förbättring: o då de befordra detta för menskligheten v görande ändamål, kunna de först anses högsta fullkomlighet.

En brottslig är öfvertygad om sitt bro då man om hans gerning eller uppsåt har e fullkomlig visshet: och denna äger rum, d den brottslige blifvit funnen i sjelfva gernin

gen, eller då flera anledningar utesluta allt tvifvelsmål om det begångna brottet, eller den anklagade sjelf vidgår sitt brott. Af andras berättelser och vittnesbörd hämtas vanligen de anledningar, af hvilka någon dömmes skyldig eller oskyldig; men deras trovärdighet bör noga undersökas, och försvinner äfven i samma mån, den intygande eller *vittnet* haft intresse i sanningens döljande. Följaktligen är vittnesmålet misstänkt, om hat eller vänskap finnes emellan den anklagade och vittnet.

Tortur eller pinligt förhör, hvarigenom en anklagad tvingas till bekännelse, är både stridande mot menniskans ovillkorliga rättighet, att ej straffas, innan hon blifvit öfvertygad om brott, och otillräckligt till visshet, emedan det kan förfela sin verkan på den mot plågorna härdade brottslingen, och deremot afpressa en svagare, men oskyldig, bekännelse af brott, dem han ej begått. Detta bevisningssätt bör således förkastas, såsom det grymmaste och mest förnuftsstridiga våld på menniskans rättigheter.

Straff kan ej tänkas, utan såsom härflytande från en öfvermakt, som är summan af alla enskiltas försvarsrätt. Det är denna sammansatta kraft, som utgör hvad man kallar *Högsta Makten* i ett samhälle.

Hvad är Högsta Maktens bestämmelse, och huru uppfylles den?

För att befordra samhällets ändamål, säkerhet och beqvämlighet, måste denna makt äga rättighet till användande af alla de medel, som dertill äro nödvändiga och säkrast

bidragande. Man fordrar, att dessa medel ä
nödvändiga, på det intet tvång må nyt
då det ej är nödigt för samhällets säker
och behof, samt att de *säkrast* bidraga
ändamålet, emedan misstag deri medföra
kets förtryck och osällhet.

Samhällets välstånd kan betraktas, så
beroende af de förhållanden, hvilka äga r
emellan samhällets ledamöter, eller af de
hvari det ena samhället kan komma till
andra. Af denna anledning skiljer man e
lan högsta maktens rättigheter, så vida
röra samhällets inre styrelse eller dess för
lande till andra stater.

Hvari bestå de förra?

De äro förnämligast: 1) Rättigheten
stifta lagar, d. ä., att föreskrifva hvad h
och en samhällslem, till vinnande af all
och enskilt säkerhet och beqvämlighet,
att iakttaga. Utöfningen af denna rätt
består deri, att utmärka och förekomma br
emot säkerheten, föreskrifva hvad som är r
och lofligt vid öfverenskommelser eme
menniskor, samt utstaka hvad hvar och
bör af sin egendom och sitt arbete till sa
hällets behof afstå, och i öfrigt bereda o
ning och beqvämlighet i den allmänna rör
sen. Efter dessa 3:ne hufvudpunkter af l
stiftningen indelas lagar i *kriminela*, *ci*
och *ekonomiska*. 2) Rättigheten *att ha*
hafva lagarna, hvilken innefattar rättig
ten *att undersöka och dömma*, huruvi
hvar och en rättat sig efter lagarnas fö
skri

t, och rättigheten *att straffa* dem, som t deremot. Man räknar dessutom härtill gheten: att belöna och uppmuntra gagle företag och gerningar: att handhafva ing i anseende till religionen och Gudsten; samt att inrätta domstolar och tillembetsmän till lagarnas och samhällsingens vidmakthållande.

lka äro Högsta Maktens rättigheter, i seende på samhällets förhållande till adra stater?

De bestå i användandet af alla medel, tjede till samhällets försvar emot utvertes våld, hvar samhällslems säkerhet och beqvämet i de förhållanden, hvari han kan komtill andra folkslag. Sådant förutsätter räteten: att upprätta och underhålla arméer andra försvarsanstalter: att förklara krig, samhällets säkerhet det kräfver: att sluta och ingå förbund med andra makter till ensam säkerhet; samt att nämna och bemäktiga sändebud, som hos främmande kter bevaka statens förmån.

ves något allmänt rättesnöre för det na Samhällets rättigheter, i afseende å det andra?

Då man föreställer sig Samhället, såsom örande en moralisk person, med sina rätieter och skyldigheter, i förhållande till dra samhällen, utan att det ena erkänt det dra för sin öfverman, kan man äfven bena, huru långt dessa rättigheter böra sträcsig. Hvad omtankan för egen säkerhet,

förenad med aktning för andras
skulle tillåta en enskilt i dess förh
sina likar utan samhällsband och st
samma äger äfven högsta makten
hälle att använda emot ett annat,
del att vårda samhällens välfärd,
består i annat, än bibehållande af
en samhällslems rättigheter.

Läran om *Folkrätten* bör såled
tas, såsom en tillämpning af grun
enskilta personers eller individers
ter till de sammansatta personer, sc
samhällen.

Hvad fordras för öfrigt till vinn Samhälls-lycksaligheten?

En vis harmoni i utöfningen a
maktens förenade rättigheter, d. v. s.
Regering, i saknad hvaraf man ej k
ställa sig ett lyckligt Samhälle. E
regering, den må äga en eller *anna*
leder med en varsam, men outtröttl
samhällets inrättning närmare fullk*omli*
syftemål: och ett folk, hvars styrelse
på detta stora verk, skall i en all*mä*
landskärlek, som lättar bördorna och
var samhällspligterna, äga den säk*rast*
gen för dess väl och bestånd. Lycklig
före det folk, hvars hjertan böjas af *kä*
till fäderneslandet! Lyckligare ännu de
rande, hvars mödor välsignas i ett *frit*
tacksamt folks lycksalighet!

BIHANG

om

Mått, Mål och Vigt.

Huru lång är en mil?

6000 famnar.

En famn? 3 alnar.

En aln? 2 fot eller 4 qvarter.

Ett qvarter? Delas i 6 tum af Handtver- och Timmermän; hvilka kalla dem *verk-*; i 5 af Landtmätare, som kalla dem *de-al-tum*, emedan 10 gå på 1 fot. — Vida- delas en verktum i 8 smärre delar, och decimal-tum i 10, hvilka kallas *linier*; yt-t delas en decimal-linie i 10 skrupler.

Huru stort är ett Tunnland?

14,000 qvadrat-alnar, och hvar sida ut- r 236,64 fot eller 39 famn. 2 fot. 6 deci- l-tum 4 linier. Hvart tunnland innehåller kappland, och sidan af kapplandet är 41 , 8 decimal-tum, 3 linier, 3 skrupler.

Huru mycket är en Tunna?

En *kubisk* eller så kallad struken tunna nehåller 32 kappar, och hvar kappe $1\frac{3}{4}$ kan- , således hela tunnan 56 kannor. En kan- innehåller 2 stop, 4 halfstop, 8 qvarter, jungfrur, 100 decimal-kubik-tum.

	Fot.	Tum.	Lin.	Skr.
dan på Tunnan är . .	1,	7,	7,	$5\frac{8}{10}$.
- - 1 spann el. $\frac{1}{2}$ tunnan	1,	4,	0,	$9\frac{5}{10}$.
- - $\frac{1}{2}$ spann el. $\frac{1}{4}$ tunnan	1,	1,	1,	$8\frac{7}{10}$.

		Fot.	Tum
- - -	¼ spann el. fjerding	-	8,
- - -	1 kappe	-	5,
- - -	1 kanna	-	4,
- - -	½ kappe	-	4,
- - -	½ kanna eller stop.	-	3,
- - -	½ stop	-	2,
- - -	1 qvarter	-	2,
- - -	½ qvarter	-	1,
- - -	¼ qvart. el. 1 jungfru.		1,

En tunna Spanmål utgör en struk na och 4 kappar dertill, eller tillhopa nor; men en tunna Malt, en struken och 6 kappar; en tunna Kalk, en tunna och 2 kappar.

Gips, Krita, Kol, Frukt, m. m., med rågadt mål, utan tillagda kappar.

En tunna våtvaror, Sill, Strömming, ett spilträd torr Fisk håller 48 kannor; dingar, 16 kaggar.

En åm eller ett fat håller 60 kann ankare, 8 halfankare.

Ett oxhufvud 90 kannor.

Äga vi mer än ett slags Vigt?

Ja, vi äga i Sverige en stor mängd.

Huru många?

Elfva till antalet, och namnen på dem:

Viktualie- }
Stapelstads- } Vigt.
Uppstads- }

Bergs-
Tackjerns-
Rå-Koppar-
Mynt-
Guld-
Demant-
Kemisk-
Medicinal-
} Vigt.

Af dessa är Viktualievigten den allmännast nyttjade och förnämsta; skålpundet deraf eller marken är enheten, hvilken på ett sätt är delad i 8,848 ganska små delar, som kallas *Äss*, och med hvilka all jemförelse sker vigter emellan, så väl in- som utrikes, emedan dessa små delar äro så nära lika allestädes, att de *Trojska ässen*, som nyttjas i Holland och England icke finnas mer än $\frac{6018}{10000005}$, tyngre än de Svenska, hvilket är så litet, att på 2000 skålpund icke blifver missräkning på mer än ett, hvilket åter i så stor qvantitet under sjelfva vägningen kan blifva en ovisshet. — På det andra sättet delas skålpundet i 32 lod, och lodet i 4 qvintin. — 20 skålpund göra 1 *lispund*, och 20 af dessa 1 *skeppund*.

Huru stor är Stapelstadsvigten?

16 marker Vigtualievigt, utgöra ett markpund Stapelstadsvigt, hvilket sedermera delas i 20 marker, 20 markpund äro 1 skeppund, eller 16 pund Viktualievigt.

Huru tung är Uppstadsvigten?

Ett markpund får icke vara mindre än 21 skålpund Stapelstadsvigt; men då pundvigten är ny, måste den för nötningens skull väga 22 skålpund.

Bergsvigten?

En markpundsvigt skall egentligen hålla 22 skålpund Stapelstadsvigt; men för nötningens skull, måste den ny hålla 24 skålpund.

Tackjernsvigten?

Ett skeppund håller 26 pund Bergsvigt.

Rå-Kopparvigten?

En mark Rå-Kopparvigt är 32 äss drygare än en mark Bergsvigt. Den är satt till sådan storlek för att blifva så mycket tyngre än Stapelstadsvigten, (hvaremot kopparen efter garningen väges), som bränningen borttager under garningen.

Myntvigten?

En mark håller 4,384 äss, är delad i 16 lod, eller 288 grän. Af 5 marker myntas 36 hela Riksdaler, 54 st. ⅔ Riksdaler, och 108 st. ⅓ Riksdaler, som alla innehålla 14 lod, 1 grän fint silfver på marken.

Af en mark, som håller 11 lod, 1 grän fint silfver, myntas 34 åtta skill. stycken.

Af en mark, som håller 8 lod, 2 gr. fint silfver, 50 fyra skill. stycken.

Af en mark, som håller 6 lod, 2 gr. fint silfver, 76 två skill. stycken.

Hvaraf finnes, att 1 Riksdaler af hvar sort innehåller i det närmaste lika mycket fint silfver, något öfver 35 gr.

Dukatvigten?

Marken är lika med mynt marken, men har en annan delning, nemligen: i 24 *karat*

ch 288 gr., så att 12 gr. komma på karaten. Af 2:ne marker, som hvardera hålla 23 karat gr. fint guld, myntas 121 dukater, hvilka vardera väga $72\frac{504}{1089}$ äss, och innehålla fint guld $70\frac{764}{1089}$ äss. Dukatvigten håller 120 dukater, och är delad i smärre delar, ifrån 60 till en, jemväl bråk af hela dukaten.

Demantvigten?

Enheten kallas *karat*, och innehåller 4 gr.; 16 karat väga 68 äss.

Kemiska vigten?

En centner är lika med $\frac{1}{4}$ lod Viktualievigt, och delad i 100 marker; hvar mark i 16 lod.

Medicinalvigten?

Skålpundet håller 7416 äss; är deladt i 12 uns, hvart uns i 8 drakmer, hvar drakma i 3 skrupel, och hvar skrupel i 20 gr.

Ett skålp.	Tysk Medicinalvigt håller	7452 äss.
.....	Engelsk	7764 —
.....	Holländsk	7680 —
.....	Fransysk	7641 —

Indelningen är allestädes densamma.

Rättelser:

Sid. 13, 5 rad. står: med list — läs: *med li*
— 14, 10 - - - - Salamina — l. *Salamino*
— 72, 30 - - - - Stats-Råd af — *l. Stats-*
— 94, 17 - - - - vitterheten — l. *vitterhe*
— 95, 15 - - - - Guiccardini — *l. Guiccia*
— 105, 5 - - - - Loke — l. *Locke*
— 110, 28 - - - - filosofiska — l. *filologiska*
— 135, 8 - - - - inspärrat — l. *inspärras*
— 149, 14 - - - - Hipprokren — l. *Hippokr*
— 253, 17 - - - - och torde — l. *men torde*
— 163, 17 - - - - tarmkanalen — l. *tarmkan*
— 169, 23 - - - - erhålles — l. *erhållen*
— 241, 14 nerifrån - bringar — l. *bringas*
— 212, 1 nerifrån - 22 — l. 24 (på begge ställ
— 113, 1 uppifrån - 66 — l. 72
— 245, 22 nerifrån - merskifer — l. *skifer*
— 248, 16 - - - - framsilar — l. *framsilas*
— 255, 6 nerifrån - Vitmuskis — l. *Vismutkis*
— 261, 13 - - - - 90 — l. 9)
— 265, 9 - - - - spirituösa — l. *spirituosa*
— — — - - - sötningen — l. *söftningen*
— 306, 2 - - - - stadgar — l. *stadga*

